

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Arapların gözüyle Osmanlı

Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)

SELİM ALİ SELAM

KLASİK

SELİM ALİ SELÂM

1868'de Beyrut'ta doğdu. Beyrut'un Sünnî eşrafına mensup bir ailenin çocuğudur. Düzenli bir eğitim alamayan Selim Ali Selâm, babasının vefatı üzerine iş hayatına atılmıştır. Atılganlığı ile ticarî hayatta sivrilerek Beyrut'ta Ticaret Odası üyeliği, Ticaret Mahkemesinde temsilcilik ve Ziraat Bankası başkanlığı gibi görevler üstlenmiştir. Kültürel ve toplumsal faaliyetlerle de ilgilenerek Beyrut'ta daha ziyade eğitim alanında faaliyet gösteren bir hayır kurumu olan Cemî'iyetü'l-makâsidi'l-hayriyyeti'l-İslâmiyye'de başkanlık yapmıştır. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Beyrut belediye başkanlığı yapan Selim Ali Selâm, Arap vilayetlerinde ıslahat yapılmasına taraftar olarak 1913'te Paris'te toplanan Birinci Arap Kongresi'ne katılmıştır. 1914-1918 arasında Beyrut mebusu olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yerini almış, Beyrut'ta Osmanlı yönetiminin ortadan kalkmasından sonra kurulan kısa ömürlü Arap Hükümeti'nde de etkili olmuştur. Daha sonra bölgenin Fransa mandası altına girmesi üzerine, vefat tarihi olan 1938'e kadar Arap topraklarının birliği yolunda mücadele etmiştir.

Beyrut Şehremini'nin
Anıları
1908-1918

Selim Ali Selâm

Takdim ve Yayına Hazırlayan

Dr. Hassân Ali Hallâk

tercüme
Halit Özkan

KLASİK

KLASİK

21. Kitap

ARAP GÖZÜYLE OSMANLI I

Beyrut Şehremini'nin Anıları

Selim Ali Selâm

Müzekkirâtı Selim Ali Selâm (1868-1938)

ed-Dâru'l-câmi'iyye, 1981

Takdim ve Yayına Hazırlayan:

Hassân Ali Hallâk

Tercüme

Halit Özkan

Dizi Editörü

Suat Mertoğlu

© Hassân Ali Hallâk

Bu kitabın Türkçe yayın hakları KLASİK'e aittir.

ISBN 975-8740-27-X

Birinci Basım: Eylül 2005

Tasarım/Kapak Salih Pulcu

Baskı Cilt Elma Basım

KLASİK

Millet Cad. Gülşen Apt. 19/9 34300 Aksaray/İstanbul

Tel 0212. 589 15 76 Faks 0212. 589 15 48

www.klasikyayinlari.com

klasik@klasikyayinlari.com

TAKDİM

Hatıratlar, genel hatları ile bilinen tarihî olayların, üzerinde fazlaca durulmayan ancak önemli bazı ayrıntılarını gözler önüne seren, bu nedenle geçmişin ve dolayısıyla bugünün anlaşılmasında vazgeçilmez yeri olan kaynaklardan biridir. Yaşanan olayların perde arkası ve tarihî şahsiyetlerin davranışlarını belirleyen psikolojik faktörler, çoğunlukla hatırat ve mektup gibi, insanî boyuta vurgu yapan metinlerden öğrenilmektedir. Hatıratlar çoğunlukla bir nefsi müdafaa hüviyetine bürünür, önemli olayların içinde bulunan kimselerin, geçmişlerini aklama güdüsüyle kaleme alınır. Ne var ki sübjektif karakterlerinin ağır basması, bu tür kaynakların hem avantajı hem de dezavantajıdır. Hatıratların insanî boyutu sayesinde olaylara nüfuz imkânından yararlanırken, ihtiyatı elden bırakmaksızın aynı döneme ait karşılaştırmalı okumalarla hatıratların yanılğı ve çarpıtmalarından uzak durmaya çalışmalıdır.

Klasik Yayınları'nın başlattığı Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair hatırat, günlük ve seyahatnameleri içeren "Arap Gözüyle Osmanlı" başlıklı dizide Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Arap dünyasının önemli ilim, fikir ve siyaset adamlarının hatırat, günlük ve seyahatname türünden metinlerinden yapılacak çeviriler bu dizide yer alacaktır.

Bu çerçevede hatıratını yayınladığımız Selim Ali Selâm (1868–1938), gerek Osmanlı siyasi hayatında, gerekse Lübnan'daki Fransız manda yönetimi döneminde önemli görevlerde bulunan Beyrut'un Sünnî eşrafına mensup önemli bir siyaset adamıdır. Aldığı görevler ve sahip olduğu sıfatla-

ra ait kabarık listenin bir kısmının sıralanması bile, onun oynadığı rollere ilişkin ipucu verebilir: Beyrut belediye başkanlığı, Makâsıd-ı Hayriye-i İslâmiye Cemiyeti başkanlığı, Paris Arap Kongresi üyeliği, Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Beyrut milletvekilliği, Suriye Genel Kongresi üyeliği ve Milli İslâm Meclisi başkanlığı. Bu listeden de anlaşılacağı üzere Selim Ali Selâm, içinde yaşadığı dönemin ve coğrafyanın siyasi ve sosyal nitelikli temel problemleriyle içli dışlı bir hayat sürmüş, tarihi misyonunu aktif bir şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

Selim Ali Selâm'ın 1908–1918 yılları arasını kapsayan hatıraları, Osmanlı Devleti'nin Suriye'de ve bilhassa Beyrut'taki son günleri, İttihat ve Terakki'nin Arap vilayetlerindeki uygulamaları, Beyrut'taki ıslahat ve adem-i merkezîyet tartışmaları, Paris Arap Kongresi, ayrılıkçı eğilimler ve Avrupalı güçler, Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerine karşı tutumu, Âleyh Sıkıyönetim Mahkemesinin kararları, 1916 Arap isyanı ve Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Arap mebusların faaliyetleri gibi Türk-Arap münasebetleri ve Arap milliyetçiliği problematiği ile doğrudan ilgili konularda, olayların merkezinde bulunmuş bir Arap şahsiyetinin bakışını ve izlenimlerini yansıtmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ünlü Lübnan tarihçisi Yusuf Yezbek, Selim Ali Selâm'ın, kendi neslinden hatıralarını yazan ilk şahsiyet olduğunu söylemektedir ki, bu özelliği de hatırata ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Selim Ali Selâm'ın hatıraları, Dr. Hassan Hallâk tarafından Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin N. Jafet Kütüphanesi'ndeki, Selim Ali Selâm'ın kendi elyazması nüshasından alınan mikrofilmlere dayanarak hazırlanmıştır. Hallâk çalışmasına, Selim Ali Selâm'ı tanıtan ve onun 1918'den vefat tarihi olan 1938 yılına kadarki faaliyetlerinden söz eden açıklamalar, belgeler ve fotoğraflar da eklemiştir.

Biz gerek çalışmanın bütünlüğüne zarar vermemek, gerekse Osmanlı sonrasında bölgenin yaşadığı olayları gözler önüne sermek amacıyla, 1918 sonrasına ait bu malzemeyi muhafaza ettik. Burada kitabın Türkçe olarak yayına hazırlanması sürecinde takip ettiğimiz usulden kısaca söz etmek gerekir; Hallâk'ın çalışmasındaki ilaveler {} kaşlı parantez, bizim

ilavelerimiz ise [] köşeli parantezler içinde gösterilmiştir. Köşeli parantez içindeki açıklamalardan çevirene ait olanlara -çev.- kısaltmasıyla işaret edilmiştir. Bu kısaltmanın bulunmadığı köşeli parantezlerdeki açıklamalar editör tarafından konulmuştur. Bazı dil inceliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla kimi zaman Arapça kelime ve ibarelerin orijinallerinin verilmesi yoluna gidilmiştir. Metinde geçen Türkçe asıllı kelimeler parantez içinde Arapça telaffuzu ile gösterilmiştir. Böylece metnin yazıldığı dönem Arapçasında hangi Türkçe kelimelerin kullanıldığına dair bir fikir vermek istenmiştir.

Bu dizinin kendimizi anlama çabasının bir parçası olarak yakın dönem tarihimizi yeniden ve farklı bakışlarla okumamıza, yakın zamana kadar aynı idare altında yaşadığımız vilayetlerde geçen olayları konu etmesi itibarıyla, artık unutmaya yüz tuttuğumuz tarihi ve coğrafi ufuk ve derinliğimizi tazelemesine vesile olması temennisi ile.

Suat Mertoğlu

SUNUŞ

Bismillahirrahmanirrahim

Selim Ali Selâm'ın hatıralarını içeren elyazmaları, hem tarihi hem de siyasi açıdan en önemli yazmalardan biridir. Aynı zamanda bu hatıralar çağdaş Osmanlı, Arap ve Lübnan kültürel miraslarının da bir parçası sayılabilir. Çünkü Beyrut'un, hatta bütün Lübnan'ın ve Osmanlı Devleti'nin gidişatını belirleyen, özellikle 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1914'te başlayıp 1918'de biten Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi kapsayan dilimde Osmanlı'yı ilgilendiren önemli konuları ele almaktadır. Hatıralarda, haklarında yeterli malumat olmadığı için hala tartışılan birçok konuya yer verilir: Beyrut'ta Cem'iyetü'l-makâsidi'l-hayriyyeti'l-İslâmiyye'nin [bundan sonra Cem'iyetü'l-makâsîd olarak kısaltılacaktır] ortaya çıkmasına yol açan şartlar ve bu cemiyetin karşılaştığı siyasi ve maddi zorluklar, Paris'te Birinci Arap Kongresi'nin toplanmasını sağlayan ortam ve bu kongredeki siyasi sırlar ve gizli tartışmalar. Selim Selâm Beyrut'taki el-Cem'iyetü'l-İslâhiyye'nin (Cemiyet-i Islahiye) kuruluşuna dair gizli kalmış noktalar ve bu cemiyetin Beyrut'taki siyaset, islahat ve dinî-mezhebî cemaatler realitesi üzerindeki etkisinden de bahseder. İstanbul'daki siyasi durum ve Meclis-i Mebusân'daki müzakereler ile Osmanlı Devleti'nin Dördüncü Ordu komutanı olarak bölgeye gelen Cemal Paşa ile münasebetlerine de yer verir.

Selim Selâm'ın hatıralarının önemi, sadece olaylara denk düşen zamanda yaşamış olmasından kaynaklanmaz. Hatıraları asıl önemli kılan, sahibinin Cemiyet-i Islahiye'deki siyasi lider-

lerden biri olması, Paris Kongresi'ne üye olarak seçilmesi ve Meclis-i Mebusân'a Beyrut mebusu olarak katılmasıdır. Yani bu hatıralar, olaylara bizzat şahit olup esrarına vakıf olan, bunlardan etkilenip aynı zamanda gidişatına yön veren bir siyasetçinin penceresinden kaleme alınmıştır.

Şuna da işaret etmeliyim ki Selim Selâm'ın hayatını incelerken sadece elimizde bulunan elyazmaları ile yetinmedim. Aksine, onun 1918–1920 arasını kapsayan hatıralarını da gördüm. Bu dönemde Osmanlı yönetimi son bulmuş, Şam ve Beyrut'ta Arap hükümetleri kurulmuş, ayrıca Fransız işgali başlamıştır. Selim Selâm'ın Fransız güçleri elinde hapis olduğu zaman yazdığı bir diğer hatıratını da görme fırsatı buldum.

Amacım elyazmalarını yayına hazır hale getirmek ve dipnotlarına açıklamalar koymaktı. Ayrıca Selim Selâm'ın hayatı hakkında bilgi vermek için kısa bir giriş de yazdım. Şüphesiz bu giriş bütün hayatını kapsamamaktadır. Konuyla ilgili vesika, açıklama ve çağdaş resimlerden oluşan bir ek kısmı hazırladım. İlmi araştırmalara katkı olsun diye en sonda isim, yer ve konu indeksi de koydum. Umarım araştırmacılara ve Lübnan, Arap ve Osmanlı araştırmalarına bir katkı olmuştur.

Son olarak, bu çalışmanın ortaya çıkışında verdikleri bilgilerle bana yardımcı olan herkese teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Özellikle ilk defa yayınlanan birçok önemli belge, yazışma ve kıymetli resmi benim için temin eden Başkan Sâib Selâm'a müteşekkirim. Beyrut Arap Üniversitesi ve Amerikan Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına da şükranlarımı arz ederim. Kendileri bana her türlü ilmî yardımı sağlayıp gerekli ilgiyi gösterdiler.

Dr. Hassân Hallâk

Beyrut, Şaban 1401/4 Haziran 1981

İÇİNDEKİLER

Selim Ali Selâm'ın Hayatı (1868-1938)	1
Selim Selâm'ın Yetiştirme Yılları ve Islahat Hareketi (1868-1913)	3
Selim Selâm'ın 1913 Paris Birinci Arap Kongresi'ndeki Rolü	17
Selim Selâm'ın Osmanlı Siyaseti Karşısındaki Tavrı (1914- 1918)	27
Selim Selâm'ın Fransız Siyaseti Karşısındaki Tavrı (1918- 1922)	39
Selim Ali Selâm ve Hûle Arazileri (1923- 1934)	49
Selim Selâm'ın Fransız Mandası Karşısındaki Mücadelesi (1933-1938)	65
Selim Ali Selâm'ın Şahsiyeti Hakkında Bir Tahlil	73
Selim Ali Selâm'ın Hatıraları (1908-1918)	79
1908'de Osmanlı Devleti ve Beyrut'un Durumu	81
Hicri 1296 Tarihli "Cem'iyetü'l-makâsıd"	88
Islahat Hareketi ve Sebepleri	92
Belediye [ve Cemaatlerin Talepleri]	123
Sadrazam Kâmil Paşa'nın Beyrut Ziyareti: 1913]	124
[Paris Arap Kongresi]	125
Kongre Kararlarına Ek	128
Beyrut-Şam Demiryolu	140
Meclis-i Mebusân'daki Çalışmalarım: 1914	141
Beyrut'a Dönüş ve Cemal Paşa ile İlişkiler	150
Tutuklanma ve Tahkikat	154
1916 Yılı Olayları ve Sürgünler	166
Selâm'ın 1918 Yılında İstanbul'daki Faaliyetleri	169
Ekler	203
Fotoğraflar	215
Kaynaklar	225
Dizin	229

❏ Selim Ali Selâm'ın Hayatı
(1868-1938)

Selim Selâm'ın Yetiştirme Yılları ve İslahat Hareketi (1868-1913)

Selim Selâm 27 Temmuz 1868'de Beyrut'ta doğdu. Babası Ali Abdülcélil Selâm şehrin önde gelen tüccarlarından. Ali ilk gençlik yıllarında orta halli birisiydi. Ali Selâm ve oğlu Selim'den önce ailenin siyasetle yoğun bir ilişkisi yoktu. Aile eskiden beri Re's-i Beyrut'ta oturmaktaydı, ancak Ali Selâm Musaytaba bölgesine yerleşti ve Burcü'l-Musaytaba olarak bilinen yerde, Muhammed Mustafa b. Hüseyin Beyhüm'ün evinin karşısına bir ev yaptırdı.

Öyle anlaşıyor ki, yoğun ticaret yükü ve aile sorumluluğu yüzünden Selim Selâm eğitim hayatını uzun süre devam ettirememiştir. Babası 1885'te öldüğünde henüz on yedi yaşındadır ve okulu terkedip babasının işlerini devralmak zorunda kalmıştır. Kısa süre içinde, yaşının küçüklüğüne rağmen ticaretteki başarısı farkedilmiş ve yaşlı tüccarlar iktisadi meselelerde ve ticaretin incelikleri hakkında kendisinin görüşlerine başvurma gereği duymuşlardır. Birkaç sene sonra ileri gelen Beyrut ailelerinden Berbirlere mensup Ömer el-Berbîr'in kızı Gülsüm ile evlenmiş ve bu evlilikten onbir çocuğu olmuştur.¹

Selim Selâm babasının ticari işlerini devralıp ticaretle meşgul olmasına rağmen, yerel ve Osmanlı düzeyinde siyasi mese-

lelerle de ilgilenip ön plana çıkmaya başlar. Bu dönemde Osmanlı Devleti birçok problemle yüzleşmeye başlamıştır. İngilizlerin 1882’de Mısır’ı işgali, 1897 tarihli Siyonist kongresinin Osmanlı’ya bağlı Filistin’i Yahudilerin ülkesi sayma kararı, ayrıca 1860’tan itibaren dönem dönem tezahür eden Lübnan sorunu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Avrupa devletlerinin müdahalesi ile bunların getirdiği dinî-mezhebi ve siyasi sorunlar gibi faktörler, Lübnan toplumunu sarsan faktörlerdir.

Selim Selâm’a göre ıslahatlar yapmak ve vilayetlerdeki durumu düzeltmek suretiyle Osmanlı Devleti’ni korumak bir zorunluluktur. Bu sebeple, daha gençliğinden itibaren bir yandan siyaset bir yandan ticaretle ilgilenmiştir. Bu konumu itibariyle, on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarından ölümüne kadar Lübnan ve Arap dünyasının önde gelen liderlerinden ve hem Osmanlı döneminde hem de Fransız işgali sırasında önemli rol oynayan şahsiyetlerden biri olmuştur. Kendisi Arap siyasetinin ilk önderlerinden sayılır. Kendisi “şehirde ve hatta Osmanlı Devleti’ne bağlı bütün Arap ülkelerindeki olaylarda sözü dinlenen biridir.”²

Burada önemle vurgulanması gerekir ki, Selim Selâm siyaset ve ticaret alanındaki faaliyetlerle ilgilenmeye başladığı andan itibaren Osmanlı valilerinin dikkatini çekmiştir. Kendisini yanlarına çekmeye çalışmışlar ancak bağımlı hale gelmemek için Selim Selâm onlarla birlikte çalışmaya yanaşmamıştır. Ancak ticari ve siyasi alandaki merkezi konumu dolayısıyla 1895 yılında Ticaret Odası üyesi seçilmiş ve 1903-1906 yılları arasında ticaret mahkemelerinde tüccarları bu oda adına temsil etmiştir. Aynı zamanda Ticaret odası başkanı Osman Saib Bey’in sağ kolu olmuştur. Kendisine çok güven ve saygı duyduğu için çocuklarından birine onun adını vermiştir. Selim Selâm 1900 yılında Ziraat Bankası başkanlığına seçilmiş ve 1909’a kadar bu görevini sürdürmüştür. Banka başkanlığı döneminde Lübnan’daki meyve bahçelerinde Ycerya Purchasi adlı haşere yüzünden vahim bir hastalık ortaya çıkmış ve neredeyse bütün mahsulü yok edecek raddeye gelmiştir. Dışarıyla bağlantıların

zayıflığı ve ulaşım zorluklarına rağmen, bu haşereyi öldürmek üzere Norvais Cordinalis adlı bir ilacı, çiftçiler için Avrupa'dan getirtmeye muvaffak olmuştur.

Selim Selâm İslâmî düzeyde kültürel ve toplumsal faaliyetlerle de ilgi göstermiştir. 1908 yılında Vali Halil Paşa'nın idare heyetini seçmesiyle diğer üyelerle birlikte Cem'iyetü'l-makâsidi'l-hayriyyeti'l-İslâmiyye üyesi olmuştur. Ardından, girişkenliği ve faaliyetleri sayesinde 1909 yılında Cemiyet'in başkanı olmuştur. Başkanlığı sırasında Cemiyet'e ait okulların hem öğretim teknikleri açısından hem de öğretmen ve idarecileri açısından geliştirilmesi için uğraşmıştır. Bu uğurda uzman eğitimcilerden yardım almıştır ki en önemlilerinden biri Amerikan Üniversitesi mezunu Julia Tu'me'dir. Aynı şekilde Cemiyet'in gelirlerine de bir düzen kazandırmış ve 1912 yılında 180 bin kuruşa ulaştırmıştır. Oysa daha önce Cemiyet, acizlik ve çöküş yüzünden gelir sıkıntısı içinde inlemekteydi. Daha sonra da Cem'iyetü'l-makâsidi okullarının kapsamını genişletmek için uğraşmıştır. Vali Nazım Paşa zamanında, bütün Beyrut halkının ortak görüşüyle, Beyrut vilayeti idare meclisi üyesi seçilmiştir. Tam o sırada 1908 tarihli Meşrutiyet ilan edilmiştir. Kısa süre sonra da, yine aynı yıl içinde sâbık başkan Muhammed Eyâs'ın halefi olarak Beyrut belediye başkanı olmuştur. Selim Selâm Beyrut şehrinin medeniyet, toplum, sağlık ve iktisat açılarından gelişmesi için büyük gayret göstermiştir. Kendisi bu bağlamda şehri[n belediye yönetimini] teslim alışı anlatırken şunları söyler: “Belediyeyi teslim aldığımda durumu çok karışık; hazinesinde hiç para yoktu, borçları birikmişti, altyapı çalışmaları son derece kötüydü ve belediyenin maddi manevi hiçbir itibarı kalmamıştı.” Belediyenin durumunu düzeltmek için kullandığı tekniklerden bahsederken şunları ilave eder: “Yaptığım ilk iş, birikmiş alacakların tahsili olmuştu. Ardından yolların onarımıyla uğraştım. Daha sonra da mebus seçimleri ve heyetlerin belirlenmesi için gerekli çalışmalarla ilgilendim. Bu seçimlerin sonucunda Rıza es-Sulh Bey ve Süleyman el-Bustâni Efendi seçildiler. Mebus seçimlerini bitirir bitirmez, belediye meclisi üyele-

rinin seçimiyle ilgilendim...”³ Bu açılardan bakılacak olursa, Selim Selâm Beyrut uğruna ciddiyetle çalışıp şehrin durumunu düzelten ve konumunu iyileştiren belediye başkanları arasında sayılmalıdır.

Selim Selâm, özellikle Ticaret Odası’ndaki faaliyetleri, Ziraat Bankası başkanlığı, Cem’iyyetü’l-makâsîd başkanlığı ve belediye başkanlığı dönemlerindeki toplumsal başarıları sayesinde Lübnan-Osmanlı kamuoyunun önemli şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Bu sebeple ismi Osmanlı ve Avrupa siyasi ortamlarında anılır olmuştur. Kendisi artık Osmanlı vali ve yöneticileri ile Avrupalı büyükelçilerin dikkatlerini çeken biri haline gelmiştir. Fransa’nın Beyrut başkonsolosu Couget tarafından 17 Mayıs 1911’de Fransız dışişleri bakanına gönderilen, Beyrut’taki seçimler ve Süleyman el-Bustânî’nin Beyrut adaylığı hakkındaki raporda da bu durum görülür. Raporda bir vesile ile seçimlerde Kamil el-Esad ile Selim Selâm arasında çekişme olduğuna değinilir. Couget Selim Selâm’ı Beyrut vilayeti idare meclisi üyesi olarak tanıtır. Ona göre kendisi Beyrutlu Hristiyanlar tarafından sevilen ve hoşnutlukla karşılanan bir kişidir.⁴

Bu kısa rapordan da anlaşıldığı kadarıyla, Beyrut’ta önemli rol oynaması yüzünden Selim Selâm yabancı elçilerin raporlarında yer etmeye başlamıştır. Yine aynı rapordan anlaşıldığına göre kendisi Hristiyanlarla iyi ilişkiler içinde olup onlar tarafından sevgi ve saygı görmektedir. Burada işaret etmek gerekir ki, Selim Selâm (bir dönem) Beyrut bölgesi dışında çalışmak zorunda kalmış, bu sebeple 1912’de Mısır’a gidip orada Hidiv Abbas Hilmi ile görüşmüştür. Dönemin Fransız diplomatik kaynaklarına göre, Selim Selâm Mısır’a Suriye bölgesinde birliği sağlamak ve Suriye’nin Mısır’a katılmasını sağlamak için gitmiştir. Fransa’nın Beyrut maslahatgüzarı Coulondre, Fransız dışişleri bakanına gönderdiği 12 Kasım 1912 tarihli raporda genelde Suriye’deki özelde Lübnan’daki durumdan bahsederek, Lübnanlı ve Arap şahsiyetlerle birlikte Selim Selâm’ın faaliyetlerini anlatmaktadır. Raporda anlatıldığına göre Fransa Suriyeli Hristiyanlar tarafından hala sevilmekte ve kendisine

güvenilmektedir. Müslüman Araplar ise Osmanlı yönetiminden hoşnut olmamakla birlikte, hala “Hristiyan bir millet”in doğrudan hâkimiyetine karşıdırlar. Bu yüzden, kendi dinlerine mensup bir yönetici tarafından idare edilen bir İslâm ülkesi (Terre de l’Islam) olan Mısır’a doğru yönelmeleri son derece doğaldır. Şu halde onların istekleri, onurları ve dinî inançlarını gerçekleştirerek (bize) meyletmelerini sağlayacak olan şey, özgürlüktür. Mısır’a katılma fikrinin Suriye’de birçok destekçi ve fanatik taraftar bulmasının sebebi budur. Coulondre’un bu konu vesilesiyle Selim Selâm hakkında söyledikleri arasında şunlar yer alır: “Pek çoğunu -güvenilir bir kaynak olan- Arapça *es-Sebât*⁵ dergisi sayesinde edindiğim bilgilere göre görünüş itibarıyla İngilizler’den gizli bir kurul [Suriye ve Mısır’ın birleşmesi] amacıyla Kahire’de çalışma yapmaktadır. Söz konusu kurul, Beyrut’taki Müslüman cemaatin önde gelen simalarından Selim Ali Selâm’ın yaklaşık on ay kadar önce Kahire’ye gelip yerleşmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Selim Selâm, Hidiv ile diğer önemli kişiler tarafından karşılanmıştır. Kendisinin Mısır’daki ikameti, yine Beyrut’un önde gelen zenginlerinden ve İngiliz destekçisi Seyyid Selim Sabit Bey’in ziyareti ile aynı döneme tesadüf etmiştir. Kendisi Beyrut’a dönerken birleşme projesi için her şeyin hazır olduğunu açıklamıştır...”⁶

Selim Selâm Mısır seyahatinin gizli kalmış noktalarını şu sözleriyle açıklamaktadır: “1912 Şubat’ında Mısır’daydım. Abdullah Beyhüm Efendi ile birlikte Hidiv Abbas Hilmi Paşa’nın sarayına gittik. Kendisiyle karşılaşma fırsatı bulunca ‘vatan ve Arap milleti aşkına şu sıkı kontrolü hafifletmesini ve Osmanlı subaylarının Mısır topraklarından [Trablusgarb’a] geçmelerine gizlice de olsa izin vermesini talep ettik.’ Hidiv bize şöyle cevap verdi: ‘Bu hususta yapabileceğim hiçbir yardımdan geri durmam. Almanya ile her türlü kolaylığı gösterme konusunda anlaşmıştım. Ancak İttihatçılar bana olan kişisel düşmanlıkları yüzünden, Mısır’dan geçen subayların sınırı geçtiklerini ve yardımlarımdan dolayı bana teşekkürlerini bildiren telgrafları kendilerine çekmeleri için teşvikte bulundular. Böylece beni uluslararası kamuoyunda zor durumda bırakmak istiyorlar-

dı..”⁷ İttihatçıların kendisi hakkındaki diğer bazı muamelelerinden de Selâm ve Beyhüm’e şikâyetçi olan Paşa elinden gelen her türlü yardımı yapacağına söz vermiştir. Şu kadar var ki Selim Selâm daha sonra bu meseleyi tekrar ele almış ve Ekim 1912’de Balkanların Osmanlıların elinden çıkmasından sonra Beyrut vilayetinin kendi geleceğini düşünmeye başladığını açıkça ifade etmiştir. Selim Selâm şunları söylemektedir: “Görüşlerini bana açan bazı arkadaşlarım İngiliz himayesi altında Mısır’a katılma arzularını ifade ederken, bazıları da Fransız işgaline taraftar olduklarını gösteriyorlardı.”⁸

Sonuç itibariyle Selim Selâm Osmanlılara eğilimini korumuştur. Ancak kendisi içinde yaşadığı vilayetin ve diğer Arap vilayetlerinin durumlarının düzeltilmesini zorunlu gören ve ıslahatlara samimiyetle inanan biridir. Bu yüzden 1912-1913 yılları arasında özellikle arkadaşı Ahmed Muhtar Beyhüm ve Beyrutlu diğer bazı kişilerle birlikte “ıslahat hareketi”nin önderliğini açıkça yapabilmıştır. Selim Selâm Beyrut valisi ile gerekli bağlantıları kurduktan sonra “resmî vatansever heyetlerden de Cemiyet-i İslahiye’de kendilerini temsil edecek vekiller göndermelerini istedik. Bir yandan da, ıslahatları benimsemesi için halkı teşvik ediyorduk” demektedir. Selim Selâm *el-İttihâdü’l-Usmânî* gazetesinin 22 Aralık 1912 tarihli sayısında bu bağlamda bir makale yazmış ve milletin de devletin de ıslahatlar yapılmadan yaşamasını mümkün görmediğini söyleyerek şunları eklemiştir: “Zannederim ki Allah tarafından kendisine basiret ve izan bahşedilen herkes, geçmiş kötü idarenin devletin bekası için gerekli ıslahatları planlayıp yürürlüğe koymasından kaynaklanan şu kötü vaziyetin dâhili ve haricî savaşlara sebep olduğunun farkındadır. Ki bu savaşlar bütün vilayetlerin Devlet-i Aliyye bünyesinden ayrılmasına yol açmıştır.” İslahattan ne kastettiğini de şu sözleriyle açıklamıştır: “İslahat çeşitli şekillerde yapılabilir. Kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyen merkezî ıslahatları yeterince tecrübe ettik! Artık gerçek bir ıslahata girişmenin zamanı gelmiştir ki buna adem-i merkeziyetçilik denir.”⁹

1913 Ocak başlarında *el-Mukattam* gazetesi “Beyrut İslahat Hareketi” başlığı altında yayınladığı bir yazıda, Beyrut halkının ısrarla ıslahat istediğini ve Vali Edhem Bey’in, uygun gördükleri ıslahatları ihtiva eden bir dilekçeyi kendisine sunmalarını Beyrutlulardan istediğini söylemektedir. Gazetenin Beyrut muhabirinin bildirdiğine göre ıslahatçılar İstanbul’daki merkezî hükümet ile çeşitli vilayetlerdeki hükümetlerin bozulmasının her türlü kötülük ve belanın sebebi olduğuna inanmaktadır.¹⁰ “Cem’iyyetü’l-İslâhi’l-‘ânım fî Vilâyeti Beyrût” (Beyrut Vilayeti Umumî Cemiyet-i İslahiyesi) 1 Şubat 1913’ta ıslahat kurulu olarak veya “el-Cem’iyyetü’l-İslâhiyye”¹¹ [bundan böyle “Cemiyet-i İslahiye” şeklinde gösterilecektir] adıyla bilinen bir heyet kurmaya ve 14 maddeden oluşan bir program ilan etmeye muvaffak olmuştur. Programın önemli başlıklarından bazıları şunlardır Özerk kalmaları karşılığında Osmanlı Devleti’nin parçası olmayı sürdürmeleri koşuluyla, adem-i merkeziyetçiliğe uygun olarak Arap vilayetlerine özerklik sağlanması, vilayetlerin yönetim ve idaresinin yerel Arap vatandaşlarına bırakılması. “İslahat Kurulu”nun diğer bir isteği Türkçe gibi Arapça’nın da resmî dil kabul edilmesi ve Meclis-i Mebusân’da geçerli dil olarak kullanılmasıdır. Yeri gelmişken söyleyelim ki ıslahat layihası Selim Selâm’ın başkanlığında 13 Ocak 1913’ta gerçekleştirilen bir oturumda, üzerinde bazı değişiklik ve düzeltmeler yapıldıktan sonra kabul edilmiştir. Cemiyet daha sonra projenin hayata geçirilmesini takip etmek üzere de bir kurul oluşturmuştur.¹²

İşin gerçeği, bu ıslahat programı Beyrut’taki Müslüman ve Hristiyanların destek ve kabulünü almıştır. Bunun daha özel sebebi, Cemiyet-i İslahiye’nin Lübnan’da din-mezhep esasına dayanmayan ve Müslüman ve Hristiyan üyelere eşit katılım imkânı sağlayan ilk cemiyet olmasıdır. Hristiyan ahalinin Cemiyet-i İslahiye’ye katılmalarında Selim Selâm ve Ahmed Muhtar Beyhüm’ün çabalarının büyük katkısı olmuştur. Ancak bazı Hristiyan üyeler üyeliklerini Fransa ile gizli ilişkiler kurmak maksadıyla istismar etmişlerdir. Cemiyet-i İslahiye, *el-Yakaza (Le Reveil)* adıyla bir bülten çıkarmıştı. Bültenin idaresinden, aynı za-

manda *es-Sebât* gazetesinin de mesul müdürü olan Fransız dostu Halil Zeyniye sorumluydu. Andrea Duboseq Haziran 1913'te Fransız dışişleri bakanına *Le Reveil* bülteninin mali açıdan desteklenmesini teklif etmişti. Raporunda şunları söylüyordu: "Son zamanlarda size bu konu hakkında bir talep sunulmuştur. Bendeniz bu teklifi onaylamaktan şeref duyarım. Beyrut başkonsolosunuz, bu derginin bizler için fiilen yaptığı hizmetler hakkında size malumat verebilir. Derginin sahibi, aynı zamanda kendi alanında önemli bir yere sahip olan *es-Sebât* dergisinin de sahibidir. Bunlar bütün Suriye ve Filistin bölgesinde okuyucuya sahiptir..."¹³ Asıl dikkat çeken, ıslahat programının özellikle Akka, Nablus, Kudüs, Şam, Halep, Bağdat ve Basra gibi diğer büyük Arap vilayetleri tarafından da desteklenmiş olmasıdır. Cemiyet'in Beyrut'taki merkezine ve İstanbul'daki Bâb-ı Âlî'ye bu ıslahat isteklerinin bir an önce gerçekleştirilmesini isteyen yığınla telgraf gelmiştir. Filistin'in Beyrut'taki ıslahat hareketinden ne kadar etkilendiğine de işaret etmek gerekir. Siyonist güçlerle mücadele ettikleri bir dönemde, Filistinlilerin ıslahat layihasını desteklediklerini ve Filistin'de de uygulanmasını istediklerini görüyoruz. Yafa'daki İngiliz konsolos vekilinin Nisan 1913'te söylediğine göre, sâbık Yafa mebusu Hafız es-Said, sadrazamlığa ve dâhiliye nazırlığına gönderdiği telgraflarda, Beyrut ıslahat layihasının, öneminden dolayı ve "Filistin'i hayatta tutacak tek ilaç olması" hasebiyle Filistin'de de uygulanmasını istemiştir.¹⁴

Fransa başkonsolosu Couget 17 Mart 1913'te dışişleri bakanına gönderdiği bir raporda, Vali [Ebubekir] Hâzim [Tepeyran] Bey [1863-1947] ve belediye başkanı ile buluşan seçimi kazanmış ıslahat heyeti üyelerinden bahsetmektedir. Konsolosun ayrıca söylediğine göre üyeler Ebu Ali Selâm tarafından temsil edilmektedir.¹⁵ Kamil es-Sulh ıslahat heyetinin projesini sunmuş, Petro Tarrad da heyetin tarihini anlatıp programını destekleyen bir konuşma yapmış ve Hâzim Bey'den program için destek istemiştir. Ayrıca heyetin hedefleri arasında Suriye ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin bulunduğunu da söylemiştir. Ardından Ahmed Muhtar Bey-

hüm bir konuşma yaparak, ıslahat hareketinin dinamiklerini anlatmış ve bütün dinî-mezhebî cemaatlerden destek aldığını söylemiştir. Couget, aynı tarihte Vali [Ebubekir] Hâzim Bey'in Beyrut Cemiyet-i Islahiye heyetinin isteklerinden haberdar olduğunu da söylemiştir. Konsolosa göre Selim Selâm heyet içindeki en etkili üyedir. Ona göre Selâm hizipçi değildir, çünkü Beyrut vilayet meclisinde Hristiyanlara sandalyelerin yarısının verilmemesini eleştirmiş ve valinin huzurunda bundan şikâyetçi olmuştur. Islahatçılar programlarına sımsıkı bağlı olduklarından, konumlarını güçlendirmek amacıyla Selim Selâm vilayet meclisinden istifasını sunmaya çalışacak, bu arada kendisi ve arkadaşları istekleri gerçekleşmedikçe yerlerini teslim etmeyeceklerdir.¹⁶ Selim Selâm ve Cemiyet-i Islahiye'nin etkisi öyle büyüktür ki sâbık Suriye mebusu Şükrü el-Aselî, Lazkiye mutasarrıflığına atanmasına rağmen, Selim Selâm'ın söylediği sebep yüzünden, yani ıslahat isteklerini gerçekleştirme zorunluluğu dolayısıyla görevi kabul etmemiştir.

Selim Selâm, Ahmed Muhtar Beyhüm, Muhammed el-Fâhûrî ve diğer Müslüman güçlerin, ıslahat taleplerinin gerçekleşmesi uğrunda mevkilerini gözden çıkardıkları bir dönemde, yine Selim Selâm'ın Beyrut vilayet meclisinde Hristiyanlara sandalyelerin yarısı verilmediği için Osmanlı hükümetini eleştirdiği bir dönemde, Cemiyet-i Islahiye'nin Hristiyan üyeleri Fransa ile gizli ilişkiler içine girerek bütün Suriye bölgesini işgal etmesini isteyebilmişlerdir. Bu durum, Fransa'nın Beyrut başkonsolosu Couget tarafından Fransız dışişleri bakanı Jonnart'a yazılan gizli bir raporla teyid edilmektedir. 18 Mart 1913'te yazılan bu rapora göre *es-Sebât* gazetesi müdürü Halil Zeyniyye Cemiyet-i Islahiye'nin Hristiyan üyeleri adına yazılı bir başvuru yapmıştır: "Bu kişiler kendi cemaatleri adına bana gönderdikleri mektupta Suriye Hristiyanlarının emellerini ve Fransa ile olan sıkı bağlarını dikkatle açıklamaya gayret etmişlerdir. Böyle bir belgenin ortaya çıkması, bu bölgenin Hristiyanlarını bize bağlayan derin dostluk hakkında yeni bir delildir. Bu mektup ayrıca, Fransa'nın vaatlerinin kendilerinde uyandırdığı tesir ve önlerine koyduğu hedeflerin büyüklüğü hakkında da fikir ver-

mektedir.” Konsolos raporuna Hristiyan üyelerin mektubunu da ilave etmiştir. Bu mektupta, istedikleri ıslahatların gerçekleşmesi durumunda bile “mutaassıp Türklerden” ayrılma isteklerini ortaya koymaktadırlar. Mektupta şöyle denilmektedir: “...Avrupa’nın desteğiyle yahut başka türlü, ıslahatların uygulandığını varsaysak bile bu durum Suriye Hristiyanlarının gerçek arzularını asla yerine getiremeyecektir. Onlar Fransa ile sonsuz bir bağıllık içindedirler. Büyüklüğü, medeniyeti ve zorluk zamanlarında kendilerine gösterdiği şefkat sebebiyle Fransa’ya olan borçluluklarını ebediyete kadar unutmayacaklar ve şükranlarını sunacaklardır. Suriye Hristiyanlarının gerçek arzusu Suriye’de Fransız hâkimiyetinin yerleşmesidir...”¹⁷ Gerçekte Selim Selâm ve diğer Müslüman üyeler bu gizli mektuptan ancak [Ahmed] Cemal Paşa’nın [1872-1922] onu Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız konsoloslğunun dosyaları arasında bulup yayınlaması üzerine haberdar olmuşlardır.

1913 yılının tam bu dönemlerinde Vali Hâzim Bey hükümetten aldığı bir emir üzerine Cemiyet-i Islahiye’nin dağıtılmasına ve faaliyetlerine son verilip kulübünün kapatılmasına karar vermiştir.¹⁸ Kahire’deki Fransız bakan Defrance -*el-Mukattam* gazetesinden naklen anlaşıldığı kadarıyla- 4 Nisan 1913’te Fransız dışişleri bakanı Pichon’a bir rapor göndermiştir. Raporda bildirildiğine göre Beyrut valisi, Selim Selâm ile görüşmüş ve tecrübelerine dayanarak ve ıslahat maddelerine uygun biçimde Avrupalı gözlemcilere güvenilmesinin ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçlara bakarak ıslahat maddelerinin ilga edilme sebeplerini açıklamıştır. Yine vali Müslümanların Hristiyanlardan çok olmasını gerekçe göstererek, Cemiyet-i Islahiye’de Müslüman ve Hristiyan üyelerin eşit tutulmasının Müslümanlara haksızlık olduğunu söylemiştir. Valiye göre askerlik süresinin azaltılması devletin siyasi gücünü zayıflatacaktır. Aynı zamanda irade-i seniyye de vilayetler hakkındaki yeni düzenlemelerin uygulamaya geçirilmesini istemektedir ve bu durumda ıslahat heyetinin faaliyetlerini sürdürmesine gerek kalmamıştır. Fransız bakanın söylediğine göre vali Selim Se-

lâm'dan konuyla ilgili olarak heyetin görüşünü almasını istemiştir. Ancak Selim Selâm valinin kötü niyetini anladığı için bu isteği alaylı bir cevapla geri çevirmiş ve vali ile bu meseleyi konuşmak istemediğini söylemiştir. Fransız bakan raporda ayrıca valinin Şükrü el-Aselî'yi Lazkiye mutasarrıflığına getirmek istediğini ancak Şükrü'nün reddettiğini ve aynı şekilde, ıslahat heyetini destekleyen bütün memurların istifa ettiğini de söylemiştir. Bunun üzerine vali yöntem değiştirmiş, baskı ve kaba kuvvet uygulamak istediği için, Beyrut vilayeti üyelerinin değiştirilmesini İstanbul'dan talep etmiştir.¹⁹ Nisan 1913 döneminde dikkat çeken hususlardan biri de, ıslahat layihası'nın *el-Menâr* gazetesi tarafından da eleştirilmesidir. Eleştiriler özellikle yabancı danışmanlar tutulması hakkındaki maddelerle ilgilidir. *El-Menâr* 'da "Beyrut Islahat Layihası Eleştirisi" başlığıyla yayınlanan yazıda şunlar söylenmektedir: "... Danışmanlar tutulması konusuyla ilgili olarak bu layihada gördüğümüz hatalara böylece kısaca işaret etmiş olduk. Layiha hakkında başka eleştirilerimiz de var ancak tafsilata girmeye gerek görmüyoruz..."²⁰ *El-Menâr* Beyrut halkının [Mısır'daki] Hizbu'l-Lâmerkeziyye'ye²¹ (Adem-i Merkeziyetçi Parti) katılması için çağrısını sürdürmüştür. Beyrut'taki İngiliz başkonsolosu Chamber Batch da kendi dışişleri bakanlığına gönderdiği raporunda "ıslahat talepleri içinde en ilginç, yabancı müfettiş, danışman ve uzmanlar tutulması isteğidir" demektedir.²²

Her hâlükârda, İttihatçılar ıslahat taleplerinin tehlikesini farkederek ellerini çabuk tutmuşlar ve 8 Nisan 1913'te Cemiyet-i Islahiye'yi lağvetmişler, bazı yöneticilerini tutuklamışlar ve Bab-ı İdris bölgesindeki kulübünü kapatmışlardır. Vali Hâzim Bey, aynı gün Cemiyet'in idarecileri olan Selim Selâm ve Petro Tarrâd ile buluşup onlara şöyle demiştir: "Hükümet kulübün kapatılmasını ve Cemiyet-i Islahiye'nin toplantılarının yasaklanmasını emrediyor. Çünkü hükümet yeni vilayetler kanununu uygulamaya başlamıştır. Önceden verilmiş olan ruhsatın²³ bağlayıcılığı kalmamıştır. Üstelik bu yanlış ve tehlikeli bir iştir. Dolayısıyla önceden verilmiş olan ruhsat geçersiz sayılmıştır." Selâm ve Tarrâd kendisine şu cevabı vermişlerdir: "Ce-

miyet-i İslahiye kanunlara uygun biçimde kurulmuş olup, kuruluş esasını İstanbul'da kurulan İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve diğerleri gibi siyasi partilerin yapısından almıştır..."²⁴ Ardından Cemiyet, Cemiyet-i İslahiye'nin lağvedilmesini ve kulübünün kapatılmasını protesto etmek maksadıyla valiye bir yazı göndermiş ve bu yazı o günün gazetelerinde yayınlanmıştır.²⁵ Halk da İstanbul'daki sadarete protesto telgrafları göndermiştir.²⁶ Ancak Osmanlı hükümeti bu protestolara cevap vermemiş, ıslahatların Meclis-i Mebusân'da mebuslar tarafından görüşülmesi gerektiğini söylemiştir.

Böylece Beyrut, İttihatçıların uygulamalarının protesto edildiği ilk şehir olmuş, kısa süre sonra da diğer vilayetlerin protestoları bunu takip etmiştir. Burada şunu da söylemek gerekir ki, vali Cemiyet kulübünün kapatılmasını emrettiğinde bazı üyeler valiyi protesto etmek için önce İngiliz, ardından Fransız konsolosluklarına gitmişlerdir. İngiliz konsolosluğunda kendilerine Amerikan Üniversitesi- salonunda toplantı yapabilecekleri söylenmiştir. Çünkü orada bulundukları sürece yabancı bir ülkede toplanmış sayılacaklarından Cemiyet'le ilgili her türlü toplantıyı yapabilme hürriyetine tam olarak sahip olacaklardır. Fransız konsolosu da bu teklifi uygun bulmuş ve gereğince hareket etmelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine halk tarafından ısrarla toplanması ve valinin uygulamalarına karşı Beyrutlular için bir strateji belirlemesi istenen Cemiyet-i İslahiye, toplantısını Amerikan Üniversitesi'nin salonunda yapmıştır. Uzun tartışmalar sonunda, dükkân ve depoların bu ticaret bölgesindeki mali ve ticari hareketliliği durdurmak maksadıyla kapatılmasına karar verilmiştir.²⁷ Beyrut şehrindeki bu grevin birkaç gün sürdüğünü söylemek gerekir. Şehirdeki dükkân ve işyerleri ancak tutuklanan Cemiyet üyelerinin serbest bırakılmasını isteyen halkın isteklerinin vali tarafından kabul edilmesinden sonra açılmıştır. Tutuklananlar arasında Zekeriya Tabbâre, İskender Azar, Rızkullah Arkaş, Selim et-Tayyâre ve Muhtar Nasır başta gelmektedir.²⁸ Daha önce kaçan ve özellikle Cebel-i Lübnan bölgesindeki 'Ayn-ı 'anûb'da Emir Mustafa Arslan'ın evine sığınan üyeler hakkındaki takibat kararı da durdurulmuştur.

- 1 Selim Selâm'ın çocukları: Ali, Muhyiddin, Muhammed (Cem'iyetü'l-makâsîd'in başkanı olmuştur), Ömer, Misbâh, Sâib (milletvekili ve başbakan olmuş, Cem'iyetü'l-makâsîd'in başkanlığını yapmıştır), Abdullah, Fuad, Malik (bakanlık yapmıştır), Fatıma, Anbere, Reşâ. 1891 doğumlu Muhyiddin 22 yaşını yeni geçmişken Mayıs 1913'te ölmüştür. Kendisine acı çektiren ve ölümüne sebep olan hastalığı sırasında, o dönemde bulunması zor Penisilin ilacı aranmış ancak bulunamamıştır. Bk. K. Salibi: "Beirut under the young Turks: As Depicted in the Political Memoirs of Salim Ali Salam", pp. 193-197 (*Les Arabes par leur Archives*).
- 2 Anbere Selâm el-Hâlidî, *Cevle fi'z- zikrayât beyne Lübnân ve Filistin*, s. 14.
- 3 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 3-4 (el yazması).
- 4 Couget (Beyrouth), à Cruppi (Paris), 17 Mai 1911. A. Ismail, *Le Liban, Documents Diplomatiques et Consulaires*, c. 18, s. 361-362'den naklen.
- 5 *Es-Sebât*: Lübnan'da günlük olarak çıkan bir dergidir. Aleksandr Hürî ve Halil Zeyniye tarafından Ekim 1908'de kurulmuştur.
- 6 Coulondre (Beyrouth) à Poincaré (Paris) 12 Nov. 1912. A. Ismail, *a.g.e.*, c. 19, s. 109-114'ten naklen.
- 7 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 8 (el yazması).
- 8 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 9 (el yazması).
- 9 *El-İttihâdü'l-Usmânî*, 22 Aralık 1912.
- 10 *El-Mukattam*, 4 Ocak 1913.
- 11 [Konuyla ilgili literatürün bir kısmında bu cemiyet "Beyrut Reform Komitesi" olarak çevrilir].
- 12 *El-Müfid*, 1 Şubat 1913.
- 13 Vecih Kevserânî, *Bilâdü's-Şâm, Kırâe fi'l-vesâik*, s. 311.
- 14 Hayriye Kâsîmiyye, *en-Neşâtu's-Sahyûni fi's-şarki'l-arabi ve sadâhu 1908-1918*, s. 176. (Lowther to Grey, 25 April 1913, in F.O. 424/238'den naklen.)
- 15 Islahat heyetinin Müslüman üyeleri: Selim Selâm, Kamil es-Sulh, Muhammed Tabbâre, Muhtar Beyhüm, Abdülhamid Gandûr, Muhammed Fâhûrî, Abdülbâsit Fethullah, Ahmed Tabbâre, Hasan en-Nâtûr, Cemil el-Hüsâmî ve Fuat Hantes. Hristiyan üyeler: İskender Âzâr, Habib Firavn, Jan Tuveynî, Jan Bustrus, Yusuf Hani, Rızkullah Arkaş, Petro 'Iâr-râd, George Rızkullah, Jan Nakkâş, Halil Zeyniyye. Yahudi üye: İbrahim Hakim.
- 16 Couget (Beyrouth) à Jonnart (Paris) 17 Mars 1913, A. Ismail, *a.g.e.*, c. 19, s. 357-359'dan naklen.

- 17 Couget (Beyrouth) à Jonnart (Paris) 18 Mars 1913, A. Ismail, *a.g.e.*, c. 19, s. 360-365'ten naklen. Ayrıca bk. Vecih Kevserânî, *Bilâdü'ş-Şâm*, s. 269-273.
- 18 [Reşid Rıza söz konusu cemiyetin faaliyetlerine Hürriyet ve İtilafçı olan Vali Edhem Bey zamanında müsaade edilmişken İttihatçıların Beyrut valiliğine getirdikleri Hâzim Bey zamanında son verildiğinden söz eder, bk. "Cem'iyetü Beyrût el-islâhiyye ve katlü Zekerîyya Tabbâre", *Mecelletü'l-Menâr*, c. 16/6 (8 June 1913), s. 475].
- 19 Defrance (Caire) à Pichon (Paris), 4 Avril 1913, A. Ismail, *a.g.e.*, s. 19, s. 402'den naklen.
- 20 *El-Menâr*, c. 16/4 (7 Nisan), s. 312-314.
- 21 [1912 sonlarında idari adem-i merkezîyet talebiyle kurulan bu partinin tam adı Hizbu'l-Lâmerkeziyyeti'l-idâreti'l-umânîyye'dir. Başkanlığını Suriyeli bir muhacir olan Refik el-Azm'ın yürüttüğü partide diğer bir Suriyeli muhacir olan Muhammed Reşid Rıza da etkin isimlerden biridir. Her iki şahıs Âleyh divân-ı harbî'nde giyaben idama mahkum edilenler arasındadır. Hizbu'l-Lâmerkeziyye'nin kuruluş beyannamesi ve programı için bk. *Mecelletü'l-Menâr*, c. 16/3 (8 Mâris 1913), s. 226-231].
- 22 Zeyn Nureddin Zeyn, *Nüşûu'l-kavmiyyeti'l-arabiyye*, s. 98. Cumberbatch to F.O. 13 March 1913. No. 26. in F.O. 195/2451'den naklen.
- 23 [Daha önce vali İbrahim Edhem Bey'in Cemiyet-i Islâhiye için verdiği ruhsat ilmühaberi kastedilmektedir].
- 24 *Müzekkîrâtu Selim Selâm*, s. 24 (yazma).
- 25 *El-Müfid*, 12 Nisan 1913. Ayrıca şu rapora bk. Couget (Beyrouth) à Pichon (Paris), 11 Avril 1913, A. Ismail, *a.g.e.*, c. 19, s. 407'den naklen.
- 26 *El-Müfid*, 12 Nisan 1913.
- 27 Zeyn Zeyn, *a.g.e.*, s. 211, dipnot 49.
- 28 *Müzekkîrâtu Selim Selâm*, s. 26-27 (yazma).

Selim Selâm'ın 1913 Paris Birinci Arap Kongresi'ndeki Rolü

Islahat hareketi'nin faaliyetleri ve Paris'teki genç Araplarla ilişkileri sonrasında, Arap cemiyetleri ve önde gelenleri Arap vilayetlerinin içinde bulunduğu hali incelemek maksadıyla Paris'te bir kongre düzenleme fikri üzerinde düşünmeye başladılar. Mesele, Nisan 1913'te Cemiyet-i Islahiye'nin lağvedilmesi üzerine Cemiyet etrafında meydana gelen kenetlenme sayesinde ve Arap memleketlerindeki durumun bir an önce düzeltilmesi zorunluluğu üzerine gündeme gelmişti. Cemiyet-i Islahiye'nin Paris'te düzenlenmesi düşünülen kongreye katılacak Müslüman ve Hristiyan üyelerin isimlerini belirlemeye çalıştığı dönemde, bu üyelerin kongrenin gerçek hedefi hakkında fikir birliği içinde olmadıkları görüldü. Aralarından bazıları Arap birliğini savunuyordu, ancak Hristiyan üyeler bu birliğe yanaşmaktan kaçınıyorlardı.¹ Bazı siyasi karışıklıklar yüzünden Selim Selâm Paris'e gitme konusunda tereddütlüydü.² Ancak 1913 Mayısının sonlarında Cemiyet-i Islahiye'yi kongrede şu üyelerin temsil etmesi kararlaştırıldı: Selim Selâm, Ahmed Muhtar Beyhüm, Halil Zeyniyye, Şeyh Ahmed Hasan Tabbâre, Dr. Eyyüb Sabit ve Alber Sursuk.³ Fransız konsoloslu Couget 26 Mayıs 1913'te dışişleri bakanı Pichon'a bu konu hakkında bir mektup göndermiştir.⁴ Ancak Cemiyet-i Islahiye temsilcileri-

nin Paris'e varmasının ardından bazı resmî Osmanlı gazetele-ri, Paris'e yeni ulaşan Suriyeli temsilcilerin vatandaşlarını tem- sil etme hakkından mahrum olduklarını bildirmişlerdir. Fran- sa'nın Beyrut konsolosu Couget dışişleri bakanı Pichon'a gön- derdiği 10 Haziran 1913 tarihli mektubunda bu meseleyi açık- lamaktadır. Konsolosun bildirdiğine göre Osmanlı gazetelerin- de bu yazılar çıktığı zaman Beyrut vilayetindeki Hristiyan dinî önderler, heyet üyelerinin kendi imzaları ve vekâlet vermeleri sayesinde Beyrut halkının isteklerini sunmaya gittiklerini vur- gulamışlardır. Konsolos raporuna vekâletnameyi de eklemiştir. Vekâletnameye göre Beyrut vilayetindeki Hristiyan toplulukla- rının önderleri şu isimleri onaylamaktadırlar: Selim Ali Selâm, Dr. Eyyüb Sabit, Ahmed Muhtar Beyhüm, Albert Joseph Sur- suk, Şeyh Ahmed Hasan Tabbâre ve Halil Zeyniyye. Bunlar din ayrımı yapmaksızın bütün Beyrut halkının şikâyetlerini anlat- maları, dolayısıyla taleplerinin gerçekleştirilmesini takip etmek için Avrupa'ya gönderilmek üzere vekâlet verilen heyeti oluş- turmaktadırlar.⁵ Nitekim 18 Haziran 1913'te Paris St. Germa- in'deki Coğrafya Cemiyeti'nin büyük salonunda Birinci Arap Kongresi gerçekleştirilmiştir.

Fransız başkonsolosunun kongre vesilesiyle Cemiyet-i İsla- hiye üyeleri hakkında dışişleri bakanına ayrıntılı rapor gönder- diği daha önce söylenmişti. Bu raporda çoğu zaman "Ebu Ali" olarak anılan Selim Selâm'ın sert tabiatlı ve kaba saba yapılı an- cak içi yumuşaklık ve hoşluk dolu Beyrutlulardan biri olduğu söylenmektedir: "Zekâsı hemen dikkat çekmektedir, basitliğine rağmen güzel ve ikna edici konuşur. Şahsiyeti itibariyle kuvvet- li, cesur ve gayretlidir. Toplulukların ruhunu daima o temsil eder. Sıradan bir kültür seviyesine sahip olmakla birlikte, men- subu olduğu cemaat ve hatta diğerleri üstündeki etkisi inkar edilemeyecek derecededir.

Eğer bu adam hürriyetten faydalanan bir ülkede doğmuş ve büyümüş olsaydı, kesinlikle parmakla gösterilen biri olurdu. En ayırt edici özellikleri, adam gibi adam olması ve yorulma bilmez mücadeleciliğidir. Kimi zaman maddi açıdan son derece basit

bir halde yaşar, kimi zaman milyonluk bir yelkenli ile denizde dolaşır. Şu anda kendisi bana, önüne çıkan ufak tefek engelleri aşarak rahat bir yolda ilerliyormuş gibi görünüyor. Kısaca o, mükemmel bir adam ve benzeri bulunamayacak bir liderdir.”⁶

Diğer yandan, yine Birinci Arap Kongresi⁷ ile ilgili olarak söylemek gerekir ki, Selim Selâm ve arkadaşları eskiden beri Suriye’ye gözünü dikmiş olan Fransa’nın siyasetine bulaşmamak için gayret göstermişlerdir. Aynı dönemde Lübnan heyeti başkanı Şükrü Gânim Fransa dışişleri bakanı Pichon’a kongrenin başlamasından bir gün önce yani 17 Haziran’da gönderdiği gizli bir notta Paris’te yapılan Suriye Arap Kongresi’nin İslâm âleminde büyük etki meydana getireceğini ve iki ivedi sonuç doğuracağını söylemektedir. Bu sonuçlardan biri, Fransa’nın doğu Müslümanlarının sevgisini yeniden kazanmasıdır ki, Almanlar ve hatta İngilizler bu sevgiyi kazanmak için gizli veya açıktan faaliyetler yürütmektedirler. Yine bu sevgi sayesinde Afrika Müslümanlarının kalplerinde de olumlu bir tesir meydana gelecektir. Kongrenin ulaşmaya çalıştığı hedefe gelince; bizzat katılımcılar bile buna ulaşacaklarından şüphelidir: “Onlar Türklerin karşı çıkacaklarını düşünmekte ve İstanbul’dan iyi niyet göreceklerini zannetmemektedirler. Buna rağmen Müslüman üyeler kendi vicdanlarını rahatlatmak ve görevlerini yerine getirmek maksadıyla bu işe girişmişlerdir.” Gânim’in ek olarak söylediğine göre bu çabanın sonuçsuz kalması durumunda Müslümanlar muhtemelen kendi dindaşlarıyla birlikte idarî açıdan Türkiye’den ayrılacaklar, ayrıca Hristiyan vatandaşlarıyla birlikte Lübnan’a katılma fikrinde birleşeceklerdir. Çünkü onlara göre hürriyet ve gelişme emellerine ulaşmak için yegâne yol budur. Ancak onlar Türkiye’den tamamen ayrılmayı da düşünmemektedirler, “çünkü Lübnan Türkiye’nin hâkimiyetindedir ve böyle kalacağı da kesindir.” Gânim’in gizli notunda ifade ettiği görüşüne göre, Beyrut ahalisi talep ettikleri ıslahatları elde edemezse, kendi meclis-i âyânlarında yapacakları resmî bir oturumla, eski sınırlarını geri alma talebini ilan eden Lübnan’a katılacağını açıklayacaktır.”⁸

Önemle belirtmek gerekir ki, Selim Selâm ve Ahmed Muhtar Beyhüm Osmanlı Devleti'nden ayrılmak gibi bir hedefe sahip değildirler. İdarî ayrılık zaten mevcuttu ve adem-i merkeziyetçi sistem denilen şey buydu. Selim Selâm siyasi olarak Osmanlılara bağlı olmasına rağmen, kendisini Osmanlı sadakatine bırakmış gözü kapalı bir Osmanlı yanlısı olduğu söylene-
mez. Paris Arap Kongresi'nde ileri sürdüğü, ıslahatlar yerine getirilmediği sürece Osmanlı Devleti tarafından teklif edilecek her türlü görevin reddedilmesi önerisi bunu göstermektedir. Muhtar Beyhüm Selâm'ın önerisini şu sözleriyle desteklemiştir: "Sizlerin dikkatini şu maksatla celbediyorum: İstanbul'daki devlet adamları Arap yükselişinin içlerinden bazı şahıslara makam ve mevkiler bağışlanması sayesinde sona erdirileceğini zannediyorlar. Şu halde yapmamız gereken, -haklarımızı aramaya devam etmekle birlikte- muhterem Selim Ali Selâm Efendi ve Şükrü el-Aselî Bey'in bize açtığı yolda ilerlemektir. Yani talep ettiğimiz ıslahatlar yapılmadığı sürece bizlere teklif edilecek her türlü görevin reddedilmesi lazımdır."⁹

Şunu da ilave etmek gerekir: Selim Selâm bir Osmanlı olmasına rağmen, batı devletlerine açılmaktan ve özellikle tecrübelerinden istifade etmek için küçük devletlerin yardımını istemekten çekinmemiştir. Bu sebeple, Kongre'deki oturumlardan birinde, Avrupa'dan gelecek yardımlara karşı olan Kessâb Efendi'nin itirazlarına şöyle karşılık vermiştir: "Beyrutlular, bu isteği oybirliği ile karara bağlayıp layihalarına koymuşlardır. Buna göre yabancı müsteşarlar belirli bir süre için tutulacak ve bu süre sonunda onlara gerek kalmadan kendi başlarına iş yapabilecek hale gelindiğinde görevlerine son verilecektir. Beyrutlular ıslahatların gerçekleşmesi yolunda bu uygulamaya başvurmaktan başka çare bulamadıklarını kabul etmişlerdir. Beyrutluların kendileri için fayda umdukları bir hususta muhalefetle karşılaşmaları, Beyrutluların başka vilayetlere mahsus özel işlerde onlara muhalefet etmesi gibidir. Biz bu takdirde kendimizde böyle bir hak görmeyiz."¹⁰ Bu sözler, Selâm'ın genelde bütün Osmanlı vilayetleri özelde Beyrut'u ilgilendiren ıslahatlar için ne

kadar girişken olduğunu göstermektedir. Tevfik Berrû başka bir oturum sırasında yabancı müsteşarlar tutulması meselesi gündeme geldiğinde Selim Selâm ve Şeyh Ahmed Tabbâre'nin şu sözleriyle tartışmaya nokta koyduklarını söylemektedir: "Adem-i merkeziyetçi sistem, tam anlamıyla özgür biçimde ve kendi başına karara bağlama hakkını her vilayetin kendisine bırakmak suretiyle bu konuya çözüm getirmiştir."¹¹

Öyle anlaşıyor ki Selim Selâm Paris'te bulunuşunu kongrenin diğer bazı üyelerinin, özellikle Hristiyan üyelerin yaptığı gibi, Fransız yetkililerle gizli veya açık bağlantılar kurmak suretiyle istismar etmeye çalışmamıştır. Bu üyelerden bazıları Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgal etmesi için yardım bile istemişlerdir ki Selâm bu meseleye hatıratında yer vermiştir. Kongre sona erince, alınan kararları Paris'teki Osmanlı sefiri Rıfat Paşa ile Fransız dışişleri bakanı Pichon'a iletmek üzere Lübnanlı sekreter Alfred Sursuk Bey'in de katılımıyla bir heyet oluşturulmuştur. Selim Selâm, Muhtar Beyhüm, Dr. Eyyüb Sabit, Şeyh Ahmed Tabbâre ve Halil Zeyniyye'den oluşan heyet Şark Meseleleri Müdürü Mösyö Margaret ile görüşürken Beyhüm şunları söylemiştir: "Ayrıca duyduğumuz kadarıyla, resmî bir sıfatı haiz olmayan bazı kişiler huzurunuza çıkarak, şahsi menfaat elde edebilmek uğruna, Suriye'nin Fransız yönetimine katılmasını arzu ettiklerini belirtmektedirler. Açıkça ifade etmek isteriz ki; Paris'i kongre merkezi olarak seçmemizin sebebi Fransa'daki hürriyet ortamı ile Fransızların hürriyet talep edenlere duyduğu sevgi ve Fransa ile devletimiz arasındaki yerleşik dostluktan başka bir şey değildir. Biz devletimizi kesinlikle değiştirmek istemiyoruz."¹² Fransız görevli bu sözlere karşılık verirken Fransa'nın Suriye'de en küçük bir emelinin bulunmadığını ve Suriye halkının Osmanlı Devleti'yle barış içinde yaşamasını istediğini söylemiştir. Beyhüm Fransız görevli adına bu sözleri açıklamak için izin istemiş, o da bunu uygun görmüştür.

Heyet Fransız dışişlerinin makamı olan Quai d'Orsay'dan çıkınca hem Cemiyet-i İslahiye'nin sır kâtibi Dr. Eyyüb Sabit hem de Halil Zeyniyye Beyhüm'ün sözlerine itiraz etmişlerdir.

Selim Selâm bu mesele hakkında şunları söyler: “Öyle anlaşılıyordu ki olan bitenden pek hoşlanmamışlardı... O sıralarda, Beyrut’ta hep birlikte Cemiyet-i Islahiye için çalışırken bunların Fransa’nın Beyrut konsolosuna gidip hükûmetine sunması için bir not verdiklerini ve burada Muhtar’ın istediklerinin tersini istediklerini biliyorduk. Bu belgeden ancak harp sırasında Osmanlı hükûmetinin Fransız konsoloslughunu ele geçirmesi ve birçok evrakla birlikte bunu da bulması sayesinde haberdar olduk...”¹³ Esad Dâğir bu bağlamda, Paris Kongresi’nin zayıf noktasının “Fransız işbirlikçileri tarafından içine sızılan ve faaliyetleri ile kongreyi hedefinden saptırıp üyelerinden bazılarının kendi halkları ve Türkler gözündeki itibarını zedelemeyi başaran” Cemiyet-i Islahiye olduğunu söyler.¹⁴ Dönemin muasırları, Cemiyet-i Islahiye’nin din-mezhep temeli üzerine kurulmadığını ve Lübnan’da din-mezhep temeli üzerine kurulmayan partilerin ilk örneği olduğunu, ancak içine aldığı Hristiyan üyelerin Müslümanları arkalarından vurduğunu söylerler.

Selâm, Beyhüm, Tabbâre ve ez-Zehrâvî Pichon’a kongredeki maksatlarının Osmanlı Devleti’nden ayrılmak olmadığını, sadece Arapların haklarını kazanmak için uğraştıklarını anlatmışlardır. Bu bağlamda, Selim Selâm’ın Şark Meseleleri Müdürü’ne söylediği şu sözler hatırlatılabilir: “Efendim! Ülkemizin gidişatı hakkındaki hakiki his ve görüşümüzü anlamanız bizim için önemlidir. Bizler adem-i merkezîyetçiliği ve elimizden alınmış olan haklarımızı talep ediyor olsak da, yüce halifemiz emirülmuminin hazretlerinin saltanatına sıkı sıkıya bağlıyızdır. Onun hâkimiyetinden ayrılmak ve sizin korumanızı talep ederek ülkemize gelmenizi istemek aklımızın ucundan bile geçmez. Arkadaşlarımızın bu sözleri, Arap ülküsüne gösterdiği anlayış ve hizmetlerinden dolayı Fransa için teşekkür mesabesindedir.”¹⁵

Burada ele alınması gereken bir mesele de, Selim Selâm’ın Paris’teki siyasi konumu yüzünden Fransız dışişleri bakanının Cemiyet’in gidişat ve faaliyetleri hakkında endişeye kapılmasıdır. Bakan, İstanbul’daki Fransız konsoloslughuna, Kahire’deki

Fransız vekiline, Beyrut, Şam ve Bağdat'taki Fransız konsolosluklarına telgraflar göndererek, Selim Selâm ile İslahat Hareketi ve ıslahatçılar hakkında uyarılarda bulunmuştur. Osmanlı hükümeti bu rapor ve belgelerin bir kısmını yayınlamıştır. Buna göre Fransız dışişleri bakanı elçilerini şu sözleriyle uarmaktadır: “Arap İslahat Hareketi aleyhimize dönmüş durumdadır. Bu yüzden halkın sevgisini kazanmak için görünüşte onlara yardım ediyor gibi yaparken, gizliden gizliye hareketi sona erdirmeye çalışmalısınız.” Fransızların ıslahat hareketi hakkında böyle bir tutum takınmalarının sebebi, ıslahatçıların “Fransızlar tarafından yönetilmeye razı olmadıklarını söylemeleri, aslında bütün istediklerinin Osmanlı kalmak kaydıyla ıslahatlar yapılırken kendilerine yardım edilmesi olduğunu ifade ederek, Suriyelilerin Fransızlara kapılarını açtıklarının doğru olmadığını belirtmeleridir.” Tarihçi Yusuf Yezbek'in naklettiğine göre, Fransız dışişleri bakanlığına ait raporlardan birinde, ıslahat heyeti üyeleri teker teker tanıtılırken Selim Selâm hakkında “Mefiez-vous de lui”, yani “ona karşı dikkatli olun ve kendisine güvenmeyin!” denilmektedir.¹⁶

Selim Selâm ve Muhtar Beyhüm sadece Paris Kongresi'nin oturumlarıyla ilgilenmemiş, aynı zamanda Fransız dostu olan bazı üyelerin faaliyetlerini de takip etmişlerdir. Bunların başında Fransa'nın Suriye bölgesindeki emellerini desteklediğini belli eden Dr. Eyyüb Sabit gelmektedir. Bu yüzden kendisinin şüphe uyandıran ve aslında ıslahat [hareketinin] prensiplerine karşı olan düşmanca tavırlarını farketmişlerdir.

Paris Kongresi ıslahat kararları alarak sona erince Osmanlı hükümeti kongrede görevli bazı kişileri görüşmeler yapmak maksadıyla İstanbul'a davet etmeye karar vermiştir. Nitekim Arap temsilciler içlerinden bir heyetin görüşmeleri sürdürmek için İstanbul'a gitmesine karar vermiş ve kongre başkanı Abdülhamid ez-Zehrâvî, Selim Selâm, Muhtar Beyhüm, Şeyh Ahmed Tabbâre ve Halil Zeyniyye'yi bu heyete seçmiştir. Ancak Halil Zeyniyye, hakkındaki şüphelerden dolayı tutuklanacağından korktuğu için heyete katılmayı kabul etmemiştir. Bu

yüzden Selâm-Beyhüm-Tabbâre üçlü heyeti yola çıkmış, İstanbul'a 16 Haziran 1913'te varmış ve büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır. *El-Müntedâ el-edebi*'yi (Edebiyat Kulübü) ziyaret etmişler, Arap cemiyetlerinin temsilcileri ile biraraya gelmişler ve ziyaret sebebini açıklamışlardır. Buna göre ziyaret sebebi, Osmanlı hükümetinin ilan ettiği anlaşmada kapalı kalan yerleri açıklığa kavuşturmak, Arap hizip liderlerinin devlete ait makamlara getirilmesi hakkında görüşmek ve İttihat ve Terakki Fırkası ile Arap Kongresi arasında yapılan gizli anlaşmanın resmî olarak kabulünü sağlamak için hükümete baskı yapmaktır.”¹⁷

Heyet Talat Paşa ile görüşmüş ve Selim Selâm heyet adına şu konuşmayı yapmıştır: “Biz memleketimizden ayrıldığımızda, hükümetin aziz vatanımıza dönmemizi yasaklaması yüzünden bir daha dönemeyeceğimizden emindik. Bugün payitahta geldik ve büyük bir tehlike içinde olduğumuzdan şüphe duymuyoruz. Ancak vatanseverlik her tehlikenin üstündedir. Devlet büyükleri, ne şekilde olursa olsun bizim ülkemizi yüceltme yolunda çalışmaktan vazgeçmeyeceğimizi anlamalıdır. . . .” Talat Paşa Selim Selâm'ın bu sözlerinden hoşlanmış ve “daha gelmeden önce hakkınızda birşeyler duymuştum. Bura ya gelişiniz sayesinde ahlakınızın yüceliğini bizzat keşfetme imkânı buldum. Allah sizden razı olsun. Vatanseverlik nedir bilmeyen ve ahlakın manasından bihaber olan binlerce kişiye elimi uzatmaktansa, sizin gibi biriyle el sıkışmak benim için yeğdir” cevabını vermiştir.¹⁸

Ardından heyet 23 Ağustos'ta ziraat nazırı Süleyman el-Bustanî ve Abdülkerim el-Halil ile birlikte Sultan V. Mehmed Reşad'ın huzuruna çıkmıştır. Heyet Sultan'dan ıslahat taleplerinin yürürlüğe konmasını istemiş, Sultan da yönetici ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesi gerektiğine işaret ettikten sonra kendilerine iyilikte bulunma sözü vermiştir. Selim Selâm heyet adına söz almış ve Türkçe olarak, Arapların [yönetici ile yönetilen arasındaki] bu bağı koparmak gibi bir niyetleri olmadığını söylemiştir. Aksine “Araplar canlarını,

mallarını ve evlatlarını yüce hilafet makamı için feda etmektedirler” demiştir.¹⁹ Selim Selâm daha sonra şunu da ilave etmiştir: “Ey Efendimiz! Araplar en vatansever ve bu devlete en çok sahip çıkan insanlardır. Onlar durumlarının düzelmesini, vaziyetlerinin doğru yola çıkmasını, gidişatlarının gözetilmesini istemekte ve ülkelerinin Sancak-ı Şerif’in gölgesi altında muhafazası için çalışmaktadırlar...”²⁰

Heyet üyeleri 27 Ağustos’ta veliahdı ziyaret etmişler ve anlayış ve güleryüzle karşılanmışlardır. Selim Selâm yaptığı konuşmada veliahd hazretlerinin kendilerine olan sevgisini²¹ bildikleri için Arapların da ona duydukları alakadan bahsetmiştir. Bu ziyaretler sonucunda Sultan bir irade-i seniyye çıkarmış²² ve Paris Arap Kongresi’nin maddelerini onaylamıştır.

Buradan da anlaşıldığı gibi Selim Selâm ıslahat taraftarı bir Osmanlı ve Arap milliyetçisidir. Kendisi Osmanlı-Arap ilişkilerinin sürdürülmesi gerektiğine inanmaktadır. Böylece o sadece kendi siyasi hedeflerini değil, aynı zamanda Beyrutlu vatanseverlerin de hedeflerini açıklamaktadır. Bu sebeple, 2 Eylül 1913’ta Beyrut’a döndüğü zaman kalabalık bir topluluğun büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Birçok kişi, gruplar halinde kayıklarla denize açılarak onu ve diğer ıslahat heyeti üyelerini karşılamışlardır. Karşılamaya gelenler arasında Vali [Ali] Münif [Yeğena] Bey’i temsilen orada bulunan polis müdürü Mustafa el-Halidi Bey de vardır. Vali kendilerini daha sonra hükümet konağında karşılamıştır.²³

Dipnotlar

1 Bk. A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 70-72.

2 Bk. A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 104.

3 Kardeşi hastalandığı için Alber Sursuk kongreye sonradan katılmıştır.

4 Couget à Pichon, 26 Mai 1913, A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 132.

5 Couget à Pichon, 10 juin 1913, A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 186-188.

- 6 Couget (Beyrouth) à Pichon, 16 Mai 1913, A. Ismail, *a.g.e.*, c. 20, s. 106-107'den naklen.
- 7 Daha fazla bilgi için bk. Dr. Celal Yahya, *el-Mü'temeru'l-arabiyyü'l-evvel fi Bâris (es-Sevretu'l-arabiyye)*, Kahire, Daru'l-ma'rife 1959.
- 8 Ch. Ganem à Pichon, 17 Juin 1913. Vecih Kevserânî, *Bilâdü's-Şâm, Kırâe fi'l-vesâik*, s. 281-285'ten naklen.
- 9 *Kitâbu'l-mü'temerî'l-arabiyyî'l-evvel el-mün'akid fi Bâris* 1913, s. 50.
- 10 [*Kitâbu'l*] -*mü'temerî'l-arabiyyî'l-evvel el-mün'akid fi Bâris* 1913, s. 114.
- 11 Tefvik Berrû, *el-Arab ve't-Türk fi'l-ahdîd-düstûriyyî'l-Usmânî* 1908-1914, s. 527-528.
- 12 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 30 (yazma).
- 13 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 30 (yazma).
- 14 Esad Dâgir, *Müzekkirâtî alâ hâmişi'l-kaziyyeti'l-arabiyye*, s. 60.
- 15 Velid Avad, *Rüesâü Lübnân*, s. 300-301. Burada vurgulamak gerekir ki, Selim Selâm hatıralarında Fransız görevliye böyle bir şey söylediğini anlatmamaktadır. Onun söylediğine göre heyet adına konuşan kişi Muhtar Beyhüm'dür. Ancak burada kendisine nisbet edilen şeyin, Selim Selâm'ın siyasi gidişatına aykırı olmadığına da dikkat etmek gerekir.
- 16 Bk. Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 103; Velid Avad, *a.g.e.*, s. 300.
- 17 Esad Dâgir, *a.g.e.*, s. 63.
- 18 *El-Müfid*, 7 Eylül 1913.
- 19 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 34 (yazma).
- 20 *El-Müfid*, 8 Eylül 1913.
- 21 Esad Dâgir, *a.g.e.*, s. 63.
- 22 [Bu iradenin Arapçası için bk. "el-İrâdetü's-sultâniyye bişe'ni'l-islâh fi'l-bilâdi'l-arabiyye", *Mecelletü'l-Menâr*, c. 16/9 (1 September 1913), s. 720].
- 23 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 34 (yazma).

Selim Selâm'ın Osmanlı Siyaseti Karşısındaki Tavrı (1914- 1918)

Selim Selâm'ın Arap ve Osmanlı siyasi katmanlarında ulaştığı başarıları gören Osmanlı Devleti kendisine bir karşılık verme mecburiyeti hissetti. Bu desteği 1914 yılında İstanbul'daki Meclis-i Mebusân'a aday olması için yardım ederek yapacaktı. Bu yüzden, Yeni Beyrut valisi Bekir Sami [Kunduh] Bey, Jandarma Kumandanı Sabih Neşet Bey'i Selim Selâm'ı mebusluğa aday olmaya ikna etmesi için gönderdi. Ancak Selim Selâm İttihatçı yahut İttihatçı dostu olmadığı için bu teklifi reddetti. Aynı zamanda Beyrut'taki ticari uğraşlarını bırakması da mümkün değildi. Ancak vali teklifinde ısrarlı olduğu için hem Ahmed Muh-tar Beyhüm'ü hem de Abdülgani el-Ureysi'yi yeniden gönderip teklifi kabul etmesi için kendisini ikna etmelerini istedi fakat o yine reddetti. Bu reddine mukabil, Selim Selâm'a hac emirliği gibi başka önemli mevkiler de teklif edildi ancak valiye ve aracılara teşekkür edip onları da reddetti. En sonunda Rıza es-Sulh kendisini mebus adaylığına ikna etmek için aracı oldu, ne var ki Selim Selâm yine teklifi geri çevirdi ve Rıza'nın amcasının oğlu Sami es-Sulh'un aday olmasını önerdi.

İşin aslında Rıza es-Sulh ile Selim Selâm arasında iki taraflı ciddi bir ihtilaf vardı. İhtilafın sebebi, Selim Selâm'ın da ortak

olduğu Filistin'deki Hûle arazilerinin ıslahı imtiyazı meselesiydi. Rıza es-Sulh, imtiyaz meselesinde Selim Selâm ve ortaklarına zorluk çıkarmaya başlamıştı. Selim Selâm en sonunda Rıza es-Sulh'a karşı çıkmaya karar verdi ve kendisinin daha önce desteğini alarak aday olan Sami es-Sulh'a rakip olarak mebusluk için adaylığı kabul etti. Nihayet seçimler 9 Nisan 1914'te yapıldı ve rakip listedeki Jan Nakkâş, Sami es-Sulh ve Tâha el-Müdevver karşısında Selim Selâm, Kamil el-Esad ve Mişel Sur-suk'un zaferiyle sonuçlandı ve Selim Selâm'ın oyların çoğunu aldığı anlaşıldı.¹ O dönemin hükümeti Selim Selâm ve arkadaşlarının kazanması için seçimlere hile karıştırmakla suçlandı.

29 Mayıs 1914'te Selim Selâm deniz yoluyla İstanbul'a gitti. 4 Haziran'da İstanbul'a vardı ve yeni Meclis-i Mebusân'a katıldı. Meclise katıldığı günden itibaren seçmenlerinin taleplerini yerine getirmek ve Arap mebuslardan oluşan bir grup kurmak için çalışmalara başladı. Grubun amacı Arap vilayetlerindeki halkların haklarını aramak ve önceden kazanılmış hakları korumaktı. Ancak bir Arap siyasi grubu oluşturmaya çalışan Arap mebusların önündeki en büyük engel, sözü dinlenecek bir Arap liderin yokluğu idi. *El-Ehrâm* gazetesinin de söylediği gibi bazı mebusların Selim Selâm'ı Arap grubuna reis seçmeye çalışmalarının sebebi budur: "Kendisi vatan için gayreti, ıslahatlar için duyduğu sevgisi, üstün aklı ve geniş idraki gibi özelliklerle tanınıyordu."² Ancak bu plan yarım kaldı. *El-Mukattam* gazetesinin söylediğine göre Selim Selâm Meclis-i Mebusân'da birçok siyasi ve toplumsal içerikli konuşma yaparak Arap gerçeğini gündeme getirmiştir. Önemli konuşmalarından biri, Arap vilayetlerindeki maarif nezareti ile okulların ve eğitimin durumundan bahsettiği konuşmasıdır. Bu konuşmada eğitimin geliştirilmesi ve düzenlenmesini istemiştir. Söyledikleri arasında "...Osmanlı vilayetlerinde maarif için harcadığımız senelik 450.000 [500.000] Osmanlı lirası, ümmet için yetersizdir. Ecnebi memleketlerde maarif için harcanan paralarla bizim harcadığımız paraları karşılaştıracak olursak, onların niye ileri gidip başarılı olduğu ve bizim niye geri kalıp düşüş ya-

şadığımız açığa çıkar” gibi sözleri yer alır. Daha sonra ecnebi okullarıyla Osmanlı okulları arasında bir karşılaştırma yapmış ve “İşte görüyoruz, yabancı okulların müdürleri okullarının durumunu güzelden en güzele taşımak için sabahlara kadar uykusuz kalırlarken, bizim okulların müdürlerinin ay sonunda maaşlarını almaktan başka dertleri yok” demiştir.³

Selim Selâm ve bazı Arap mebusların konumuna bakan *el-Ehrâm* gazetesi, Arap mebusların İstanbul’da bir siyasi grup kuramamalarına rağmen, kendilerinde hâkim olan fikrin milletlerinin haklarını savunmak olduğunu söylemiştir. Aralarından ümmetin övgüsünü hak eden birçok seçkin mebus çıkmıştır. En önemlileri: Selim Ali Selâm Efendi (Beyrut), Faris el-Hûri (Şam), Sadullah el-Molla Bey (Trablusşam), Said el-Hüseynî Bey (Kudüs), Süleyman Feyzî Bey (Basra) ve Cemil ez-Zehâvî (Bağdat)’tır.⁴

28 Haziran 1914’te Avusturya veliahdı Arşidük François ve karısının öldürülmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi yüzünden Selim Selâm İstanbul’daki siyasi faaliyetlerini sürdürememiştir. Selim Selâm Beyrut’a döndüğünde Vali Bekir Sami Bey kendisine, gençleri Osmanlı Devleti’nin topraklarını korumak üzere gönüllü yazılmaya çağırması için Osmanlı hükümetinin yardım talebini iletmiştir. Nitekim Selim Selâm Beyrut ve havalisinden yaklaşık 200 gönüllü kaydetmeye muvaffak olmuştur.

1915 yılı başlarında Selim Selâm Osmanlı ve dünya siyasetinin gidişatını takip etmek için yeniden İstanbul’a dönmüştür. Selim Selâm itilaf devletleri tarafından kendisine teklif edilen barış tasarılarına rağmen Osmanlıların savaşa girmelerini gerektiren gerçek sebepleri de öğrenmek istemektedir. Selim Selâm Arap mebuslar adına hükümete yönelik bir soru önergesi hazırladığı zaman, Faris el-Hûri ve Sadullah el-Molla gibi bazı Arap mebusların önergeyi imzalamayı reddettiklerini görmüş ve bu yüzden önergeyi tek başına vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Selâm Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesine karşıdır. Bunun da sebebi “bu savaş bizim mallarımız ve ço-

cuklarımızla olacak. Uzun zamandan beri ne vakit bir savaşı girsek sonu bizim için hep kötü oldu...” sözlerinde⁵ saklıdır.

Selim Selâm Beyrut’a döndükten sonra Şam’a gitmiş ve orada Fransa ve İngiltere ile dayanışma içinde olan Lübnanlı ve Suriyelileri tutuklamaya başlayan Ahmed Cemal Paşa ile görüşmüştür. Selâm, özellikle Nahle el-Mutrân Paşa ve Esad Haydar Bey gibi bazı kişilerin serbest bırakılması için aracılık yapmaya çalışmıştır. Ancak Cemal Paşa onun bu tür işlere girişmesini kesin bir dille reddetmiştir. Selâm tutuklulardan bazılarının serbest bırakılması sayesinde Cemal Paşa ve vatandaşlar arasında yeni bir karşılıklı anlayış havası oluşturmayı hedeflemiştir. Çünkü Selim Selâm Osmanlı Devleti’ni destekleyen siyasi eğilimleri ile tanınmaktadır ve bu yüzden devlet aleyhine girilecek entrikalara karşı çıkmaktadır. Abdülkerim el-Halil 1915 yazında Selim Selâm’a gelmiş ve kendisine silah ve para yardımı yapacaklarına söz veren İngilizlerle işbirliği içinde askerî bir ayaklanma çıkartmak için onu ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Selâm bu fikre karşı çıkmış ve Abdülkerim’e: “Ey Abdülkerim! Böyle işlere bulaşmamamı tavsiye ederim. Ben kendi adıma böyle işlere hiçbir zaman onay vermem” demiştir.⁶

Yine belirtmek gerekir ki, Selim Selâm çok önemli bir meseleye temas etmiş ve Abdülkerim el-Halil’in daha sonra idam edilmesinin gerçek sebebinin Kamil el-Esad olduğunu söylemiştir. Çünkü Abdülkerim el-Halil ve Rıza es-Sulh’un İngilizlerin yardımıyla Devlet-i Aliyye aleyhine bir entrika düzenlediklerini Cemal Paşa’ya ihbar eden odur. Selim Selâm o günlerde el-Esad’ın yaptıklarını el-Halil’e haber vermeye çalışmış ancak Abdülkerim el-Halil o sırada eş-Şiyâh’taki evinde bulunmadığı için başarılı olamamış, bu da Osmanlı güçlerinin kendisini yalayıp yargılamasını ve idam etmesini kolaylaştırmıştır.

Selim Selâm siyasi olarak Osmanlılara bağlı olmakla birlikte, sırf bir ıslahat taraftarı olması yüzünden Cemal Paşa onun tavırlarından şüphelenmeye başlamıştır. Paşa bazı ıslahatçıları tutukladığı zaman Selim Selâm’a “ıslahatçı dostlarının yaptıklarını görüyor musun?” diye sorunca Selim Selâm: “Paşa! İtti-

hatçılar arasında hem iyiler hem kötüler olduğu gibi, ıslahatçıların da iyisi de vardır kötüsü de. Bu her vatanperver kuruluşta görülen ama önüne geçilemeyen bir durumdur”⁷ cevabını vermiştir. Aradan çok zaman geçmeden, Ağustos 1915’te Cemal Paşa Selim Selâm’ın tutuklanmasını emretmiştir. Hakkında ayrıntılı bir tahkikat yaptırmış, çeşitli siyasi önderler hakkında sorular sormuş ancak o [Selim Selâm] bu liderlerden hiçbirini kendisiyle işbirliği içinde gösterme gayretinde olmamıştır. Selim Selâm Cemal Paşa’ya şunları söylemiştir: “Ben sadece ıslahat talep edenlerden biriyim, Osmanlıları Fransızlarla değiştirmem mümkün değildir.” Yine aynı dönemde görevli subaylardan biri, hapisnede rahat etmesini sağladığı için Selim Selâm’ın Cemal Paşa’ya teşekkür etmesi gerektiğini söyleyince Selim Selâm: “Hayatım boyunca kimseye dalkavukluk etmek gibi bir âdetim olmadı. Bırak yolumuza devam edelim” demiştir. Birkaç gün sonra da, hakkındaki suçlamaların hiçbirisi sabit bulunmadığı için serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Muhammed Cemil Beyhüm’e göre Selim Selâm ve Ahmed Muhtar Beyhüm’ün idam edilmemelerinin sebebi, Paris Kongresi’nde bazı üyelerin ileri sürdükleri Fransa’nın Şam bölgesini himaye altına alması talebine karşı çıkmaları ve Suriye’nin adem-i merkezîyet sistemi içinde Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altında kalması için ısrar etmeleri ile, Quai Dorsay’da Fransız yetkililer karşısında takındıkları cüretli tutumdur.⁸

Haziran 1916’da, Şerif Hüseyin’in önderliğinde Arap ayaklanması başlamıştır. Ayaklanma öncesinde, İngiliz hükümetinin temsilcisi sıfatıyla Sir Henry McMahon ile bazı yazışmalar ve görüşmeler yapılmıştır. Selim Selâm daha 1915 yılının yazında İngilizlerle birlikte hareket ederek Osmanlıya karşı yapılacak bir ayaklanmayı hedefleyen gizli projelerden haberdar olmuştur. Hatıralarında şunları söylemektedir: “1915 yazında aynı gün, ... Abdülkerim el-Halil bana geldi ve: ‘Devlete karşı çıkmak üzere İngilizlerle birlikte askerî bir ayaklanma planlıyoruz, şuradan bize şöyle yardımlar gelecek, şunlar da bize katılıyor...’ gibi şeyler söylemeye başlayınca kendisine döndüm ve:

‘Ey Abdülkerim! Böyle işlere bulaşmamamı tavsiye ederim. Ben kendi adıma böyle işlere hiçbir zaman onay vermem’ dedim. O beni ikna etmeye çalışıyor, ben de onu ikna etmeye uğraşıyordum. Bir anlaşmaya varamadan ayrıldık.”⁹

Selim Selâm ayrıca Abdülgani el-Ureysi’nin 1915 yazında ez-Zebdânî’ye bağlı Bakkîn’deki bir köyde kendisini ziyaret ettiğini ve bir hafta kadar misafiri olduğunu da söylemektedir: “Emir Faysal’ın başkanlığında bir cemiyet kurulduğunu söylemişti. Cemiyet Kral Hüseyin’in devlete karşı savaşa girmesini ve itilaf devletlerinin yardımıyla bir Arap hükümeti kurulmasını amaçlıyordu. Kral Hüseyin ile İngilizler arasında bu mesele hakkında görüşmeler sürüyordu. Faysal İstanbul’a gitmişti ve döndüğünde benimle Şam’da buluşmayı istiyordu. Rıza er-Rikâbi Paşa ile Şeyh Bedreddin el-Hüseyinî de bu cemiyetin üyelerindendi.”¹⁰ Selim Selâm başka bir hatıratında bu iki isme şunları da ilave eder ve her birinin ayaklanmayı tasvip ettiklerini ve katılıma hazır olduklarını söyler: Mirliya Şükrü el-Eyyûbi Paşa, el-İdrisi, Nuri eş-Şa’lân, İmam Yahya ve İbn Suûd. Emir Faysal bunu kendisine, ez-Zebdânî’deki görüşmeleri sırasında söylemiştir. Emir Selim Selâm’a, durumun artık çekilmez hale geldiğini ve Cemal Paşa’nın zulümlerinden kurtulmak gerektiğini söylemiştir. Bütün bunlar Şerif Hüseyin önderliğinde bağımsız bir Arap devleti kurmak için yapılacaktır. Devlet kurulduktan sonra her bir Arap bölgesi yerel bağımsızlığını ve özerkliğini kazanacak ve Şerif Hüseyin’in atayacağı bir yönetici tarafından idare edilecektir. Selâm’ın ilave ettiğine göre, Emir Faysal bu konu hakkında babası Şerif Hüseyin ile Mısır’daki İngiliz hükümeti temsilcisi Sir Henry McMahon arasında yazışmalar yapıldığını da söylemiş ve mektuplar hakkında kendisine bilgi vermiştir.¹¹

Emir Faysal ve Selim Selâm arasındaki görüşmelerin sonunda Selim Selâm Emir’i “yabancıların maksatları ve ülke hakkındaki emelleri” konusunda uyarmış ve “çoğu zaman kendilerine ve sözlerine güvenilmemesi gerektiğini”¹² söylemiştir. Cemal Paşa ve Osmanlı Devleti’nin Arapların isteklerine karşı-

lık vermemesi yüzünden, Selim Selâm -hatıralarında da söylediği gibi- bir Osmanlı ve ıslahat taraftarı olmasına rağmen Arap ayaklanmasına katılmaktan geri durmamıştır. Daha önce Abdülkerim el-Halil'in görüşlerine karşı çıkmasına ve Abdülgani el-Ureysi'nin görüşlerine katılmamasına rağmen, Emir Faysal'la bir araya geldikten sonra böyle bir karar almıştır.

Hakikaten de 10 Haziran 1916 ayaklanmasından sonra Osmanlı Devleti bu siyasi ve askerî değişimlerden etkilenmiştir. Gelişmeler Arap birliklerinin savaş alanındaki etkisini artırmış ve Osmanlı hükümeti Cemal Paşa'yı Şam bölgesinden çekmiştir. Bu tarihten itibaren Selim Selâm ve Arap mebuslar, sürgün ve uzaklaştırma cezası alan Lübnan, Suriye ve Filistin vatandaşlarının serbest bırakılması için Osmanlı hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunmuşlar ve sonuçta başarılı olmuşlardır. İtilaf devletlerinin bölgedeki başarısında da Arap birliklerinin etkisi olmuştur. Daha sonra da 1918 yılında Emir Faysal'ın komuta ettiği Arap ordusunun Şam'a girmesiyle Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Ancak İtilaf devletlerinin sözlerini tutmayacaklarının ilk işaretleri de, komuta merkezlerinin Emir Faysal'a Şam'da kalmasını ve Suriye bölgesinin diğer kısımlarına ilerlememesini emrettiği zaman ortaya çıkmıştır.

Şam'da, Emir Faysal daha şehre girmeden, 28 Eylül 1918'de Emir Said el-Cezâiri yönetiminde bir Arap hükümeti kurulmuştur. Emir Said el-Cezâiri, dönemin Beyrut belediye başkanı Ömer ed-Dâ'ûk Bey'e kendi adına gönderdiği bir telgrafta Şam'da bir Arap hükümetinin kurulduğunu haber vermekte ve ondan Beyrut'ta da bir Arap hükümeti kurulduğunu ilan etmesini istemektedir. Selim Selâm hatıratında, Ömer ed-Dâ'ûk'un bu telgrafı 30 Eylül 1918 akşamı aldığını söylemektedir.¹³

Ömer ed-Dâ'ûk sözkonusu telgrafı aldığı anda Selim Selâm'ın evine gitmiştir. Selim Selâm olayı şöyle anlatır: "Telgrafı haber vermek ve ne yapılması gerektiğini sormak için bana geldi. O sırada yanımda merhum Ahmed Muhtar Beyhüm ve toprağı bol olsun Alfred Sursuk vardı ve bölgemizin içine düştüğü

sıkıntılı durum ve alınması gereken tedbirler hakkında konuşuyorduk. Telgraftan haberdar olup görüşmeler yaptıktan sonra gece saat on civarında Vali [Müftüzade] İsmail Hakkı'nın [1870-1922] evine gittik ve telgrafın içeriğini kendisine anlatıp bütün Türk görevlilerle birlikte şehri derhal terk etmesini istedik. Çünkü bir Arap hükümeti ilan etmek istiyorduk.”¹⁴

Selim Selâm bu olayın ayrıntılarını şöyle anlatır: “Valinin yanında Türk muhafızlar olduğu için biz de yanımıza muhafızlar almaya mecbur kalmıştık. Bunlar muhterem Ömer Beyhüm, Seyyid Emin Beyhüm, çocuklarım Ali Selâm, Muhammed Selâm, Misbah Selâm ve Muhtar Nasır idi.” Gerekirse valinin evine zorla girme ve kim olursa olsun direniş gösterenlere ateş etme emri almışlardı. “Valinin yanına girdik. Görüşme ve tartışmalar sabaha kadar saatlerce sürdü. Bu esnada bazen tehditler atılıyor, bazen gözdağı veriliyor ve sesler yükseliyordu. Bütün bunlardan sonra vali; Beyrut garnizon komutanı, jandarma komutanı, emniyet müdürü ve emekli İzmir valisi Hüseyin Kazım’ı¹⁵ görüşlerini almak için çağırmaya mecbur kaldı. Onlar da bize teslim olmasını tavsiye ettiler.” Yine Selâm’ın söylediğine göre bu olayın hemen ardından, 1918 Ekim’inin ilk günü saat yaklaşık sabahın dördünde Ahmed Muhtar Beyhüm dışarıdakileri yatıştırmak ve valinin teslim belgesini yazdığını söylemek üzere evden çıkmıştır. Belgeye göre vali herkese güvenliğin muhafazasını ve Türklerin can güvenliğinin sağlanmasını tavsiye etmekte ve şehirden ayrılacağını söylemektedir.

Nitekim aynı günün sabahı saat altıda Vali İsmail Hakkı Beyrut’tan ayrılıp Rayâk’a doğru yola çıkmıştır. “Oğlum Misbah Ali, valiyi korumak için evinden vilayet sınırı olan Fûrnûş-şübbâk’a kadar atıyla kendisine eşlik etti.”¹⁶ Daha sonra herkes Selim Selâm’ın el-Musaytaba’daki evine gelmiş ve Selim et-Tayyâre Bey, Muhammed Fâhûrî Efendi ve Jan Ferîc Bey de davet edilmiştir. Görüşmeler sonunda belediye başkanı Ömer ed-İdâ’ûk Bey idaresinde Beyrut Arap hükümetinin kurulduğu ilan edilmiş ve toplantıya katılanlar konu hakkındaki bir duyuru yayınlamışlardır.¹⁷

Bu değişikliklerin ardından Ahmed Muhtar Beyhüm emniyet genel müdürlüğüne, Selim et-Tayyâre ve Jan Ferić yardım-cılıklarına atanmışlardır. Muhammed Fâhûrî ve Yusuf Avde ha-yır kurumları idareciliğine getirilmişler, Hüseyin Karanfil Efendi, Nesim Matar Efendi ve Mihail Tarrâd iâşe müdürlüğü-ne, Seyyid Arif Diyâb da liman reisliğine atanmışlardır. Ahmed Muhtar Beyhüm bu vesile ile yayınladığı bir tebliğde, halkın, memurların, jandarma ve polis memurlarının işlerine devam etmelerini istemiştir. Halkın silah taşımasını, toplantı ve gös-teri düzenleyip konuşma yapmasını da yasaklamış ve Türk gö-revli ve ailelerine kötü davranılmamasını istemiştir.¹⁸

Selim Selâm'ın söylediğine göre matbaalar bu duyuruyu basmayı reddetmişlerdir. En sonunda *el-İkbal* gazetesinin basıldığı matbaada bastırmaya muvaffak olmuşlardır.¹⁹ Yine Se-lim Selâm, arkadaşları ile birlikte büyük saraya gittikleri za-man hükümet idaresini devraldıklarını söyler ve “hükümetin fiilen idaresini bana bırakmışlar ve her işten sorumlu makam olmamı istemişlerdi” der. Aynı sarayda bulunan Ziraat Banka-sı'nın başına da oğlu Muhammed Selâm ve Salah Osman geç-mişlerdir. Bankada o sırada 200 bin altın lira ve 1 milyon 250 bin Türk lirası nakit bulunmaktadır. Teslimdeki bazı sorunlar yüzünden bu meblağı makbuzlarıyla teslim alamadıklarından, parayı korumak ve hırsızlığa engel olmak için üç gün üç gece orada kalmışlardır. En sonunda hükümetten bir heyet gelmiş ve sicil kayıtlarına tamı tamına uygun biçimde parayı teslim almıştır. “Oğlum Ali Selâm ve Muhtar Nâsır da sarayın mah-zenlerinde tutulan silah ve yiyecek stoklarını teslim almışlar ve bütün bu süre boyunca korumak maksadıyla orada kalmışlar-dır. Aynı şekilde, eş-Şiyâh -el-Hades- yolu üzerine düşen dış mahallelerdeki birlikleri kontrol eden oğlum Misbâh da 3 Ekim 1918 akşamı ed-Dâmûr'dan gelen ve şehre girmek iste-yen Türk birliği komutanını durdurup teslim olmasını istedi-ği zaman henüz bir gençti. Komutan kendisine Beyrut'ta neler olup bittiğini sorduğu zaman, boyun eğmeyip teslim olmama-ları ve herhangi bir aksilik çıkarmaları halinde kendilerini öl-

dürmek için işaret bekleyen on bin silahlının bulunduğunu söylemiştir.”

Diğer komutanlarla görüşmeler yapan Türk komutan, 400 kişiden oluşan birliğini bütün teçizat, erzak ve atlarıyla birlikte teslim etmeye karar vermiştir. Birliğe Furnû’ş-Şübbâk karakoluna kadar Misbah Selâm kumanda etmiş ve oradan telefonla babasını ve Ahmed Muhtar Beyhüm’ü aramıştır. Polis müdürü Selim et-Tayyare Türk komutan ve askerlerini teslim almak üzere bunlar tarafından Misbah’a gönderilmiştir. Askerler, Beyrut Arap hükümetine teslim olan ilk Türk kuvvetlerini görmek için halkın toplandığı büyük saraya nakledilmişlerdir.

6 Ekim 1918’de Arap hükümeti, Beyrut’taki büyük sarayda bulunan hükümet konağına Arap bayrağının asılmasına karar vermiştir. Dinî önderler, ileri gelenler ve memurlar davet edilmiş ve Şeyh Mustafa el-Galâyini, Papaz Yusuf Estefan ile şehit Muhammed ve şehit Mahmud el-Mahmesâni’nin kardeşi Seyyide Fatıma el-Mahmesâni bayrak töreninde birer konuşma yapmışlardır. Törene hükümet başkanı ve üyelerinin de katılması kararlaştırılmıştır. Ancak Ömer ed-Dâ’ûk son anda mazeret beyan edince törene Selim Selâm başkanlık etmiştir. Bu sırada Ahmed Muhtar Beyhüm ve Yusuf Avde Beyrut’a yaklaştığı söylentileri yayılan İngiliz kuvvetleriyle görüşmeler yapmak üzere Sayda’ya gitmişlerdi.

Aynı 6 Ekim 1918’de Emir Faysal tarafından Beyrut ve Lübnan genel idarecisi olarak gönderilen Liva Şükrü el-Eyyûbî Paşa Beyrut’a gelmiştir. Yanında yüz asker bulunmaktadır. Selim Selâm süvarilerden meydana gelen büyük bir kalabalıkla birlikte eş-Şüveyfât çölünde kendisini karşılamıştır. Büyük saraya vardıklarında bir konuşma yapan papaz Yusuf Estefan, Arapların yönetim ve adaletini övmüş ve onları “en adil fatihler” olarak tanımlamıştır. Bu konuşması sebebiyle Şükrü el-Eyyûbî orada toplanmış bulunan kalabalığın önünde bu Marunî papaza lütufta bulunacağını açıklamış ve Emir Faysal adına kendisine “Arapların hatibi” lakabını vermiştir.²⁰

Şükrü el-Eyyûbî ertesi gün Selim Selâm ile Selim'in evinde buluşmuştur. Toplantıya ayan ve eşraftan ve silahlı kuvvetlerden birçok kişi katılmıştır. Selim Selâm bu toplantıda Habib es-Sa'd Paşa'nın Cebel-i Lübnan bölgesine Arap hükümeti adına yönetici olarak atanmasını Liva el-Eyyûbî'den istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Ardından el-Eyyûbî ve Selim Selâm diğer Beyrutlu şahsiyetlerle birlikte B'abdâ sarayına gitmişler, orada tayin emri okunmuş ve Arap hükümetindeki görev dağılımı yapılmıştır.²¹ Daha sonra da el-Eyyûbî önceden Beyrut sarayına astığı Arap bayrağını B'abdâ sarayına asmıştır. Böylece bölgenin Faysal'ın hâkimiyeti altına girdiği ilan edilmiştir. Bundan sonra Selim Selâm ve Ahmed Muhtar Beyhüm Beyrut Arap elçilik dairesini düzenlemişler ve Arap temsilciliği ile Fransız yönetimine direnenler arasında arabulucu olmuşlardır. 1918 yılından itibaren hem Selâm hem de Beyhüm bu direnişe başkanlık etmişlerdir.

Dipnotlar

- 1 Bk. Fransa'nın Beyrut'taki yeni konsolosu George Picot'un Fransa başbakanı ve dışişleri bakanı Doumergue'ye gönderdiği rapor. Picot (Beyrouth) à Doumergue (Paris) 25 Avril 1914, A. Ismail, *age.*, c. 20, pp. 360-361'den naklen.
- 2 *El-Ehrâm*, 8 Haziran 1914.
- 3 *El-Mukattam*, 11 Temmuz 1914.
- 4 *El-Ehrâm*, 25 Temmuz 1914.
- 5 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 41 (yazma).
- 6 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 43 (yazma).
- 7 Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 101.
- 8 Muhammed Cemil Beyhüm, *Sûriyye ve Lübnân 1918-1922*, s. 123, 192-193.
- 9 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 43 (yazma).
- 10 *Müzekkirâtu Selim Selâm*, s. 46 (yazma).
- 11 Yusuf Yezbek (yayınlayan), *Sîretu hayâti Selim Selâm*, (Selim Selâm'ın 1908-1920 arası hatıralarını kapsamaktadır), s. 102.

- 12 Yusuf Yezbek (yayınlayan), *a.g.e.*, s. 103.
- 13 Telgrafta şöyle denilmektedir: “Türklerin [şehir] teslim etmeleri üzerine Haşimi hükümeti şeref payandaları üzerinde kurulmuştur. Halkı teskin ediniz ve Arap hükümeti adına hükümeti duyurunuz.” *Sîretu hayâti Selim Selâm*, s. 105’ten naklen.
- 14 *Sîretu hayâti Selim Selâm*, s. 106.
- 15 [Burada kasdedilen kişi muhtemelen 1913’ten savaş sonuna kadar Beyrut’ta yaşayan ve Şeyh Muhsin-i Fânî müstearıyla tanınan Hüseyin Kazım Kadri’dir. Ancak Hüseyin Kazım’ın Halep valiliği (1910) ve Selanik valiliği (1911) bulunmakla beraber İzmir valiliği yaptığını bilmiyoruz].
- 16 *Sîretu hayâti Selim Selâm*, s. 106.
- 17 Duyuruda şöyle denilmektedir: “Bana Şâm’daki geçici hükümetin başkanı saadetli Emir Said el-Cezâirî Beyefendi Hazretleri tarafından imzalanarak gönderilen telgrafta binaen... ayrıca sâbık Beyrut valisi İsmail Hakkı Bey’in görevden alınması üzerine kendisinin imzalayıp bana bizzat teslim ettiği ve tam tercümesi aşağıda olan resmi açıklamaya binaen: “Bütün memurlara! Arap hükümetinin ilan edilmesi dolayısıyla şehirde de facto bir durum oluşmuştur. Şehrin yönetimiyle ilgili işler belediye başkanının sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu durum karşısında görevleriniz sona ermiş bulunmaktadır. Bu sebeple sizleri bu değişikliklerden haberdar eder, dikkatinizi çekerim, 1 Ekim 1918”.
- 18 Tebliğin tam metni için bk. *Sîretu hayâti Selim Selâm*, s. 108.
- 19 *El-İkbal* gazetesinin sahibi Şeyh Abdülbâsit el-Ünsî idi.
- 20 *Sîretu hayâti Selim Selâm*, s. 111.
- 21 Başkan Sâib Selâm B’abdâ’daki bu toplantıya katıldığını ve o dönemde Marunîlerin lideri olan Habib Paşa’nın İncil’e el basarak bağlılık ve Şerif Hüseyin’e itaat yemini ettiğini söylemektedir.

Selim Selâm'ın Fransız Siyaseti Karşısındaki Tavrı (1918- 1922)

Beyrut'ta Ömer ed-Dâ'ûk başkanlığındaki Arap hükümetinin ilanından sonra, Fransa ve İngiltere'nin bu hükümeti yıkmak için çalışmaya başladıkları anlaşıldı. 4 Ekim 1918'de Fransız uçakları büyük saraydaki hükümet konağı üzerinde daireler çizip tahıl ambarlarını ve silah depolarını bombaladılar. Halk korkuya kapıldı ve saraydaki herkes etrafa dağıldı. Aynı gün, B'abdâ'da bulunan Türk birliği de bütün techizatıyla birlikte teslim olmuştu.

6 Ekim 1918'de Beyrut limanına dört İtilaf devleti zırhlısı demir attı (İkisi İngiliz ikisi Fransızdı). Komutanları gemilerden inip Arap hükümetinin temsilcileriyle görüştüler. Ardından belediye başkan vekili Jan Bustrus ile görüşmeler yaptıktan sonra Sayda'ya gittiler. Aynı gün, aradan birkaç saat geçmeden İngiliz ordusunun öncü birlikleri Hintli askerlerle birlikte gelip Beyrut'un ormanlık bölgesinde ve Furnü's-Şübbâk mevkiinde karargâh kurdular.¹

11 Ekim 1918'de İtilaf devletlerinin askerleri şehre girdiler. Komutanları Arap hükümetinin teslim olmasını ve bütün stra-

tejik merkezlerin teslim edilmesini istedi. General Allenby'nin emirleri doğrultusunda -sonradan- Lübnan olarak bilinen bölge Fransızlara teslim edilecek, yalnızca Suriye'deki Arap hükümeti Emir Faysal yönetiminde kalacaktı. Nitekim Beyrut ve Cebel bölgesindeki Arap hükümeti on bir gün görev yaptıktan sonra Fransızlar yönetimi devraldılar. Bu süre boyunca bölgede huzur ve güven hâkimdi. Selim Selâm'ın söylediği gibi, "tek bir kurşun dahi atılmamış, hükümeti teslim aldığımız süre boyunca tek bir yağma hadisesi olmamıştı."

Şehirdeki Fransız işgalinin başlamasından hemen sonra, bağımsızlık kazanma yolunda Şam bölgesinde gözü olan güçlere güvenmenin ne kadar yanlış olduğu ortaya çıktı. Bu yüzden, yabancı güçlere karşı vatan mücadelesinde yeni bir merhale başladı. Emir Faysal ile işbirliği içinde yeni gelişmeleri karşılamak maksadıyla Selim Selâm'ın evinde peşpeşe siyasi toplantılar yapılmaya başlandı. 1918 Kasım'ında Emir Faysal Trablus yoluyla Şam'dan Beyrut'a geldi. Selim Selâm, Ahmed Muhtar Beyhüm, Ömer ed-Dâ'ûk ve diğerleri kendisini Kelb nehrinde karşıladılar. Birlik fikrinin temsilcisi olması hasebiyle, kendisine büyük alaka gösteriliyor ve sevinçle karşılanıyordu. Beyrut'taki Sâhatü'l-burc'a uğradıktan sonra İlyas İbrahim Sursuk'un Eşrefiyye'deki evine gitti. Burada Doğu orduları başkomutanı vekili olan İngiliz generali Belfin'in misafiri olacaktı. Emir Faysal Beyrut'ta bir hafta kaldı. Bu süre boyunca yeni siyasi gelişmeler ele alındı, Selim Selâm'ı evinde ziyaret etti ve genel durum hakkında görüştüler. Yine aynı zaman zarfında Emir Faysal, faaliyetlerine yeniden başlaması için Cem'iyetü'l-makâsıd'a (o dönemde Mısır para birimi olan) bin İngiliz altın cüneyhi bağışladı.

Fransız işgaline karşı yerel direniş güçlenince Fransızlar dinî-mezhebî cemaatler arasındaki cemaatçilik kinlerini uyardırmaya çalışarak bir cemaati diğerine tercih etmeye giriştiler. Aynı zamanda Lübnanlı muhalif önderleri cezalandırmaya başladılar. 1919 başlarında Selim Selâm'ı tutuklayıp, dört ay

boyunca Beyrut'taki büyük sarayın zemin katındaki bir hücreye tıktılar. Hiç kimseyle görüşmesine veya buluşmasına izin verilmedi. Ancak hapse atılmasından iki ay sonra -sâbık Meclis-i Mebusân vekili- Muhammed Fevzi el-Azm Paşa'nın kendisini ziyaret etmesine izin verildi. Fransız güçleri kendisini ancak 30 Nisan 1919'da, Paris'teki barış görüşmelerinde Arap heyetini temsil eden Emir Faysal'ın uzun uğraşları sonucunda serbest bıraktılar. Bu tarihte Fransa başbakanı Clémenceau Selim Selâm'ın serbest bırakılması için emir verdi. Fransız yönetiminin Selim Selâm'a öfkesi o kadar ileri derecedeydi ki, kendisini karşılamaya gelen Beyrutlular onu görmesin diye hapis hanenin arka kapısından çıkarmaya çalıştılar. Aynı öfke, Fransız kuvvetlerinin bazı işçileri teşvik ederek Selim Selâm'ın Lazkiye'deki çiftliğini ve çiftlikteki tütünlerini yaktırmasında da görülür. Böylelikle onun maddi nüfuzunu yok edip manevi gücünü kırmak istemişlerdir. Bu yakma işlemi yüzünden Selim Selâm'ın uğradığı zarar yaklaşık 50 bin altın lira olarak hesap edilmiştir.²

Aslında Fransa ve İngiltere Arap bağımsızlık hareketlerine karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'ne karşı bu hareketlere yardım etmeleri aslında, 1916 Mayıs'ında imzalanan Sykes-Picot anlaşması uyarınca bölgedeki kendi ortak planlarını gerçekleştirmekten başka bir amaca mebni değildir. Lübnanlıların Osmanlı hükümeti tarafından maruz kaldıkları olumsuzluklara rağmen, Fransız askerlerinin Lübnan'ı ve bizzat Beyrut'u ayakları altına almaları bağımsızlık taraftarı her vatanseverin kalbinde acı bir yara olarak kalmıştır. Çünkü onlar bu Fransız işgalinin Lübnanlıların kendi içlerindeki siyasi ve mezhebî çatışmalara yeni bir merhale katmaktan başka bir şey olmadığını bilmekteydiler. Lübnanlı gruplar Fransızların Osmanlı Devleti'ne karşı kendilerine yardım etmesinin aslında Lübnan'daki diğer gruplar aleyhine yapılan bir yardım olduğunu bilmekteydiler. Lübnan'ın bazı bölgelerinde Fransızların karşılanması sırasında ortaya çıkan görüntüler bunun göstergesiydi.

Önemle vurgulamak gerekir ki, Fransız işgali gerçeğine rağmen, Lübnanlı birlik taraftarları emellerine ulaşmak için çalışmaya devam etmişlerdir. Bu yüzden, tam bağımsızlığa ulaşmak maksadıyla 1919-1920 yılları arasında Suriye Genel Kongresi yapılmıştır. Selim Selâm Beyrut şehrinden üye seçilmiş ve Emir Faysal b. Şerif Hüseyin'in gözetiminde yapılan kongre çalışmalarına katılmak üzere Şam'a gitmiştir.³ Suriye Genel Kongresinde sâbık başkan Muhammed Fevzi el-Azm Paşa'nın vefatından sonra Selim Selâm'ın başkan seçilmesi tercih edilmişti. Ancak Beyrut heyeti Şam'a varır varmaz "Kongrenin seçimlerini tamamladığını ve tercihini Seyyid Hâşim el-Atası lehine kullandığını gördük."⁴

Diğer yandan, Emir Faysal Avrupa'dan döndüğü zaman 30 Nisan 1919'da Beyrut'a uğramış ve şehrin ileri gelenleriyle bir toplantı yapmıştır.⁵ Toplantıda bazı kişiler gayretkeş ve hissi davranmışlardır. Ancak Selim Selâm şöyle demiştir: "Emir hazretleri! Hepimiz sana kurban olduğumuzu, senin yolunda herşeyi feda edeceğimizi vs. söyleriz. Ancak sıra eyleme geldiğinde verilen sözlerin ne kadarının tutulduğunu hiç bilen yoktur. Bu yüzden uygun gördüğünüz şekilde karar verme hakkını size bırakmamız gerektiğini düşünüyorum. Çünkü siz gizli ve açık olan biteni en iyi bilersiniz. Allah'a güvenin ve doğru olduğunu düşündüğünüz şeyi yapın."⁶ Selim Selâm sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Bazıları size 'anlaşmayı kabul etmeyin ve Fransızlara savaş açın. Biz canımızı, çocuklarımızı ve mallarımızı size destek olmak için feda ederiz' diyeceklerdir. Ey Emir hazretleri! Ben de herkesin huzurunda diyorum ki, hiç kimseye inanmayın. Çünkü bu konuşmalar sırasında kimsenin bir şey feda ettiği yoktur. Allah korusun, eğer talihiniz ters dönecek olsa en yakın akrabalarınız bile etrafınızdan savuşacaktır. Vicdanınız ülke menfaati için size neyi emrediyorsa öyle davranın. Allah yardımcınız olsun."⁷ Selim Selâm'ın bu konumu hissilikten uzak bir konum olarak görülmelidir. Çünkü o siyasi gerçekler ile hislerin başka başka şeyler olduğunu bilmekte-

dir. Ayrıca uluslararası ilişkilerde ve özellikle küçük devletlerle ilgili konularda menfaatlerin hislerden daha etkili olduğunu da bilmektedir.

Suriye Genel Kongresi 1920 yılında oturumlarına başlayınca Selim Selâm ve diğer Beyrutlu üyeler⁸ kongreye katılmışlardır. 7 Mart 1920’de alınan bir kararla, Suriye topraklarının birliği, Cebel-i Lübnan bölgesine bu birlik çerçevesinde özerk bir statü tanınması, Filistin’de kurulacak Yahudi devletinin kabul edilmemesi, Emir Faysal’ın Suriye kralı olarak tanınması ve bölgedeki İngiliz ve Fransız işgalinin reddedilmesi amaçlanmıştır.⁹

Selim Selâm, kongrenin ardından Beyrut’a döndüğü zaman Kral Faysal’dan gelen bir mektupta [Şam’daki] Arap hükümeti başkanlığına gelmesi teklifini almıştır. “Ancak bu dönemde Beyrut’ta bulunmasının herkesin faydasına daha fazla hizmet edeceğini düşündüğü için mazeret beyan etmiştir.”¹⁰ Ancak Kral Faysal bir Lübnanlının bakanlık yapmasında ısrar etmektedir. Bu yüzden, sahil bölgesi vatandaşlarından birinin hükümete katılım ve ortaklığının önemine binaen Rıza es-Sulh’u içişleri bakanlığına getirmiştir.¹¹

Hakikatte Arapların istekleri Fransa’nın Lübnan ve Suriye’yi işgal girişimleri önünde bir engel oluşturunuyordu. Bu yüzden Şam’daki Faysal hükümeti yıkıldı. Ardından General Gouraud Eylül 1920’de büyük Lübnan devletinin doğuşunu ilan etti. Selim Selâm bu formülün en sert muhaliflerinden biriydi, çünkü bunun birlik taraftarlarının amaçlarına engel olacağını ve bir grubu diğerine üstün tutmak anlamına geleceğini biliyordu. Bu yüzden Fransızlara açıktan tavır almaya başladı. Bir keresinde General Gouraud ile görüşmek için bir heyetin başında Âleyh’e¹² gitti. Kendisine Müslümanların ve birlik taraftarlarının taleplerini ileterek, büyük Lübnan’a katılmayı ve Lübnan kimlik kartını almayı kabul etmeyeceklerini açıkladı.¹³ Bundan sonra Fransız yönetimi Suriye’deki Fransız karşıtı olay ve ayaklanmaları takip etmeye başladı. Çünkü Selim Selâm’ın benzer olayları Lübnan’da da çıkarabileceğini veya Suriye’deki

vatanperver hareketleri destekleyebileceğini düşünüyorlardı. Londra'daki Filistin-Arap heyetinin Şerif Hüseyin'e gönderdiği 1 Ağustos 1921 tarihli bir belge bu görüşü desteklemektedir. Belgede Filistin-Arap heyeti üyesi Muhammed Selim Selâm, Şerif Hüseyin'e şu sözlerle tanıtılmaktadır: "Kendisi Beyrutlu Selim Ali Selâm'ın oğludur. Bu adı geçen baba, Meclis-i Mebusân'da Beyrut mebusu idi. Şimdi, Suriye'deki son olaylar sebebiyle Fransızların gözetimi altındadır."¹⁴

Aslına bakılırsa bu belge bir yandan da Muhammed Selâm'ın Filistin davasıyla ilgisini gösterir. Babası Selim Selâm'ın Suriye genel kongresi öncesinden beri Filistin halkını desteklediği ve oğullarını bu dava uğruna çalışmalarını için teşvik ettiği bilinmektedir. Bunu destekleyen hususlardan biri de Filistin heyetinin hatıralarında yer almaktadır. Buna göre 15 Ağustos 1921'de Cebel-i Lübnanlı Necib Şukayr ve Beyrutlu Muhammed Selâm Efendi heyeti ziyaret maksadıyla Londra'ya gelmişler ve heyet ile Filistin davasına hizmet etmek için gönüllü olmuşlardır.¹⁵

Diğer yandan, Selim Selâm Fransız yönetimi hakkındaki düşüncelerinde yanılmamıştır. Çünkü bu yönetim Lübnan'da özellikle resmî idareyle ilgili hususlarda gruplar arasında din ve mezhep esasına dayalı olarak ayırım yapmak suretiyle işe başlamıştır. İngiltere'nin Beyrut başkonsolosu Satow, 23 Haziran 1921'de dışişleri bakanlığına gönderdiği bir raporda bu gerçeği tasdik etmektedir. Raporda anlatıldığına göre aralarında Selim Ali Selâm Efendi, tüccarlar birliği başkanı Abdullah Beyhüm Efendi, ticaret odası başkanı Ömer ed-Dâ'ûk Bey, Muhammed el-Fahûrî Efendi ve Bedr Dımeşkiyye'nin de bulunduğu ileri gelen Müslümanlar, Fransa yüksek elçiliği sorumlularıyla yakın zamanda bir toplantı yapmışlar ve Müslümanlara çeşitli şekillerde yapılan haksızlıkları dile getirmişlerdir. "Bu haksızlıkların birincisi, Hristiyan memurların sayıca Müslüman memurlardan çok olmasıdır." İngiliz konsolos, raporunda İslâmi direnişin Beyrut'ta oturan Lübnanlılar arasında da şekillenme-

ye başladığını söylemektedir. Fransız yönetimi bu sebeple Müslüman unsurların gönlünü almaya çalışmış ve Müslüman heyet üyelerine kabul edilebilir bir nüfus sayımı yapma sözü vermiştir. İngiliz konsolosa göre “eşitliğin tesis edilmesi gerektiğine inanan endişeli Müslümanlar arasında belirgin bir uyanış söz konusudur...”¹⁶

Fransız idaresi, kendisine direnen güçlerle mücadele etmesi gerektiğini fark etmişti. Bu direnişçilerin başında Muhtar Beyhüm ve Selim Selâm geliyordu. Çünkü uzun zaman önce, özellikle 1913'teki Paris Kongresi'nde kendilerinin Osmanlı dostu olduklarını göstermişlerdi. Ayrıca onların Fransa için dostluklarını satın almak da mümkün değildi. Fransız güçler, Selâm ve arkadaşlarının Fransız yöntemlerine karşı durmaya devam ettiklerini anlayınca zor kullanmaya başladılar. Her seferinde Selim Selâm hakkında iftiralar uyduruyorlardı. 1922 yılının baharında Fransız güçleri önce el-Musaytaba'daki evini kuşattı, ardından eve baskın yaptı. Daha sonra özel evraklarını arayıp darmadağın ettiler ve hepsine el koydular. Selim Selâm Beyrut tepesindeki kaleye hapsedildi. Onunla birlikte Salah Beyhüm, Selim et-Tayyâre ve Hasan el-Kâdî de hapse atılmışlardı. Çok geçmeden hepsi de Lübnan'ın kuzeyindeki el-Betrûn bölgesinde yer alan Duma köyüne sürüldüler. 29 Nisan'dan Eylül 1922'ye kadar orada tutuklu kaldılar.

Burada kaydedilmesi gereken bir mesele daha vardır: Başta Selim Selâm olmak üzere ıslahat hareketine mensup bazı şahıslar Fransız işgali sırasında mebusluk ve bakanlık görevlerinden uzaklaştırılmakla kalmamışlardır. Fransızlar aynı zamanda onları ve onlar gibi Fransız muhaliflerini memleketten uzaklaştırmaya ve kendileriyle mücadele etmeye kalkışmışlardır. Oysa aynı dönemde yine ıslahatçı olan, 1913 Paris Kongresi'ne katılan ve gizli ya da açık biçimde Fransa ile işbirliği yapan bazı kişiler sonradan Fransa'nın en yakın dostları olmuşlardır. Mesele Charles Debbâs 1926'da Lübnan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Eyyüb Sabit 1922 yılında Beyrut milletvekili, 1928'de

bakan olmuştur. Fransa 1943 yılında kendisini cumhurbaşkanı yapmakta bir sakınca görmemiştir. Petro Tarrâd 1920’de alt meclis konumunda olan idare heyetine üye seçilmiş, 1922 ve 1929 yıllarında Beyrut milletvekili, 1937’de meclis başkanı, 1943’te de kısa bir süre için cumhurbaşkanı olmuştur. Böylece Fransa kendi dostlarına ta Osmanlı Devleti zamanında verdiği sözleri tutmuş, bölgedeki siyasetine muhalif kalanlarla da mücadele etmiştir.

Dipnotlar

- 1 Bk. *Siretu hayâti Selim Selâm*, s. 110-111.
- 2 Ayrıntılı bilgi için bk. *Siretu hayâti Selim Selâm*, s. 115 ve mükerrer 115.
- 3 Ayrıntılı bilgi için bk. Hassân Hallâk, *el-Müerrih el-Allâme Muhammed Cemil Beyhüm*, s. 25-31.
- 4 Muhammed Cemil Beyhüm, *Sûriyye ve Lübnân 1918-1922*, s. 112.
- 5 Emir’in Faysal-Clémenceau anlaşması olarak bilinen anlaşmayı imzalamasından sonra gerçekleşen bu toplantıda şu kişiler hazır bulunmuştur: Müftü Şeyh Mustafa Necâ, Kadı Şeyh Muhammed el-Kestî, Şeyh Ahmed Abbas el-Ezherî, Papaz Yusuf Estefan, Şeyh Mustafa el-Galâyini, Şeyh Ahmed el-Mahmesâni, Selim Ali Selâm (hapisten çıktığı güne denk gelmiştir), Ahmed Muhtar Beyhüm, Alfred Sursuk, Ömer ed-Dâ’ûk, Necib Ni’me Tarrâd, Muhammed el-Lebâbidi, Rıza es-Sulh, Muhammed Fâhûrî, Davud Ammûn, Petro Tarrâd, Jan Ferîc ve Abdülhamid el-Gandûr.
- 6 Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 128.
- 7 *El-Cumhûr*, 12 Kasım 1938, sayı: 100, s. 8 (özel sayı). Ayrıca bk. *Siretu hayâti Selim Selâm*, s. 117-119.
- 8 Beyrut temsilcileri şunlardır: Rıza es-Sulh Bey, Selim Ali Selâm Efendi, Muhammed Cemil Beyhüm Bey, Mahmud el-Lebâbidi Efendi, Dr. Ferid Kessâb, Georgi Harfûş Bey, Muhammed el-Fâhûrî Efendi, Arif el-Kenfani Efendi, Muhtar Beyhüm Bey, Jan et-Tüveyni Bey.
- 9 Daha fazla bilgi için (P.R.O.)’da bulunan şu İngiliz raporlarına bk. Col. Meinertzhagen to Prime Minister, 18 March 1920, no. E 2917, in F.O. 371/5034/44; Conference de la paix a la secretaire de la delegation de L’Empire Britanique, 24 Mars 1920, No. 2594, in F.O 371/5034/44.
- 10 Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 128. Ayrıca bk. *en-Nehâr*, 28 Haziran 1938, sayı: 1424.

- 11 Hassân Hallâk, *el-Müerrih el-Allâme Muhammed Cemil Beyhüm*, s. 30.
- 12 [Aslı عالي “Âley” olan ve kimi zaman da علي “Aley” ve عاليه “Âleyh” şeklinde yazılan Beyrut’un doğusundaki bu şehrin okunuşu Türkçede “Âliye” şeklinde yaygınlaşmış olmakla birlikte doğrusu “Âleyh” şeklindedir. Biz de aslına uygun okunuşu tercih ediyoruz, bk. Enis Freyha, *Mu’cemmu esmâ’l-müdün ve’l-kura’l-Lübnâniyye*, 4. bsk., Beyrut 1996, Aley maddesi].
- 13 Başkan Sâib Selâm’la yapılan özel görüşmeden.
- 14 Filistin Arap Heyeti’nin (Londra) Kral Hüseyin’e (Filistin) gönderdiği mektuptan alıntı, 1 Ağustos 1921. *Evrâku Ekrem Zuaytir: Vesâiku’l-hareketi’l-vataniyye el-Filistiniyye 1918-1939*, s. 117’den naklen.
- 15 Filistin-Arap Heyeti’nin günlüklerinden, 5 Ağustos 1921, Ekrem Zuaytir, *a.g.e.*’den naklen.
- 16 İngiliz dışişleri bakanlığı (F.O.)’ya bağlı ve Londra’daki Public Record Office’de bulunan yayınlanmamış gizli dosyalardan. Tâsnif no: Satow to F.O. 23 August 1921, No. E 9989. in F.O. 371/6456/89.

Selim Ali Selâm ve Hûle Arazileri **(1923- 1934)**

“İnsan, eleştirmek veya iftira etmek istese bile {Selâm’ın Araplar ve kendi milleti adına mücadele ettiği gerçeğini} inkâr edemez. Ne Ebu Ali’nin yüceliğinden bir şey eksiltebilir, ne de ulvi hedeflerinden... Bir mesele yüzünden Ebu Ali eleştirildi, ben de eleştirenler arasındaydım. Ama meseleyi hakkıyla düşünmüş olsak, asıl eleştirilmesi gerekenin başkası olduğunu anlayacaktık. Bir kişi yerine toplumu eleştirmek daha münasiptir, çünkü toplum bir kişinin çözemeyeceği problemleri çözmeye kadirdir. Hiç şüphe yok ki bir kişi tek başına bir milleti sırtlamayı götüremez, ama bir millet bir kişiyi taşıyabilir. Bizler bu kuralı unutarak, bütün bir milletin yerini getirmeyi istemediği bir iş yüzünden tek bir kişiyi eleştirmeye kalkıştık...”

Emir Şekib Arslan’ın Selim Selâm’ı anma töreninde söylediği sözler

Filistin’deki Hûle bölgesi¹ Filistin sorunu tarihi içinde önemli yeri olan bölgelerden biri sayılır. Coğrafi açıdan Beyrut ve

Suriye vilayetleri ile Safed kazasına bağılı olan arazi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1922'deki Milletler Cemiyeti kararlarıyla İngiliz mandasına bırakılan Filistin'deki Safed kazasına bağlanmıştır.

Hûle arazileri verimli, ziraate elverişli ve önemli arazilerden biridir. Çünkü Hûle'den doğan Lüddân nehri, Suriye'den doğan Bânyâs nehri ve Lübnan'dan doğan el-Vezânî nehri buraya dökülmektedir. İçinde bulunan bataklıklar ve gölle birlikte bu arazi, "Hûle imtiyazı"² olarak bilinen meseleye konu olan yerdir. Yüzölçümü yaklaşık 60 bin dönümdür.

İbraniler Hûle gölüne "miyâh-ı meh rûm" derlerdi. 1885 yılında bazı İngiliz mühendislerin yaptıkları araştırmalar sonucunda gölün yüksekliğinin iki metre, derinliğinin ise 2-5 metre kadar olduğu anlaşılmıştır. Kuzey tarafında düzenli havuzlar şeklinde topraklar vardır. Hûle arazisinin ortasında bataklıklar bulunmasına rağmen, el-Gavârine aşireti bu bölgeyi mesken edinmişti.³ Refik et-Temîmî ve Muhammed Behcet'in 1916 yılında söylediklerine göre, mevcut savaştan önce adı geçen bataklıkları kurutup ıslah etmek ve tarıma elverişli hale getirmek maksadıyla Beyrut'un itibarlı kişileri tarafından bir şirket kurulmuştur.

Selim Selâm'ın söylediğine göre Mişel İbrahim Sursuk valiliğe yaptığı bir başvuruda, hükümete bağılı Hûle arazilerindeki bataklıkların ıslahı hakkının kendisine verilmesini istemiştir. Ama aynı zamanda Ömer Beyhüm'ün de kendisine ortak olmasını teklif etmiştir. En sonunda ikisi adına yeni bir başvuru yapılması için anlaşmışlar, Selim Selâm ve Ahmed Muhtar Beyhüm'ün de bu proje kapsamında şirket ortağı olarak görünmesini kararlaştırmışlardır. Bu şirket imtiyazı kazanınca karşılarına Rıza es-Sulh'un önderliğinde yeni bir oluşum çıkmıştır. Nihayet Beyrut valisi aralarındaki anlaşmazlığı, Rıza es-Sulh ve ortaklarına yüzde 20, Beyhüm-Sursuk-Selâm şirketine yüzde 80 pay vermek suretiyle çözümlenmiştir.⁴

Başkan Sâib Selâm'ın *Kaziyyetü'l-Hûle* başlıklı elyazmasında söylediğine göre, Beyrut'un ileri gelenleri arasında Hûle arazilerinin işletme imtiyazı hakkında ortaya çıkan bu anlaşmazlıklar üzerine, Selim Selâm'ın Hûle İmtiyazlı Şirketi'ni yönetmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Şirkete o dönemde "Osmanlı-Suriye Sınırlı Ziraat Şirketi" adı verilmiştir. 1914 yılı başlarında şirket usulüne uygun olarak çalışmalarına başlamış, -Beyrut vilayeti mühendisi- Bişâre ed-Dübb'ü mühendislik faaliyetleri sorumlusu olarak atamıştır. Bu mühendis, bataklık ve gölün kurutulması için gerekli fen ve mühendislik faaliyetleri hakkındaki araştırmaları başlatmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın Haziran 1914'te başlaması üzerine "Osmanlı-Suriye Sınırlı Ziraat Şirketi"nin faaliyetleri durmuştur. Bu da imtiyazın geri alınması anlamına gelmektedir. Ancak şirket sorumluları durumlarını Beyrut Valisi Azmî Bey'e arz etmişler, o da imtiyaz süresinin hâlihazırdaki savaşla eşzamanlı olarak uzatılmasına ve imtiyaz akdinde kabul edilen sürenin savaşın bittiği günden itibaren geçerli olmasına karar vermiştir. Ama 1918'da savaş sona erdiğinde Osmanlı Devleti yıkılmış ve toprakları İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmiştir. Böylece Hûle imtiyazı bölgesi ve bütün Filistin, İngiliz işgaline boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Askerî faaliyetlerin 1918 yılında son bulması üzerine Ziraat Şirketi yetkilileri Hûle arazilerini ıslah çalışmalarına devam etmek istemişler, ancak İngiliz idaresi şirketin faaliyetlerini sürdürmesi için izin vermeye yanaşmamıştır. Selim Selâm'ın, İngiltere'nin Filistin yüksek temsilcisi olan -siyonist- Sir Herbert Samuel'den aldığı resmî bir yazıda, Hûle bölgesinin herhangi bir yerinde şirketinin herhangi bir şekilde çalışmalarını sürdürmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir.⁵ Çünkü Hûle arazileri imtiyazı ile siyonist "Rotemberg" elektrik şirketinin imtiyazı çatışmaktadır.

Selim Selâm bu dönemde iki cephede birden mücadele etmek zorunda kalmıştır: Birincisi Fransız mandacıları tarafın-

dan temsil edilen ve Selim Selâm'ın sürekli muhalefetine maruz kalan iç cephe; ikincisi Hûle arazilerinin imtiyazını kanunen almak ve yenilemek için sürekli mücadele ettiği İngiliz idaresince temsil edilen dış cephe. Ne var ki Fransız güçleri kendisini Beyrut'ta peşpeşe iki defa tutuklamıştır. Bunlardan ikincisi 1922 yılı ilkbaharında gerçekleşmiş ve bölgenin kuzeyinde yaklaşık beş ay kadar sürgünde kalmıştır.

Yaklaşık beş aylık bu tutukluluk süresinin sonunda Selim Selâm ve arkadaşları herşeyin bu kadarla kalacağını düşünerek Beyrut'a dönmüşlerdir. Ancak Fransızlar baskılarını sürdürmüşlerdir. Dikkati çeken nokta, Fransızların Selâm'ın yalnız siyasi faaliyetlerini durdurmakla yetinmemeleri, ticari faaliyetlerini de çember içine almaya başlamalarıdır. Bu durum Selim Selâm'ın mali ve ticari açıdan gerilemesine ve arkadaşlarından borç almasına yol açmıştır. Hem siyasi, hem de iktisadi açıdan üzerindeki Fransız baskısı artınca, Selim Selâm Filistin'e gitmeye ve arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı Devleti zamanında elde ettikleri Hûle arazilerinin imtiyazını⁶ tanıması için İngiliz hükümeti nezdinde girişimde bulunmaya karar vermiştir. Ancak İngiltere bu imtiyazın siyonist "Rotemberg"ın imtiyazı ile çatışmasını gerekçe göstererek isteği geri çevirmiştir. Bu reddedişte bazı siyonistlerin ve özellikle Bentwish'in⁷ etkisi olmuştur. Selâm bu durumda 1923 yılı başlarında oğluyla birlikte Londra'ya gitmeye mecbur kalmıştır. Orada imtiyaz almak için birçok çalışma yapmışlardır.⁸ Londra'da, Filistin'deki Hûle arazilerinin ıslahı hakkını da almaya çalışmıştır. Projenin hayata geçirilmesi için Londra'da önce sömürgeler bakanlığı ile, ardından bazı İngiliz şirketleriyle görüşmüştür. Kendisinin ve arkadaşlarının imtiyaz haklarını ispatlamasına rağmen, siyonist nüfuzu yaptığı bütün görüşme ve müzakerelere üstün gelmiştir. Hûle arazilerini ıslah ve kullanma projesi için hangi şirketten finansman desteği sağlasa, siyonist nüfuzu altında ezilen İngiliz şirketleri tarafından zorluklar ve sudan bahaneler karşısına çıkartıl-

miştir. Kral Faysal Londra'da kendisine yardım etmeye çalışmıştır. Ancak onun yanında bulunması karşılaştığı zorlukları artırmaktan öteye gitmemiştir. Çünkü siyonistler Filistin'de Yahudi devleti kurulmasını kabul etmeyen 1920 Suriye Genel Kongresinin konumunu bilmektedirler.⁹ Kral Faysal bu kongrenin başkanı, Selim Selâm da üyelerinden biridir. İşin aslı, Selim Selâm İngiltere'de beş yıl boyunca (1923-1927) zorluklarla bu şekilde mücadeleye devam etmiş, ancak hiçbir başarı elde edememiştir. Aksine, bu dönem boyunca Beyrut ve civarındaki mülk ve gayrimenkullerini satmıştır. Bunlar arasında Bdârû bölgesindeki gayrimenkulleri de vardır. Bundan daha kötüsü, el-Musaytaba'daki evini Suriyeli bir tüccara¹⁰ rehin vermek zorunda kalmasıdır. Bütün bunları Hûle arazilerinin imtiyazını elinde tutmak ve İngiltere'de kaldığı süre boyunca yaptığı harcamalar ile Beyrut'taki ailesinin masraflarını karşılamak için yapmıştır.¹¹ Seyyide Anbere Selâm babasının ve ailesinin durumunu özetle şu şekilde anlatır: "Beyrut'ta bir çıkış arayıp duruyorduk ama maddi açıdan her ay daha kötüye gidiyorduk. Babam Londra'da projesinin başarısız olması için uğraşan siyonistlerle mücadele ediyordu. Kardeşlerim Beyrut'ta ailemizin rahatça geçinmesi için yardımcı olabilecek görevler almalarına engel olan Fransızlarla uğraşıyorlardı... Sahip olduğumuz toprak ve gayrimenkulleri satmaya başladık. Aralarında bugün Bdârû Caddesi denilen yer de vardı... Sonra mücevherlerimizi sattık, ne bir bilezik ne de bir yüzüğümüz kaldı... En sonunda, kalabalık bir aile olmamıza rağmen el-Musaytaba'da oturduğumuz evi de rehin vermek zorunda kaldık..."¹² Selim Selâm "Çok Özel Günlüğü"nde şunları söyler: "İntihar etmek istiyorum, intihar etmek istiyorum, intihar etmek istiyorum." Bu sözleri karşılaştığı zorluklar, üzüntüler ve başarısızlıklar yüzünden söylemiştir. "Ancak ben inançlı bir Müslümanım ve intihar günah sayılır. Mümin kişi intihar etmez, üstelik intihar korkaklık işaretidir."

Siyonist baskı karşısında başarısızlığını itiraf eden Selim Selâm 1927'de Beyrut'a döner. Ancak yeni girişimlerde bulunmaya devam eder. Bunlardan birisi, imtiyaz şartnamesindeki maddelere uygun olarak, bir şekilde kullanılmaması halinde imtiyazın İngiliz hükümetine geçmesini engellemek maksadıyla, Hûle arazileri ıslahının finanse edilmesi için bir Lübnan-Arab şirketi kurma projesidir. Ancak Filistin'deki siyasi gelecekte endişe eden Lübnanlı ve Arap zenginler kendisine olumlu cevap vermemişlerdir. O da Mısır ve Arap dünyasının önemli mali güçlerinden olan Talat Harb Paşa ile yeniden bağlantı kurmuştur. Ardından Necib el-Asfar, Ahmed Abûd Paşa, Necib Şekûr Paşa, Filistin'deki el-Hama projesi sahibi Süleyman Nâsif Paşa gibi büyük Arap finansörler ve patronlarla bağlantı kurmuştur. Bunlar başta Selim Selâm'a olumlu cevap vermelerine rağmen özellikle İngiliz sömürge bakanlığından gelen baskılar yüzünden derhal sözlerinden dönmüşlerdir. Filistin müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni, Irak kralı Melik Faysal, Hind Müslümanlarının liderleri Muhammed Ali ve Şevket Ali ile de bağlantı kurmuş ama hiçbir netice alamamıştır.¹³ Ancak 1929 yılında İngiliz yönetimi ve Yahudi temsilciliği Selim Selâm'ın imtiyaz işini takip etmeye mecalinin kalmadığını düşünerek bir hata yapmışlardır. İngiltere'nin Filistin'deki yüksek temsilcisi Selim Selâm'a yazılı olarak gönderdiği bir uyarıda, Osmanlılarla yapılan imtiyaz anlaşmasının altıncı maddesi uyarınca anlaşma hükümlerinin altı ay içinde yerine getirilmesi gerektiğini, bu yapılmadığı takdirde imtiyazın kanuni açıdan tamamen lağvedilmiş sayılacağını söylemiştir. "İngilizlerin bu hatası" Selim Selâm için bir dayanak olmuş, buna istinad eden Selâm avukat Nesib Abkaryûs ile Avni Abdülhâdî'yi tutmuştur. İngilizlerle yaptığı çetin bir mücadeleden sonra İngiltere onun imtiyaz bölgesindeki hakkını tanımıştır. Bunun üzerine Hûle arazilerinin ıslahında çalışmak üzere bizzat Filistin'e gitmeye karar vermiştir. Arazide kendisine yardımcı olmaları için çocuklarından bazılarını da yanına almıştır. Özellikle Filistin üzerin-

deki manda anlaşmasının altıncı ve sekizinci maddelerinin, siyonistlere miri arazileri ve ölü toprakları işgal etme hakkı verdiğini görünce çalışmalarına hız vermiştir. Anlaşmanın altıncı maddesinde şu hüküm yer almaktadır: “Filistin yönetimi, diğer yerleşim yerlerindeki kişilerin durum ve haklarına bir zarar vermemek kaydıyla Yahudilerin uygun şartlar altında göçünü kolaylaştırmak ve dördüncü maddede bahsedilen Yahudi temsilciliğiyle işbirliği yaparak, Yahudilerin özellikle umumun faydası için talep edilmeyen miri araziler ve ölü toprakları kapsayan yerlere yerleştirilmeleri için teşvikte bulunmak zorundadır.” Sekizinci madde ise, yabancıların Filistin’deki ayrıcalıklarını şu ifadelerle geçersiz saymaktadır: “Konsolosluk mahkemeleri ve garantörlük tarafından verilen ayrıcalıklar da dâhil olmak üzere, yabancıların geçmişte Osmanlı imparatorluğu zamanında örf veya imtiyaz mahkemeleri sayesinde aldıkları ayrıcalık ve dokunulmazlıklar geçersizdir.”¹⁴ Ayrıca bizzat Bentwish Saib Selim Selâm’a şunları söylemiştir: “Baban istediği kadar uğraşsın, kesinlikle başaramayacak. Uzun zaman alsa bile, imtiyazların geçersiz sayılması için çalışmaya kesin kararlıyız.”¹⁵ Bu sözü Saib Selâm’a defalarca söylemiştir.

Selim Selâm ve çocukları¹⁶ Hûle arazilerinde çalışmaya başladıklarında birçok güvenlik, maliye, sağlık ve geçim sorunuyla karşılaştılar. Özellikle Hûle bataklıklarındaki malar ya mikrobu yüzünden malaryaya yakalandıkları zaman sıkıntıları iyice arttı.¹⁷ Buna rağmen Selâm ve çocukları zorlukların üstesinden gelmek için çalışmaya devam ettiler. Ancak İngiliz yönetimi ve siyonist güçler kendilerine baskı uygulamaya başlayarak, kimi zaman yalan ve iftiralarla, kimi zaman da aleyhlerindeki uydurma iddialarla onları mahkemelere sevkettiler.¹⁸ Bu zorluk ve baskılara bir dereceye kadar tahammül etmek mümkündü, ancak silahlı Yahudi grupları gecenin karanlığında Selim Selâm ve çocuklarına saldırıp yaşamlarını tehdit etmeye varacak kadar baskı tekniklerini ileri

götürdüler. Bütün bu baskılara rağmen, Selim Selâm ve çocukları Hûle arazilerinin ıslahı için çalışmaya altı yıl boyunca aynı kötü şartlar altında devam ettiler. Sonuçta Benât-ı Yakub köprüsünü inşa etmeye ve dolayısıyla ıslah çalışmalarına yeni bir başlangıç olarak gölün mecrasını değiştirmeye muvafak oldular. İmtiyaz süresi sonuna doğru yaklaşıp İngilizlerin ve siyonistlerin imtiyazın lağvedilmesi tehdidi ve baskıları yeniden ortaya çıkınca, Selim Selâm bunun Hûle arazilerinin hiçbir karşılık ödenmeden İngilizlerin ve Yahudilerin eline geçmesi anlamına geldiğini gördü. Anbere Selâm bu bağlamda, babasının savaşı kaybeden kumandanlar gibi Hûle arazilerini kendi kaderine terketmeye karar verdiğini söyler. İslah edilmiş toprakların tamamının bölgede yaşayan Araplara verilmesi şartını getirdikten sonra, çok önemsiz bir meblağ karşılığında araziye elden çıkarmıştır. “Arap Yürütme Heyeti” Sir John Hope Simpson’un Filistin’e gelişi münasebetiyle, Filistin’deki arazilerin durumunu açığa kavuşturmak amacıyla bir bildiri yayınlamıştı. Ancak İngiltere Arap çiftçilere vermek maksadıyla bu arazileri satın almayı kabul etmemişti. 1931 tarihli kurul kararında Hûle arazileri hakkında şunlar söylenmekteydi: “Türk yönetimi zamanında kendisine verilmiş olan imtiyaz gereği, bu verimli araziler bir Suriye şirketinin tasarrufu altındadır. Kurul, Sir John Hope Simpson’un teklifini kabul etmektedir. Buna göre, mülkiyeti hükümete ait olmakla birlikte bu araziler Arap çiftçilere dağıtılacaktır.”¹⁹ Ancak siyonist güçlerin baskısı yüzünden İngiltere bu arazileri satın almak için hiçbir gayret göstermemiştir. Çünkü arazileri satın alması halinde Simpson kurulunun kararlarına bağlı kalmak zorunda olacağından arazileri Araplara dağıtması gerekecektir.

Selâm ailesi toplam 60 bin dönümün 22 bin dönümünü ıslah ettikten sonra, bu ıslah edilmiş arazilerin Arap olmayanların eline geçmemesi şartları hakkında İngiliz hükümetinin onayını almışlardır. O dönemde Beyrut’ta yayınlanan *el-*

Cumhûr dergisi, Selim Selâm'ın imtiyazı kendi elinde veya Arapların elinde tutma hakkını kaybettikten sonra, önünde iki yoldan başka alternatif kalmadığını söylemiştir: Ya 1934 yılında arazileri satacak ve bundan elde ettiği para ile proje boyunca aldığı birikmiş borçları ödeyecek, ya da hiçbir gelir elde etmeden iki yıl daha arazileri elinde tutacak, ardından süre sona ereceği için 1937 yılında beş parasız kalarak arazileri kaybedecektir.²⁰ Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Selim Selâm imtiyaza tek başına sahip olmamıştır. En-Nâsûli ve el-Cârûdi aileleriyle ortakdır ve daha önce yaptıkları anlaşmaya göre, gerçekleşmesi halinde zarar veya kâr Selâm'a ait olmak üzere ve kıymetini ancak arazilerden faydalanmaya başladıktan sonra ödemek kaydıyla hisselerini ona satacaklardır. Muhammed el-Fâhûri ile Beyhüm ve Tarrâd'ın çocukları hisselerini satmamışlar, ancak Sursuk ailesi satmıştır. Bu sırada borçlar yalnızca Selim Selâm adına birikmiştir. Alacaklılar arasında Abdülkadir el-Cârûdi, Hayruddin en-Nahhâs, Tefîk Aydo ve Hallâk ailesinden bir kişi bulunmaktadır.²¹ Hûle Şirketi'nin üyeleri en başta, Selim Selâm'ın imtiyaz alımında başarılı olması halinde şirkete 20 bin cüneyh sterlin ödemeyi garanti etmesi şartını getirmişlerdir.²²

Sonuç itibariyle Selim Selâm Hûle arazilerini ve imtiyaz hakkını yedi yıl taksitle 192 bin Filistin cüneyhi karşılığında bırakmaya karar vermiştir. Ancak ödemesi gereken borçlar yüzünden elinde yüz bin cüneyhten fazlası kalmamıştır. Bu satış yüzünde Selâm ailesi başta olumsuz tepkilerle karşılaşmıştır. Hatta bazı kişiler, bütün hayatı boyunca Filistin ve Arap davası için çalışan Selim Selâm'ın böyle bir şey yapması yüzünden dehşete düşmüşlerdir.

Şu kadar var ki, o dönemin bazı önde gelen isimleri, Hûle meselesini çevreleyen ortam ve şartlar ile Selim Selâm'ın maruz kaldığı suçlamalar hakkında bilgi vermektedirler. Emir Şekib Arslan siyasi açıdan muhalifi olmasına rağmen, Selim Selâm'ı 57 yıldır tanıdığını ve aynı zamanda kendisiyle

Osmanlı Meclis-i Mebusân'ından arkadaş olduklarını söylemektedir. Hûle meselesi hakkında şunları söylemektedir:

“İnsan, eleştirmek veya iftira etmek istese bile [Selâm'ın Araplar ve kendi milleti adına mücadele ettiği gerçeğini] inkâr edemez. Ne Ebu Ali'nin yüceliğinden bir şey eksiltebilir, ne de ulvi hedeflerinden... Allah rahmet eylesin, Ebu Ali bir mesele yüzünden eleştirildi, üstelik ben de eleştirenler arasındaydım. Ama meseleyi hakkıyla düşünmüş olsak, asıl eleştirilmesi gerekenin başkası olduğunu anlayacaktık. Bir kişi yerine toplumu eleştirmek daha münasiptir, çünkü toplum bir kişinin çözemeyeceği problemleri çözmeye kadirdir. Hiç şüphe yok ki bir kişi tek başına bir milleti sırtlanıp götüremez, ama bir millet bir kişiyi taşıyabilir. Bizler bu kuralı unutarak, bütün bir milletin bile yerine getirmesi beklenmeyen bir iş yüzünden tek bir kişiyi eleştirmeye kalkıştık...”²³

Emin er-Reyhânî'nin açıklamaları Emir Şekib Arslan'ın açıklamalarına göre daha doyurucudur:

“Hûle arazilerinin imtiyazının Yahudilere satıldığını gazetelerden okuduğum gün dehşete düşmüş, üzölmüş ve çarpılmışım. Arkadaşımız ve önderimiz Şeyh Ebu Ali bu muydu? Parayı vatana tercih edenlerden biri olması mümkün müydü? İçimde tarif edemeyeceğim üzüntülerle hemen kendisine koştum. Hiç adeti olmadığı halde yapmacık bir gülümsemeyle beni karşıladı ve: “Haberin doğru olup olmadığını öğrenmeye mi geldin? Doğrudur, sattık ey üstat!” dedi. “Sebep ne, nedir sizi zorlayan?” diye sordum. Salondan çıktı ve biraz sonra elinde birtakım evrak ve belgelerle döndü. Konuşmamız sırasında bana bunlar hakkında bilgi verdi. İmtiyaz meselesini başından sonuna kadar anlattı. Bana gizli kalmış bir şahsiyetin kapılarını açtı ama içimde sıkıntılar, kalbimde hüzn vardı... Önde gelen Arapları projeye destek vermeye çağırılmış, ama hiçbiri çağrısına kulak vermemişti. İmtiyaz Araplarda kalsın diye bir Arap şirketi kurmaya çalışmış, bunda da başarılı olamamıştı. Günler geçiyor ve sınırlı sürenin sonu yaklaşıyordu... Bir ganimet gibi bedavaya konacaklarına, Yahudilerin imtiyaz masrafını ödemeleri daha uygun olmaz mıydı?...”²⁴

Dr. Raif Ebi'l-Lüma' açıklamalarında daha fazla ayrıntı vermektedir. Ona göre Hûle arazilerinin ıslahı projesinin

maliyeti 500 bin cüneyh sterlindir. Ardından Selâm ve çocuklarının hem Londra’da hem de Filistin’de karşılaştıkları zorlukları anlatmıştır. 1923 yılından beri Selâm’ın ümitsizliğe kapılmadığını ve siyonist idaresine boyun eğmediğini söylemektedir. Öncelikle meseleyle doğrudan ilgili kişilere başvurmuştur: Filistin Arap Heyeti, Irak kralı Melik Faysal, Hindistan’daki Ağa Han ve Şevket Ali, Mısır Hidivi, Mısır’da Talat Harb, Suriye’li Muhammed Ali el-Âbid. “Arap dünyasında da İslâm dünyasında da bu meşakkatli işe girecek bir kimse bulamamıştır.” Emir Ebi’l-Lüma’nın söylediğine göre imtiyaz süresinin son iki yılına gelindiğinde, Arap ve İslâm dünyasından ümidini kesen Selâm bu iki yıllık hakkından vaz geçmiştir. Ancak Hûle’de hala yerleşim ve ziraata uygun olmayan bataklıklar vardır ve bunların ıslahı hakkında da vaz geçmiştir. Ebi’l-Lüma’ ayrıca Hûle’de ziraata uygun 17 bin dönüm²⁵ arazi bulunduğunu ve bunların binlerce Arap tarafından kullanıldığını söylemektedir. Selâm bu yüzden, imtiyaz anlaşmasındaki hakkından feragat ederken bu arazilerin Arap çiftçilere bırakılmasını şart koşturmuştur. “Selim Selâm’ın en büyük suçu budur! Sürenin dolmasından iki yıl önce Hûle bataklıklarının ıslahı hakkında feragat etmiştir. Ama daha önce yeri göğü inletip yardım istediğinde hiç kimse kendisine el uzatmamış, bütün bir ümmet olduğu yerden kımıldamamış ve bu işi yapmamıştır. İşte onun suçu! İki yıl daha bu anlaşmayı sürdürüp de ardından bu toprakları İngiliz hükümetine karşılıksız bir hediye ve siyonizm ile siyonistlere iştah veren bir av olarak sunmamıştır. Araplar adına 17 bin dönümlük araziye kurtarmıştır. Oysa Araplar büyük ihtimalle bu arazileri başları önlerine eğilmiş, hor ve hakir olarak düşmanlarına teslim edip öyle ayrılacaklardı...”²⁶ Selâm sıkıntısından Hacı Emin el-Hüseyni’ye de bahsetmiş, ancak el-Hüseyni içinde bulunduğu durum icabı imtiyazla ilgili olarak bir yardımda bulunamamıştır. Çünkü o dönemde İngiliz güçlerinin takibi altındadır.

Şunu da belirtelim ki, 100 bin cüneyhlik miktar Selim Selâm'ın kendi elinde kalmamıştır. Tam tersine, bu parayı Filistin topraklarında tutmuş ve orada Lübnan-Filistin sınırındaki el-Hunye köyünde bir çiftlik satın almak için kullanmıştır. Bu çiftlik 1936 ayaklanmasında karargâh olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda direnişçiler için silah temin merkezi de olmuştur. Selim Selâm çocukları ile işbirliği yaparak Beyrut pazarlarından silah alıyor ve başlarında Filistinli direnişçi Ebu İbrahim es-Sagîr'in bulunduğu direnişçilere ücret istemeden dağıtıyordu. Selim Selâm ve çocukları, özellikle Fuat bu yüzden Filistin-Lübnan sınırındaki direnişçileri ve destekçilerini takip eden Fransızların takibine maruz kalmıştır.²⁷ Selim Selâm aynı zamanda, Filistin'deki İngiliz güçlerinden kaçan Hacı Emin el-Hüseyin'i Karnâyil'deki yazlığında misafir etmiş, sonra ayrıca Beyrut'ta da ağırlamıştır.²⁸

Son bir not: Selim Selâm'ın Filistin davasındaki konumuna da işaret etmek gerekir. Bilindiği gibi Selim Selâm 1914'te Beyrut mebusu seçilmesinden beri Filistin halkını savunmak ve kutsal topraklar üzerindeki siyonist emellere karşı çıkmak için çalışmıştır. Filistin halkı aleyhinde siyonistlerle işbirliği içinde olan İttihatçıları da defalarca eleştirmiştir. Selim Selâm'ın Filistin davasına destek olduğunu gösteren unsurlardan birisi, Mayıs 1914'te Meclis-i Mebusân'da yaptığı konuşmadır. Konuşmasında Filistin'in kurtarılmasının zorunlu olduğunu özenle vurgulamıştır. Ona göre Filistin'in kurtarılması için muhakkak çiftçilere yardım edilmelidir. Bu maksatla da öşür oranları azaltılmalı, bir gayrimenkul bankası kurulmalı ve ziraat bankasının yetki alanı genişletilmelidir. Filistin'de yayınlanan *el-Kermel* gazetesi, Arap âlemindeki dayanışma ruhunun uyanışına işaret saydığı teklifleri yüzünden bu açıklamaları desteklemiş ve Arap mebusların Filistin davasına sahip çıkma ve siyonist tehlikenin farkına varma bakımından Beyrut mebusu Selim Selâm Efendi'den geri kalmadıklarını söylemiştir.²⁹

Son olarak önemine binaen açıklanması gereken bir mesele de, Yahudilerin imtiyaz almasından sonra Hûle’de olan bitenlerdir. Selim Selâm, çocuklarıyla birlikte arazide çalışıyor olmasına rağmen, imtiyazın sona erdiğine dair yazıyı almasının ardından tehdit mektupları aldığı bir sırada, İngiltere kendisinin imtiyaz maddelerini uygulamadığını düşünmüştür. Ancak daha sonra açıkça görülmüştür ki, Yahudiler projeyi teslim aldıkları 1934’ten 1948 yılına kadar geçen 14 yıllık süre zarfında tek bir dönümü bile ıslah etmemişlerdir. Bu zaman zarfında İngiltere’nin Yahudileri hiçbir şekilde uyarmadığı ve tehdit etmediği bilinmektedir. 1948’den 1958’e kadar, Yahudi devleti kurulmasına, siyonistlerin ellerinde büyük imkânlar bulunmasına ve projeyi teslim almalarının üzerinden 25 yıl geçmesine rağmen Yahudiler Hûle arazisinde hiçbir ıslah çalışması yapmamışlardır. Oysa Selim Selâm ve çocuklarının kişisel gayretleri sonucunda altı yıl içinde 60 bin dönümlük arazinin 22 bin dönümü ıslah edilmiştir.³⁰

Dipnotlar

1 Hûle’nin nüfusu yaklaşık 8 bindir. En önemli köyleri; Almâniyye, el-Melâha, el-Câhûla, en-Nüveyziyye, el-Hâliisa, en-Nâime, ez-Zeviyye, es-Sâlihiyye, el-Bezzâze, el-Hassâs, el-Mansure, Defne, Şevke, el-Medâhil, el-Abse, el-Müftehira, Hıyâmu Velid, Gurâbe, ed-Dâvudiyye, Hanârire ve es-Sayyâde’dir. Hûle’nin toplam yüzölçümü 237 bin dönümdür. Bunun 19 bin dönümü dağlık arazidir.

2 Daha fazla bilgi için bk. *ed-Dirâsetü’l-mahtûta gayru’l-menşûra li’r-Reis Sâib Sellâm, “Kaziyyetü’l-Hûle” ev “İnsâfen li racûl”, s. 3-4.*

3 Bk. Refik et-Temimi ve Muhammed Behcet, *Vilâyetü Beyrut - el-Kısmü’l-cenûbi*, s. 41.

4 *Müzekkîrâtü Selim Selâm*, s. 35-36 (yazma).

5 Başkan Sâib Selâm, *Kaziyyetü’l-Hûle*, s. 5, 6, 7, (yazma).

- 6 Bu araziler Selâm ailesi ve ortaklarının mülkiyetinde değildi. Sadece belirli bir süre için kullanım hakkı verilmişti. Ruhsat Beyrut'un ileri gelenlerine dağıtılan yüz hissedenden oluşuyordu. Başkan Saib Selâm, *ed-Dirâsetü'l-mahtûta gayru'l-menşûra Kaziyyetü'l-Hûle*, s. 5'te Hûle imtiyazının Osmanlı Devleti ile Ömer Beyhüm ve Mişel İbrahim Sursuk arasında yapılan bir anlaşmayla verildiğini söyler. Anlaşmaya göre Hûle'deki bataklık ve göller kurutulacak, bu iki isim tarafından kurutulan her dönüm başına iki Osmanlı lirası ödendikten sonra mülkiyet bunlara geçecektir. Yine anlaşma maddelerine göre Beyhüm ve Sursuk anlaşmanın yürütülmesinden sorumlu bir katılım ortaklığı kuracaklardır.
- 7 Bentwish siyonist siyasetinde önemli rol oynamıştır. Eserleri arasında (1) *Palestine of Jews, Past, present and future*, Londra 1919 ve (2) *England in Palestine*, Londra 1932 yer alır.
- 8 Anberc Selâm el-Hâlidî, Nisan 1980'de Beyrut'ta yapılan bir tv mülakatı. Ayrıca bk. daha önce *a.g.e.*, s. 136-137.
- 9 Bk. Gen. Gouraud à Quai d'orsay, 25 Mars 1920, No. E 2846 in F.O. 371/5034/44.
- 10 Bu şahıs es-Seyyid Tefvik el-Garâvî'dir.
- 11 Selim Selâm Londra'ya gitmeden önce Hûle şirketinin üyeleri orada ika-met ve yiyecek masrafı olarak kendisine her ay iki yüz altın lira ödeme kararı almışlardır. Ancak birkaç ay sonra bu aylık yardım kesilmiş ve şirket üyeleri kendisini finansal açıdan desteklemeye devam etmeyi kabul etmemişlerdir.
- 12 Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 132-133. Ayrıca bk. Sâib Selâm, *Kaziyyetü'l-Hûle*, s. 9, (yazma).
- 13 Sâib Selâm, *a.g. yazma*, s. 12.
- 14 İngiliz manda anlaşmasının 24 Temmuz 1922'de yayınlanan maddelerinden. Dorin Ingramez, *Evrâku Filistîn 1917-1922*, s. 167-173'ten naklen.
- 15 Sâib Selâm, *a.g. yazma*, s. 17.
- 16 Kendisiyle birlikte şu altı çocuğu çalışmıştır: Osmanlı Suriye Sınırlı Zira-at Şirketi'ne genel müdür seçilen Muhammed ve Sâib, mühendislik uzmanı olarak Ali, muhasebeci olarak Ömer, kasadan ve göldeki balıkların avlanmasından sorumlu olarak Abdullah, hasır kamışları vergisinden sorumlu olarak Fuad. Misbâh şirketin ihtiyaçlarının takibi maksadıyla Beyrut'ta kalmıştır. Mâlik ise o sırada öğrencidir.
- 17 Hûle bölgesi dünyada en fazla malar ya sivrisineği bulunduran bölgelerden biri olarak tanınmaktadır.
- 18 Bk. Sâib Selâm, *a.g. yazma*, s. 19, 20, 21.

- 19 Eş-Şa'b, 9 Ocak 1931, sayı: 1023.
- 20 El-Cumhûr, Kasım 1938, sayı: 100, s. 9.
- 21 Hacı Muhammed el-Habbâl da Osmanlı Devleti zamanındaki gayretleri sebebiyle Hûle imtiyazında bir hisseye sahip olmuştur.
- 22 Sâib Selâm, Kaziyyetü'l-Hûle, s. 10. (Yazma).
- 23 El-Cumhûr, 12 Kasım 1938, sayı: 100, s. 17.
- 24 El-Cumhûr, aynı yer, s. 22.
- 25 Selim Selâm ve çocukları tarafından ıslah edilip tarıma elverişli hale getirilen arazi 22 bin dönümdür.
- 26 El-Cumhûr, aynı yer, s. 24-25.
- 27 Sâib Selâm, Kaziyyetü'l-Hûle, s. 30. (Yazma).
- 28 Başkan Sâib Selâm ile yapılan özel görüşmeden.
- 29 El-Kermel, 5 Mayıs 1914.
- 30 Başkan Sâib Selâm ile yapılan özel görüşmeden.

Selim Selâm'ın Fransız Mandası Karşısındaki Mücadelesi (1933-1938)

Selim Selâm'ın 1922 yılından itibaren içinde bulunduğu şartlar, yorucu siyasi faaliyetlerden yaklaşık on yıl kadar ayrı kalmasına yol açmıştır. Bu süre boyunca Londra, Beyrut ve Hûle arasında gidip gelmiş, en sonunda Beyrut'a dönmüştür. Beyrut'ta yeniden siyasi çalışmalara girmek zorunda kalmış ve Fransız idaresi karşısında Suriye birliğinin tesisi için gayret göstermiştir. Selim Selâm'ın Fransız manda yönetimi dönemindeki en dikkat çekici yılları, Suriye birliği için çalıştığı ve birlik yanlısı Sahil kongrelerine başkanlık ettiği yıllardır. 16 Kasım 1933'te kendi çağrısı üzerine evinde bir kongre toplanmış, kongreye Trablus, Sayda, Sûr ve Cebel-i Âmil'den heyetler katılmıştır. Katılımcılar arasında, Abdülhamid Kerâme, Abdüllatif el-Beysâr, Ömer Beyhüm, Muhammed Cemil Beyhüm, Şevki ed-Dendeşi, Ali Nâsirüddin, Yusuf Yezbek, Salah Beyhüm ve Şeyh Ahmed Arif ez-Zeyn vardır. Katılımcılar Lübnan'daki siyasi durumu tartışmış ve bir bildiri hazırlama konusunda anlaşmışlardır. Bildiri, onlar adına Selim Selâm tarafından yüksek temsilciye sunulmuştur. Bildiride şunlar söylenmektedir: "... Daha önce sizin seleflerinize çeşitli vesilelerle dilekçe ve protes-

to metinleri arz etmiştik... Yine saygıdeğer Fransız hükümeti-ne ve Milletler Cemiyeti'ne taleplerimizi bildirmiş ve memle- ketimiz için başka türlü bir hayatı mümkün görmediğimizden, Suriye genel birliği içinde kalma isteğinde olduğumuzu beyan etmiştik..."¹

Selim Selâm kuzeyden, güneyden, değişik bölgelerden ve Beyrut'tan bildiride söylenenleri desteklediklerini söyleyen telgraflar almıştır. Yüksek temsilciye de kongre katılımcılarının planlarını desteklediklerini söyleyen telgraflar gönderilmiştir. Hâşim el-Atâsi Aralık 1933'te Şam'dan Selim Selâm'a gönder- diği mektupta şunları söylemektedir: "Sayın başkan... Vatan Bloku, Suriye Sahil Kongresi'nin kapsamlı birlik ve bağımsızlık taleplerini destekler... Vatan Bloku... Bu amaçların her türlü meşru yol ile gerçekleştirilmesi yolunda sabır ve gayret diler."² Haşim el-Atasî Sahil Kongresi'nin gidişatını desteklediğini bil- dirmek maksadıyla benzer bir mektubu yüksek temsilciye de gönderdiğini Selim Selâm'a ayrıca haber vermiştir.³

Selim Selâm Suriye birliğinin sağlanması için çalışmalarına devam etmiştir. 10 Mart 1936'da Beyrut Musaytaba'daki evin- de "Sahil Kongresi"ni kendi başkanlığında tertip etmiştir. Kongrede birçok konu tartışılmıştır. Bunlar arasında başkan- lık, bağımsızlık, Suriye birliği ve Fransa-Lübnan anlaşmasının taslağı da vardır. Selim Selâm'dan başka bu kongreye Abdülha- mid Kerâme, Muhammed Cemil Beyhüm, Kazım es-Sulh, Adil Useyrân, Fevzi Berdevil, Ali Nâsırüddin, Hasan el-Kâdî, Me'mûn Eyâs, Emin Hıdır, Salah Osman Beyhüm, Şevki ed- Dendeşi, Ahmed Arif ez-Zeyn, Şeyh Süleyman ed-Dâhir, Ab- düllatif el-Beysâr, Yusuf Yezbek, Salah Lebekî, Ömer Beyhüm ve Şeyh Ahmed Rıza katılmıştır. Oturumu Selim Selâm açmış ve: "Efendiler, biliyorsunuz ki tehlikeli bir dönemden geçiyo- ruz. Şam'da ... Suriye bölgesinin geleceği hakkında Fransız hü- kümetiyle görüşmeler yapmak üzere bir heyet oluşturulacaktır. Sizler bu ümmetin müfekkirleri ve samimi mücadele adamları olduğunuz için anavatanımız Suriye'den ayrılmış kaza ve şehir- lerin ahalisi olarak durumumuzu görüşmek üzere tertip edilen

bu kongreye çağırılmış bulunuyorsunuz...” demiştir. Görüşmeler ve fikir alışverişinden sonra Selâm şunları söylemiştir: “Paris’e gidişi vesilesiyle yüksek temsilciye sunulmak üzere, bazı arkadaşlarla bir bildiri taslağı hazırladık. Bildiride Suriye’nin birliğini talep ediyoruz. Bildirinin içeriği hakkındaki görüşlerinizle bizleri aydınlatmanızı bekliyorum.”

Diğer yandan, kongre katılımcılarının Suriye birliğini destekleyenler ve kabul etmeyenler şeklinde ikiye ayrıldıkları görülür. Ancak bu defaki ayrılık dinî-mezhebî cemaat esasına göre değil, siyasi eğilimler ile Lübnan’ın varlığı karşısındaki tutumlara göre belirlenmiştir. Kazım es-Sulh ile Adil Useyrân Suriye birliğine karşı çıkan önde gelen Müslümanlardır. Abdülhamid Kerâme ve Selim Selâm da Müslümanların önderlerinden olmakla birlikte bu birliği desteklemektedirler. Bu durum kongre üyeleri arasında keskin ayrılıklara yol açmıştır.⁴ Bu fikir ayrılıklarına rağmen kongre içindeki birlik taraftarları daha güçlü ve baskındır. Fransız idaresinin kongre sonuçlarından ve her türlü birlik eğiliminden rahatsızlık duyması bunu göstermektedir. Bu yüzden Fransız elçiliği bir açıklama yayınlayarak gazeteleri birlik hakkında haberler yapmamaları için uyarmıştır. Selim Selâm’a da bir uyarı gönderen elçilik, Suriye birliği için çağrı yapmaması konusunda kendisini uyarılmış ve hakkında kanuni tedbirleri almakla tehdit etmiştir.⁵

Fransız yönetimi ayrıca “Sahil Kongresi”nden bahseden bütün gazeteleri kapatmıştır. Bunların başında Suriye’de yayınlanan *el-Bilâd* gazetesi gelmektedir. Gazetenin kapatılma sebebi, 15 Mart 1936’da Selim Selâm’ın Suriye Vatan Bloku başkanı Hâşim el-Atasî’ye gönderdiği mektubu baş sayfada yayınlamasıdır. Mektupta, el-Atasî’nin Marunî patriği Antuvan’a bir heyet gönderip Sahil Kongresi kararlarını onun önünde eleştirmesi protesto edilmektedir. Selim’in el-Atasî’ye yazdığı mektupta şunlar söylenmektedir: “Sahil Kongresi’nin istekleri kapsamlı bir birlik, tam bağımsızlık ve parçalanmış vatan topraklarının biraraya getirilmesinden ibarettir.” Sonra kendisine bizzat el-Atasî tarafından daha önce ilan edilen Vatan Bloku andı

hatırlatılmaktadır.⁶ Bu gazetede Selim Selâm'ın mektubundan başka bir de röportajının yayınlandığını belirtmek gerekir. Röportajda Selâm Suriye birliğini ve kapsamlı birlik isteyen birlik taraftarlarının bakış açılarını desteklemektedir.

Özellikle Selâm'ın mektubunun yayınlanmasından sonra zor durumda kalan el-Atasî, kendi adına Selâm'a gönderdiği bir mektupla Vatan Bloku karşısında onu sakinleştirmeye çalışmış ama yine de mektubunda Bekirkî'ye bir heyetin gittiğini yalanlamamıştır. Ancak şunu söylemek mümkündür: El-Atasî Suriye birliği ve Fransız siyaseti konularında takındığı tavrın karşılığını, 1936'da Fransa'dan dönüşünün ardından Suriye cumhurbaşkanlığına Fransa tarafından onay verilmesi şeklinde almıştır.

Lübnanlılar arasındaki bu anlaşmazlıkların devam etmesi yüzünden, İngiltere'nin Beyrut elçisi vekili Furlong, İngiliz dışişleri bakanlığına gönderdiği bir notta, Beyrutlu Hristiyan ve Müslümanların Filistin sorunu da dâhil bütün konularda birbirlerinden farklı düşündüklerini söylemektedir. Ona göre Müslümanların bakış açlarına dikkat etmek gerekecektir. Müslüman unsurlar çoğu zaman hassastırlar, vatan aşkları canlıdır ve uyanışa müsaittirler. Ayrıca Lübnanlı Müslümanlar arasında Arap birliği fikri güçlü ve yaygındır.⁷ Başka bir raporda belirttiğine göre özellikle Trablus'taki Müslüman gruplar Lübnan'a katılma veya Lübnan kapsamında sayılma planına karşı tedbir almaktadırlar.⁸

Selim Selâm millî ve İslâmî anlamda siyasi faaliyetlerine devam etmiş ve millî birlik fikri ile İslâmî taleplerini savunmuştur. Bu yüzden, özellikle Fransız ve İngiliz diplomatik raporlarında “Müslüman güçlerin lideri Selim Selâm Suriye ile birleşme fikrini savunmaya devam ediyor...” denilmiştir. 1936 yılında imzalanan Fransa-Lübnan anlaşmasının birçok madde ve ekinin millî menfaatlere ters düştüğü görülmüş ve bunun ardından Lübnan'daki etnik ayrılıklar artmıştır. “Millî İslâm Meclisi” (“el-Meclisü'l-kavmî el-İslâmî”) başkanı olması hase-

biyle Selim Selâm Ekim 1936'da hemen bir kongre tertip etmiştir. Kongre sonunda 28 Ekim'de Fransız yüksek temsilcisi Comte de Martel'e bir bildiri sunulmuştur. Bildiride millî ve İslâmî taleplerin yerine getirilmesi istenmiş ve anlaşma protesto edilmiştir. Benzer şekilde, bu isteklerden haberdar olması için Fransa dışişleri bakanı Yvon Delbos'a [1885-1956] da bildirinin bir nüshası gönderilmiş ve "isteklerinin yerine getirilmemesi yüzünden özellikle İslâmî çevrelere hâkim olan endişe ruhuna Fransız hükümetinin dikkati çekilmiştir."⁹

1936 yılı Kasım'ında Comte de Martel, Selim Selâm ve İslâm toplumunun önderleriyle biraraya gelmek istemiş ve 13 Kasım'da Selim Selâm şu kişilerden oluşan heyete başkanlık etmiştir: Riyaz es-Sulh, Ömer Beyhum, Emin Arslan, Selim Tayyâre ve Şeyh Ahmed Arif ez-Zeyn. Aralarında geçen bir tartışmadan sonra temsilci bunların bildirilerine cevap mahiyetinde bir mektup vermiştir. Mektupta Lübnan hükümetinin dinî-mezhebî cemaatler arasında eşitliği uygulamaya söz vermesine rağmen heyet üyelerinin din ve mezhep esasına dayalı faaliyette bulundukları suçlaması yer almıştır. Ancak Selim Selâm verdiği cevapta, tertip edilen kongrenin Lübnan'daki bütün etnik unsurları biraraya getirmek için yapılan bir ön çalışmadan başka bir şey olmadığını vurgulamış ve devletin herkese eşitlik çerçevesi dâhilinde muamele etmesi gerektiğini söylemiştir. Riyaz es-Sulh da "İslâmî Millî Meclis"i'nin konumunu savunmak maksadıyla Fransız temsilciye şunları söylemiştir: "Biz taleplerimizi din ve mezhep esasına dayalı olarak iletmiyoruz. Ancak Lübnan'ın bu şekilde bölünmesi varlığını tamamen din ve mezhep esasına dayalı ayrımcılığa borçludur. Bu ayrımcılık olmasaydı Lübnan Suriye'den ayrılmazdı. Buna rağmen biz kardeşlerimizle anlaşmak için ellerimizi uzatıyoruz. İşte elimiz hala uzatılmış duruyor. Bundan ne bizim ne de onların kongre yapmalarına ihtiyaç kalmayacağını ümit ediyoruz." Heyet Trablus sorununun da çözüme kavuşturulması gerektiğine işaret etmiştir, çünkü onlar "Suriye birliğine olan inançlarıyla tanınmaktadırlar."¹⁰

Millî İslâm Kongresi'nin yürütme kurulu yüksek temsilcinin bildirisine, ayrıntılı bir bildiri ile karşılık verip iddia ve ithamlarını cevaplamıştır. Bildiride söylenenler arasında şunlar yer almaktadır: "... Kurul, üzüntülerini bildirmekten kendini alamamaktadır. Çünkü bölgenin ortasında katışıksız bir Lübnan devleti bulunmaktadır ve bu devletin kurulması için din ve mezhep ayrımcılığına dayalı gerekçelerden başka hiçbir zorlayıcı sebep yoktur. Lübnan hükümeti gibi, manda hükümetinin de başlangıçtan bugüne kadar bütün müesseselerinde takip ettiği siyaset din ve mezhep ayrımcılığına dayalı siyasettir." Bildiride Müslümanların 18 yıldan beri sadece siyasi haklarını talep etmekten başka bir şey yapmadıkları da söylenmektedir. Fransız ve Lübnan yönetimleri Müslümanların taleplerine kulak vermeyince Selim Selâm Haziran 1937'de "Millî İslâm Meclisi" adına bir bildiri yayınlamış ve 6. madde ile mükerrer 6. maddede verilen sözlerin tutulmamasını protesto etmiştir. Bundan önce de din ve mezhep ayrımcılığına dayalı siyaset ve Lübnan'ın bu tür bir ayrımcılığa dayalı karakter kazanması ile yabancılara vatandaşlık verilmesi sorununun protesto edildiği bir bildiri yayınlanmıştır.¹¹

Burada, "Millî İslâm Meclisi" üyelerinin gerçekte din ve mezhep esasına dayalı ayrımcılığa taraftar olmadıklarını söylemek gerekir. Ancak korkutma ve aldatma siyasetleri birlikte davranıp bunları sadece İslâmî talepler peşinde koşmaya zorlamıştır. Oysa Selim Selâm'ın Hristiyan çevrelerde de sözü dinlenen Müslüman şahsiyetlerden olduğu bilinmektedir. Söylendiğine göre bir keresinde yurt dışına çıkması gereken Rum Ortodoks başpiskoposu Meserra kendi piskoposluk bölgesine bağlı olan yandaşlarına şunları demiştir: "Ben yokken bir hususta başınız sıkışırsa Ebu Ali'ye gidin. Kendisi benim yerime bakacaktır." Beyrut'taki Rum Ortodoks başpiskoposluğu ve el-Eşrefiye bölgesindeki Hristiyanların ileri gelenleri ile dostluk bağlarının geliştirilmesi şerefi ona aittir."¹²

Selim Selâm Fransızların icraatlarına karşı gerçekleştirdiği faaliyetlerini Haziran 1938'de rahatsızlanıncaya dek sürdür-

müştür. Hastalığından birkaç hafta sonra, Musaytaba'daki evinde 26 Haziran'da vefat etmiştir.¹³ Kısa bir süre sonra, tam olarak 22 Ekim 1938'de Ömer Beyhüm'ün evinde kendisi için büyük bir anma töreni düzenlenmiştir.¹⁴ Törende bazı yerel ve ulusal Arap siyasi önderler konuşma yapmışlardır. Bazıları şunlardır: Sâbık cumhurbaşkanı Habib es-Sa'd Paşa, Abdülhamid Kerâme, Riyaz es-Sulh, Hüseyin el-Ahdeb, Emin er-Reyhânî, Raif Ebi'l-Lüma', Yusuf es-Sevdâ, Halim Demûs ve Ali Selâm. Suriye cumhurbaşkanı Hâşim el-Atasî, Reşid Ali el-Kîlânî, Şekib Arslan ve bakan Fuad Hamza adına da birer konuşma yapılmıştır. Anma törenine katılanlar arasında Lübnan Cumhuriyeti müftüsü Muhammed Tefvik Halid, Dürzî cemaatinin lideri (*şeyhü'l-akl*), Ortodoks patriği, Hristiyan başpiskoposu, Beyrut'taki çeşitli Hristiyan cemaatlerin piskoposları ve millet meclisi başkanı Petro Tarrâd, cumhurbaşkanı Emil Edde'yi temsil eden başbakan Halid Şihâb, diğer bakanlar ve Düstûr ile İttihat partileri başkanları da vardır. Irak dışişleri bakanı Tefvik es-Süveydi ile diğer Lübnanlı ve Arap ileri gelenleri de toplantıda hazır bulunmuştur.

Konuşmacılar merhumun meziyetlerinden ve siyasi ve toplumsal hayatından bahsetmişlerdir. Lehide ve aleyhinde birçok hüküm verilmiş olsa da, Selim Selâm'ın Beyrut, Osmanlı Devleti ve Fransız manda yönetimi açısından önemli rol oynadığında hiç şüphe yoktur. Riyaz es-Sulh'un sözleriyle: "Bugün Beyrut'un kitabında bir sayfa kapanmış ve Beyrut'un bir nesli sona ermiştir. Bu, hepimizin toplum için çalışma sınıfında ilk derslerimizi okuduğumuz uyanışın başlangıç sayfasıdır. Bu nesil, bizim ve bizden sonrakilerin yolunu açan nesildir..."

Dipnotlar

1 Ayrıntılı bilgi için bk. *el-Kabes*, 27 Kasım 1933. Ayrıca ekler kısmı.

2 *El-Kabes*, 7 Aralık 1933.

3 Burada işaret edelim ki, bazı Lübnanlı Müslüman mebuslar ve özellikle Fransa ile dostluğu olanlar bu kongrenin kararlarına karşı çıkmışlardır.

- Örnek olarak Mebus Subhi Haydar'ın Sahil Kongresi kararlarına itirazlarına bakılabilir. Bk. *el-Bayrak* 26 Kasım 1933, sayı: 1321.
- 4 Bu kongre hakkında daha fazla bilgi için bk. *en-Nehâr*, 11 Mart 1936; *Beyrût*, 11 Mart 1936 ve diğer Lübnan gazeteleri. Ayrıca bk. *Mütemeru's-sâhil ve'l-akdiyeti'l-erba'a ellezi 'ukkide fî dâri's-Seyyid Selim Selâm fî Beyrût fî 10 Âzâr 1936* başlıklı kitapçık.
- 5 *El-Mukattam*, 20 Mart 1936.
- 6 *Mü'temeru's-sâhil*, s. 45-47.
- 7 Furlong to Eden, 14 August 1936. No. E, 5475, in F.O. 371/20023/31.
- 8 Furlong to Eden, 17 Nov. 1936. No. E, 7315, in F.O. 371/20067/89.
- 9 Muhammed Cemil Beyhüm, *en-Neze'âtü's-siyâsiyye bi Lübnân-Ahdü'l-intidâb ve'l-ihtilâl 1918, 1945*, s. 14. Ayrıca bk. *en-Nehâr*, 25-26 Ekim 1936, sayı: 947 ve ekler kısmı.
- 10 *En-Nehâr* 14 Kasım 1936; *Beyrut*, 14 Kasım 1936. Ayrıca bk. Ekler kısmı.
- 11 Bildiri için bk. *en-Nehâr*, 13 Şubat 1937, sayı: 103. Ayrıca bk. Ekler kısmı.
- 12 K. Salibi, *a.g.e.*, s. 198.
- 13 *En-Nehâr* gazetesinin Selim Selâm'ın vefatı münasebetiyle yayınladığı yazı için bk. *en-Nehâr*, 28 Haziran 1938, sayı: 1424.
- 14 Tören heyetinde Habib es-Sa'd Paşa ve başkan vekili Hüseyin el-Ahdeb vardır. Üyeler; Halid Şihâb, Bişâre el-Hûri, Abdullah Beyhüm, Selim Taklâ, Necib Ni'me Tarrâd, Jan Tüveyni, Sami es-Sulh, Ömer ed-Dâ'ûk, Selim et-Tayyâre, Henry Firavn, Salah Beyhüm ve Ahmed ed-Dâ'ûk'tur.

Selim Ali Selâm'ın Şahsiyeti Hakkında Bir Tahlil

Selim Ali Selâm'ın şahsiyetini ve siyasi, fikri ve toplumsal eğilimlerini hem şu an elimizde bulunan yazma üzerinden hem de hayatını tanıtan yazılar üzerinden tahlil etmek gerekir. Bazı tarihî gerçeklere bu şekilde ulaşmak mümkün olacaktır. Bunların tamamı değilse bile bazıları örnek kabilinden zikredilebilir:

1-Selim Selâm siyasi açıdan taassup derecesinde Osmanlı taraftarı olduğu kadar, yine o derecede Arap taraftarıdır. Buna rağmen kendisinin Osmanlıcı siyaset anlayışı, çeşitli Osmanlı vilayetlerinde dâhilî ve haricî ıslahatların yapılması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Kendisi bu sebeple “Cemiyet-i Islahiyye”nin en önemli kurucuları arasında sayılır. 1912 yılında *el-İttihâdü'l-Usmâni* gazetesinde yazdığı bir yazıda bu eğilimi görmek mümkündür. Orada şöyle demektedir: “...Zannederim ki Allah tarafından kendisine basiret ve izan bahşedilen herkes, geçmiş kötü idarenin devletin bekası için gerekli ıslahatları planlayıp yürürlüğe koymamasından kaynaklanan şu kötü vaziyetin dâhilî ve haricî savaşlara sebep olduğunun farkındadır. Ki bu savaşlar birçok vilayetin Devlet-i Aliyye bünyesinden ayrılmasına yol açmıştır ve eğer ümmet ve devlet vaziyetin vahametini idrak edip hemen tedbir alarak gerekli ısla-

hatları en kısa zamanda yapmazsa, kalanların da kısa zamanda harap olacağına dair bir uyarıdır. Allah korusun!...”

2-Selim Selâm yabancı büyük devletlerin ve özellikle Fransa ve İngiltere tehlikesinin farkındadır. Bu sebeple, söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti’nin işlerine burunlarını sokmaktan uzak tutulmalarının faydalı olduğuna inanmaktadır. İslahatların yapılmasını kesin bir zorunluluk olarak görmesine rağmen, bunların bölgeye gözünü dikmiş olan devletler yoluyla yapılmasının gerekli olduğuna inanmamaktadır. Tam tersine, küçük devletlerden tutulacak uzmanlar vasıtasıyla yapılması taraftarıdır: “Kendi evlatlarımızla işimizi kolaylıkla görebilecek hale gelinceye dek onları çalıştırmak durumundayız...”

3-Selim Selâm Fransa’nın Lübnan’daki emelleri yüzünden endişelidir. Bu yüzden, Fransa ile gizli veya açıktan işbirliği yapan bazı ıslahat taraftarlarıyla arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Selim Selâm, Muhtar Beyhüm ve diğerleri Osmanlı Devleti’nin zayıflatılıp yıkılması yerine geliştirilmesi ve ıslah edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple 1913 yılında sadrazam Kamil Paşa’ya “bizim hareketimiz yabancılardan destek alan bir hareket değildir” demiştir. Kamil Paşa da kendi hesabına “başkasının orada kaybolup gideceğinden korktuğu için” Selim Selâm’ın 1913 Paris Kongresi’ne katılmasından yanadır. Selim Selâm’ın Osmanlı taraftarı olduğuna dair bir gösterge de Dr. Eyyüb Sabit, Halil Zeyniye, Petro Tarrâd, Rızkullah Arkaş, Yusuf el-Hânî ve Mişel et-Tüveynî gibi Fransa’ya mesajlar göndererek Lübnan’ın Fransızlar tarafından işgalini ve Osmanlı Devleti’nden ayrılmasını talep eden kişilerin tutumlarından hoşlanmamasıdır. Bu şahıslara duyduğu hoşnutsuzluğu artıran hususlardan birisi, kendilerinin “Cemiyet-i İslahiye”yi istismar etmeleri ve diğer üyelerden habersiz mesajlar göndermeleridir.

4-Bazı Lübnanlı güçlerin Fransa ile işbirliği içinde olduğu, diğer bazı güçlerin de İngiltere ile birlikte çalıştığı bir dönemde Selim Selâm bu tür işbirliklerini reddetmiş ve gerekli ıslahatların yapılması ve özerklik verilmesi şartıyla Osmanlı birliğine bağlı kalmayı ısrarla talep etmiştir. Fransa veya İngiltere

ile işbirliğine yanaşmadığının göstergelerinden birisi, Abdülkerim el-Halil'in Osmanlılara karşı gerçekleştirilecek silahlı bir ayaklanmada İngilizlerle işbirliği yapması için kendisini ikna etmeye çalışmasıdır. Selâm bu teklifi reddetmiş ve şu karşılığı vermiştir: "Ey Abdülkerim! Böyle işlere bulaşmamayı tavsiye ederim. Ben kendi adıma böyle işlere hiçbir zaman onay vermem." İstanbul'daki belgeler ve Âleyh sıkıyönetim mahkemesi kayıtları, Selim Selâm'ın Fransızlarla ya da İngilizlerle hiçbir şekilde ilişkiye girmediğini ispat etmiş ve kendisi bu sayede beraat etmiştir.

5-Selim Selâm din ve mezhep esasına dayalı amaçlar peşinde koşmamaktadır. O, farklı halk toplulukları arasında eşitliğe inanan bir Lübnanlı ve Osmanlı'dır. Beyrut şehrinde çoğunluk Müslümanlarda olmasına rağmen, Selim Selâm ve diğer ıslahatçı Müslümanlar, belediye üyeliklerinin Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında ortaklaşa paylaşılmasını kararlaştırmışlardır. Ancak Cemiyeti-i İslahiye'deki Hristiyan üyeler yarı yarıya paylaşım prensibini kabul etmemişler ve Islahat Layihası'nda bu yönde yer alan prensibe aykırı davranarak yarıdan fazla üyelik istemişlerdir. Kendilerine böyle bir hak verilmesi halinde ortaya çıkabilecek tehlikeler konusunda ikna edilemedikleri için Selim Selâm'ın dediği gibi "anlaşmayı bozmak istemediğimiz için belediye seçimlerine girmemeye karar verdik..."

6-Selim Selâm eğitim meselelerine de Müslüman gençliğin eğitilmesine gösterdiği kadar ilgi göstermiştir. Bu ilgisini, önce üyesi, ardından başkanı ve bir müddet için de başkan vekili olduğu "Cem'iyetül-makâsıd" okulları üzerinden göstermiştir. Kendisi, diğer Osmanlı vilayetlerindeki eğitim meselesiyle de ilgilenmiştir. Zira 1914'te Meclis-i Mebusân üyesi olduğunda Osmanlı maarif nezaretinde ıslahat yapılmasının zorunluluğuna işaret etmiş ve Arap vilayetlerine özellikle okullar açılması ve eğitim bütçesi aktarılması konularında daha fazla ilgi gösterilmesini talep etmiştir.

7-Selim Selâm'ın Osmanlı taraftarı olduğu doğrudur. Ancak kendisinin Arap ülküsüne inancı da tamdır. Bu sebeple

onu 1918 yılından itibaren Emir Faysal b. Şerif Hüseyin’le birlikte hareket ederken görüyoruz. Çünkü Emir’in hedefi Arap vilayetlerinin birliğini sağlamaktır ve bunlar arasında Suriye bölgesinin Osmanlı zamanında sahip olduğu birlik de vardır. İşte bu yüzden Selim Selâm Fransız işgali dönemi boyunca, ölene kadar Suriye’nin kapsamlı birliğini sağlamak için çalışmış ve özellikle Sahil Kongreleri gibi birliği sağlamaya yönelik kongre ve hareketlere başkanlık etmiştir. Burada Muhammed Cemil Beyhüm’ün Selim Selâm hakkında söylediği sözleri hatırlamakta fayda vardır: “... Gerçekten de, Osmanlı ve Fransız dönemlerinin en cesur mücadele adamı olan Seyyid Selim Ali Selâm’ı övmekle yerinde bir iş yapmış oluruz.”¹

Burada bir meseleye daha işaret etmek gerekir. Bazı kişiler Selim Selâm’ın siyasi eğilimlerinin mahiyeti hakkında birtakım sorular sormaktadırlar. Mesela şu şüphe onlara aittir: “Selim Selâm hatıralarını Fransız işgali sırasında; işgalin kötülüğünü, sömürgeci ve dinî-mezhebî cemaat yanlısı tavrını gördükten, şahsi olarak bundan zarar görüp baskılara maruz kaldıktan ve hapse atıldıktan sonra yazmıştır. Sanki Osmanlı Devleti zamanındaki siyasi rolü Fransızların buraya gelip Lübnan ve Suriye’yi işgal etmesine yol açan sebeplerden biri değilmiş gibi, hatıralarını bu şekilde kaleme almak suretiyle Lübnanlılar ve tarih önünde kendini temize çıkarmaya çalışmaktadır.”

Bu şüpheleri, Selim Selâm’ın Beyrut, Paris veya İstanbul’da ki siyasi tavrına bakarak gidermek mümkündür. Cemal Paşa’nın Selim Selâm hakkındaki bütün ithamların asılsız olduğuna inanması da aynı şeyi göstermektedir. Yine o dönemde tutuklananların şahitlikleri de Selim Selâm’ın Fransız veya İngiliz elçilikleriyle herhangi bir işbirliği içine girmediğini göstermektedir. Tam tersine, Fransızlara ait belgelerde kendisinin Fransız karşıtı siyaseti hakkında uyarılar yer almaktadır. Gerçekte Fransa karşıtlığını gösteren şeylerden biri de, Fransa aleyhinde faaliyetlerde bulunması gerekçe gösterilerek evinin defalarca basılması ve 1922 yılında tutuklanarak beş ay hapsedilmesidir. Dolayısıyla bazı önemli siyasi, askerî ve toplumsal olayların anlatı-

mını ihmal etmiş olsa bile, hatıralarının kendi tavrıyla ve siyasi eğilimleriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yazma halindeki hatıratın 55 sayfadan fazla olmadığı dikkate alınırsa, hayatı boyunca karşılaştığı bütün olay ve meselelere yer veremeyeceği kesin olarak anlaşılır. Kemal es-Salibi bu bağlamda, Selim Selâm'ın hayatının son yirmi yılının önemli olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini, ancak Selim Selâm'ın bu kısım üzerindeki perdeyi kaldırmadığını söyler.² Şu kadar var ki ben, Selim Selâm'ın hayatının başka bir dönemiyle ilgili hususi bir hatıratını elde etmiş bulunuyorum. Bu, 1908-1918 yılları arasındaki olayların ötesine geçen, yani Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki olayları ihtiva eden bir hatıratır.

Dipnotlar

1 Muhammed Cemil Beyhüm, *Sûriyye ve Lübnân 1918-1922*, s. 124-125.

2 K. Salibi, *a.g.e.*, s. 215.

■ ■ ■ **Selim Ali Selâm'ın Hatıraları**
(1908-1918)

1908’de Osmanlı Devleti ve Beyrut’un Durumu

Birçok arkadaşım, hatıratımı yazıya geçirmemi benden ısrarla talep etmişti ama işin özüyle alakalı tereddütlerim vardı. Çünkü Dünya Savaşı² sırasında yaşadıklarım yüzünden tamamı yandığı ve kaybolduğu için hatıratım elimde yazılı olarak bulunmuyordu. O dönemde, işgalden sonra Fransızlar haklarıma tecavüz etmiş ve bütün evrak ve kaynaklarıma el koymuşlardı. Bu durumda, bir yandan hafızama güvenmek, bir yandan da dergilerde konu hakkında yazılanları mümkün olduğunca öğrenmeye çalışmaktan başka yapabileceğim birşey kalmamıştı. Hatıralarımı anlatmaya nereden başlayacağımı bilemiyordum; memleket ve siyaset işlerine bulaştığım günden başlasam, üzerinden uzun zaman geçtiği için çokça açıklama yapmam gerekeceğinden birçok şeyi gözden kaçırma ihtimali söz konusuydu. Savaşın başlangıcını esas alsam bu sefer de savaştan önceki birçok önemli meseleyi ihmal etmiş olacaktım. Bu yüzden, arkadaşlarla görüştüğümde sonra hatıratı II. Meşrutiyet’in ilan tarihi olan Temmuz 1908’den başlatmaya karar verdim.

Son demlerini yaşayan ve zayıf duruma düşen Osmanlı Devleti, Sultan Abdülhamid’in kötü yönetimi yüzünden, değil büyük devletlerin küçük devletlerin bile aşağılamalarına hedef

olmaktaydı. Hayatı hakkında çok endişe eden Sultan, adı var kendi yok hale gelen donanmayı ihmal ediyor, orduyu zamanın gereklerine göre tanzim etmek için gereken ilgiyi göstermiyordu.³ Memleket öyle kötü bir duruma düşmüştü ki aylar geçtiği halde askerler maaşlarını kısmen bile olsa alamıyorlardı. Hatırladığım kadarıyla bir defasında⁴ bazı memurların sıkıntısı o raddeye ulaşmıştı ki, Sultana bir dilekçe ile hallerini arz etmekten ve uğradıkları haksızlığı şikâyetten başka çare bulamamışlardı. Ama Mabeyn'in⁵ yazışma bölümünden aldıkları cevapta, memur maaşlarının Zât-ı Şâhâne tarafından verilen bir sadaka ve ihsan olduğu, dolayısıyla maaşları geciktiği için haksızlığa uğramış sayılamayacakları ve şikayete hakları bulunmadığı söyleniyordu. Oysa memlekette keyif içinde cirit atıp dolaşan ve Allah'ın kullarına çeşitli iftiralar bulaştıran casuslar Sultanın maaş ve ihsanlarından bol bol faydalanıyorlardı. Bu anlattıklarım pek çok gerçeğin sadece bir kısmıdır. Bütün bu sebeplerle, durumu gören Arap ve Türk hürriyetperverleri üzülüyor ve derhal bir çıkış yolu bulunmazsa devletin sonunun yaklaştığına inanıyorlardı. Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyan halkın tekbir ve tevhitlerle karşılık vermesinin sebebi de budur. O günkü [Beyrut'ta] vali Mehmed Ali Bey⁶ mabeyn ricalinden biriydi ve dehşet içinde kalıp ne yapacağını bilememişti. Cemiyetin idaresini, Kudüslü Yüzbaşı Rıza Bey devralmıştı. Rıza Bey, ne hükümet ne de askerî idare bırakmış, herkesin kendisinden emir aldığı ve herşeyin sorumluluğunu üstlenen tek merci haline gelmişti. Bazı hatipler hutbeleriyle halkı galeyana getirmeye girişince düzen bozulmuş ve bir kargaşa ortamı doğmuştu. Çiftçiler peşlerine düştükleri arazi sahiplerini kovmuşlardı. Her gün memurlardan bazılarının azlini mucip emirler geliyordu. Kendi hayatı hakkında endişeye düşen vali yurtdışına çıkmak istemiş ve bir gece gizlice Cünye'ye⁷ kaçmıştı. Burada, kendisini gitmek istediği yere ulaştıracak bir gemi kiralamayı planlamıştı ancak planları açığa çıkmış ve halk tarafından yakalanmıştı. Bu esnada Şeyh Vedî' Hubeyş kendisini tokatlamıştı. Ahali tarafın-

dan oradan Beyrut'a götürülen vali, muhafız kıtası eşliğinde İstanbul'a gönderilmişti.

Memurlardan bahsederken her gün bir kısmının azlini isteyen emirler geldiğini söylemiştim. Halk, Vilayet İdare Meclisi azalarından iki tanesinin görevlerinde kalmasını istememiş ve istifaya zorlamıştı. Bunlar Abdurrahman Beydûn Paşa ve Raslân Dimeşkiyye Efendi idi. İdare meclisi üyelerinin seçiminde izlenen yol şuydu: Vali, kadı, defterdar, mektupçu ve müftüden oluşan dağıtım kurulu toplanıp görev süresi dolan her üyenin yerine üç aday belirler ve bunların isimlerini Trablus, Lazkiye, Akka, Nablus ve vilayet merkezine gönderirdi. Burada adaylardan ikisi seçilip biri elenir, kalan iki adaydan birini tercih etme hakkı valiye bırakılırdı. Ben ve merhum Abdurrahman Paşa ilk turda çoğunluğu sağlamıştık, zira ben oyların tamamını, yani beş oy aldım, Paşa ise beş oyun dördünü almıştı.

Meşrutiyet'in ilanından önce vilayetin valisi olan [İbrahim] Halil Paşa, benim Vilayet İdare Meclisi'ne üye seçilmem için tezkere hazırlanması emrini vermişti. Ancak söylendiğine göre, adı geçen tezkerenin hazırlanmasından önce Vali bunu Abdurrahman Paşa'ya haber verecek olmuş, Paşa da hakkımdaki tayin tezkeresinin iptal edilip benim yerime kendisinin atanması maksadıyla Vali'ye iki yüz Osmanlı lirası vermiş. Meşrutiyet ilan edilip de kendisi istifaya zorlanınca, doğal olarak onun yerini ben aldım, Hacı Muhammed et-Tayyâre Efendi de Raslân Efendi'nin yerine geçti. Bu tayin, Vali Mehmed Ali Bey'in görevden ayrılmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra gelen Vali [Hüseyin] Nazım Paşa'nın [1854-1927] emriyle gerçekleşmiştir. Çünkü Mehmed Ali Bey'in görevden ayrılmasından sonra Kudüs mutasarrıfı Ekrem Bey⁸ valiliğe atanmış, ne var ki bu görevde sadece bir gün kalabilmiştir. Çünkü daha geldiği gün [Yüzbaşı] Rıza Bey askeri kışlaları teftiş etmiş ve valinin huzurunda bir subay tugay komutanı İsmet Paşa'ya hakaret etmiş, [Paşa'nın] rütbeleri sökülerek hapse atılma emri verilmiştir. Vali bu duruma tahammül edemediği için daha o gün vilayeti terk edip İstanbul'a gitmiş ve Akka mutasarrıfı

...nı yerine vekaleten atamıştır. Bu şahıs, fikir ve eylem sahasında birçok karışıklık olmasına rağmen, Nazım Paşa asaleten onun yerine atanıncaya kadar vilayeti dirayetli ve basiretli biçimde idare etmiştir. Nazım Paşa halk arasında kararlılık ve azmiyle tanınan bir kişiydi. Çünkü Meşrutiyet öncesinde İstanbul'da Zaptiye Nazırlığı, Beyrut ve Suriye'de valilik yapmıştı. Ayrıca bu defa istibdat dönemindekinden farklı olarak çok daha hareketliydi ve kendisini korkutacak fazla şey yoktu. Vilayetin kontrolünü kısa sürede ele aldıktan sonra Abdülkadir ed-Denâ Efendi'yi⁹ belediye başkanlığından istifaya zorladı. O dönemde en yaşlı üye meşhur Muhammed Eyâs el-Mesrî Efendi¹⁰ idi. Vali kendisini belediyeye vekâlet etmekle görevlendirdi ancak o görevi kabul etmedi. Uzun görüşme ve ısrarlar sonucunda, belediyenin idaresinde benim kendisine yardımcı olup yol göstermem için her gün yanında bulunmam kaydıyla görevi kabul etti. Vali şartı kabul edip beni bu vazife ile görevlendirdi. Kısa süre yanında durunca niye görevi kabul etmekte tereddüt ettiğini kesin olarak anlamıştım: Adam neredeyse tamamiyle cahildi ve bu vazifeyi yerine getirebilecek konumda değildi. Mesela bir keresinde şöyle olduğunu hatırlıyorum: Yanında bulunduğum sırada imtiyaz talebi için kendisine bir dilekçe getirilmişti. Dilekçeyi bana uzattı, ben de mühendise havale etmesini söyledim. Dilekçeyi geri aldı ve şöyle diyerek havale etti: "Mühendize verin".

Çok geçmemişti ki başkan şu sebeple görevden ayrılmak zorunda kaldı: Belediyeye, mebus seçimleri için gerekli çalışmaların yapılmasına dair emir gelmişti. Bu görevi yerine getiremeyeceğini anlayan başkan, diğer üyelerle birlikte istifasını sundu. İstifayı kabul etmekten başka çıkar yol bulamayan vali belediyenin idaresini bana tevdi etti. Belediyeyi teslim aldığımda durumu çok karışık; hazinesinde hiç para yoktu, borçları birikmişti, altyapı çalışmaları son derece kötüydü ve belediyenin maddi manevi hiçbir itibarı kalmamıştı. Şöyle bir örnek vereyim: Başkanlığı devraldıktan birkaç gün sonra, şehrin Zârûb Sâbâ mevkiinde bir yangın çıkmıştı. Olay yerine bizzat git-

tim. Belediyenin ne itfaiye teşkilatı, ne tulumbacıları ne de su ulaştırma imkânı vardı. Adı geçen Zârûb mahallesine verilen bütün su borularının kesilmesini emretmek zorunda kaldım. Böylece borulardaki suyu aldık ve çok büyük zorluklarla yangını durdurup gece yarısından sonra söndürmeyi başardık. Ertesi sabah Beyrut Su Şirketi'ne bir yazı yazarak, masrafı belediyeye ait olmak kaydıyla su borularının onarılmasını ve halka yeniden su verilmesini rica ettim. Bana verdikleri cevapta, işe başlamadan önce belediyenin şirket hesabına 150 kuruş depozito ödemesi gerektiğini söylediler. Bu cevap beni çok üzmüştü. Hemen müfettişe emir verip boruların onarımıyla ilgilenmesini istedim. Şirket, tamir işini belediyenin yaptığını öğrenince, ana su arterini kendiliğinden kesti. Bunun üzerine şirkette bir yazı yazdım. Yazıda, şirketin işçilerinin suyu kesmek veya bağlamak maksadıyla hergün kazı çalışmaları yaptıkları için yolları bozduklarını belirtiyordum. Yollar belediyeye ait olduğuna göre belediyeden izinsiz müdahale edilemezdi. Yolda kazı yapmak isteyen şirket belediyeye haber vermeli, belediye de bir mühendis gönderip kazı yapılacak yerde fiyat belirleme ve fizibilite çalışması yapmalı, sonra bu fiyatı şirkete bildirmeliydi. Şirketin bu ücreti depozito olarak belediyeye ödemesi gerektiğini, kazıya ancak bu takdirde mücade edileceğini ifade ettim. Zabıtalara (*câvîşî'l-belediyye*) şirket işçilerinin kazı yapımlarına engel olma yetkisi verdiğimi, emirlerime uyulmadığı takdirde teçhizatlarına el konulacağını da bildirdim.

Yazıyı gönderdikten sonra müfettişi çağırıp, şirketin işçilerini gözetlemeleri ve yollarda kazı yapımlarına engel olmaları için belediyeden iki zabıta memuru göndermesini emrettim. Emre itaat etmezlerse teçhizatlarını alıp belediyeye getirmelerini söyledim. Ertesi gün zabıtalara şirkete ait teçhizatın tamamına el koydular ve belediyeye getirdiler. Artık şirkette kıyamet kopmuştu. Şirketin başında İngiliz mühendis Mr. Martendal vardı. Hemen Vali Nazım Paşa'nın huzuruna çıkıp bu uygulamadan şikâyetçi oldu ve teçhizatlarının geri verilmesini talep etti. Bunun üzerine vali beni çağırıp olay hakkında bilgi istedi,

ben de olan biteni anlattım. Vali teçhizatın geri verilmesini emretti ama ben, şirket suları eski haline getirmedeği müddetçe teçhizatın tesliminin mümkün olmadığına ısrar ettim. Bunun üzerine suların derhal açılacağını garanti ettiler, ben de kendi hesabıma teçhizatı iade ettim.

Yaptığım ilk iş, birikmiş alacakların tahsili olmuştu. Ardından yolların onarımıyla uğraştım. Daha sonra da mebus seçimleri¹¹ ve heyetlerin belirlenmesi için gerekli çalışmalarla ilgilendim. Bu seçimlerin sonucunda Rıza es-Sulh Bey¹² ve Süleyman el-Bustânî Efendi¹³ seçildiler. Mebusân¹⁴ seçimlerini bitirir bitirmez, belediye meclisi üyelerinin seçimiyle ilgilendim. Bu esnada Vali Nazım Paşa Suriye valiliğine nakledilmiş, onun yerine de Ahrâr Partisi'nden [İbrahim] Edhem [Dirvana] Bey [1864-1958] vali olmuştu.¹⁵ Edhem Bey'le belediyenin sorunları ve imar çalışmaları için yapılması gerekenler hakkında görüşerek, kendisinden yardım sözü aldım. Bunun üzerine ilk olarak şehrin temizliği ve yolların tamiriyle ilgileneceğine karar verdim. Umumî kanalizasyon sistemi kurmaksızın, beklenildiği gibi bir temizliğin sağlanmasına imkân yoktu. Ancak belediyenin o dönemdeki toplam geliri 24 bin lira görünüyordu. Her yıl bunun üç bin lirası Su Şirketi'ne gidiyor, beş bin lira da memur maaşları tutuyordu. Geriye on altı bin lira kalıyordu ki bunun tamamı toplanabilse dahi hiçbir şeye yetmiyordu. İlk Meclis-i Mebusân'ın 1293 senesinde onayladığı tek kanuna göre belediyelerin gelirleri kurban kesimi, deri tabaklama ve tartı vb. şeylerden elde edilen gelirlerdi. Kanuna göre, bu gelirlerin {yetersiz} kalması durumunda belediye meclisi gerekli gördüğü gelirler hakkında bir tasarı hazırlayıp Vilayet Encümeni'nin onayına sunabiliyordu. Vilayet Encümeni de irade-i seniyye çıkması için tasarıyı Bab-ı Âli'ye takdim ediyordu. Bu kanunu esas alarak, önceki 24 bin liraya ilaveten 20 bin lira gelir kazandıracak bir tasarı hazırladım. Konunun esbab-ı mucibesini anlattığım tasarıda, şehirdeki sıhhi durumdan, kötü kokuların yayılmasından, sinek ve sivrisineklerin çoğalmasından bahisle, umumî bir kanalizasyon sisteminin kurulması ve mikrop yuvası olan eski caddelerin yıkılması gerektiğini söylüyordum. Sağ-

lık açısından faydasının yanında, eski caddelerin yıkılıp yerlerine yeni caddelerin açılması hem hükümet hem halk için hatırı sayılır kazanç da getirecekti. Belediye Encümeni tasarıyı onaylayıp Vilayet Encümeni'ne sundu, orada da onaylanan tasarı, hakkında irade-i seniyye çıkması için Bâb-ı Âlî'ye yani sadâret-i uzmâ'ya arz edildi. Diğer yandan ben de dönemin Beyrut mebusu Rıza es-Sulh Bey'e hususi bir mektup yazıp tasarıyı takip etmesini rica ettim. Tasarının sunulmasından bir ay sonra vali, Sadrazam [Mehmed] Kamil Paşa'dan [1832-1913] gelen bir telgrafı bana havale etti. Telgrafta, Prusya Hastanesi¹⁶ yakınındaki bir kanalizasyondan sağlığa zararlı kokuların yayıldığı söyleniyor ve belediyeden bu kanalizasyonun kapatılması (*teskîr*) isteniyordu. Böyle bir fırsat bulunca çok sevindim ve kendi kendime "böylesi bir ilgi, tasarımın kabulünde bize yardımcı olur" diye düşündüm. Ardından valiye bir cevap yazdım. Cevabımda şöyle diyordum: "Kötü koku yayan tek lağım bu değildir, benzeri birçok lağım bulunmaktadır. Bu ve benzeri lağım-
ların kapatılıp zararının tamamen ortadan kaldırılması, devlet-i âlînize sunulan ... tarihli tasarımızın onaylanmasına bağlıdır." Bu cevabın üzerinden bir hafta geçmemişti ki vali bana Sadrazam'dan gelen ikinci bir telgraf gönderdi. Telgrafta "Belediye Başkanı'na Prusya Hastanesi yakınındaki kanalizasyonu hatırlatın ve sonucu derhal bana bildirin" deniyordu. Bu telgrafa da ilki gibi cevap verdim. Durumu mebusumuz Rıza Bey'e de haber verip tasarının bir an önce onaylanması için gayretlerini istihâm ettim. Fakat sonuçta tasarı sadârette karanlığa gömüldü. Vali tasarının onaylanması için defalarca ısrar etmesine rağmen ne olumlu ne de olumsuz cevap alabildi.

Ne şaşırtıcıdır ki Türk devlet adamları, hazineye hiç yük getirmese hatta kar getirecek olsa bile her türlü imar işine karşıydılar. Memleketimize gelen Türk devlet görevlileri içinde imardan anlayan sadece iki kişi gördüm: Mithat Paşa ve [Mustafa] Azmî [Akalin] Bey [1859-1926].¹⁷

Belediye seçimlerini tamamlayıp sonucu valiliğe bildirdiğim zaman, vali belediye idaresinin Doğu ve Batı olmak üzere

ikiye bölünmesini emretti. Doğu bölgesine Butros Dagir Efendi'yi, Batı bölgesine de Munah Ramazan Efendi'yi resmen atadı, ben de vilayet encümeni üyeliği görevime dönmüş oldum. Butros Dagir Efendi Doğu bölgesi belediye başkanlığına gelince ilk iş olarak Beyrut Su Şirketi aleyhine dava açtı. Davasında, Reşid Paşa'nın valiliği ve Abdülkadir el-Kabbânî Efendi'nin¹⁸ belediye başkanlığı döneminde ikinci bir kırk yıl için yenilenen şirketin imtiyazının feshedilmesini talep ediyordu. Başkan, sürenin yenilenmesinin kanun dışı oluşunu gerekçe gösteriyordu. Çünkü anlaşılmaya göre, yine kırk yıllığına alınmış olan ilk imtiyaz süresinin dolmasından sonra, şirkete ait bütün malların (*evâil*)¹⁹ belediyenin mülkiyetine geçmesi gerekiyordu. Ayrıca hak sahibi olan belediyenin kararı bulunmadıkça süre yenilemezdi. Ancak sürenin yenilenmesi için o zaman alınan karar (sadece) Abdülkadir el-Kabbânî Efendi tarafından valiliğe sunulmuştu, oysa kararın çoğunluk tarafından alınması gerekiyordu. Kanuna göre azınlığın kararı geçerli değildi ve bu sebeple yenileme kararı kanuna aykırıydı.

Hicri 1296 Tarihli “Cem’iyyetü’l-makâsıd”²⁰

Bazı gayretli ve hamiyetperver kişiler, Müslüman ahali özellikle çocukların eğitimi ile ilgilenecek bir cemiyet kurmak lüzumu hissetmişlerdi. Yukarıda zikredilen yılda bu cemiyeti kurdular. O yıl aynı zamanda cemiyete destek olmayı üstlenen Raif Paşa'nın mutasarrıflığı dönemine denk geliyordu. Cemiyetin kurulmasından kısa süre sonra Mithat Paşa Suriye valisi oldu. Beyrut o dönemde Suriye vilayetine bağlı bir mutasarrıflık idi. Mithat Paşa da cemiyete yardım için elinden geleni yaptı. Cemiyet gün geçtikçe büyüyüp gelişti ve kız ve erkek öğrenciler için okullar açtı. Gelirleriyle okula destek olması için bazı binalar inşa edip değişik yerlerde vakıflar kurdu, ayrıca Sayda şehrinde bir şube açtı. Ancak ne yazık ki kuruluşundan altı yıl geçmeden durum değişti. Bu durum, Mithat Paşa'nın bölgedeki görevinden alınıp, yerine Hamdi Paşa'nın gelmesinden son-

ra ortaya çıkmıştı. Bazı fesatçılar, hayır kuruluşu adıyla kurulmuş görünen bu cemiyetin aslında hükümet aleyhine çalıştığı fitnessini ortaya atmışlardı. Tam o sırada bir de cemiyet üyelerinden es-Seyyid Said Tarbâh'a ait gemilerden biri barut kaçakçılığı yaparken yakalanmıştı. Fesatçıların iddialarını destekleyen bu gelişme üzerine vali cemiyetin ilga edilerek "Yerel Maarif Şubesi" adı altında maarif dairesine katılmasını emretti. O günden sonra cemiyet gittikçe güç kaybetti, okulları dağıldı ve en küçük bir okul kadar bile kıymeti kalmadı.

1907'ye kadar hal bu minval üzere devam etti. O yıl Vali Halil Paşa cemiyetle yeniden ilgilenmeye karar verdi ve bunun için Maarif İdaresi'ne bağlı müstakil bir heyet oluşturdu. Başkanlığına Abdülkadir ed-Denâ Efendi'nin getirildiği bu heyette ben de üyeydim. Benim görevim vakfa ait emlakın gelirlerini idare etmektir. O zamanki gelir yaklaşık 67 bin kuruştur. Bunun 37 bin kuruş kadarı yardımlar için, kalanı da okullar için kullanılıyordu. O yıl gelirlerin artırılması için çok çalıştım ve 97 bin kuruşa çıkardım. Ancak başkanla aramda çıkan bir anlaşmazlık üzerine görevimden ayrıldım.

Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilince halk Cem'iyetü'l-makâsıd'ın yeniden kurulup mülklerinin iadesini talep etti. O sırada Nazım Paşa görevdeydi ve Vilayet Encümeni'nin aldığı bir kararla cemiyet halka iade edildi. Merhum Şeyh Abdurrahman el-Hût Efendi²¹ başkanlığa getirildi ancak kısa süre sonra istifa etti. Bunun üzerine sâbık müftü merhum Şeyh Mustafa Necâ Efendi²² başkan tayin edildi. Ancak başkanlığa tayini üzerinden çok zaman geçmemişti ki bazı üyelerle arasında anlaşmazlık çıktı ve bu anlaşmazlık hükümetin 1909 yılındaki müdahalesiyle sonuçlandı. Edhem Bey'in halefi Vali Nazım Paşa beni çağırarak cemiyetin başkanlığını devralmamı istedi. Mazeretimi ve sebeplerini bildirdim ancak kabul etmedi. Sonunda araya merhum arkadaşım Ahmed Muhtar Beyhüm'ü²³ de sokunca, cemiyetin idaresini daha kolay yürütebilmek için Vilayet Encümeni'ndeki üyeliğimden istifamı kabul etmesi şartıyla görevi kabul ettim. Ancak vali bunu da kabul et-

meyip görevi muhakkak devralmam için ısrar edince boyun eğmek zorunda kaldım. Böylece Vilayet Encümeni kararıyla seçilmiş oldum ve kendi üyelerimi belirledim. Hatırladığım kadarıyla 12 kişiydik: Abdülkadir Kabbâni, Muhammed Fâhûrî, Selim et-Tayyâre,²⁴ Ömer ed-Dâ'ûk,²⁵ Abdülbâsit el-Ünsî,²⁶ Muhyiddin el-Hayyât,²⁷ Bedr Dîmeşkîyye,²⁸ Abdülkadir Cârûdî, Arif Diyâb, Cemil Beyhüm.²⁹

İlk iş olarak cemiyet için bir nizamname hazırlayıp valiliğe sunduk ve cemiyetin resmen tanınıp hükümetin emrinden ayrılmasını talep ettik. Vilayet Encümeni aldığı bir kararla cemiyeti tanıdı ve Maarif Şubesi adına kayıtlı emlakın cemiyet mülkiyetine nakli için Tapu ve Emlak dairelerine emir verdi. Hemen ardından, cemiyete ait okulların ıslahıyla ilgilendik. Daha önce işaret ettiğim gibi, bu okulların adından başka hiçbir özellikleri kalmamıştı. Öncelikle kız ve erkek öğrenciler için birer okul kurduk. Bayan öğretmen sıfatını hak eden kimsemiz olmadığından, cemiyet Mrs. Julia Tu'me³⁰ ile müdirelik ve öğretmenlik yapması için anlaşmak lüzumunu hissetti. Okulun diğer bayan öğretmenleri onun çalışmaları sonucunda belirlendi ve okul için Hâret Rıza el-Hatib taraflarında, Beytü'l-arîs'in alt katında geniş bir yer kiraladık. Zukak el-Balât'ta³¹ bir yer daha kiralayıp orayı da erkek öğrenci okulu yapmış ve idaresini Üstad Arif Noked Bey'e³² teslim etmiştik. Diğer okullar için de bulunabilen en iyi erkek ve kadın öğretmenler seçildi ve eğitim için uygun olmayan öğretmenlerden vazgeçildi. İkisi kızlar ikisi erkekler için toplam dört okul kurmuştuk. Halk, eğitimin güzelliği ve düzenini fark edip gözle görülür bir gelişme olduğunu anlayınca çocuklarını cemiyetin okullarına göndermeye başladı. Ayrıca cemiyeti maddi açıdan da ellerinden geldikince desteklemeye başladılar. Her yıl 80 bin kuruşa yakın yardım topluyor ve yeni binalar açıyorduk. 1912 yılına gelindiğinde artık cemiyetin okulları göz kamaştırıyordu ve her yere yayılmıştı. Gayrimenkullerin geliri 180 bin kuruşa ulaşmıştı ki her vatansever ve ümmet mensubunun buna sevinmesi gerekirdi. Yardımlar sadece Müslüman ahaliden gelmiyordu. Hayırseverlerden bazı-

ları diğ er din mensuplarıyd ı ve cemiyete cömert yardımlar yapıyorlard ı. Mesela toprağı bol olsun Butrus Dâğir Efendi cemiyete 100 liralık bir hisse bağışlamıştı. Bütün bunların ayrıntısı cemiyetin her yıl yayınladığı listelerde bulunmaktadır.

Çok büyük bir esfle belirtiyorum ki, cemiyetin bazı üyele-ri beni Mrs. Julia ve yine cemiyet   yesi Bedr Dımeşkiyye Efendi arasındaki birtakım ilişkiler konusunda uyarmışlard ı. Onların bu ihbarlarına inanmamam için çok sebep vardı, en önemlisi de şuydu: Adam [Bedr Efendi] Hayriye el-Aris hanımla evliydi ve     çocuğı vardı. Bunu   yeler arasında zaman zaman ortaya çıkan problemlerden biri zannetmiştim. Ayrıca adı geçen şahsa özel bir güven duymaktaydım.   yle ki duyduklarımı bir defasında kendisine bile sormuştum da herşeyi ink ar etmişti. Ancak söylediğim gibi ne yazık ki daha o sene geçmeden Mrs. Julia okulu bıraktı. Kısa süre sonra da ilk karısını boşayan Bedr ile evlendi. Bu durum karşısında cemiyetten istifa edip başkanlığı üyelerden   mer ed-Düşük Bey'e bırakmayı tercih ettim.³³

1914'te hükümet kararından vazgeçti ve bütün itirazlara rağmen cemiyeti Meclis-i Umumî bünyesine kattı. 1918'de harp bitene kadar cemiyet Meclis-i Umumî bünyesinde kaldı. O sene bütün din  mezheb   cemaatler ayaklandı ve işgal h  k  metinden cemiyeti geri vermesini talep etti. Hükümet de cemiyeti halkın uhdesine bırakarak, harp sırasında Türklerden istiml  k ettikleri bütün taşınmazlarını, Musalla, H  rice ve Gura-b   mezarlıklarını geri verdi. Bunun   zerine Cemiyet yirmi dört üyenin katılımıyla merhum şeyh Mustafa Nec   Efendi'nin başkanlığında yeniden kuruldu. Ben de başkan vekilliğine seçildim.³⁴ Cemiyet'in kasasında sadece 900 kuruş vardı. Cemiyet harp sırasında yıkılan binalarını onarmak ve yeni binalar inşa etmek zorundaydı. Büyük bir şans eseri, Kral Faysal³⁵ hazretleri o sırada Beyrut'a gelmişti.   nce Hanımlar Kul  b  n  , ardından da evimi ziyaretleriyle şereflelendirmişlerdi. Bu ziyarette ileri gelen birçok zevat hazır bulunmuştu. Kendisine Hanımlar Kul  b  n   ziyaretinden memnun kalıp kalmadığını sorduğ-

muzda, “Memnun kaldım, ancak hanımların gayretlerini görmemize rağmen erkeklerin gayretini göremedik” diye cevap verdi. Biz de cemiyetin hem erkekler hem de kadınlar için çalışmalar yaptığını ancak dünya savaşı sırasında herşeyin yıkıldığını, {Allah} izin verir de kendisi yardım ederse herşeyin eski haline getirileceğini söyledik. Mecliste merhum Şeyh Ahmed Abbas el-Ezheri³⁶ de bulunmaktaydı. Bu üstadın yeni nesli çok iyi eğiten bir okulu olduğunu, vatanperverlik duygularının geliştirilmesinde kendisinin çok büyük katkıları olduğunu söyledik. Ayrıca orada bulunan zevatın, “Cem’iyyetü’l-makâsîd’a bağlı birçok okula sahip olduklarından bahsettik. Bunun üzerine Kral şunları söyledi: “Size 1000 Mısır lirası bağışlıyorum. Bununla bir okul inşa edin. Şimdi Hama ve Humus’a gidiyorum. Döndüğümde okulu açtığınızı görmeyi umuyorum.” Şeyh Ahmed bu bin liranın kendisine bağışlandığını zannetmişti. Cemiyetin orada bulunan üyelerinden Ömer ed-Dâ’ûk Bey ise bin liranın cemiyete bağışlandığını varsayıyordu. Neticede bin lirayı cemiyet aldı. Aslında bu para cemiyetin gayrimenkullerinin yeniden faal hale getirilmesi için kullanılan ilk adım olmuştu. Bu gayrimenkuller tamir edilip kiralanıyor ve gelir getiriyordu. 1922 yılına gelindiğinde cemiyetin kârı yaklaşık 9 bin Osmanlı lirasıydı. 1923’te bir yolculuğa çıkmam gerektiği için³⁷ başkan vekilliği görevinden ayrıldım. Emlak kiralarındaki fahiş düşüşe rağmen, cemiyetin bugünkü geliri Allah’a şükür 8 bin Osmanlı lirası tutuyor. Üstelik birçok yeni bina da inşa edildi. Allah’tan bu hizmetleri gözetmesini ve yine bu cemaatin hizmetine sunulması için imkân vermesini dileriz.

İslahat Hareketi ve Sebepleri

1911 yılında İtalyanlar herhangi bir haklı sebep olmaksızın ve önceden uyarmadan Trablusgarb’a ansızın saldırdılar ve şiddetli bir direnişten sonra orayı işgal ettiler. Halk, asker sayısı ve silahı az olan garnizonla birlik olup şehir dışında düşmana karşı çıktılar. Bunun üzerine İtalyanlar Rodos ve çevresindeki adaları işgal ederek, isteklerine boyun eğmesi için Osmanlı Devleti-

ti'ni zorlamak durumunda kaldılar. Osmanlı Devleti'nin donanması zayıf, İtalyan donanması kuvvetli olduğundan, Osmanlı Devleti'nin İtalyanlarla doğrudan mücadeleye girme imkânı yoktu. Bu yüzden, Trablusgarb halkının vatanperverliğinden yardım alma yoluna giden Osmanlı Devleti, onlara kaçak yollardan harp mühimmatı temin ediyor, mukavemeti idare etmeleri için subaylarından bazılarını gönderiyordu. Şu bir gerçek ki, Trablusgarblılar eğitilmiş orduların yapamayacağı kahramanlık ve cesareti gösterdiler ve savunmalarıyla bütün dünyanın hayranlığını kazandılar. Osmanlı Devleti yardımlarını genellikle bu işlere göz yumup kolaylık gösteren Mısır üzerinden gönderiyordu. Ancak sonunda Mısır da kontrolleri sıkılaştırdı ve kendi üzerinden Trablusgarb ile yapılacak her türlü bağlantıya engel oldu.

1912 Şubat'ında Mısır'daydım.³⁸ Abdullah Beyhüm Efendi ile birlikte Hidiv [II.] Abbas Hilmi Paşa'nın³⁹ sarayına gittik. Kendisiyle karşılaşma fırsatı bulunca vatan ve Arap sevdası aşkına bu sıkı kontrolü hafifletmesini ve Osmanlı subaylarının Mısır topraklarından geçmelerine gizlice de olsa izin vermesini talep ettik. Bize şöyle cevap verdi: "Bu hususta yapabileceğim hiçbir yardımdan geri durmam. Almanya ile her türlü kolaylığı gösterme konusunda anlaşmıştım. Ancak İttihatçılar bana olan kişisel düşmanlıkları yüzünden, Mısır'dan geçen subayların sınırı geçtiklerini ve yardımlarımdan dolayı bana teşekkürlerini telgrafla kendilerine bildirmeleri için teşvikte bulundular. Böylece beni uluslararası kamuoyunda zor durumda bırakmak istiyorlardı." İttihatçıların kendisi hakkındaki diğer bazı muamelelerinden de şikâyet eden Paşa {bize anlayış gösterip} elinden gelen her türlü yardımı yapacağına söz verdi. Beyrut limanındaki türbin ve harp kıtasının, savaş mühimmatının Trablus'a kaçırılmasına yardım ettiğini zanneden İtalyanlar, aynı yılın Şubat ayı sonlarında donanmalarını Beyrut'a göndererek limanda bulunan o iki kıtayı vurdular. Bombalardan kimisi, şehirdeki binalara isabet etmiş ve halktan bazıları ölmüştü. Bu olaylar yüzünden şiddetli bir korku ve dehşete kapılan

halk, hükümetin silahlarının bulunduğu cephaneliğe baskın yapıp silahları kaçırdı. Bu arada fırsattan istifade eden kimi başıbozuk takımı, halka ait ticarethanelerden bir kısmını yağmaladı. Bunun üzerine Vali Ebu Bekr Hâzim Bey, olayları yatıştırmak için sıkıyönetim ilan etmekten başka çare bulamadı.

Aynı yıl, bütün Balkan devletleri birleşerek Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiler. Bu harbin, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarını paylaşma emelinden başka hiçbir gerçekçi sebebi yoktu. Fakat büyük devletler de dâhil olmak üzere bütün dünyada, Osmanlı'nın bu devletlerin hepsine birden karşı çıkabileceği ve savaştan galip ayrılacağı fikri hakimdi. Bu inanç, mezkûr devletlerin dışişleri bakanları aracılığıyla yaptıkları, savaş nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın Balkanlardaki statükonun değişmesinin mümkün olmadığını söyleyen duyuruda da görülüyordu. Fakat savaş başladıktan kısa süre sonra Osmanlı ordusu çözüldü ve korkunç bir hezimete uğradı. O gün Fransızların donanmalarını buralara göndereceği haberleri de yayılmıştı.

Bütün bunlar, bazı vilayetlerin durumlarını gözden geçirmelerine sebep olmuştu. Bu konuda Beyrut vilayetinin endişeleri, coğrafi konumu ve eskiden beri kendisini çepeçevre saran tamahkâr bakışlar yüzünden diğerlerinininkinden daha çoktu. İçlerini bana döken bazı arkadaşlarım İngiliz himayesi altındaki Mısır'a katılma arzularını ifade ederken, bazıları da Fransız işgaline taraftar olduklarını gösteriyorlardı.

Osmanlı ordusunun bozguna uğramasının sebebi, İttihatçı hükümetin iktidardan ayrılıp Sadrazam Kamil Paşa başkanlığındaki İtilafçı hükümetin göreve gelmesiydi. Merkezî hükümeti devralan Kamil Paşa, Vali Ebu Bekr Hâzim Bey'i görevden almış⁴⁰, sâbık vali Edhem Bey'i yeniden atamıştı. Valinin buraya gelmesinden sonra ahalinin kafa karışıklığı iyice artmıştı. Öyle ki, arkadaşım merhum Nahle et-Tüveyni Bey bana, Fransız konsolosuyla görüştüğünü, konsolosun kendisine yardım sözü verdiğini ve ayaklanma ilan etmemiz halinde hükümetinin gerekirse yirmi bin askerle bize yardım etmeye hazır oldu-

ğunu söylediğini anlatmıştı. Fakat biz bu duruma, devletin zayıflığına ve İttihatçıların bize ve halkımıza uyguladığı baskıya rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı tüm samimiyetimizle istiyorduk. {Bunun üzerine} Vali Edhem Bey'e gittim ve vaziyeti kendisine haber verdim. Halkın bir kısmının devletten ayrılma taraftarı olduğunu, bir kısmının Mısır'a, bir kısmının Fransızlara⁴¹ katılmak istediğini söyledim ama arkadaşım Nahle Bey'in sözlerinden bahsetmedim. Kendisi bana, devlete o sırada musallat olan zayıflık halinde ortaya çıkması muhtemel durumlardan korunmak için neler yapılması gerektiği hakkındaki düşüncemi sorunca şöyle cevap verdim: "Devletin güçsüzlüğü veya kuvveti bir yana, sadece bu vilayette değil bütün vilayetlerde geniş çaplı ıslahatlar yapılmadıkça şimdi yahut gelecekte kötü gidişat engellenemez."

Kendisiyle yaptığım görüşmelerden sonra -bu arada {Allah adına} yemin ederek en büyük gerçek hürriyet taraftarı olduğunu söylüyordu- kaleme sarılıp Sadrazam Kamil Paşa'ya şifreli bir telgraf yazdı. Sadrazamı benim anlattığım durumdan haberdar edip, gerekli ıslahatların yapılması için bir layiha hazırlanması maksadıyla burada kendi başkanlığında bir heyet kurulması için ısrar etti. Bu telgraftan iki gün sonra vali beni çağırıp sadrazamın cevabını gösterdi. Cevapta her yeni durumla karşılaştıklarında göstermeyi adet edindikleri yapmacık bir çaba vardı ve durumu hakkıyla anlayamamıştı. Çünkü hatırladığım kadarıyla cevapta, yakında Meclis-i Mebusân'ın muhakkak kurulacağından bahisle, meclis kurulunca gerekli gördüğünüz ıslahatlar için -umumî meclisin yardımıyla- bir layiha hazırlayıp vilayet vekilleri aracılığıyla ilgilienilmesi için takdim edersiniz deniyordu. Yine hatırladığım kadarıyla o sırada Meclis-i Mebusân dağıtılmıştı ve yeni bir meclis seçilmesi düşünülüyordu. Üzgünlük ve kızgınlığını yüzünden açıkça okuyabildiğim vali bana şöyle demişti: "Görüyor musun ben ne yazıyorum onlar nasıl cevap veriyorlar? Şimdi ne dersin?"

Dedim ki: "Efendimiz! Arapların bir sözü vardır. Derler ki, 'Derman Irak'tan gelene kadar hasta dünyasını değiştirir'. Du-

rum çok nazik ve hızlı hareket etmek gerekiyor. Bu telgrafa göre davranacak olursak, böyle bir layiha hazırlayıp sunmamız için en az altı ay gerekli.” Uzun uzadıya düşünen vali şu cevabı verdi: “Kanaatimce, benim başkanlığında bir heyet kurup ıslahat layihasını hazırlamalı ve en kısa zamanda kendilerine sunmalıyız.” Bunun üzerine ben “heyette her ne kadar vatanperver üyeler bulunacak olsa da, layiha netice itibarıyla hükümetin elinden çıkmış olacak tabii ki” dedim. Vali “haklısınız, isterseniz layihayı uygun gördüğünüz şekilde siz hazırlayabilirsiniz” dedi.

Vali derhal bir heyet kurdu. Heyette şimdi rahmetli olan şu kişiler bulunuyordu: Kamil es-Sulh Bey,⁴² Ahmed Muhtar Beyhüm Bey, İbrahim Sabit Efendi ve Üstad Petro Tarrâd Efendi.⁴³ Bana gelince, valinin yanından ayrılır ayrılmaz arkadaşım ve kardeşim merhum Muhtar Beyhüm Bey’le buluştum ve valiyle aramda geçenleri baştan sona güzelce anlattım. Kendisiyle uzun uzadıya görüştüktan sonra bazı arkadaşlarla konuşmamız gerektiğine karar verdik. Hemen toplandık ve defalarca görüşmeler yaptık. En sonunda, bütün halkı temsil etme kabiliyetini haiz bir vatansever ıslahat heyeti kurulmasına karar verdik ve heyeti kurduk. Diğer resmî ve yerel heyetlerden de Cemiyet-i İslahiye’de kendilerini temsil edecek vekiller göndermelerini istedik. Bir yandan da, ıslahatları benimsemesi ve dikkatlerini valiye anlattığım gidişattan uzaklaştırabilmek için halkı teşvik ediyorduk. Arkadaşlardan her biri bunun için gayret ediyordu. O gün gazetelere ve *el-İttihâdü’l-Usmâni*’nin 22 Aralık 1912 tarihli 1286. sayısına aşağıdaki mektubu yazdım:⁴⁴

“Mahalli gazetelerin ve özellikle pek kıymetli gazetenizin hep birlikte capcanlı nağmeler terennüm ettiklerini gördüğümde ne kadar mutlu oldum! Bu nağmeler ümmet ve devletin onsuz yaşayamayacağı ıslahat nağmelerinden başka bir şey değildir. Zannederim ki Allah tarafından kendisine basiret ve izan bahşedilen herkes, geçmiş kötü idarenin devletin bekası için gerekli ıslahatları planlayıp yürürlüğe koymamasından kaynaklanan şu kötü vaziyetin dâhili ve harici savaşılar sebep olduğunun farkındadır. Ki bu savaşlar birçok vilayetin Devlet-i Aliyye bünyesinden ayrılmasına yol açmıştır ve eğer ümmet ve dev-

let vaziyetin vahametini idrak edip hemen tedbir alarak gerekli ıslahatları en kısa zamanda yapmazsa, kalanların da kısa zamanda harap olacağına dair bir uyarıdır. Allah korusun!

Hiç şüphem yok ki devletimizin şimdiki yöneticileri memleketin en iyi yöneticileridir ve her akli başında vatandaş gibi işlerin sonunu düşünmektedirler. Onlar, düşüncesizlikleri yüzünden aldanarak şeytanın iğvalarına kapılan ve bütün varlığıyla ümmeti kendilerine köle yapan, en sonunda da şu koskoca mülkü bugün içinde bulunduğu hale düşüren önceki heyetlere benzemezler. Şu halde bugünden itibaren büyük küçük, zengin fakir, yönetici reaya kim olursa olsun her ferdin ıslahat isteyenlere katılması ve yitirdiğimiz kıymetimizi tekrar bulmak için tüm varlığını bu uğurda harcaması gerekir. Yitirdiğimiz nedir? Islahattır!

Islahat çeşitli şekillerde yapılabilir. Kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyen merkezi ıslahatları yeterince tecrübe ettik! Artık gerçek bir ıslahata girişmenin zamanı gelmiştir ki buna adem-i merkeziyetçilik denir. Bu da çeşitli şekillerde yapılabildiğinden, güzel bir hayat yaşayıp devlet ve milletçe aziz olmak için, ıslahat yaparken hâlihazırdaki durumumuzu iyice gözden geçirmemiz icab etmektedir. Çünkü bir devlet ancak capcanlı bir halk ile hayat bulur ve zengin ve güçlü bir halk sayesinde yücelir. Şu halde memleketimizin ihtiyacına uygun, halka hayat verecek, devletin gücüne güç katıp layık olduğu eski konumuna yüceltecek adem-i merkeziyetçiliğin mahiyetini güzelce açıklamamız gerekmektedir. Ben de bu ümmetin her bir ferdi kadar hak sahibi olduğuma göre, konuyla ilgili görüşlerimi şu şekilde ifade ediyorum:

- Kanaatimce, diğer cemaatlerin vakıfları gibi Müslümanlara ait vakıfların da yerel meclislere devredilmesi gerekir.

- Her vilayette, vilayetin içişlerinden sorumlu ve geniş yetkilerle donatılmış umumî meclisler kurulmalıdır. Maarif ve Nafia'ya ait gelirler, birkaç yıllık geçici sürelerle bile olsa, diğer küçük devletlerden uzmanlar tutmak için kullanılmak üzere bu meclislere bırakılmalıdır. Bu uzmanlar işlerimizi, ama sadece işlerimizi kendi başımıza görmeye yeterli sayıda vatan evladı yetişene kadar görev alacak ve işleri idare edeceklerdir. Musakkafât gelirlerinin⁴⁵ bir kısmı da yine bu umumî meclislere bırakılmalıdır.

- Yine yabancı küçük devletlerden, devlet tarafından tayin edilecek müfettişler istihdam edilmelidir. Bu müfettişler eczahaneler, vergi da-

ireleri, postaneler ve polis teşkilatının denetlenmesinde kullanılmalıdır.

- Umumî meclislere memurların bütün işleriyle alakadar olma izni verilmelidir. Aynı şekilde meclislere kredilendirme, bataklıkları ıslah etme vb. bütün faydalı girişimleri doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirme yetkisi de verilmelidir.

- Belediyelere de vergi ihdas etme, kanunları yürürlüğe koyma ve kredilendirme gibi gerekli düzenlemeleri yapma imkanı veren geniş yetkiler tanınmalıdır. Bu da ancak umumî meclislerin onayıyla olur. Belediyelerin yabancı mühendisler kullanmasına da izin verilmelidir.

- Umumî meclislere belediye başkanları dışındaki memurları atama yetkisi verilmelidir. Çünkü polis ve bekçi teşkilatı gibi bütün memur taifesinin merkezden atanması suretinde işleyen eski usul halka zarar vermekte ve haklarını zayi etmektedir.

Başka maddeler de vardır, ancak onları sonraya bırakıyoruz.

Ey vatan evlatları! Vatan ve milletin kötü niyetli kişilerin eline geçmesine engel olmanız için dikkatinizi çekiyor ve gayretlerinizi istirham ediyorum. Saygılarımla.” (Mektubun sonu)⁴⁶

14 Ocak 1913 Pazar günü öğleden sonra saat 3’te, bütün cemaatlerin resmî temsilcileri Belediye Meclisi’nde toplandılar. Bütün üyeler kanuna uygun biçimde seçilmişlerdi. Müslüman unsurları temsilen şu 42 kişi vardı:

Şeyh Ahmed Abbas el-Ezherî, Şeyh Hasan el-Müdevver,⁴⁷ Şeyh Muhammed el-Berbîr, Şeyh Ahmed Hasan Tabbâre,⁴⁸ Şeyh Muhyiddin el-Hayyât, Şeyh Mustafa el-Galâyîni,⁴⁹ Şeyh Abdülkerim Ebu’n-Nasr,⁵⁰ Şeyh İbrahim el-Meczûb,⁵¹ Şeyh Abdülkadir el-Kabbânî, Hacı Muhammed İbrahim et-Tayyâre, Selim Ali Selâm, Ahmed Muhtar Beyhüm, Hacı Selim el-Bevvâb, Muhammed Umranî, Abdülhamid el-Gandûr, Necib el-Kabbânî, Kâmil ed-Dâ’ûk, Sadüddin Ramazan, Kamil es-Sulh, Muhammed el-Fâhûrî, Hasan Karanfil, Hasan en-Numânî, Dr. Abdür-rauf Hammâde, Taha el-Müdevver, Fuad Hantes, Hasan en-Nâtûr, Abdülbâsit Fethullah,⁵² Abdülbâsit el-Ünsî,⁵³ Muhammed el-Mahzûmî Paşa,⁵⁴ Abdülkâdir ed-Denâ, Hacı Nasûh Zentût, Reşid el-Lâdkî, Hasan el-Kâdî, Selim Yasin, Osman en-Nakîb, Şerif Hurma, Cemil el-Hüsâmî, Dr. Halim Kaddûre,

Abdülkâdir el-Cârûdî, Dr. Beşir el-Kassâr,⁵⁵ Hasan el-Cündî, Abdülganî el-Ureysî.

Diğer cemaatleri temsilen bulunan 42 kişi şu şekilde sıralanıyordu:

Ortodoks Rum cemaatinden 16 temsilci: Emin Ebu Şa'r, Curci Bâz, Curci Mimârî, Hannâ eş-Şâmî, Vedî' Feyyâz, Petro Tarrâd, Curci Rızkullah, İlyas Curci Tarrâd, Şeyh İskender el-Âzâr, Said Subâğa, Vedî' Ebu Rızk, Said Ebu Şehlâ, Jan Tuvey-nî, Mikhail Gabriyel, Selim İbrahim Tarrâd, Cibrân Butrus.

Marunî cemaatinden 10 üye: Alber Bessûl, Yusuf el-Hânî, Necib et-Teyyân, Kayser Edi, Halil el-Hûrî, Jan Nakkâş, Nasrî Şantîrî, Selim el-Hulv, Alber Kuşû', Antuan Şuhayber.

Katolik Rum cemaatinden 6 temsilci: Habib Firavn, Rızkullah Arkaş, Necib Dehhân, Abdullah Hayr, Şükrî Galâyînî, Halil Zeyniyye.

Protestan cemaatinden iki temsilci: Dr. Eyyüb Sâbit⁵⁶ ve Râmiz Serkis.

Süryanî cemaatinden iki temsilci: Filip Tarrâzî ve Necib Mevsîlî.

Katolik Ermenilerden iki temsilci: Avni İshak ve Yusuf el-Hayyât.

Latinlerden iki temsilci: Musa Ferîç ve Şükrü Abûd.

Ortodoks Ermenilerden adlarını hatırlayamadığım iki temsilci.

Musevi cemaatinden iki temsilci: Selim Dâna ve İbrahim Rufail Hakîm.

İlk oturum Şeyh Ahmed Abbas el-Ezherî'nin başkanlığında el-Cem'iyetü'l-İslâhiyye li-Vilâyeti Beyrût (Beyrut Vilayeti Cemiyet-i İslahiyesi) adıyla resmen açıldı. Görüşmeler sonunda, vilayet için gerekli ıslahatlar hakkında bir layiha düzenlemek ve bu layihanın uygulanmasını sağlamak maksadıyla, Müslümanları temsilen 12, Hristiyanları temsilen 12 ve Musevileri temsilen 1 üyeden oluşan bir faaliyet komisyonu kurulmasına karar verildi. Yapılan gizli oylama sonucunda aşağıdaki şahıslar komisyon üyeliğine seçildiler:

Ahmed Muhtar Beyhüm, Selim Ali Selâm,⁵⁷ Dr. Eyyüb Sabit, Halil Zeyniyye, Jan Tuveynî, Kamil es-Sulh, Petro Tarrâd, Muhammed İbrahim et-Tayyâre, İbrahim Hakim, Ahmed Hasan Tabbâre, Muhammed el-Fâhûrî, Jan Nakkâş, Rızkullah Arkaş, Hacı Selim el-Bevvâb, Hasan en-Nâtûr, Cemil el-Hüsâmî, Curci Rızkullah, Alber Bessûl, Habib Firavn, Abdülhamid el-Gandûr, (Alber Yusuf Sursuk), Abdülbâsit Fethullah, Yusuf el-Hânî, Fuad Hantes, Jan Bustrus.

Üstad Petro Tarrâd ile âcizâneleri, cemiyetin çalışmalarından ve gelirlerinin resmî bir imtiyazla tahsilinden sorumlu müdürler olmayı kabul ettik. Faaliyet komisyonunun “Hürriyet ve İtilaf” kulübünde (2 Eylül 1912’de kurulmuş, 10 Şubat 1913’te adı en-Nâdü’l-İslâhî (Islahat Kulübü) olarak değiştirilmiştir) gerçekleştirdiği birkaç toplantı sonucunda, aşağıdaki ıslahat layihası tertip edildi:⁵⁸

Temel madde: Osmanlı hükümeti anayasal ve temsili bir hükümettir.

1. Madde: Yönetim

Vilayetlerin idaresi iki kısımdan meydana gelir: Birinci kısım, hükümlerlik işleriyle ve buna dair temel meselelerle alakalıdır. Bunlar; hariciye, askeriye, gümrükler, posta ve telgraf idareleri, kanun vaz etme ve vergi tarhından ibarettir. İkinci kısım, bu vilayete mahsus içişleriyle alakalı yerel faaliyetleri ilgilendirir. Birinci kısım kapsamına giren işlerin karara bağlanması ve yürürlüğe konması merkezi hükümete bağlıdır. İkinci kısım kapsamına giren işlerin karara bağlanmasıysa vilayet meclis-i umumîsine bağlıdır.

2. Madde: Vali, hakları ve sorumlulukları

Vali kanuni olarak iki vasfı haizdir. Birincisi, merkezi hükümetin temsilciliğidir. Bu vasfı sayesinde vali, ilk kısma giren işleri merkezi hükümetin kararları uyarınca yürütmekle görevlidir. İkinci vasfı, başında bulunduğu vilayetin yönetimini tem-

sil etmektir. Bu vasfı sayesinde de, ikinci kısmın kapsamına giren işleri vilayet meclis-i umumîsi kararları uyarınca yürürlüğe koyma yetkisine sahiptir.

Valinin hakları ve sorumlulukları

Bir: Vilayet meclis-i umumîsi kararlarını yürürlüğe koymak.

İki: Vilayet meclis-i umumîsinin kararlarına, aşağıda “Vali ve vilayet meclis-i umumîsi” başlığı altında yer verilecek şartlar uyarınca itirazda bulunmak.

Üç: Vilayet meclis-i umumîsi tarafından hazırlanan projeleri, meclise sevk edilmeden önce inceleyip görüş bildirmek.

Dört: İsimlerini merkezî hükümete bildirmek kaydıyla muhtarlar, kaymakam ve müdürleri atamak.

Beş: İmtihanları kazanan ve “imtihan komisyonu” tarafından isimleri kendisine bildirilen öğrenciler arasından görevlendirme için tayin yapmak.

3. Madde: Vilayet Meclis-i Umumîsi, Hakları ve Görevleri

Vilayette otuz üyeli vilayet meclis-i umumîleri kurulur. Yarısı Müslümanlardan, yarısı gayrimüslimlerden oluşan üyeler dört yıllığına seçilir. Üyeler gizli oylama ile kendi aralarında bir başkan seçerler. Diğer umumî seçimler sayısal nisbi temsil esasına bağlı olarak seçim dairelerinde yapılır.

Vilayet Meclis-i Umumîsinin Hakları ve Görevleri

Bir: Vilayetin bütün işlerini ve vali yahut meclis heyeti veya (en az) on üye tarafından kendisine sunulan meseleleri görüşüp karara bağlamak.

İki: Merkezî hükümetin yetki alanını ihlal etmemek kaydıyla, yerel düzenlemeler yapmak.

Üç: Değeri vilayete ayrılmış gelirlerin yarısını aşmamak kaydıyla kredi vermek. Bu miktarı aşan kredilerin verilebilmesi için merkezî hükümetin onayı gerekir.

Dört: Vilayet dâhilinde ticaret, zanaat, ziraat ve diğer bayındırlık işlerine ait umumî projeler için herhangi bir imtiyaz tanınmamak kaydıyla Osmanlı anonim (*anûnîm*) şirket kurma izni vermek. İmtiyazlı ortaklıklar ise merkezî hükûmetin onayından geçmelidir. Bu onay şirketlere istimplâk hakkı bahşeden bir manevi şahsiyet kazandırır.

Beş: Önceden belirlenmiş vergilere kesirli ilaveler yapmak.

Altı: Vilayetin idaresi altındaki dairelerde çalışan memur ve müsteşarların maaşlarını belirlemek. Vilayet meclis-i umumîsi, genel anlamdaki siyasi meselelere hiçbir şekilde müdahil olamaz.

4. Madde: Vali ve Vilayet Meclis-i Umumîsi

Vilayet meclis-i umumîsinin kararları, vali tarafından itiraz edilmez ve -aşağıda anlatılacak olan- “Müfettişler meclisi”nin onayını alırsa tebliğ tarihinden itibaren bir hafta içinde geçerlilik kazanır. Meclis gözden geçirdiği bu kararı, en az üçte ikilik oy çokluğuyla yeniden kabul ederse, karar kesinleşmiş kanun haline gelir ve vali tarafından yürürlüğe konur.

5. Madde: Vilayet Meclis-i Umumî Heyeti

Vilayet meclis-i umumîsi gizli oylamayla üyeleri arasından altı kişilik bir heyet seçer. Her livadan bir ve il merkezinden iki temsilciden oluşan bu heyet bir yıllığına seçilir ve vilayet meclis-i umumîsi müsteşarı başkanlığında toplanır.

Heyetin Görevleri

Bir: Vilayet meclis-i umumîsinin kararlarının yürürlüğünü takip etmek.

İki: Vilayet için gerekli görülen kanun tekliflerini inceleyip tasarı hazırlamak.

Üç: Faaliyetlerinde kendilerinden yardım almak üzere mühendis ve uzmanlar tayin etmek.

Dört: İmtihani geçip de isimleri “imtihan komisyonu” tarafından valiye bildirilecek olanlara gerektiğinde itiraz etmek.

6. Madde: Memurlar: Tayinleri ve Görevden Alınmaları

Vilayet merkezindeki vali, şeri mahkemelerde hâkimler ve adliye teşkilatının idarecileri, defterdar (*ed-Defterdâr*), vergi müdürü (*Bâşmüdir er-rusûmât*), posta ve telgraf idaresi müdürü (*Bâşmüdir el-bûsta ve't-telgrâf*), jandarma kumandanı (*Kumandân el-cenderme*) ve subayları gibi memurlar Arapça'ya hâkim olmaları kaydıyla merkezî hükümet tarafından atanırlar. Bunun tek istisnası, layihadaki maddelerin yürürlüğe girmesinden beş yıl geçene kadar il valisidir. Diğer memurların ise yerli halk arasından ve aşağıdaki usule uygun olarak tayin edilmesi gerekir:

Memurların tayini

Göreve talip olanlar, girmek istedikleri dairenin başkanı ve müsteşarından oluşan bir heyet huzurunda imtihana tabi tutulurlar. İmtihanı kazanan iki kişinin ismi bu heyet tarafından vilayet meclis-i umumî heyetine bildirilir. Heyet bunları tasdik edip valiye sunar, vali de birini tayin eder. Tayin durumunda memurun adı vali tarafından ilgili nazırlığa bildirilir ve terfi ve emeklilik haklarının muhafazası için sicile kaydı yapılır.

Memurların görevden alınması

Valilik tarafından atanmış memurlar, bağlı bulunduğu dairelerin başkanı ve müfettiş kararıyla görevden alınabilir. Bu ikisinin görevden alma kararı vali tarafından yürürlüğe konur. Görevden el çektirilen memur ilgili tebliğ kendisine ulaştıktan sonra, vilayet merkezinde görevliyse yedi, taşrada görevliyse on beş gün içinde valiye başvurma hakkına sahiptir. Vali gerek görmesi halinde başvuruyu -aşağıda anlatılacak olan- müfettişler meclisine havale edip görevden almanın uygunluğunu araştırır. Müfettişler meclisi tarafından görevden alınan bir memur vilayetteki hükümet dairelerinde istihdam edilemeyeceği gibi, tazminat ya da emekli maaşı da alamaz. Görevden alınan memurların ceza davaları ise müfettişin hazırladığı hususi bir tezkerenin, ilgili nazırlıktan vazifeden el çektirmeyi talep eden vali tarafından onaylanmasından sonra adliye mahkemelerinde görülür. Bu durumdaki memurların yerine otuz gün

içinde birisi atanmalıdır. Müfettiş ve müsteşarlar ise, valinin müfettişler meclisinden talep etmesi ve bu meclisin karar vermesi halinde görevden alınırlar.

7. Madde: Müfettiş ve Müsteşarlar

Merkezî hükümet, aşağıdaki üç dilden birini bilmeleri halinde yerli halktan olmayan müsteşar ve müfettişler tayin edebilir: Arapça, Türkçe, Fransızca. Bunlar vilayet merkezinde bulunan aşağıdaki dairelere atanırlar: Jandarma, adliye, maliye, posta ve telgraf ve gümrük (*el-Cümrük*). Vilayetteki bütün livalar için de bir yabancı genel müfettiş tayin edilir. Bu müfettiş livadaki her daireyi teftiş etme hakkına sahiptir ve teftiş edilmesi istenen mesele vilayet merkezinde hangi dairenin yetki alanında ise o dairenin müsteşarına karşı sorumludur. Vilayet meclis-i umumîsi, merkezî hükümetin kabul edeceği yabancı devletlerden, aşağıdaki daireler için müsteşarlar görevlendirebilir: Vilayet meclis-i umumîsi, nafia ve maarif, belediye ve polis teşkilatı (*el-Bûlîs*). Bütün müsteşarlar görev sırasında Osmanlı üniforması⁵⁹ giyerler. Müsteşar ve müfettişler on beş yılına tutulurlar, ayrıca sürenin yenilenmesi mümkündür.

8. Madde: Vilayetin Maliyesi

Vilayetin gelirleri iki türlüdür: Birincisi tamamıyla merkezî hükümete gönderilen gümrük, posta ve telgraf idareleri ile askerlik bedeli ücretlerinden elde edilen gelirlerdir. İkincisi bunların dışındaki gelirlerdir ki tamamı vilayete aittir.

9. Madde: Vilayet meclis-i umumîsi yıllık bütçesini hazırlar. Bütçede gümrük ve posta-telgraf memur ve müsteşarları hariç bütün memur ve müsteşarların maaşları yer alır.

10. Madde: Mahlûl Araziler ve Mirî Taşınmazlar

Vilayet dâhilindeki mahlûl⁶⁰ arazi ve mirî taşınmazların tamamı vilayet meclis-i umumîsine teslim edilecektir ve mülkiyeti tamamıyla valiliğe aittir.

11. Madde: Vakıflar

Belediyenin ve vilayet meclis-i umumîsinin vakıflarla alakası yoktur. Bilakis her vakıf, şartnamesine uygun olarak kullanılabilmesi için ait olduğu dinî cemaat meclislerine teslim edilecektir. Binaen aleyh, vilayet dâhilindeki bütün Müslüman vakıfları, diğer cemaat vakıflarında olduğu gibi bir dinî cemaat meclisine teslim edilmelidir.

12. Madde: Belediyeler

Belediyeler (*el-Belediyyât*) her işlerinde bağımsızdırlar. Merkezî hükümete başvurma gereği duymaksızın, vilayet meclis-i umumîsinin onayıyla belediye vergileri koyabilirler.

13. Madde: Müfettişler Meclisi

“Müfettişler Meclisi” adıyla, vilayet meclis-i umumîsi başkanı ve vilayet merkezindeki bütün dairelerin müsteşarlarının üyeliğiyle bir heyet tertip edilecektir. Bu heyetin görevleri şunlardır:

Bir: Merkezî hükümet tarafından vaz edilen düzenlemelerle ilgili maddeleri, yerel yönetim ve vilayet meclis-i umumîsi için bir tüzük mahiyetinde ve -bu layihaya uygun olarak- yorumlamak.

İki: Vilayet meclis-i umumîsinin kararlarını ve yaptığı düzenlemeleri yorumlamak.

Üç: Görevden elçektirilen memurların durumlarını inceleyip görevden alınıp alınmamasına karar vermek.

Dört: Vali veya müsteşarlardan birinin isteği doğrultusunda, müsteşarlar ile vilayet meclis-i umumîsi veya heyetlerden biri yahut herhangi bir daire arasında meydana gelecek ihtilafları inceleyip karara bağlamak. Bu kararlar bağlayıcıdır. Heyete vali, yokluğu halindeyse vilayet meclis-i umumîsi başkanı veya bu meclisin müsteşarı başkanlık eder.

14. Madde: Yerel Dil

Vilayet sınırları içindeki bütün muamelelerde yerel dil res-

mî dildir. Meclis-i Mebusân ve Meclis-i Âyân'da Türkçe gibi Arapça da resmî dil olarak kabul edilir.

15. Madde: Askerlik Hizmeti

Askerlik hizmeti iki yıla indirilmiştir ve barış döneminde vilayet dâhilinde ifa edilir. Nizamiyeye ödenecek nakdî bedel 30, redif ve ihtiyata ödenecek miktar 10 Osmanlı lirasına indirilmiştir.

Layihâ Cemiyet-i Islahiye genel kurulunda paragraf paragraf okunduktan sonra, 31 Ocak 1913 tarihinde yapılan genel kurulda oybirliğiyle kabul edilip onaylandı.

Valinin başkanlığında toplanan hususi komite ise aşağıdaki layihayı hazırladı:

1. Madde: Yönetim

Vilayetlerin idaresi iki kısımdan meydana gelir: Birinci kısım, hükümlerlik işleriyle ve buna dair temel ve umumî meselelerle alakalıdır. Bunlar; askeriye, hariciye, gümrükler, posta ve telgraf idareleri, kanun ve umumî düzenlemeler vaz etme ve umumî vergi ihdasından ibarettir. İkinci kısım, bu vilayete mahsus işleriyle alakalı bütün yerel faaliyetleri ilgilendirir. Birinci kısım kapsamına giren işlerin karara bağlanması ve yürürlüğe konması vali tarafından temsil edilen İstanbul'daki merkezî hükümete bağlıdır. İkinci kısım kapsamına giren işlerin karara bağlanması vilayette vilayet meclis-i umumîsine temsil edilen halkın sorumluluğundadır.

2. Madde: Vali

Vali kanuni olarak iki vasfı haizdir. Birincisi, merkezî hükümetin temsilciliğidir. Bu vasfı sayesinde vali, ilk kısma giren işleri merkezî hükümetin kararları uyarınca yürütmekle görevlidir. İkinci vasfı, başında bulunduğu vilayetin yönetimini temsil etmektir. Bu vasfı sayesinde de, ikinci kısmın kapsamına giren işleri vilayet meclis-i umumîsi kararları uyarınca yürürlüğe koyma yetkisine sahiptir. Bu zikredilen temsil ve yürütme selahiyetlerine ek olarak vali, idarî görevlileri tayin et-

me, livaların bütçelerinin hazırlanmasıyla ilgilenme, vilayet meclis-i umumîsi kararlarına itiraz etme haklarına da şahsen sahiptir. Ancak bunları yaparken, vilayetteki idarî makamlar arasındaki dengeyi korumak için, meclisin bağımsızlığına da riayet eder.

3. Madde: Vilayet Meclis-i Umumîsi

Vilayette, biraz önce zikredilen birinci maddenin ikinci kısmında geçtiği üzere, vilayete ait özel işlerin tamamını karara bağlama yetkisine sahip bir genel meclis seçilir. Bu meclis çalışmalarında bağımsızdır ve üyelerinden birini gizli oylama ile başkan seçer. Meclisin kararları vali tarafından yürürlüğe konur. Ancak yine yukarıda belirtildiği gibi, vilayet dâhilindeki idarî makamlar arasındaki dengenin korunması için, valinin vilayet meclis-i umumîsi kararlarına itiraz hakkı vardır. Vali meclis kararlarının yirmi gün süreyle ertelenmesini isteyebilir. Bu süre zarfında, itiraz ettiği kararı aşağıda açıklanacak olan Üst Meclis'e sunar. Eğer heyetler bu kararı üçte ikilik oy çokluğuyla kabul ederse, karar artık kesinleşmiş kanun vasfını kazanır. Vilayet meclis-i umumîsi siyasi meselelere hiçbir şekilde müdahil olamaz. Eğer meclisin kararı yetki alanı dışında gerçekleşmişse veya kanunlara aykırı ise, bir yol bulunup itiraz edilmesi gerekir. Vilayet meclis-i umumîsi için yarısı Müslüman yarısı gayrimüslim otuz üye seçilir. Üyelerin yol masrafları ile toplantı günlerindeki harcamalarını karşılayacak maaşları ödenir. Meclis vali, meclis heyeti "komisyon" (*el-Kûmisyûn*) veya on üye tarafından kendisine sunulan her teklifi görüşür.

4. Madde: Vilayet Meclis-i Umumî Heyeti

Vilayet meclis-i umumîsinde, kararların uygulanmasını takip edecek dört üyeden meydana gelen bir komisyon gizli oylama ile seçilir. Bu komisyon, aşağıda anlatılacak olan vilayet meclis-i umumîsi müsteşarının başkanlığında her iş günü toplanır. Vilayet için gerekli kanun tasarılarının hazırlanıp vilayet meclis-i umumîsi toplantılarına sunulması bu komisyonun yetkisindedir. Bu komisyon üyeleri için kâfi miktarda aylıklar

belirlenir. Komisyon, mühendis ve uzmanlardan meydana gelen geçici veya daimi alt komisyonlar belirleyebilir. Vilayet için gerekli yol, yeşil alan, ziraat, zanaat ve her türlü eksiklik hakkındaki kapsamlı tasarılar bu alt komisyonlar tarafından hazırlanır. Bu komisyon tarafından vilayet meclis-i umumîsine sunulması kararlaştırılan tasarıların bir kopyası valiye sunulur. Vali meclis toplantısından önce görüşlerini bildirir ve meclis müzakerelerinde bu görüşleri dikkate alır.

5. Madde: Memurlar

Vilayet merkezi ile liva ve kazalardaki vali, defterdar, mektupçu (*el-Mektûbcî*), kadı, posta ve telgraf başmüdürü, jandarma subayları ve polis müdürü gibi memurlar yerel dili bilmeleri ve valinin olurunun almalarından sonra merkezî hükümet tarafından atanırlar. Yerel dili bilme şartından sadece vali muafıdır. Vali aşağıdaki idarî görevlileri kendiliğinden atayabilir: Mutasarrıflar (*el-Mutasarrıfûn*) ve kaymakamlar (*el-Kâimma-kâmûn*) (bunlar için merkezî hükümetin onayı gerekir). Yerel halktan olmak kaydıyla nahiye müdürleri de vali tarafından ressen atanırlar. Vilayetteki diğer memur ve görevliler ise yerli halktan seçilir ve tayin ve görevden alma kısmında anlatılan usule göre tayin edilirler.

6. Madde: Yabancı Müsteşar ve Müfettişler

Amerika'dan veya memlekette çıkarı bulunmayan diğer ülkelerden alanında uzman müfettişler tayin edilebilir. Müsteşar ve müfettişler ülkelerinin hükümetlerinden talep edilirler ve şu üç dilden birini bilmeleri şart koşulur: Arapça, Türkçe veya Fransızca. Bunlar vilayet merkezinde bulunan ve aşağıda ismi verilen dairelerde görevlendirilir: Polis, jandarma, adliye, maliye, nafia, posta ve telgraf, gümrük, belediye. Vilayet meclis-i umumîsi için de bir yabancı müsteşar tayin edilir ve yukarıda bahsedilen vilayet meclis-i umumîsi komisyonuna başkanlık eder. Livalardan her birine de yabancı bir müfettiş tayin edilir. Bu müfettiş, teftiş konu olan mesele vilayet merkezinde hangi dairenin yetki alanına dâhilse o dairenin müsteşarına karşı

sorumlu olur. Livadaki müfettişlerin, livaya bağlı kazaları belirli günlerde ziyaret etmesi gerekir. Bu müfettişler, belediye de dâhil olmak üzere livalardaki her türlü daireyle ilgilenme ve teftiş hakkına sahiptir. Her müfettiş sorumluluğu altındaki yerleşim birimlerinin yararına olacak takrirler hazırlar ve bunları müzakere edip vilayet meclis-i umumîsine sunması için vilayet meclis-i umumîsi komisyonuna arz eder. Müfettişlerin memurların görevden alınması hakkındaki kararları ise ilgili maddede açıklanacağı üzere geçerlidir. Müfettiş ve müsteşarlar on beş yıllığına görevlendirilirler, ancak vilayet meclis-i umumîsi isterse yeniden görevlendirme yapabilir. Vilayetteki en üst idarî merci olması bakımından vali, müfettişlerin her türlü konuda teftiş yapmalarını ve rapor yazmalarını isteyebilir.

7. Madde: Memurların Tayini ve Görevden Alınması

Vilayetteki memur atamaları için başvuran adaylar, yeterlilik ve ehliyet şartlarını haiz olmaları durumunda, başvurdukları dairenin başkanı ve müsteşarından oluşan özel bir komisyon tarafından imtihana alınırlar. Komisyon imtihanı geçen adaylardan ikisini vilayet meclis-i umumîsi komisyonuna bildirir. Vilayet meclis-i umumîsi komisyonu bu isimleri onaylayıp valiye arz eder, vali de ikisinden birini atar. Vali tarafından atanan memurlar bağlı bulundukları dairenin müfettişlerinin talebi üzerine görevden alınırlar. Müfettişlerin görevden alma kararları daha önce söylendiği gibi uygulamaya konur; müfettiş azil kararını valiye bildirir, vali de memurun görevden alınmasını emreder. Görevden el çektirilen memur, uğradığı haksızlığı valiye şikâyet edip müfettişten gerekli açıklamayı talep edebilir. Gerekirse biraz sonra anlatılacak üst meclise başvurabilir. İstanbul'dan atanan memurların görevden alınması için müfettişin karar vermesi, valinin de bunu tasdik edip görevden alma kararını ilgili nazırlığa bildirmesi gerekir. Bu memurların yerine otuz gün içinde yenisi atanmalıdır. Vali, merkezî hükümet tarafından yenileri atanana kadar bu memurların görevde kalmasını sakıncalı bulursa, görevden el çektirebilir. Müfettiş ve

müsteşarlar ise ancak valinin üst meclisten talep etmesi ve bu meclisin karar vermesi halinde görevden alınabilirler.

8. Madde: Umumî Vergiler-Vilayete Özel Vergiler

Saltanata bağlı yerlerde umumî vergi ihdas edip toplamak doğal olarak merkezî hükümetin vazifesidir. Ne var ki merkezî hükümetin, çiftçilere zulmetmemek için ve onları teşvik etmek amacıyla, öşür toplamada Avrupa ülkelerinde uygulanan metotlara benzer yollar bulması gerekir. Tamamıyla vilayete ait olan ve memur maaşlarının ödenmesinde kullanılan imar ve kanalizasyon gelirleri hariç, vilayetin bütün gelirleri merkezî hükümete gönderilmelidir. Vilayetin durumunu düzeltmesi ve idarî ve iktisadi ihtiyaçlarını karşılaması, ziraat, ticaret ve zanaatı teşvik etmesi için müsakkafât ve temettu vergilerinin sadece yüzde üçü verilir. Fakat vilayetdeki mali işlerin idaresini kolaylaştırmak için vilayetin memur maaşları ve benzerlerini, bunlara ilave olarak müfettiş ve müsteşar maaşlarının tamamını bilmesi nedeniyle yıllık cari bilânço gözden geçirilir. Merkezî hükümet valiliğe bu miktarı teslim eder. Valilik sorumluluğuna göre bütün harcamaları yapar. Vilayetin bütçesini hazırlayıp harcama kalemlerini belirlemek vilayet meclis-i umumîsinin görevidir. Merkezî hükümet tarafından atanan memurların maaşlarının düzenlenmesi de onun hakkıdır. Gelirini vilayetin masraflarında kullanmak üzere, yerleşim yerlerinin ihtiyacına göre umumî vergilere kesirli ilavelerde⁶¹ bulunmak da vilayet meclis-i umumîsinin hakkıdır. Aynı şekilde, vilayetin yıllık gelirinin yarısını geçmeyecek miktarda kredi vermek de onun hakkıdır. Bu miktarı aşan krediler için merkezî hükümetin onayı gerekir.

9. Madde: Vakıflar ve Maarif

Belediye ve vilayet meclis-i umumîsinin vakıflarla alakası yoktur. Bilakis her vakıf, şartnamesine uygun olarak kullanılabilmesi için ait oldukları cemaat meclislerine teslim edilecektir. Binaenaleyh, şu anda Evkaf Nezareti'nin idaresinde olan vilayet dâhilindeki bütün Müslüman vakıfları, diğer unsurların va-

kıflarında olduğu gibi cemaat meclislerine teslim edilmelidir. Halkın parası ile inşa edilen okulların masrafları {ise} maarif tarafından karşılanır. Pek tabiidir ki bu okullar bütün din ve mezheplerin çocuklarına açıktır. Cemaat okullarının masrafları ise tâbi oldukları cemaate ait vakıflardan karşılanır.

10. Madde: Belediyeler

Belediyeler bütün işlerinde bağımsızdır. Merkezî hükümete başvurmaya gerek kalmaksızın vilayet, meclis-i umumîsinin onayıyla belediye vergisi ihdas edilebilir. Vali, belediye meclisinin aldığı kararlar içinde merkezî hükümete bildirilmesini uygun görmediklerini müfettişlerden oluşan bir üst meclise havale edebilir. Vali belediye meclisini herhangi bir işten resen sorumlu tutma hakkına sahiptir. Üst meclis bir konuda muvafakat göstermezse, üst meclisin kararları kesindir. Vilayet meclis-i umumîsi, şehrin ihtiyaçlarına göre yeni düzenlemeler yapmakla yükümlüdür.

11. Madde: Resmî Dil

Resmî dil Türkçe'dir ancak yerel dilin kullanılması da mümkündür.

12. Madde: Üst Meclis

Üst Meclis adıyla, vilayet meclis-i umumîsi başkanı ve vilayetteki bütün resmî dairelerin müsteşarlarından oluşan bir meclis kurulur. Bu meclisin görevleri şunlardır:

Bir: Vaz edilen düzenlemelerle ilgili maddeleri vilayet meclis-i umumîsi için tüzük mahiyetinde yorumlamak.

İki: Vilayet meclis-i umumîsinin yaptığı düzenlemeleri ve aldığı kararları yorumlamak.

Üç: Vali veya herhangi bir müsteşarın talep etmesi halinde, müsteşarlardan biri ile vilayet meclis-i umumîsi yahut komisyonlardan biri ya da herhangi bir daire arasında meydana gelecek görüş ayrılıklarını inceleyip sonuçlandırmak. Bu sonuç bağlayıcıdır. Bu meclise il valisi başkanlık eder, valinin yokluğu

durumunda vilayet meclis-i umumîsi başkanı ona vekâlet eder.

Bu layiha hazırlanıp heyet-i umumiyye huzurunda iki defa okunduktan sonra tasdik edildi. Başta bir heyet kurulup cemiyetin adı geçen layihasını sunması için İstanbul'a gönderilmesi düşünülmüyordu. Ancak bu düşünce sonuçlandırılmadan önce, 23 Ocak 1913'te İttihatçılar Bâb-ı Âlî'ye baskın yapıp Kamil Paşa hükümetini düşürdüler ve Harbiye Nazırı ile iki yaveri öldürdüler. [Mehmed] Talat Bey [sonradan Paşa, 1874-1921] gidip Dâhiliye Nazırı oldu. Cemal Bey [Paşa] İstanbul muhafızı, Azmî Bey polis müdürü oldu. Talat Bey vilayetlere hemen aşağıdaki telgrafı çekti:⁶²

“Notada belirtilen hususlara binaen, Kamil Paşa hükümeti bütün Edirne vilayetini ve Akdeniz'deki adalardan bir kısmını düşmana bırakmaya karar verdi. Milli Meclis'in davetiyle Mabeyn-i Hümayûn'da Şûrâ-yı Devlet azaları ve memur taifesinin önderlerinden bir kısmının katılımıyla bir meşveret meclisi akdedildi.⁶³ Hükümet, bu kararı hakkında mezkûr meclisin muvafakatını zorla almıştır. Böylece milli ve mukaddes direnişe tecavüz etmiş olmaktadır. Hükümetin bu tasarrufu yüzünden galeyana gelen halk, Bâb-ı Âlî önünde gösteriler yaptı. Bunun üzerine hükümet görevden alındı ve Dâhiliye nezareti irade-i seniyye ile vekâleten benim uhdeme havale edildi. Yeni hükümet kurulana kadar nazırlığın işlerini Allah'ın izniyle ben idare edeceğim. Yeni hükümet memleketin mukaddes haklarını kemal-i ciddiyetle savunacaktır. Yeniden harp çıkması ihtimaline karşılık, insanları maddi ve manevi yardımlarını esirgememeleri için teşvik etmenizi tavsiye ediyorum. Dâhiliye Nazırı Talat.”

Sonra yine aynı tarihte Sadrazamlık'tan vilayete aşağıdaki telgraf geldi:

“Kamil Paşa'nın görevden alınması üzerine, sadaret makamı Sultan-ı Azam tarafından acizanelerinin uhdesine tevdi edildi. Yeni nazırlar heyeti aşağıdaki gibi kuruldu ve Allah'ın lütfuyla vazifesini ifa etmekle müjdelendi. Devletin bütün memurları resmi ve vatanî görevlerini hakkıyla yerine getirmek zorundadırlar. Bu zorunluluk, memleketin şu an yüz yüze kaldığı şiddetli kriz ortamında kendini daha kesin biçimde hissettirmektedir. Her memurdan beklenen, bu durumu kavraması ve görevinin gereklerini yürürlükteki kanun ve nizamlara uy-

gun biçimde yerine getirmeye devam hususunda elinden gelen gayreti harcamasıdır. Bu bağlamda her türlü çaba takdire değerdir. Sadrazam Mahmud Şevket.”

Yeni nazırlar heyeti: Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa; Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey; Bahriye [Nazırı] Miralay Mahmud Paşa; Hariciye Nazırı Vekili Muhtar Bey; Adliye [Nazırı] İbrahim Bey; Maliye [Nazırı] Rifat Bey; Nafia [Nazırı] Yesariya Efendi; Evkaf [Nazırı] Hayri Bey; Ticaret ve Ziraat [Nazırı] Celaleddin Bey; Posta ve Telgraf [Nazırı] Ostan [Osman] Efendi; Maarif [Nazırı] Şükrü Bey. Şeyhülislâm'ın adı bu telgrafta bildirilmemişti.

İttihatçılar bu şekilde yönetimi devralınca Vali Edhem Bey'e gittim ve “Ne üzücüdür ki bütün valiler bu müessif ve gayrimeşru darbeyi kabul etmiş ve en ufak bir itirazda bulunmamışlardır. Bu durum, fırsat bulan herkesin aynı şeyi yapması için bir teşvik unsurudur. Ben vali olsaydım gayrimeşru bir hükümetin emirlerine itaat etmez ve ona isyan ederdim” dedim. Vali bir cevap vermeden içini çekti durdu. 13 Şubat'ta Vali Edhem Bey görevden alındığını ve yerine Ebu Bekr Hâzim Bey'in atandığını bildiren bir telgraf aldı. Yeni valinin atanmasından sonra Cemiyet-i Islahiye valiye aşağıdaki telgrafı çekmeye karar verdi:

“Beyrut'taki yerel meclislerden seçilen Umumi Cemiyet-i Islahiye, halkın mezhep ve temayül farklılıklarına rağmen ittifakla kabul ettiği bir hususu, Beyrut'a vali tayin edilmeniz münasebetiyle size haber verme gereği duymuştur. Bahsi geçen husus şudur: Islahatlar, Cemiyet-i Islahiye'nin kabul ettiği layihadakilerden ibarettir. Vilayet meclisi umumisinin layihası taleplerimizin çoğunu içermesine rağmen, bizim layihamızda memleketin ihtiyacı olarak gösterilen; vilayet meclisi umumisinin yetki alanının genişletilmesi ve yabancı müsteşarlar tutulması gibi hususları ihtiva etmemektedir. Umumi Cemiyet, memleketimizin bu ıslahatlardan vazgeçmeyeceğini devletlerinize arz eder. Cemiyet, olumlu gözle incelemeniz için layihayı bir sonraki postayla size gönderecektir. Bir müddet sonra da, layihanın uygulamaya sokulmasını talep etmek üzere bir heyeti İstanbul'a gönderecektir. Hükümetinizi bu layihayı bütünüyle kabule şimdiden hazırlamak suretiyle

halkın güvenini kazanacağını umuyoruz. Böylece buradaki ıslahat görevinizi de kolaylaştırmış olacaksınız. Valilerin yetki alanının genişletilmesine gelince, bunun istediğimiz ıslahatları ortadan kaldıracığını düşünüyör ve kesinlikle kabul etmiyoruz. 23 Şubat 1913.”⁶⁴

Bu telgrafın gönderilmesinden hemen sonra, bazı kişiler İttihatçıları⁶⁵ teşvik etmek maksadıyla yukarıdakine muhalif bir telgraf göndermeye kalkıştılar. Telgrafta Ahmed Abdülâl, Ahmed Şarkâvî, Hasan el-Esir, Münir Müdevver, Taha Müdevver, Muhammed el-Bâkır,⁶⁶ Hacı Reşid Ramazan ve Halil Abdül’âl’in ve diğer başka insanların imzası bulunmaktaydı.⁶⁷ Şu kadar var ki, isimleri gazetelerde yayınlanır yayınlanmaz telgrafta imzası bulunduğu söylenen kişilerden birçok itiraz geldi. Kimisi bilmedikleri bir lisan olan Türkçe ile yazılmış bu belgenin un ihracatını yasaklamak için hazırlandığının kendilerine söylendiğini ve imzalamaları için aldatıldıklarını söylüyordu. Kimisi de böyle bir telgrafi hiç imzalamadıklarını iddia ediyordu.⁶⁸

7 Mart 1913’te Vali Ebu Bekir Hâzim Bey Beyrut’a geldi. 12 Mart akşamı saat 9’da Cemiyet-i Islahiye faaliyet kurulu valiyi karşılamak ve ıslahat layihasını takdim etmek için hükümet konağına gitti. Vali kendilerini güzel karşıladı.⁶⁹ Mecliste hazır bulunanlar arasında vilayet mektupçusu Abdülgani Senî [Yurtman] Bey⁷⁰ ve belediye başkanı Hayreddin en-Nehhâs Efendi de vardı. Kurul üyelerinden bazıları ziyaretin amacını ve heyetin nasıl kurulduğunu anlattılar.⁷¹ Onlara göre ıslahatların yapılması zaruriydi, çünkü memlekette bunlar yapılmadan yaşamak ümidi yoktu. Ayrıca bütün açıklığıyla ifade ettiler ki, ıslahatlar yapılmadığı takdirde memlekete düşmanların musallat olması tehlikesi söz konusuydu. Üyeler, çeşitli sebepler gösterip Beyrut vilayetinin diğerleriyle kıyaslanamayacağını da izah ettiler. Devletlerinden hiçbir şekilde ayrılmak istemediklerini, çünkü devlet yaşadıkça hayat bulduklarını ve -Allah korusun!- devletin ölümünün kendilerinin de sonu olduğunu söylediler. Ancak hâlihazırdaki tehlikeler karşısında derhal ıslahat yapmak gerektiğini vs. açıklayıp layihalarını sundu-

lar. Vali alelade bir sandalyede oturuyordu. Cevabında şunları söyledi: “Valilik koltuğuna değil de sıradan bir sandalyeye oturmama sebep içinizden biri gibi görünmek istememdir. Vilayetlerimizden birçoğunu ziyaret ettim ve bazılarında valilik yaptım. Gördüğüm kadarıyla hepsinin ıslahata ihtiyacı var ve ben de bununla meşgulüm.” Sonra da *Tasvir-i Efkâr*’a yazdığı yeni yazısından bir parça okudu ve şöyle dedi: “Beyrut valiliğini ıslahat yapılması şartıyla kabul ettim. Eğer bu şart kısa zamanda yerine getirilmezse görevimden istifa edip geri dönerim. Çünkü âtıl vaziyette birisi olmak istemiyorum. Bu vilayetin başına getirildiğimi buyuran sultan fermanını ancak bu maksatla okumak istedim.”

Toplantı iki saatten fazla sürdü. Valinin layihayı dikkatle incelemesini rica ettikten sonra bazıları vali ile birkaç gün sonra tekrar görüşmek {üzere} randevu aldı. Bu karşılaşmadan duydukları sevinçle valinin huzurundan ayrıldılar. Vali bir gün önce Şam’dan merhum Şükrü el-Aseli Bey’i⁷² çağırıp Lazkiye mutasarrıflığını teklif etmiş, uzun süren bir görüşme sonunda Şükrü Bey gerekli ıslahatlar için kendisine yetki verilmediği sürece mutasarrıflığı kabul etmeyeceğini söylemişti. “Islahat yetkisi verilmesi halinde bir nahiye müdürü olmak bile benim için şereftir” diye de eklemişti.

17 Mart’ta vali beni çağırttı ve “Layihanızı dikkatle okudum. Yeni vilayetler kanununun yürürlüğe girmesi için irade-i seniyye çıktı. Bu kanun sizin layihanızdaki bazı maddeleri içeriyor. Heyetiniz kanunun buraya ulaşmasını beklemek veya olumlu cevap almak için layihayı İstanbul’daki yetkili makamlara göndermek arasında muhayyerdir” dedi. Heyete döndüm ve olan biteni haber verdim. Heyet toplanarak layihayı o haliyle göndermeye karar verdi. Layihanın İstanbul’a gönderilmesini validen talep etme sorumluluğunu da bana yükledi. Valinin huzuruna çıktım ve heyetin layihayı İstanbul’a gönderme kararını anlattım. Ayrıca hükümetin layihayı görüşme isteğini belirtmesi halinde cemiyetin bir heyet göndermeye hazır olduğunu da söyledim.

Vilayet idare meclisindeki üyelik sürem dolmuştu. Yeni seçimlerde yine oyların çoğunu alınca vali 15 Mart'ta tayin edilmeme dair emrini bana gönderdi. Heyet toplanarak konuyu görüştü ve reddetmeye karar verdi. Ben de istifa dilekçemi yazdım ve 17 Mart'ta valiye sundum. Vali gerçekten çok üzülüyordu. Şöyle dedi: "Görevi kabul etmemeni isteyeceklerini biliyordum, ancak bu bir hatadır. Aynı tarihte, hem Ahmed Muhtar Beyhüm hem Muhammed el-Fâhûrî müsakkafât ve emlak takdiri istinaf heyeti üyeliğinden istifa ettiler. Ayrıca Ticaret Odası da istifa edip istifa dilekçesini valiye sundu. Ticaret Odası'nın o zamanki üyeleri şunlardı: Abdullah Beyhüm,⁷³ Misbah Karanfil, Kamil Ali Selâm, Selim et-Tayyâre ve Abdurrahman Ufrah.⁷⁴ Beyrut belediye meclisi üyelerinin yarısının görev süresi de dolmuştu. Belediyenin, görev süresi dolan üyelerin yerine altı üye seçmek için düzenlediği seçime halkın katılımı çok düşük oldu. Öyle ki yeni üyelerden her birinin aldığı oy 17 ile 30 arasında değişiyordu. Yeni üyeler, eski üyelerden bazılarının da kendilerine katılmasıyla istifalarını sundular.

20 Mart'ta Cemiyet Kurulu toplandı ve Muhammed Beyhüm Efendi ile Yusuf Sursuk Efendi'yi onursal başkan seçme kararı aldı. Adı geçenler bu görevi kabul edip Cemiyet'e her türlü yardımı yapmaya söz verdiler.

Aynı ay içinde Abdülkerim el-Halil⁷⁵ geldi ve Mısır'daki Hizbu'l-Lâmerkeziyye'nin (Adem-i Merkeziyetçi Parti) kendisini görevlendirdiğini söyledi. Görevi, buradaki ıslahat grubunun kendi partilerine katılmasını teklif etmek veya ıslahat grubunun uygun bulması halinde kendi partilerinin tek taraflı olarak onlara katıldığını haber vermektir. Bu teklif heyete sunulmadı, sadece biz bundan haberdar olunca 24 Mart'ta {şöyle bir cevap yazdık}:

Cemiyet, ıslahat layihasının vali tarafından İstanbul'a gönderildiğini öğrenmiş bulunmaktadır ve Sadaret ile Dâhiliye Nazırlığı'na, layihanın uygulamaya sokulması yönünde irade-i seniyye çıkartmalarını talep eden birer telgraf çekmiştir. 8 Nisan 1913'te vali Ebu Bekir Hâzim [Tepeyran] Bey aşağıdaki genelgeyi yayımladı:⁷⁶

“Beyrutlu bazı zevat tarafından iki buçuk ay kadar önce “el-Cem’iyye-tü’l-‘usmâniyye el-‘umûmiyye” (Umumi Osmanlı Cemiyet-i Islahiyesi) adıyla kurulup valilik makamı tarafından her nasılsa bir de ilmühaber verilen cemiyetin kuruluşu, cemiyetler hakkındaki kanunda ele alınıp açıkça ifade edilen usule esas bakımından aykırıdır. Ayrıca, bu şahısların ıslahat adı altında talep ettikleri bazı şeyler de Kânun-ı Esasi hükümlerine aykırıdır. Binaenaleyh bu cemiyetin devam ve ictima etmesinin yasaklaması tabiidir. Kânun-ı Esasi’nin 108. maddesinde ele alınan tevs-i mezuniyet ve tefrik-ı vezâife dair kaideler uyarınca, hükümet-i seniyyenin düzenlemiş olduğu vilayetlerin idaresi hakkındaki kanunun uygulanmasına başlanmıştır. Sultan hazretleri de (Kânun-ı Esasi) hükümlerinin gözetilmesini buyurmuş olup bu buyruk, Beyrut ve diğer Osmanlı vilayetlerinde yapılması istenilen taleplerin gereği olan kapsamlı yardımları ve her vilayetin özel ihtiyaçlarını karşılayacak olan hususi hükümleri de ihtiva etmektedir. Hükümet-i seniyye tarafından yeni bir tarzda gerçekleştirilmesi arzu edilen ıslahatların yapılmasını garanti eden böyle özel bir kanunun yayımlanması ile fiilen sabit olduğu üzere, bu kanunun özel hükümlerinin uygulanması sırasında bazı eksiklikler bulunabilecektir. Hiç şüphesiz ki hükümet-i seniyye inşallah yakında toplanacak olan Meclis-i Mebusân ile birlikte hareket ederek bu eksiklikleri giderecektir. Binaenaleyh, adı geçen ancak kanuni varlığı bulunmayan cemiyetin kuruluşunun bu kanun uyarınca yasaklandığını duyururuz. Şu andan itibaren onun (kurulmasını gerektiren) saiklere ihtiyaç ve mahal kalmamıştır. Cemiyetin alakadarları umulanın aksine toplanmaya kalkıştırlarsa, hükümet haklarındaki kanuni muameleyi uygulamaya mecbur kalacaktır.”

Aynı gün öğleden sonra vali, arkadaşım Petro Tarrâd’la beni çağırdı ve: “Hükümet yeni vilayetler kanununu uygulamaya başladığından, Cemiyet-i Islahiye’nin toplanmasını yasakladı ve kulübünün⁷⁷ kapatılmasını emretti. Cemiyete daha önce verilen ruhsatın bağlayıcılığının kalmadığını ve yanlış ve tehlikeli bir girişim olduğunu bildirdi. Ayrıca daha önce verilen ruhsatı iptal etti” dedi. Biz de cevaben Cemiyet-i Islahiye’nin kanunlara uygun olarak kurulduğunu ve İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın ve İstanbul’da kurulan diğer siyasi fırkaların idaresinden alınan bir esas üzerine bina edildiğini söyledik. Vali hazretlerinden (cemiyetin esaslarının) ana-

yasaya aykırı düştüğü maddeleri ve hükümetin haklarını ihlal ettiği kısımları bize bildirmesini istedik. Vali “pek çok yerde var ancak yerlerini şimdi hatırlamıyorum” dedi. Biz de meseleyi İstanbul’daki üst makamlara taşıyacağımızı ve cemiyet heyetini durumdan haberdar edeceğimizi söyledik. Vali “istediğinizi yapabilirsiniz ama her durumda takip edilmesi gereken şey kanunun kendisidir” dedi. Biz: “Haklısınız vali hazretleri! Ancak cemiyetin açılması ve faaliyetine izin verilmesinde kanuna aykırı herhangi bir açık bulunmamaktadır” {dedik}. Vali: “Bilakis, bu günlerde ve özellikle hükümetin yeni vilayetler kanununun uygulanması sorumluluğunu üstlenmesinden sonra böylesi bir cemiyete gerek kalmamıştır” dedi.

Valiyle aramızdaki tartışma gittikçe şiddetlendi. Bu kararında ısrar etmesi halinde ortaya çıkacak sonucun vahametini kendisine izah ettik ancak fikrini değiştirmede. Yanından ayrı- lıp cemiyetin kulübüne geldik. Kulüp büyük bir halk topluluğu tarafından tıklım tıklım doldurulmuştu. Kendilerine olan bite- ni anlattık. Sultana ve sadaret makamına telgraflar çekilmesi konusunda herkes mutabık kaldı. Bu arada cemiyet idaresi, ku- lübün tabelasını indirmek suretiyle hükümetin emirlerine ita- at ve işbirliği göstermenin doğru olacağını düşündü. Böylece yapılacak şikâyetler sonucunda tabelanın yeniden asılmasına izin verileceğini umuyorlardı. Hükümet bu müdahalenin halk üzerindeki etkisini görünce tedbir aldı ve devriyelerin sayısını arttırdı, o kadar ki nizamiyedeki askerleri bile sokaklara çıkar- mıştı. Ertesi gün bütün gazeteler bomboş yayınlandı. Gazete- lerde valiliğin bildirisinden başka bir şey yoktu, bu da valinin kanuna aykırı davranmasını protesto etmek için yapılmıştı.⁷⁸ Gazeteler kanuna aykırı bu uygulamadan hoşlanmayan halkın görüşlerine yer vermeye başladı. Bunun üzerine divân-ı örfî, yayınlanmadan önce gazeteleri görmek istediğini ihtar etti. Oysa halkın heyecanı artık mecrasını bulmuştu. Islahat heyeti toplandı ve valiye aşağıdaki protestoyu gönderdi:⁷⁹

“Osmanlı tahtını sarsan ve yüceliğini yok edip memleketin yarısını el- den çıkaran problemlerin tek kaynağı, kötü yönetimin inatla sürdü-

rölmesi ve siyasi hatalarda ısrar edilmesidir. Durum dayanılmaz boyutlara ulaşınca ve sâbık hükümet [Kamil Paşa Hükümeti] dönemindeki samimi kanun adamları, tamahkarların gözlerini şu ana kadar huzur içinde olan diğer bölgelere dikmelerinden endişeye kapılınca yanlıştan dönmeye başladılar ve memleketin her bölgesinde idarî ıslahatları yaymak ve hakimiyet kurmak için en ideal yolu takip etmeye azmettiler. Böylece kötülüklerin önüne geçilecek ve yabancıların memleket hakkında birtakım emeller beslemelerine engel olunacaktı. Durumun vahametini açıklama hususundaki öncelik şerefi Beyrut'a aittir. Beyrut'un açıklamaları o dönemin hükümet adamları tarafından ilgiyle dinlenmiş ve anlayışla karşılanmıştı. Bu sebep ve gayeyle, Umumî Cemiyetimiz yerel meclislerin seçimi sonucunda kurulmuş ve programını oluşturmuş, aynı zamanda kanuni iznini de almıştı. İlk toplantılarını da hükümetin gözü önünde belediye meclisi binasında yapmıştı. Vali hazretlerinin Cemiyet-i İslahiye'yi ilga etmesi suretiyle toplumsal hürriyetin müsadere ve ıslahat fikrinin engellenmesi, Kânun-ı Esasî hükümlerine aykırı olması bir yana, medeni dünyanın gözünde kişisel özgürlükler ve fikir hürriyeti üzerine baskı olarak değerlendirilmektedir. Beyrut'taki Cemiyet-i İslahiye fikrî bir kuruluştur, şiddet ve zor kullanma ile hareket eden bir kuruluş değildir. İslahat konusundaki fikirlerinin hükümetin fikirlerine aykırı olması halinde, hükümet bu fikirleri uygulamaya koymama hakkına sahiptir ancak cemiyeti müsadere etmeye hakkı yoktur. Bu sebeple, vali hazretlerinin memleketin çıkarını göz ardı eden ve Kanun-i Esasî'nin hükümleri ile yüce sultanın niyetlerine aykırı olan bu uygulamasını vatan ve tarih önünde protesto ediyoruz."

İmzalar: Kamil es-Sulh, İskender Âzâr, Muhammed İbrahim et-Tây-yâre, Jan Habib Bustrus, Selim Ali Selâm, Rızkullah Arkaş, Ahmed Muhtar Beyhüm, Ahmed Hasan Tabbâre, Abdülbâsit Fethullah, Al-ber Sursuk, Halil Zeyniye, Hasan en-Nâtûr, Yusuf el-Hâni, Muhammed Fâhûrî, Petro Tarrâd, Abdülhamid Gandûr, Jan Nakkâş, Fuad Hantes, Habib Firavn, Selim el-Bevvâb, İbrahim Hakim, Dr. Eyyüb Sâbit, Cemil el-Hüsânî, Curci Rızkullah.

Halk da Sadaret'e, Dâhiliye Nezareti'ne ve *İkdâm* ve *Sabah* gazetelerine şu telgrafi göndermişti:⁸⁰

"Beyrut halkının her tabaka ve cemaatine mensup mülk sahipleri, tüccar, sarraf, doktor, avukat, gazeteci, edebiyatçı ve diğerlerinden

oluşan ve aşağıda imzası bulunan bizler, taraf-ı âlinize bildiririz ki; yerel hükümet geçen 26 Mart'ta aldığı idari bir kararla, cemiyetler hakkındaki kanunda ele alınan sarih usule aykırı biçimde kurulduğu ve kendisine yanlışlıkla ilmühaber verildiği ve ayrıca ıslahat adı altındaki bazı taleplerinin Kânun-ı Esasî'ye aykırı olduğu gerekçeleriyle Beyrut'taki Cemiyet-i Islahiye'yi lağvedip kulübünü kapatmıştır. Oysa hakikatte adı geçen cemiyetin kuruluşunda kanuna aykırı bir durum olmayıp, cemiyet hükümetin izniyle kurulmuş ve resmi onay almıştır. Cemiyetin seçimleri Beyrut'taki yerel meclisler ile bütün cemaatlerin ruhani liderleri tarafından yapılmıştır. Üyeleri de yüzyıllardır samimiyetle ve bütün güçleriyle devlete hizmet eden Beyrutlu ailelerin en iyi evlatlarıdır. Hükümetin, cemiyetin ıslahat layihesindeki bazı taleplerinin Kânun-ı Esasî'ye aykırı olduğu iddiasına gelince; bunun doğruluğunu gösteren hiçbir delilin bulunmamasını ve orada bahsi geçen taleplerin bizim hususi red cevabı almamızı gerektirecek kadar zor talepler olmamasını bir yana bırakıyoruz. Taleplerimiz, halkın isteklerini göstermek maksadıyla heyetimiz tarafından belirlenip hükümetlerine arz edilen basit ihtiyaçlardan başka bir şey değildir. Yukarıda ifade edilen hususlar, valilik tarafından cemiyetin ilgası için çıkarılan emrin hiçbir gerekçesi olmayan varsayım ve evhamlara dayalı olduğunu ve üstelik Kânun-ı Esasî ile ümmetin beklentileri ve devletin çıkarlarına tamamen aykırı olduğunu zat-ı âlinize anlatmaya yeterlidir. Bu sebeple bütün gücümüzle bu uygulamaya karşı çıkıyor ve cemiyetin toplanmasını yasaklayan emrini geri alması için vilayet makamına göndereceğiniz acil emrinizi dört gözle bekliyoruz. Böylece, bu kanunsuzluğun kendi adına işlendiği Kânun-ı Esasî'nin mahremiyetini ve anayasal hükümet sıfatını korumuş olacaksınız. Ayrıca bu uygulamaya üzülen ümmete de lütufda bulunmuş olacaksınız.”

Buradan itibaren yaklaşık beş yüz imza bulunmaktadır.⁸¹

12 Nisan 1913'te, Vali Ebu Bekir Hâzim Bey'in Cemiyet-i Islahiye'nin ilgası ve kulübünün kapatılması kararını protesto etmek ve anayasaya aykırı bu uygulamayı beğenmediklerini göstermek için şehirdeki bütün işyerleri kapatıldı. 11 Nisan akşamı şehirde halkın ertesi gün işyerlerini kapatacakları haberi

yayılmıştı. Vali durumdan haberdar olunca hemen tellallar gönderip halkın dükkânlarını kapatması⁸² için duyuru yaptırmış, emirlere aykırı davrananları şiddetle cezalandıracağı tehdidinde bulunmuştu.

12 Nisan sabahı ev ve dükkânların duvarlarına aşağıdaki resmî duyuru asılmıştı:⁸³

“Beyrut vilayeti, Kânun-ı Esasî hükümleri dâhilinde, kapsamlı yardımları havi olan ve irade-i seniyye-i şahane önderliğinde çıkarılan özel kanunu uygulamaya başlamıştır. Bâb-ı Âlî’nin bu kanundan amacı bütün Osmanlı vilayetlerinde ıslahatların uygulanmasıdır. Görünür işaretlerden ve özel soruşturmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Beyrut’ta bazı kişiler birtakım gizli emellere tabi olarak halkın zihinlerini karıştırmaya ve onları yoldan çıkarmaya, hükümetin uygulamalarını ve halkın çıkarlarını engellemeye başlamışlardır. Bunların sayıları beşi altıyı geçmemektedir. Bu kişiler, dükkânlarını kapattıkları takdirde askeriyeden ve diğer birtakım sorumluluklardan kurtulacakları söylentilerini halk arasında yaymakta ve dükkânları açmama-ları için halkı teşvik etmektedirler. Hiç şüphe yok ki bu kişilerin girişimlerine ortak olanlar ceza kanununda düzenlenmiş belirli maddeler uyarınca şiddetle cezalandırılmayı hak etmektedirler. Bu hareketlere katılanlar, düzenleyicilerle birlikte doğal olarak sorumluluk altına girmiş sayılacaklardır. Binaen aleyh, durumu bu şekilde açıklıyor ve böyle cezayı gerektiren hareketlerden uzak durması için halkı uyarıyoruz. Kendilerini her günkü işlerini sükûnet içinde yerine getirmeye davet ediyoruz.”⁸⁴

Bütün bunlara rağmen vali bir sonuç alamadı. Birkaç mavi ve fırın dışında şehrin tamamındaki dükkânlar kapalı kaldı. Polis dükkânlarını kapatanların adlarını kaydetmeye başlayınca nüktedan bir zat polise gelip: “Dükkânını açık tutanları kaydetmeniz daha kolay olurdu” demişti.

Öğleden sonra valilik halkın telgraflarına Sadaret’in verdiği cevabi telgrafi yayınladı. Telgrafın tercümesi şöyleydi:

“Beyrut’tan, Cemiyet-i İslahiye’nin yeniden toplanmasına izin verilmesini talep eden ve birçok kişinin imzası bulunan bir telgraf aldık. Halkın ıslahat hakkında bir fikir ve talebi olduğu zaman doğal olarak

mebusların bu talebi Meclis-i Mebusân'a getirmesi ve çoğunluğun onayını alması halinde bu talebin uygulamaya koyulması gerekir. Halkın bu şekilde cemiyetler kurup böyle taleplerde bulunmaya kalkışması kanuna aykırıdır. Hükümetin bu taleplere itibar etmemesi bir zorunluluktur. Hükümet ıslahatlar konusunda uygulanması mümkün olan kanunları yayınlamıştır ve şu anda başka kanunların düzenlenmesi ve tanzimiyle meşguldür. Gerekli kişilere vaziyeti anlatmanızı, kanuna aykırı hareketlere kalkışanları sıkıyönetim divan-ı harbine derhal teslim etmenizi ve haklarında verilmesi gereken kanunî hükmün bir iki saat içinde uygulanmasını son derece ciddiyetle tavsiye ediyoruz. Askeriyeye de gereken tavsiyeler yapılmıştır”.

20 Mart 1329. Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket

Bu telgraf ve özellikle bir iki saat içinde hüküm verilmesi hakkındaki kısım, halkın tepkisini artırmaktan başka işe yaramadı. Halk, valinin çağrısı kendilerine ulaşmadığı için gidip teslim olamayan bazı ileri gelen şahısların bir önceki akşam vali tarafından tutuklanması yüzünden zaten tepkiliydi. Bunlar; Zekeriya Tabbâre, Şeyh İskender Âzâr, Rızkullah Arkaş, Selim et-Tayyâre ve Muhtar Nasır idi. Hacı Abdülcélil Selâm da aranıyordu ancak kendisi ortalıkta yoktu ve şehir tam bir kargaşa içindeydi. Bu kişiler nezarette sabahlamışlardı. 12 Nisan günü öğle vakti yargılanmak üzere divan-ı örfiye sevk edilmişlerdi. Hem Muhammed Beyhüm Efendi hem de Yusuf Sursuk Efendi valinin huzuruna çıkıp, halkı dükkânlarını açmak için teşvik etmek kaydıyla, tutukluların serbest bırakılması için anlaşmışlardı. 13 Nisan akşamı divan-ı harbi örfî bir oturum yaptı ve cemm-i gafîr⁸⁵ tarafından beklenen tutuklu şahısların beraatına karar verdi. Serbest bırakılmaları gece saat 10'u bulduğu ve halkın çoğu bundan haberdar olamadığı için 15 Nisan sabahı da dükkânlar kapalıydı. Bu durum vali ile yapılan anlaşmaya aykırı olduğundan, sözümüzü yerine getirmek için cemiyetten bazı dostlarla birlikte sokaklarda dolaşarak⁸⁶, dükkânlarını açmaları için halkı ikna etmeye mecbur kaldık ve uzun uğraşlardan sonra dükkânlarını açmaya ikna edebildik.

Belediye {ve Cemaatlerin Talepleri}

Belediye üyelerinin çoğunun istifa ettiğini daha önce söylemiştim. Vali nihayet belediyenin münhal olduğuna karar verdi ve seçimlerin yapılmasını emretti. Kapatılmadan (*teskîr*) önce cemiyet kulübüne gelen halktan birçok kişi, belediye üyesi olmaları için on iki aday gösterme işini Cemiyet-i İslahiye'nin üstlenmesini istemiş ve halkın cemiyet tarafından belirlenen adayları onaylayıp seçeceğini söylemişti. Cemiyet bu talebi kabul etti ve çalışmaya başladı, ne var ki Cemiyet-i İslahiye'deki Hristiyan üyelerin çoğu, belediye üyelerinin Müslümanlar ile aralarında ortaklaşa dağılımını kabul etmediler ve kendilerinin yarıdan fazla olması gerektiğinde ısrar ettiler. Bu yanlış karardan dönmeye ikna etmek için gösterilen bütün çabalara rağmen başarılı olmadık. Özellikle ıslahat layihesindeki vilayet meclis-i umumîsi üyelerinin Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yarı yarıya paylaşarak seçilmesi gerektiğini söyleyen üçüncü maddenin mürekkebi daha kurumamıştı. Bu madde yüzünden aldığımız eleştirileri de izah ettik, çünkü gayrimüslimler vilayetteki tüm halkın yüzde yirmisinden fazla değildi. Bu isteklerini kabul edip, Müslümanların yarıdan az olmasına razı olmamız halinde ortaya çıkacak kötü sonuçları da açıkladık. Ancak ne yazık ki başarılı olmadık.⁸⁷ Bunun üzerine ittifak anlaşmasını daha ileri götürmek istemediğimizden, belediye seçimlerine katılmamaya karar verdik ve cemiyet aşağıdaki kararı yayınladı:

“İslahat Heyeti, içinde bulunduğumuz Nisan ayının Perşembe gecesi yaptığı toplantıda aşağıdaki iki maddelik kararı almıştır:

Bir: Heyet, belediye seçimlerine resmen katılmayacaktır.

İki: Heyet, üyelerinin seçmenleri tarafından aday gösterilmeleri halinde kabulü kendilerine bırakır.

Heyet, yerel gazeteler ve cemiyet kulübüne gönderilen temsilciler vasıtasıyla seçimlere katılmak gerektiği hususunda baskı yapılmasına rağmen, belediye seçimlerine resmî anlamda katılmama kararında heyetin ısrarcı olması yüzünden eşrafın ve taraftarlarının üzülmemesini rica eder. Heyet kamuoyunu razı etmeyi çok istemesine rağmen,

bütün dikkat ve gayretini cemiyetin kuruluş gerekçesi olan, yerel ıslahat layihası belirleyip uygulanmasını takip etmek hedefine hasrederrek çalışmaya gerek görmektedir.”

Halk günden güne hükümetten memnuniyetsizliğini göstermeye ve ondan uzak durmaya başladı. Öyle ki kimi ahali tarafından bir köpeğin üstüne Vali Ebu Bekir Hâzim Bey'in adının yazıldığı söylentileri bile çıkmıştı.⁸⁸ Yönetim bu uygulamadan çok etkilenip intikam almaya karar verdi. İntikam alınacaklar arasında benim ve merhum Muhtar Beyhüm'ün de adı geçiyordu, ancak hükümet bir ayaklanma çıkmasından korkmuştu. Bu yüzden, jandarma kumandanı ve yerli halktan bir kısmının işbirliğiyle merhum Zekeriya Tabbâre'yi öldürmeye karar verdiler. Gerçekten de ölüm emri 14 Mayıs gecesi {infaz edildi}. Suçlu olarak Sami eş-Şalâh ilan edildi ve hapse atıldı. Yapılan mahkemede, suçsuzluğunu iddia etmesine ve katilin başkası olduğunu söylemesine rağmen on beş yıl hapse mahkûm edildi. O dönemde bu cinayetin sebebi hakkında halkın görüşleri farklıydı: Sıradan bir cinayet miydi yoksa hükümet emriyle mi gerçekleştirilmişti? Önceleri ben de sıradan bir cinayet olduğuna inanıyordum, ancak zamanla bu cinayetin vali, jandarma kumandanı ve bazı vatan hainlerinin işbirliği sonucunda işlendiğine kesin kanaat getirdim.⁸⁹

Sadrazam Kâmil Paşa(nın Beyrut Ziyareti: 1913)⁹⁰

11 Mayıs'ta sâbık sadrazam Kamil Paşa şehre geldi. Şehirde onun için muhteşem bir tören yapıldı. Gelişinden iki gün sonra beni ve merhum Muhammed Beyhüm Efendi'yi Bessûl Otel'i'ne⁹¹ çağırdı. Islahatlar ve uygulanmaları hakkında konuştuk. Kendi hükümetinin vaktiyle bu meseleye çok önem verdiğini, ancak meydana gelen hadiselerin ilgilendiği işleri tamamlamasına engel olduğunu söyledi. Beyrut'un ahval ve vaziyetinden ve kendisinin Beyrut mutasarrıfı olduğu döneme ait meselelerden de bahsetti. Beni hafızasına hayran bırakmıştı, çünkü aradan kırk yıldan fazla süre geçmiş olmasına rağmen, olaylar

sanki bir hafta önce gerçekleşmiş gibi anlatıyordu. Derken konu İttihatçılara ve uygulamalarına geldi. Dedim ki: “Efendimiz! Hayatınızın her safhası bembeyaz ve tertemiz bir sayfa gibi, ancak ne yazık ki küçük bir siyah nokta var.” “O nedir?” diye sordu. “İdareyi ele aldığınız zaman vatan ve devlete zararlı olduğuna inandığınız kişileri görevlerinde bırakmanız” dedim. “Doğrudur, ancak ben yaradılışım icabı kan dökmekten hoşlanmam” dedi. Sonra yüzüme baktı, galiba benim bu cevabı inandırıcı bulmadığımı anlamıştı, çünkü tekrar söze başladı ve “bazı subaylar bana gelip [Mehmed] Cavid [1875-1926], Talat ve [Doktor] Nazım’ı [1870-1926] öldürmek için görüşümü sordular. Başta uygun bulmadım, ancak tekrar geldiler ve ısrar ettiler. O gün bakanlar kurulu toplantısı da vardı. Toplantıdan sonra Şeyhülislam [Mehmed] Cemaleddin Efendi [1848-1919] ile konu hakkında görüşüp onayını aldım. Ardından Harbiye Nazırı [Hüseyin] Nazım Paşa [1854-1913] ile buluştum ancak çok uğraşmama rağmen ikna edemedim. Sonuçta aynı hafta Cuma günü onu öldürdüler.” Daha sonra yolculuğu ve bu derece süratli hareket etmesini gerektiren sebepler hakkında konuştuk, “harekete yakın olmak için İzmir’de bulunmak istiyoruz” dedi.⁹²

{Paris Arap Kongresi}

Sonra kendisine Paris Arap Kongresi hakkında sorular sorduk ve herşeyi ona anlattık. “Muhakkak senin gitmen gerekiyor, yabancılara güvenmemenizi, hiçbir şekilde onlara inanmanızı tavsiye ederim” dedi. Biz de “Hareketimiz yabancılardan destek almıyor” cevabını verdik. “Bunu gayet iyi biliyorum. Ancak yabancılardan müdahalesiyle hedefi şaşırmanızdan korktuğum için bizzat senin gitmeni gerekli görüyorum” dedi. Kendisiyle görüşmek isteyen birçok zat vardı. Vali Ebu Bekir Hâzim Bey de bunlardan biriydi. İznini alıp yanından ayrıldık. Orada birkaç gün kalıp Beyrutluların misafirperverliğini gördükten sonra 24 Mayıs’ta sevgi ve saygıyla uğurlanarak İzmir’e

hareket etti. Cemiyet-i İslahiye ve önde gelen bazı şahsiyetler, gelecek ay Paris'te yapılacak olan Arap Kongresi'ne katılmak üzere kendilerini temsil edecek bir heyet göndermeyi bir süredir tartışıyorlardı. Daha önce söylediğim gibi, heyetteki üyelerden biri olmamı teklif etmişlerdi ancak çok özel ailevi nedenlerden dolayı bu teklifi reddetmiştim. Çünkü kıymetli evladım Muhyiddin el-Bâlig'i 23 yaşında kaybedeli daha iki hafta bile olmamıştı, bu yüzden mazeretimi kabul ettiler. Ancak heyeti istedikleri gibi oluşturmaya muvaffak olamayınca merhum Emir Mustafa Arslan, Muhammed Beyhüm Efendi ve Yusuf Sursuk Efendi bana gelip çok ısrar ettiler ve "gelmemen halinde heyeti oluşturmakta gecikeceğiz, çünkü heyete katılmaya söz veren herkes senin de onlarla birlikte bulunmanı şart koştu" dediler. Birkaç görüşme ve danışmadan sonra Allah'a tevekkül edip isteklerine muvafakat gösterdim.⁹³ Daha sonra da ben, Dr. Eyyüb Sabit, Alber Sursuk⁹⁴ ve merhum Ahmed Hasan Tabbâre seçildik. Bizden önce merhum Ahmed Muhtar Beyhüm ve Halil Zeyniye Efendi⁹⁵ seçilmişlerdi.

Ben, Dr. Eyyüb ve Şeyh Ahmed, 26 Mayıs'ta bir İtalyan gemisiyle Beyrut'tan ayrılıp İskenderiye'ye doğru yola çıktık ve ertesi sabah oraya ulaştık. Gemi bizim gelişimizden bir gün sonra yola çıkacağı için Şeyh Tabbâre Mısır'a [Kahire'ye] gitmeyi uygun buldu, ben ve Eyyüb İskenderiye'de kaldık. 30 Mayıs'ta Karbâk gemisiyle limandan ayrıldık. Sanki yaz mevsimi gibi hava açık ve deniz sakindi. Yola çıktıktan iki gün sonra merhum Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü haberi telgrafla gemiye bildirildi. İki gün sonra da Marsilya'ya vardık. Orada birkaç saat fazla kalmayıp Paris'e doğru yola devam ederek 3 Haziran'da vardık. Paris'te bizden önce gelen heyetlerin de kaldığı Continental Oteli'ne yerleştik. Biz oraya vardıktan sonra, kongre hazırlıklarını yapmak üzere toplantılar yapılmaya başlandı.

18 Haziran'da Suriye ve diğer Arap ülkelerinden gelen bütün heyetler ile Amerika'dan muhacirlerinin temsilcileri, Coğrafya Cemiyeti'nin St. German caddesi no. 148'deki büyük salonunda toplandı. Gizli oylama sonucunda, aşağıda ismi yazı-

lı kişiler kongrenin idare kuruluna seçildiler: Başkan: Abdülhamid ez-Zehrâvî;⁹⁶ başkan yardımcısı: Şükrü Gânim; vekiller: Selim Ali Selâm, İskender Ammûn, Şeyh Ahmed Tabbâre, Nadra el-Mutrân; sekreteryâ {Arapça katipleri}: Abdülgani el-Ureysî,⁹⁷ Muhammed Mahmesâni, Avni Abdülhâdî, Cemil Merdem Bey; Fransızca sekreteryâ {Fransızca katibi}: Mr. Charles Debbâs.⁹⁸ Çeşitli konuşma ve müzakerelerin yapıldığı dört oturum sonunda Osmanlı vilayetlerinde⁹⁹ yapılması gereken ıslahatlar belirlendi ve Paris'teki Osmanlı sefareti vasıtasıyla bu maddelerin Osmanlı Devleti'ne ve diğer büyük devletlere iletilmesi kararlaştırıldı. Islahat maddeleri aşağıdaki gibidir:¹⁰⁰

1. Gerçek ıslahatlar memleket için gerekli ve zaruri olup sūratle uygulanmalıdır.
2. Arapların siyasi haklarından faydalanmalarının garanti altına alınması önemlidir. Bu da ülkenin merkezî idaresine fiilen katılmalarıyla mümkündür.
3. Her Arap vilayetinde bu vilayetlerin ihtiyaç ve adetlerini dikkate alan adem-i merkeziyetçi bir yönetim kurulmalıdır.
4. Beyrut vilayeti isteklerini özel bir layiha ile daha önce sunmuş ve 31 Ocak 1913'te bu layiha oybirliği ile kabul edilmişti. Bu layihada iki temel prensip vardı: Umumî meclislerin yetki alanının genişletilmesi ve yabancı müsteşarlar atanması. Kongre bu iki isteğin yürürlüğe koyulmasını talep eder.¹⁰¹
5. Osmanlı Mebusân Meclisi'nde Arapça'nın tanınması gerekir. Bu meclis, Arap vilayetlerinde Arapça'nın resmî dil olduğunu kabul etmelidir.
6. Askerlik hizmeti Arap vilayetleri dâhilinde yerine getirilmelidir. Ancak istisnai durum ve zamanlarda askerlik hizmeti dışarıda yapılabilir.
7. Kongre, Osmanlı hükümet-i seniyyesinden, Lübnan mu-tasarrıflığının maddi durumunu düzeltme garantisi vermesini ümit eder.

8. Kongre, Osmanlı Ermenilerinin adem-i merkezîyetçilik isteklerini destekler ve kabule şayan bulduğunu açıklar.
9. Bu kararlar Osmanlı hükümet-i seniyyesine bildirilecektir.
10. Bu kararlar, Osmanlı Devleti ile dayanışma içinde olan hükümetlere de bildirilecektir.

Kongre Kararlarına Ek

1. Bu kongre tarafından onaylanan kararlar uygulamaya konulmadığı takdirde, Arap ıslahat cemiyetlerine bağlı üyeler, bağlı bulundukları cemiyetlerin özel izni olmadıkça Osmanlı hükümetinde herhangi bir makama gelmeyi reddederler.
2. Bu kararlar Osmanlı Arapları için siyasi program niteliğindedir ve önceden bu programı destekleyeceğini ve uygulamaya koyulmasını isteyeceğini taahhüt etmediği sürece herhangi bir adayın kanuni seçimlerde desteklenmesi mümkün değildir.
3. Kongre, vatanseverlikleri ve kendisini desteklemeleri sebebiyle Arap muhacirlere teşekkür eder ve temsilcileri vasıtasıyla kendilerine selam gönderir.

30 Haziran Pazartesi günü öğleden önce, merhum başkan Abdülhamid ez-Zehrâvî Efendi, merhum Şükrü Gânim ve İskender Ammûn,¹⁰² Şeyh Ahmed Tabbâre, Ahmed Muhtar Beyhüm, Halil Zeyniyye Efendi ve bu satırların yazarı Fransız dışişleri bakanlığına gittiler ve dışişleri bakanı Mösyö Pichon'la görüşerek kendisine kongre kararlarının bir nüshasını sundular. Kendilerini iyi ağırladıkları için, ona ve Fransız hükümetine teşekkür ettiler. Fransa'nın kendi devletleri ile yakın dostluğunu bildiklerinden, devletlerini gerekli ıslahatları yapmaya ikna etmesi için yardım talep ettiler. Karşılıklı güzel konuşmalarından sonra, bakan onlara yardım edeceğine söz verdi.¹⁰³ Dışişleri bakanlığından ayrıldıktan sonra, kararlı bir şekilde Osmanlı sefaretine yöneldiler. O sırada Osmanlı elçisi [Mehmed]

Rıfat Paşa [1862-1925] idi.¹⁰⁴ Ona da kararların suretini ve bir not sundular. Notta şunlar yazılıydı:

“Devletlimiz!

Arap Kongresi’nin 21 Haziran 1913 tarihli kararı uyarınca, bu yazımızla birlikte kongre tarafından onaylanan kararların bir suretini devletinize göndermekle müşerref olduğumuzu belirtiriz. Sizin de Osmanlı hükümetini bu kararlardan haberdar etme lütfunda bulunacağınızı umuyoruz. Sonsuz saygılarımızı kabul buyurunuz.”¹⁰⁵

Sefir de ıslahatların yapılması gerektiğine taraftar olduğunu belli etti. Ancak bu taleplerin daha ılımlı yollarla olması gerektiğini söyledi. Temmuz ayında Beyrut heyeti Fransa dışişleri bakanlığına gitti. Heyette şu kişiler bulunuyordu: Ahmed Muhtar Beyhüm, Dr. Eyyüb Sabit, Şeyh Ahmed Tabbâre, Halil Zeyniye ve bendeniz. Orada Şark meseleleri müdürü Mösyö Margaret ile buluştuk. Merhum Muhtar şunları söyledi: “Fransız hükümetine, kongremizi gerçekleştirmede gösterdiği kolaylık sebebiyle tekrar teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Devletimize olan yakın dostluğu sayesinde, devletimizin ıslahatları yapması için ona tavsiyelerde bulunacağını umuyoruz. Ayrıca duyduğumuz kadarıyla, resmî bir sıfatı haiz olmayan bazı kişiler huzurunuzda çıkarak, şahsi menfaat elde edebilmek uğruna, Suriye’nin Fransız yönetimine katılmasını arzu ettiklerini belirtmektedirler. Açıkça ifade etmek isteriz ki; Paris’i kongre merkezi olarak seçmemizin sebebi Fransa’daki hürriyet ortamı ile Fransızların hürriyet talep edenlere duyduğu sevgi ve Fransa ile devletimiz arasındaki yerleşik dostluktan başka bir şey değildir. Biz devletimizi kesinlikle değiştirmek istemiyoruz.” Müdür şöyle cevap verdi: “Bizim Suriye hakkında en küçük bir tahahımız yoktur ve en çok istediğimiz sizin devletinizle birlikte huzur içinde yaşamanızdır.” Muhtar: “Bunu sizin adınıza ilan etmeme izin verir misiniz?” diye sordu. Müdür: “Her halükarda! Rica ederim bunu bizim adımıza açıklayın” dedi.¹⁰⁶

Bu açıklamaları için kendisine teşekkür edip yanından ayrıldık. Kapıdan çıkar çıkmaz Dr. Eyyüb ve Halil Zeyniye Muh-

tar'ın bu kadar ısrarcı olmasına itiraz ettiler. Öyle anlaşıyordu ki olan bitenden pek hoşlanmamışlardı. Bakanın açıklamalarına değil Muhtar'ın ısrarla bakandan açıklama istemesine itiraz ediyorlardı. O sıralarda, Beyrut'ta hep birlikte Cemiyet-i İslahiye için çalışırken bunların Fransa'nın Beyrut konsolosuna gidip hükümetine sunması için bir not verdiklerini ve burada Muhtar'ın istediklerinin tersini istediklerini bilmiyorduk. Bu belgeden ancak harp sırasında Osmanlı hükümetinin Fransız konsolosluğunu ele geçirmesi ve birçok evrakla birlikte bunu da bulması sayesinde haberdar olduk. Sıkıyönetim mahkemesi tarafından yayınlanan belgede şunlar söylenmekteydi:¹⁰⁷

“Beyrut, 12 Mart 1913”

Beyrut'ta Suriye Fransa Konsolosu Mösyö Couget Cenaplarına,
Sayın Başkonsolos,

Biz aşağıda imzası bulunan ve Beyrut vilayeti için bir ıslahat projesi tanzim etmek üzere bütün cemaatler tarafından seçilen umumî heyetin icra komitesi Hristiyan azaları, Fransa'yı Osmanlı Hristiyanlarının hâmisî ve Suriye Hristiyanlarının kabul edilen vatanı olarak görüyoruz. Bu sebeple, aşağıdaki mülahazaları Fransa'nın Suriye konsolosunun dikkatlerine sunmaktan şeref duyarız:

Bir: Osmanlı Hristiyanlarının durumu {ve konumu}.

İki: İcra komitesi tarafından hazırlanan ıslahat projesi.

Üç: Suriye Hristiyanlarının emelleri ve talepleri.

Başkonsolosun bu mülahazaları Fransız hükümetine ulaştırmasını ve uygulamaya koyulmasını ümit ediyoruz.

- Osmanlı Hristiyanlarının durumu {ve konumu}: Osmanlı ülkesindeki Hristiyanlar her zaman üzüntü ve keder içinde olmuşlardır. Özellikle Balkan harbinde Türklerin yenilgiye uğramasından sonra durum daha da vahim hale gelmiştir. Çünkü vergiler (*el-Vergû*) ve Müslümanların Hristiyanlara karşı taassubu artmış, Suriye Hristiyanları göçe zorlanmıştır.

1. Vergilerin artması: Türk hükümeti Avrupa'da [kaybettiği] vilayetlere terettüp eden vergileri, Asya vilayetlerine yüklemeye tevessül edecek ve şimdiden buna başlamıştır. Türklerin özellikle vergi tarhı ve toplamadaki zulüm, kötülük, zorbalık ve aşırılığını bilenler bu yeni külfetin özellikle Hristiyan ahaliye yükleneceğinden şüphe etmezler.

2. Müslüman taassubunun artması: Müslüman taassubu, Türk politikacılarının bulabilecekleri en mükemmel destektir. Son Balkan Harbi'nde bu taassubu istismar eden ve bu yıkıcı sonu elde edenler de bunlar değil midir? Onlar Balkan Harbi'ni Müslümanlar açısından bir din savaşı, haçlılarla savaş ve haçlıların hilal karşısında yani Hristiyanların Müslümanlar karşısında birleşmeleri olarak telakki ederler [itibar ederler]. Bu sebeple Müslümanlar Osmanlı ülkesindeki Hristiyanları kendi düşüş ve yenilgileri için yegâne sebep sayarlar. Onlara göre Osmanlı Hristiyanları en amansız düşmanlardır ve Osmanlı tahtının içine düştüğü felaketin gerçek sebebidir. Dolayısıyla Hristiyanlar her açıdan kahir, zulüm ve düşmanlığın hedefi haline gelmişlerdir. Bu zulüm ve haksızlıklar, ecnebi müdahalesini gerektirecek biçimde açıktan ve göz göre göre yapılmamakta, Türk yöneticilere mahsus gizli zulüm ve kanunları kendilerine en büyük destekçi olacak biçimde yorumlama yöntemiyle uygulanmaktadır.
3. Suriye Hristiyanlarının göçe zorlanması: Makedonya ve Edirne bölgesindeki Müslümanların önemli bir kısmı, Balkan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Suriye ve Beyrut bölgelerine göç etmeye başladılar. Sürekli artan bu göç hareketinin büyük bir güç tarafından destek görüldüğü muhakkaktır. Buradan çıkacak netice yıkıcı olacaktır, çünkü Suriye Hristiyanlarının nüfus içindeki oranı, kendi yararlarını elde etmeye engel olacak biçimde düşmektedir. Bunların dini inançlarının gerekleri ve idarî gücü elinde bulunduranlarla birlikte mutlak güçte sahip olmaları dikkate alınacak olursa, bu ümmetin sayısının ancak diğerlerini yok etmek suretiyle artacağı görülmektedir. Bu durumdan endişe eden birçok Suriyeli Hristiyan Amerika'ya göç etmiştir. Bu şartlar iki göçe sebep olmuştur: Birincisi Müslümanların Suriye'ye göçü, ikincisi Hristiyanların Amerika'ya göçü. Bu şartlar daha uzun süre devam ederse, kısa zamanda Suriye Hristiyanlarının yok olmasına sebep olacaktır.
4. Islahat projesi: Zamanın başbakanı ve hükümet adamları içinde önde gelen bir şahsiyet olan Mösyo Poincaré'nin Türk hükümetini Asya eyaletinde ıslahatları uygulamaya koymasına için çağrı yaptığı konuşmanın ertesi günü Türk hükümeti cevabında, eyaletlerdeki ıslahatları uygulamaya başlama yetkisinin kendi elinde olduğunu ve valilerine ıslahat projeleri düzenlemeleri için halka çağrı yapma emri verdiğini söylemişti. Ancak Hristiyanlar önceki tecrübelerinden hareketle, hükümetin samimiyetine ne kadar güvenileceğini iyi bilmekte-

dirler. Çünkü Avrupa Osmanlı hükümetine bazı ıslahatların uygulanması için ne zaman bir teklifte bulunsa, ihtiyaç anı için saklanan eldeki proje bu teklifi sonuçsuz bırakmak maksadıyla devreye sokulur. Halk tarafından hazırlandığı kabul edilen ıslahat layihası aslında hükümetin telkinleriyle hazırlanmıştır. Türk hükümeti bundan da bir çıkış yolu bulacak ve Avrupa'nın ıslahat taleplerini, bu taleplerin halk tarafından hazırlanan ıslahat layihasında bulunmadığı gerekçesiyle geri çevirecektir. Buna rağmen Beyrut Hristiyanları Müslümanlarla beraber bu projenin hazırlanması sürecine katılmayı kabul etmişlerdir. Bunun iki sebebi vardır: Evvela Osmanlı hükümetini hakiki bir kıymeti varmış gibi göstermek istediği proje meselesinde şaşırtmak. İkinci olarak bu projeye, bütün yönetim kademelerinde Avrupa'nın denetimini kabul eden bir esas koymak. Bu esas, bütün üyeler tarafından şimdi kabul edilir ve halk katında da değiştirilmesi imkânsız biçimde yerleşirse, Avrupa'nın yardımı olmaksızın Osmanlı beldelelerinde ıslahatların uygulanması mümkün olmayacaktır.

5. Suriye Hristiyanlarının emelleri ve talepleri: Avrupa'nın desteğiyle yahut başka türlü de olsa ıslahatların uygulandığını varsaysak bile, meselenin bu şekilde çözümü Suriye Hristiyanlarının gerçek hedefleriyle uyuşmayacaktır. Çünkü onlar Fransa ile ayrılma kabul etmez biçimde bağlıdırlar ve Fransa'nın deha ve medeniyetine olan hayranlıklarını bir an bile unutmamaktadırlar. Onlar Fransa'nın kendilerine bedbahtlık günlerinde gösterdiği şefkat ve ihtimam için minnetdardırlar.

Suriye Hristiyanlarının en büyük emeli, Fransa'nın Suriye'yi zaptetmesidir. Keyfiyetin bu şekilde gerçekleşmesi maksadıyla, Beyrut Hristiyanları adına hareket eden ve aşağıda imzası bulunan bizler, meselenin Suriye'nin siyasi yapısına uygun biçimde çözülebilmesi için tercih edilmesi gereken yolun aşağıdaki gibi olduğunu söylüyoruz:

1. Fransa'nın Suriye'yi zaptetmesi.
2. Fransa'nın bilfiil murakabe ve himayesi altında olmak kaydıyla Beyrut vilayetine tam muhtariyet verilmesi.
3. İkisi de Fransa'nın bilfiil murakabe ve himayesi altında olmaları kaydıyla Beyrut'un Lübnan'a ilhak edilmesi.

Mişel Tuveyni, Yusuf el-Hâni, Petro Tarrâd, Eyyüb Sabit, Rızkullah Arkaş, Halil Zeyniyye.¹⁰⁸

Dışişleri bakanlığındaki görüşmemizden iki gün sonra Abdülkerim el-Halil ve Şeyh Abdülaziz Çaviş¹⁰⁹ ellerinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın anlaşma belgesi¹¹⁰ nüshası ile İstanbul'dan geldiler. Üstad ez-Zehrâvî ve bizler bu belgeyi inceleyip nüsha üzerinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra, Abdülkerim el-Halil'in Arap partileri adına ve el-Müntedâ el-edebî başkanı sıfatıyla bu belgeye imza atması için bu ikisi İstanbul'a döndüler. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin genel sekreteri Talat Paşa'ydı. O sırada Osmanlı hükümeti valilerin yetki alanını genişleten bir kanun çıkardı. Hemen ardından İstanbul'a birlikte gitmek için cemiyetten bir heyet bize geldi. Bu ikisinin İstanbul'a varmasından sonra (aşağıda bir nüshasını verdiğim)¹¹¹ anlaşma imzalandı. Valilerin yetki alanını genişleten kanun çıkmıştı ancak bu anlaşma¹¹² ve içindeki bazı düzenlemelerle hiçbir şekilde uyuşmuyordu.

Kanunun yayınlanmasından sonra Abdülkerim el-Halil ve İttihat Cemiyeti'nin üyelerinden biri olan Mithat Şükrü [Bleda] Bey [1874-1957] Paris'e geldi. Onlarla birlikte Hacı Adil [Arda] Bey'in de [1869-1935] gelmesi kararlaştırılmıştı, ancak hastalığı sebebiyle geç geldi. Adı geçen şahıslarla yapılan birkaç toplantı sonucunda, bizim tarafımızdan gönderilecek bir heyetin bir müddet sonra kendilerine katılması kaydıyla ayrıldılar. Bizden bir grubun İstanbul'a gitmesini, bir grubun da Paris'te kalarak üzerinde anlaşılan maddelerin uygulanmasını beklemesini doğru bulmuştuk. Abdülhamid ez-Zehrâvî ve bazı dostlarla yapılan görüşmeler sonunda benim ve merhum Muhtar Bey, Şeyh Ahmed ve Halil Zeyniyye'nin gitmesi uygun bulundu. Ancak Halil Zeyniyye öldürüleceği korkusuyla bunu kabul etmedi. 12 Ağustos'ta Paris'ten ayrıldık ve karayoluyla İstanbul'a doğru yola çıktık. Arkadaşlarımızdan bazıları İttihatçıların bizi öldüreceğinden gerçekten endişe ediyordu. Paris'ten ayrıldıktan üç gün sonra Köstence üzerinden İstanbul'a ulaştık. 16 Haziran sabahı varmıştık.¹¹³ Başkentte bulunan birçok Arap vatandaşı bizi gemide karşıladı.¹¹⁴ Dâhiliye nazırı seçilen Talat Paşa'nın yerine İttihat ve Terakki Partisi genel sekre-

terliğine getirilen [Ali] Fethi [Okyar] Bey de [1880-1943] İttihat ve Terakki adına bizi karşıladı. Oradan derhal edebiyat kulübüne hareket ettik. Daha sonra da İstanbul'daki ikametimiz süresince merkez edindiğimiz Tokatlıyan Otel'i'ne gittik.

Hükümet Paris'ten hareket ettiğimizi öğrenince Suriye ve Beyrut vilayetlerine telgraf çekip kendilerine yakın ve prensip itibarıyla bize muhalif kişilerden oluşan birer heyet göndermelerini istemişti.¹¹⁵ Böylelikle onlarla bizim aramızı kendi görüşüne uygun biçimde bulmayı amaçlıyordu.¹¹⁶ Bunun üzerine Abdurrahman el-Yusuf Paşa,¹¹⁷ Muhammed Fevzi el-Azın Paşa,¹¹⁸ Şeyh Esad eş-Şukayrî, Emin et-Terzi Efendi, Emir Şekip Arslan,¹¹⁹ Dr. Hasan el-Esir, Muhammed el-Mahzûmî Paşa, Abdülmuhsin el-Üstuvânî,¹²⁰ Şeyh Hüseyin el-Habbâl,¹²¹ Nasri eş-Şentîrî, Kemal Kuzah, Abidu el-İnkidâr ve Muhammed Ebu Said Beydûn¹²² geldiler ve Pera Palas Otel'i'ne yerleşttiler. Gelişimizin ertesi günü bütün nazırları ziyaret ettik, onlar da iade-i ziyarette bulundular. Herkesten çok Talat Paşa ziyaretimize geliyordu.¹²³ Anlaşmamızın gereklerini süratle yerine getirmesi için kendisini sürekli teşvik ediyorduk, o da uygulanaacağına dair kesin sözler veriyordu. Beyrut ve Şam'dan gelenlerle bir araya gelmemiz için İttihat ve Terakki tarafından tertiplenecek bir ziyafet planladığını söyledi. Kabul etmedik, ancak defalarca ve çokça ısrar etti. Bu şahsi bir mesele olmaktan çok prensip meselesi olduğu için her seferinde reddediyorduk.

Gelişimizden altı gün sonra Sultan Mehmed Reşad'ın -Allah rahmet etsin- huzuruna çağırıldık. Üçümüz, o gün ziraat nazırı olan merhum Süleyman el-Bustânî Efendi ve Abdülkerim el-Halil'i de yanımıza alarak gittik. Yıldız Sarayı'nda haşmetmeab ile müşerref olduk. Mabeyn başkâtibi bizi kendilerine takdim etti. Sultan şöyle buyurdu: "En çok istediğim, tâbi olunan ile tâbi olan arasındaki bağların güçlü bir şekilde devam etmesidir." Şöyle cevap verdim: "Halife-i muazzam hazretlerinden şuna inanmalarını istirham ederim ki; Araplar canlarını, mallarını ve evlatlarını yüce hilafet makamının korunması için feda edeceklerdir. Tâbi olunan ile tâbi olan ara-

sındaki bağı kopartmaya matuf en küçük bir düşünce bile yoktur.” Lütfedip şu cevabı verdiler: “Canlarınızı ve çocuklarınızı muhafaza buyurması için Allah’a dua ediyorum. İsteklerinizi kolaylıkla yerine getirmesi için Bâb-ı Âlî’ye gereken irade-i seniyyemi işte böyle veriyorum.”¹²⁴ Şeyh Ahmed Tabbâre Efendi zât-ı şâhâneyi koruması için Allah’a dua ettikten sonra Sultanın huzurundan ayrıldık. Ertesi gün veliaht Yusuf İzzeddin Efendi’yi ziyaret ettik ve kendisinden her türlü kolaylığı gördük. Üçüncü gün hükümetin [Beyrut’tan getirttiği] heyet Sultan ile görüşme şerefine erdi. Heyetteki üyelerin büyük kısmı kendileri ve çocukları için birşeyler elde etme peşindeydi. Mesela Nasri eş-Şentiri Sultan’ın kendisine bir civa saati hediye etmesini istemişti. Aynı şeyi Hüseyin el-Habbâl de istedi.¹²⁵ Muhammed el-Mahzûmî Paşa Hicaz mülkiye müfettişi, Abdurrahman el-Yusuf Paşa da Meclis-i Âyân üyesi olmak istedi. Daha başka istekler de vardı. Bizim heyetimiz ise kendisine yapılan birçok müracaata rağmen her türlü (kişisel) talebi bir kenara bırakarak sadece anlaşma konusu yaptığımız şeylerin uygulanmasını istedi. Şifahi olarak aldığımız irade-i seniyye üzerine Bâb-ı Âlî’ye gidip Sadrazam Said Halim Paşa ile görüştük ve anlaşma konusu olan maddelerin uygulamaya sokulmasını istedik. Sadrazam bütün maddelerin uygulanacağına dair bize söz verdi. Ardından, İttihat ve Terakki Partisi akşam yemeği için bizi Tokatlıyan Oteli’ne çağırdı. Orada Şeyh Ahmed Tabbâre ile Abdülaziz Çavuş arasında karşılıklı konuşmalar oldu. Daha sonra Beyrut’a gitmeye karar verdik. Fransız vapuru (*el-Vâbûr*) L’masacavan Lotus ile seyahat biletlerini kestirdik. Biletleri kestirdikten sonra veda etmek maksadıyla Sadrazam’ın huzuruna çıktık. Abdülkerim el-Halil’i anlaşmanın uygulanmasını takip için vekil tayin ettiğimizi kendisine anlattık. Bu vekâleti kıvançla kabul ettiğini söyledi ve bütün maddelerin uygulanacağı sözünü tekrarladı. Yola çıkmadan bir gün önce (eski Beyrut Valisi)¹²⁶ polis müdürü Azmî Bey, yanında merhum veliaht Yusuf İzzeddin Efendi’yi temsil eden bir heyetle geldi ve veliaht hazretleriyle birlikte bir kahvaltı

teklif etti. Ancak yolculuk sebebiyle mazeret beyan edip teşekkürlerimizi sunduk.

Ertesi gün yani 29 Ağustos 1913'te Fransız vapuru Lotus'a bindik ve Beyrut'a doğru yola çıktık. 2 Eylül'e denk gelen Salı günü Beyrut'a ulaştık. Vapurun güvertesinde bizi birçok kişi karşıladı. Aralarında Vali [Ali] Münif [Yeğena] Bey'i [1874-1951] temsil eden polis müdürü Mustafa el-Hâlidî Bey de vardı.¹²⁷ Karaya çıkar çıkmaz, bizi bekleyen valiyi ziyaret etmek için derhal hükümet konağına gittik. Kendisi bizi çok iyi karşıladı, ardından herkes evine dağıldı.

Aslına bakılırsa adı geçen vali, akıl ve ahlak bakımından en iyi valilerden biriydi. Aramızdaki bağ çok iyiydi. Yerel ıslahatların uygulanmasına çok önem veriyordu. Ancak ... ayının ...ünde¹²⁸ dâhiliye nazırlığından gelen bir emirle içişleri müfettişliğine naklolundu. Adı geçen nazırlığa ve sadarete valinin görevinde kalmasının gerekliliği adına yapılan birçok müracaata rağmen, nazırlık görüşünde ısrar etti. Bunun üzerine ... tarihinde¹²⁹ bize veda edip her türlü saygı ve ihtiramla buradan ayrıldı. ... tarihinde¹³⁰ merhum vali Bekir Sami [Kunduh] Bey [1865-1933] geldi. O da aslında bir fikir adamı, eğitmen ve öğretmen idi. Birçok dili çok iyi biçimde yazıp konuşabiliyordu. Dördüncü Ordu istihbarat kumandanının hatıralarının yazarının söylediği gibi budala (*bûdale*)¹³¹ biri değildi. Aksine idarî tecrübesi çok iyi bir yöneticiydi. İstihbarat kumandanının böyle yazmasının sebebi, Cemal Paşa'nın uygulamalarına muhalefet etmesiydi. Hatırladığım kadarıyla buradan ayrılıp Halep'e gittikten sonra oradan da azledilmiş¹³² ve İstanbul'a gitmişti. İstanbul'da dâhiliye nazırı Talat Bey'le aralarında Arap sorunu hakkında bir tartışma olmuştu. Tartışmada nazır, Cemal Paşa'nın Arap sorununu kendisinin bitirdiğine ve çözümlediğine inandığını söyleyince Bekir Sami Bey: "Cemal Paşa'nın bu düşüncesinin araştırılacağını umarım. Şahsen ben tam tersine inanıyorum. Çünkü Arap sorununu alevlendiren şey bizzat Cemal Paşa'nın uygulamalarıdır, yakında göreceğiz" demişti.

Vali buraya gelip yönetimi ele aldıktan sonra, bazen zor kullanarak bazen de yumuşaklık göstermek suretiyle vilayeti maharet ve dirayetle idare etmeye başladı. Meclis-i Mebusân üyelerinin seçimi için gerekli işlemlerin yapılması yönünde bir emir çıkmıştı. Bunun üzerine vali Beyrut livasının yaklaşık nüfusunu belirlemek üzere bir inceleme yaptırdı. İnceleme sonucunda önceden adet olduğu üzere iki değil, üç mebus çıkarma hakkı olduğunu anladı. Bunun üzerine bir sünni, bir şii bir de Hristiyan¹³³ olmak üzere üç kişinin seçilmesi için destek vermeye karar verdi. Ardından o sırada jandarma kumandanı olan merhum Sabih Neşet Bey'i bana gönderdi. Kumandan: "Senin İttihatçı olmadığını bilmemize rağmen vekillik için kendini aday göstermeni istiyoruz. Biz seni destekleyeceğiz. Malumunuz olduğu üzere hükümetin yardımının da düşmanlığının da bir kıymet-i harbiyesi vardır" dedi. Kendisine teşekkür ettim ve valiye de sonsuz şükranlarımı iletmesini istedim. Ancak aynı zamanda özürlerimi de iletmesini istedim. Çünkü ben hiçbir şekilde mebus olacak yeterlilikte değildim. Kendisi çok ısrar etti, ben de ailemden ve işlerimden ayrı kalamayacağım için isteğine olumlu cevap vermedim. Daha sonra belki beni ikna ederler diye merhum Ahmed Muhtar Beyhüm ile merhum Abdülgani el-Ureysi'yi gönderdi, ancak hiçbir şekilde kabul etmedim. Ardından Muhtar Bey'le haber gönderip surre alayı emini¹³⁴ veya hac emiri¹³⁵ olmak isteyip istemediğimi sordu, ben de teşekkür edip reddettim. Bu sırada Rıza es-Sulh Bey gelip benimle mebusluk meselesi hakkında görüştü. Ben de olan biteni kendisine anlattım. Bunun üzerine: "Sen mebus olmak istemiyorsan o zaman amcamın oğlu Sami es-Sulh¹³⁶ olsun" dedi. (Sonra aramızda şöyle bir konuşma geçti):

- Bence buna hiçbir engel yok.
- Ama bu meselede senin yardımın gerekir.
- Hiç gecikmeksizin bütün gayretimle yardım edeceğim.
- Sence valiyi bu meseleden haberdar etmemiz uygun mudur?
- Hiçbir sakıncası yok.

Merhum Muhtar ile biraraya gelip bu konuyu konuştuk ve valiye danışmaya karar verdik. Hemen vali ile buluştuk ve Sami Bey'e yardımcı olmasını talep ettik. Vali: "Madem ki sen istemiyorsun, Sami Bey'e yardım etmekte bir sakınca yok o halde" dedi. Böylece herkes üzerine düşen görevi yerine getirdi. Vali de Sami Bey için gerekli yardımları yaptı. Ancak bu sırada hesapta olmayan bir durum ortaya çıktı. Toprağı bol olsun Mişel İbrahim Sursuk valiliğe gelerek, hükümete ait Hûle arazilerini ıslah etme imtiyazının kendisine verilmesini talep etmişti.¹³⁷ Aynı zamanda Ömer Beyhüm Bey'e de bir yazı göndermiş ve ortaklık teklif etmişti. Ömer Bey de ona: "Ben amcamın oğlu Muhtar ve Selim Selâm'ın görüşünü almadan iş yapmam. Eğer seninle birlikte olmamı istiyorsan bize katılmaları için onlarla da yazışmalısın" demişti. Olaylar bu şekilde cereyan edince Ömer Bey gelip bize durumu haber verdi. Mişel'in talebini geri çekmesi ve Ömer Bey'in adını kendi adıyla birlikte yazmak suretiyle yeni bir teklif vermesi şartıyla ihaleye beraber girmeyi kabul ettik. Ömer teklifin Mişel adına olduğu gibi kalması ve bizim o teklife katılmamız hususunda ısrar etti ancak kabul etmedim. Bunun üzerine Mişel ile buluştuk ve ben kendisine teklifini geri çekmesi ve Ömer ve kendi adına yeni bir teklif vermesi gerektiğini anlattım. O da kabul etti ve teklifi bu şekilde sundu.

Teklif bu şekilde sunulurken aynı zamanda bize karşı bir cephe oluştu. Rıza Bey'in gözetimindeki bu cephe Muhammed Said el-Bezri, Mişel Musa Sursuk, Hasan el-Esir, Muhammed el-Fâhûri, Selim et-Tayyâre ve Abdülgani el-Ureysi bulunuyordu. Açıkçası şahsım adına ben bu duruma ortaklarımdan daha fazla üzülmuştum. Çünkü aramızda çok kuvvetli bir bağ vardı ve ben bazı kardeşlerimin bize bu şekilde cephe alacaklarını tasavvur etmemiştim. Aramızda çekişme oldu ve vali müdahale ederek onlara yüzde 20, bizim şirkete¹³⁸ yüzde 80 verdi.¹³⁹ Ama ben bu duruma razı değildim ve Rıza Bey'in bu yaptığını affedemiyordum. Ben de ona benzer bir şey yapmaya karar verdim. Abdülkerim el-Halil de mebusluk istiyordu ve

ben bütün gücümle ona yardım etmek için çalışmaya başladım. Fakat vali bütün gücüyle bize karşı çıkıyordu. Ben ve merhum Muhtar defalarca huzuruna çıkarak onu kendi tarafımıza çekmek için bütün gücümüzü harcadık ancak bir türlü kabul etmedi. Argümanı da yerinde bir argümandı: “Sami Bey’i bana anlatan ve benim onu aday göstermeme sebep olan sizlersiniz. Ben ona destek olacağıma söz verdim. Şimdi sözümünden nasıl döneyim? Bu mümkün değil” diyordu. Onun yanından çıkıp jandarma kumandanı Sabih Bey’in yanına gittik ve gereken neyse anlatıp şöyle dedik: “Valinin bizimle dostluğunda samimi olduğunu biliyoruz. Biz de aynı samimiyeti daha güçlü hissediyoruz, ancak valinin bu düşüncesi bizim manevi haysiyetimizi zedeleyecek. Bu durumda doğal olarak onunla aramızdaki her türlü bağı koparmak zorunda kalacağız.” Kumandan valinin yanına gidip geldi ve “Valinin sözünden dönmesine imkân yok, sizler nasıl şerefınızı korumaya çalışıyorsanız vali de aynı şeyi yapıyor. Sizin onun şerefini de korumanız gerekiyor, çünkü Sami’yi destekleme sözünü sizin yüzünüzden verdi, o sizin de adayınızdır” diye cevap verdi.

Bu durum karşısında ve özellikle Sabih Bey’in ağzından duyduklarımızdan sonra vali ile aramızdaki iyi ilişkileri sürdürmeye imkân yoktu. Merhum Muhtar: “Bu işi düzeltebilmek için önümüzde bir tek yol kaldı. O da -hâlâ valinin samimi bir dostu olan- Mişel İbrahim Sursuk ile buluşup meselenin hangi boyutlara ulaştığını anlatmaktır. Kim bilir, belki de o valiyi bu yoldan dönmeye ikna eder” dedi. Hemen onun yanına gittik. Orada dostum merhum Mişel Tuveyni ile karşılaştık. Meselayı kendilerine açıp vali ile aramızdaki durumun nezaketini anlatınca Mişel Tuveyni bana döndü ve: “Bütün açıklığıyla söylüyorum ki, Abdülkerim el-Halil için valiyi bu kadar zorlama imkân yok. Ancak sen {adaylığı} kabul edersen valiyi ikna etmeye hazırım” dedi.¹⁴⁰

Ben ve Muhtar görüştükten sonra teklifi kabul etmeye karar verdik ve onlara: “Öncelikle Abdülkerim el-Halil adına gayret edin. Eğer başaramazsanız o takdirde benden bahsedin” de-

dik. Valinin yanına gittiler ve durumu nazikçe açıkladılar. Bunun üzerine vali: “Ben en başta bütün yolları deneyerek kendisini ikna etmeye çalışmışım ancak kabul etmemişti. Madem ki şimdi kabul etti, ben de bütün gücümle kendisini destekleyeceğim” dedi. Kısa bir süre sonra mebus seçimleri yapıldı ve ben, Kamil el-Esad Bey ve Mişel İbrahim Sursuk Beyrut mebusu seçildik.¹⁴¹

Beyrut-Şam Demiryolu

Malum olduğu üzere Beyrut ile Şam arasındaki demiryolu yetersizdir. Aradaki 140 kilometrelik mesafeyi dokuz küsur saatte alır. Hayfa ve Şam arasında Hicaz demiryolu olarak bilinen yol ile kendisini doğu-batı hattına bağlayan Trablus ve Humus arasındaki yolun inşası üzerine Beyrut halkı ve tüccarları ticari ve iktisadi merkezlerinin (geri planda kalacağından) korktular ve Beyrut ile Şam arasında bağlantı sağlayacak bir doğu-batı hattı kurulması fikrini ortaya attılar. Beyrut’un ileri gelenleri ve tüccarları bu maksatla benim başkanlığında bir heyet kurdular. Heyet toplanarak beni, merhum Nahle Musa Sursuk’u ve Yusuf Beyhüm’ü Şam’a gitmek ve uğrunda çalıştığımız amaç için harcadığımız mesaiyi birleştirmek maksadıyla çalışan bir heyet kurmak vazifesiyle görevlendirdiler. Ben ve iki merhum şahıs yola çıktık. Şam’ın ileri gelenleri ve tüccarlarıyla yaptığımız birçok toplantıdan sonra, merhum Ahmed eş-Şem’a Paşa başkanlığında bir heyet seçme hususunda muvafakat gösterdiler. Heyet, bu demiryolunun ileride Bağdat’a giden bir yol inşasında esas alınması maksadıyla ve harcanan emeklerin birleştirilmesi için çalışacaktı. Heyetimizle onların heyetleri arasındaki görüşmelerden sonra bu talebi hükümete iletmeye karar verdik. Yapılan bilimsel ölçümlere göre bu hat yaklaşık iki milyon Osmanlı lirasına mal olacaktı. Bu meblağın yıllık yüzdelik kanuni faizi 120 bin lira tutuyordu. Heyetler bu faizin belediye emlaklarından karşılanmasını devletten talep etmek üzere anlaştı. Ancak belediyenin de bu hattın gelirlerinden faydalanması şart koşuluyordu. Ben o dönemde Osmanlı Mebusân Meçlisi

si'nde Beyrut mebusu seçilmiştim. Tasarının takibi görevi bana verilmişti. Ben İstanbul'a varır varmaz Ömer ed-Dâ'ûk Bey ve Yusuf el-Hânî de bana katıldı. O dönemde maliye nazırı olan merhum Cavit Bey'le buluşup kendisine herşeyi ayrıntılı olarak anlattım ve "bizler iki şehrin halkı olarak, bu hattın yapımı için gerekli olan paraya terettüp edecek faizi, emlak vergisine ek olarak bizden almanıza razıyız ve kendi isteğimizle bunu kabul ediyoruz" dedim. "Tahmini bedel nedir?" diye sordu. "Mühendislere göre yaklaşık iki milyon lira" diye cevap verdim. Bunun üzerine nazır şöyle dedi: "Biz bu yolun hükümet hesabına yapılmasına hazırız. Amme menfaati için küçük bir faiz karşılığında bu parayı biz borç olarak alabiliriz. Yeni emlak vergisi koyma meselesine gelince, emlak sahipleri yeni vergilere tahammül edebilecek durumda değiller." O dönemde emlak vergileri binde sekizdi. Dünya harbinin çıkması üzerine bu alandaki bütün çalışmalar durduruldu.

Meclis-i Mebusân'daki Çalışmalarım: 1914¹⁴²

Beyrut mebusu seçilmem ve olağanüstü oturum için davet edilmemiz üzerine 29 Mayıs 1914'te İstanbul'a gitmek için Beyrut'tan ayrıldım. Aynı vapurda Vali Bekir Sami Bey ve daha önce bahsettiğim Meclis-i Âyân üyesi seçilen Muhammed Beyhüm Efendi¹⁴³ de vardı.¹⁴⁴ İstanbul'a 4 Haziran'da ulaştık. Varışımızdan iki gün sonra ve aynı zamanda meclisin açılmasından iki gün önce hükümet bedel kabul edilmemek üzere umumî asker alımı kanununu yayınlayıp meclise havale etti. Kanunun yayınlanması her yerde ve özellikle Beyrut'ta büyük bir tedirginliğe sebep oldu. Beyrutlular meclise ve bana isyanvari itirazlarla dolu telgraflar gönderdiler. Harbiye nazırı Enver Paşa'ya gittik ama görüşünde ısrar ediyordu. Söylediklerinden bir kısmı şöyleydi: "Umumî bir harbe gücümüz yeter. Kanunu geri çekmem hiçbir şekilde söz konusu değildir."

6 veya 7 Haziran günü meclis açıldı ve usul gereği heyetler, kurullar vs. seçimleri yapıldı. Ben Arapların haklarını korumak

üzere birleşmek maksadıyla Arap kökenli mebuslardan meydana gelen bir topluluk oluşturmaya çalışıyordum. Bu maksatla sâbık Mabeyinci Faik Bey'e ait boğazda (*buğâz*) güzel bir ev kiraladım. Kira ücretinin on beş Osmanlı liralık kısmını meclisin olağan oturumlar için açılacağı Ekim'de döndüğümde evi teslim almak üzere ödedim. Söylediğim gibi ev gayet güzeldi ve iki katlıydı. Üst katı yerleşmek için, alt katı da mebusluk yapan Arap dost ve arkadaşlarımla daha önce söylediğim maksatla toplantılar yapmak için kullanmaya karar verdim. Ancak dünya harbine girmemiz herşeyi bozdu. Bu durumda, -genel bütçe görüşmeleri ve maarif bütçesi görüşmeleri sırasında söylediğim gibi- olağanüstü yapılan ilk oturumda bir konuşma yaparak maarifin genel durumundan¹⁴⁵ ve Araplar olarak bizim bundan aldığımız paydan bahsettim. Bahsettiğim bu konuşmanın bir nüshasını bulmak için uğraştım ancak sadece bir özetini bulabildim. Bu özet *el-Mukattam*'ın 11 Temmuz 1914 tarihli 770. sayısında şöyle yer almıştı:¹⁴⁶

“Efendiler!

Maarife harcamak maksadıyla ne kadar vergiler tarh olursa da vazifemizi layık olduğu derecede yerine getiremeyiz. Osmanlı vilayetlerinde maarif için harcadığımız senelik 450.000 [500.000] Osmanlı lirası, ümmet için yetersizdir. Çünkü bu son derece az bir rakamdır. Ecnebi memleketlerde maarif için harcanan paralarla bizim harcadığımız paraları karşılaştıracak olursak, onların niye ileri gidip başarılı olduğu ve bizim niye geri kalıp düşüş yaşadığımız açığa çıkar.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bütçesi 136 milyon liraya ulaşmaktadır. Bunun 36 milyon lirası eğitim için harcanmaktadır. Yani bütün gelirinin yüzde 25'i eğitimin ve okulların yaygınlaştırılması için harcanmaktadır. Bütün bunların yanında bir de ilme hizmet için bağışlanan binlerce ve milyonlarca lira var. Bize gelince; bu yılki gelirlerimiz 32 milyon lira olarak hesaplandı. Fakat eğitime sadece 450 [500] bin lira harcamayı düşünüyoruz! Yani eğitime gelirimizin yüzde bir buçukunu harcıyoruz. Memleketimizin ilim ve irfana bu derece ihtiyaç duyduğu bir dönemde sadece yüzde bir buçuk mu harcayacağız? Beni seçenler adına konuşarak diyorum ki, onlar beni buraya eğitime harcanmak üzere konacak her türlü vergiyi kabule hazır olduklarını söylemem için gönderdiler. İçinde bulunduğumuz durum üzüntü ve

acı verici bir durumdur. Efendiler! Burada size memleket evlatlarının eğitimi için Maarif nezaretini ilgilendiren hususları açıkladım. Ancak bir husus daha var ki temas etmeden geçemeyeceğim. Mesele yönetimle ilgilidir. Yönetim, eğitimimiz için harcadığımız paranın azlığı yüzünden kaybettiğimiz şeye karşılık bize bir şey mi vermektedir? Bir yanda kötü idare, bir yanda parasızlık, bu ne hal?

Maarif nezareti bize: “Şu kadar mekteb-i sultanım, şu kadar da idadim var” demekle yetiniyor ama bu okulların ne halde olduğunu hiç düşünmüyor. Müdür ve öğretmen tayinlerini örnek verebiliriz: Şerefli Arapça’yı öğretmek için tayin edilen öğretmenlerin Arapça bilgisi sıradan halkın bilgisinden daha fazla değil... İdare müdürler tayin ediyor, sonra da onların sorumluluğunu Allah’a havale ediyor.

Nezaret maarifle ilgili bir görev çıkartıyor, sonra da bu vazifeye kimi isterse onu tayin ediyor ve hiç hesap vermiyor. Bazen kendi istek ve idaresine göre, bazen de imtihanla tayin ediyor. Ancak imtihanlarda torpil, kayırma ve bağlantıları gözetme dışında hiçbir usul ve esas takip edilmiyor. Bütün bu sebepler yüzünden resmi okullarımız hepimizin bildiği gibi bir düşüş içindedir. Mesela Beyrut’taki Mekteb-i Sultani kurulalı 30 yıl olduğu halde öğrenci sayısı 200’ü geçmiyor. Oysa ilim alanındaki başarılarıyla Amerikan Üniversitesi’ndeki öğrenci sayısı 1100, Yesûkiye Üniversitesi’ndeki öğrenci sayısı 700, Frerler Okulu’ndaki öğrenci sayısı da 700’dür. Belki de yabancı okullara duyulan güven yüzünden onlara bu kadar rağbet olduğunu söyleyeceksiniz. Evet, bunun sebebi güvendir, ancak güven gayret ve ciddiyet olmadan kazanılmaz. İşte görüyoruz, yabancı okulların müdürleri okullarının durumunu güzelden en güzele taşımak için sabahlara kadar uykusuz kalırlarken, bizim okulların müdürlerinin ay sonunda maaşlarını almaktan başka dertleri yok. Halkın bazılarının devlet memuru kadrosuna kapağı atma endişesi olmasa, hiçbir vatan evladının devlet dairesine uğrayacağı da yok. Bu durum o kadar açık ki ayrıca bir delil veya ispata gerek bırakmıyor.

Şimdiye kadar hükümet okullarından mezun olup da ticaret, zanaat veya ziraatla uğraşan birini gördünüz mü? Asla göremezsiniz! Bu işlere girenler ve bunlarla uğraşanlar yabancı okulların veya özel okulların mezunlarıdır, devlet okullarının mezunları değil. Üzülererek ve içim dağlanarak sizlere söylüyorum ki, resmi okullarımız memur üreten “fabrikalar” veya imalathanelerden başka bir şey değildir. Oysa bu okullar sadece kendi gayret ve alınterleriyle çalışıp vatan için ya-

şayan, kendi akıllarıyla ürettiklerine razı olan şahıslar yetiştirmek için kurulmuştu.

Okulları memur taifesinden başka bir şey yetiştirmedeği için hükümetin üç türlü maaş [daha] vermekten başka yolu kalmadı: Emekli maaşı, mazûliyet tazminatı ve işçi maaşı.

Erkek çocukların ve gençlerin okulları bu halde, peki ya kız okulları hakkında ne söyleyelim? Benden ne duymak istiyorsunuz ey milletin temsilcileri? Hakikat şu ki bu okullar olabilecekleri en kötü seviyelerde. Kadınlar edeb ve terbiye hayatının belkemiğidir, toplumsal varlığın en önemli esasıdır. Kadınların durumu kötüye gittikçe ümmetin durumu da kötüye gider. Şu anda sizlere hitap ettiğim dilde kız okullarının içinde bulunduğu kötü durumu ifade etmek için kullanılacak bir ifade arıyorum da bulamıyorum. Beyrut'taki kız okulu kurulduğu günden bu yana ilmi anlamda saygıyı hak edecek bir tane bile öğrenci mezun etmemiştir. Oysa yabancı kız okullarından her yıl birçok seçkin öğrenci mezun olmaktadır. Üstelik devlet okulları bedava eğitim verirken, yabancıların okulları anormal derecede ücretlidir. Hülasa-i kelim, bölgelerimizdeki erkek ve kız okullarımızın durumuna ne kadar üzülsük ve şaşırırsak yeğdir. Saygıdeğer maarif nazırımız Suriye'deki okulların halini çok iyi bilmektedir. Buna rağmen kendileri durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmamaktadırlar.

Beyrut'ta seçkin bir şahsa ait "el-Külliyetü'l-Usmâniyye"¹⁴⁷ adlı özel bir okul vardır. Öğrenciler bu okula 22 lira öderler ve 400'den fazla öğrencisi bulunmaktadır. Oysa Beyrut'taki Mekteb-i Sultani'nin geliri 6000 liradan fazladır ama talebe sayısı 200'ü geçmez. Buradaki talebeler sadece 20 lira öderler ve üstelik kendilerine bir de üniforma verilir. Maarif nezaretinin Suriye bölgesinde ve bilhassa siyasi maslahatın ecnebilerle rekabeti zorunlu kıldığı yerlerde görevlerini ihmal etmesi beni çok üzmektedir. Muhterem vekiller! Fransa cumhuriyetinin Suriye'deki okullarında 43.000 öğrencisi, Rusya'nın 35.000 öğrencisi vardır. Bunlardan başka Almanların, İtalyanların ve diğerlerinin okulları da vardır. Bu büyük sayı karşısında resmî okulların öğrenci sayısının son derece {az} kaldığını gördüğünüz takdirde memleketin sonunu tehdit eden tehlikeyi daha iyi anlarsınız.

Resmî okullarımızın durumunu ve maarif nezaretinin yabancı nüfuzuna karşı tedbirindeki kusurunu böylece kısaca açıklamış oluyorum. Şimdi dikkatini çekmek istediğim bir mesele daha var. Bu Avrupa'ya her yıl gönderdiğimiz öğrenciler meselesidir. Maarif nezareti her yıl birçok öğrenciyi memleket hesabına Avrupa ülkelerine gön-

dermektedir. Bu öğrencilerden kaç tanesi Arap diye araştırmaya kalktığımda bir tane bile bulamadım. Sanki maarif için bizden vergi alınmıyor!

(Burada Kerek¹⁴⁸ mebusu avukat Tevfik [el-Mecâli] Efendi sözümü kesip: “Hepimiz kardeş değil miyiz? Türklerle Araplar arasında niye ayırım yapıyorsun?” dedi. Ben de “Kavuk sallamayı¹⁴⁹ bırakın da doğru hareket edin. Evet, hepimiz iyi günde kötü günde yabancılar önünde kardeşiz. Fakat muhterem efendim biliniz ki kardeşler kendi aralarında hesaplaşırlar. Hiçbiri diğerinin hakkının yenmesini kabul etmez” diye cevap verdim.)

Ben bunların kasıtlı olarak yapıldığını söylemiyorum. Fakat ey kardeşlerim sizi temin ederim ki nezaretin takip ettiği bu yol bazı vilayetlerin hakkının yenmesine sebep olmaktadır. Eğer nezaret her vilayette öğrenciler için imtihan açar ve kazananları Avrupa’ya gönderirse ümmet için bu daha hayırlı olur ve bütün unsurlar haklarını elde eder.

(Burada Tevfik Efendi yine itiraz edip: “İmtihan payitahta yapılır. Öğrencilerin payitahta gelmekten başka çareleri yoktur” dedi.)

Konuşmamı şöyle sürdürdüm: “Görüşmeler Ziraat Nezaretiyle ilgili meselelere geldiği sırada muhterem arkadaşlardan biri Maarif [Ziraat] Nezaretinin ilga edilmesini dahi istemişti. Ben bunu istemiyorum, ben siyasi ve iktisadi hayatımızın ülkemizde maarif sisteminin gelişmesine bağlı olduğuna inanıyorum. Bu yüzden her şeyimizi bu uğurda feda etmemiz lazımdır.”¹⁵⁰

(Haşiye: O dönemde merhum Süleyman el-Bustânî Efendi ziraat nazırıydı. Ziraat Nezaretinin bütçesi görüşülürken Türk mebuslardan biri bu Nezareti eleştirmiş ve ilga edilmesini istemişti. Ben de Maarif Nezaretinin ilga edilmesi talebiyle karşılık verdim. Ancak ben bunu daha nazik bir dille istemiştim.)

Bu esnada Avusturya veliahdı Sırbistan’da öldürüldü¹⁵¹ ve bütün dünya bu haberle çalkalandı. O sırada ben de Jan et-Tüveynî Bey’i “Cercle d’Orient”da akşam yemeğine davet etmiştim. Davetliler arasında bazı nazır ve valiler de bulunuyordu. Maliye Nazırı Cavid Bey de bunlardan biriydi. Kendisiyle o günkü durum hakkında konuşurken, umumî bir harbe hazır olduklarını açıkça söyledi. Bu, daha önce bahsettiğim gibi, Enver Paşa’nın yeni asker alma kanununu meclise sevk ettiği gün

söylediklerinin aynısıydı. Meclisin 20 Temmuz'da kapatılması kararlaştırılmıştı, bu yüzden ben de 25 Temmuz'da hareket edecek bir vapurdan bilet kestirmiştim. 20 Temmuz'da merhum Sultan Mehmet Reşad'ın ev sahipliğinde Yıldız Sarayı'nda çaya davet edildik. Orada başkan Halil [Menteşe] Bey'le [1874-1948] karşılaştım. Kendisi bana meclisin {oturum} süresinin on beş gün uzayacağını söyledi. Ancak ben: "Vapur için biletimi aldım ve ertelemem mümkün değil" diye cevap verdim. Hakikaten de o tarihte yola çıkıp süresi belirlenmiş olan meclisten ayrıldım. Harbin çıkacağına inancım tamdı. 29 Temmuz'da Beyrut'a varır varmaz seferberlik ilan edildiğini duydum ve 1914 Ağustos'unun başlarında harb-i umumî ilan edildi.

Daha önce söylediğim gibi, Osmanlı Devleti'nin harb-i umumiye gireceğine inanıyordum. Özellikle Çanakkale boğazının kapatılıp Mısır'a saldırı hazırlığı yapılmasından sonra sonra bu inancım arttı. Beyrut sahilinde yer aldığından her zaman saldırı korkusu yaşıyordu. Bu yüzden Zebdânî'ye bağlı Madâyâ köyünden¹⁵² bir ev kiraladım ve ailemi oraya taşıdım. Harbin ilanından kısa süre sonra, 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti de harbe katıldı. Osmanlı, Rus donanmasının Karadeniz sahilindeki bazı limanlara saldırmasını gerekçe göstermişti. Ancak bu gerekçenin yerinde olmadığı sonradan ortaya çıktı. Bu meseleyi, Talat Paşa ile aynı hususu görüşmemi anlattığım yerde ele alacağım. Vali Bekir Sami Bey gönüllüleri kaydetmemi benden istemişti. Bu işle uğraşıp yaklaşık 200 gönüllü kaydettim. Burada Beyrut'ta kalmak için Meclisten izin istedim. Ancak cevap gecikince 1915 Ocak başlarında İstanbul'a gitmek üzere şehirden ayrılmak zorunda kaldım. Limana vardığımda polis müdürü meclisin beni bu dönemki oturumlardan muaf tuttuğunu bildirdi. Geri dönmek istemediğim için yola devam edip İstanbul'a gittim. İstanbul'a varınca İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'nın harbe girmemesi için bütün teklifleri yaptıklarını öğrendim. Fâris el-Hûri,¹⁵³ Sadullah Molla gibi Suriye mebusu arkadaşlarla biraraya gelip hükümete bir önerge vermeyi konuştuk. Önergede İtilaf Devletleri'nin yük-

lediği sorumluluklar ile devletin bunları niçin reddettiği hakkında açıklama istiyorduk. Ayrıca Almanya ve Avusturya'nın yapıp ettikleri hakkında gazetelerde çıkan haberlere dair de soru sorduk. Gerçekten onlarla aramızda bir ittifak var mıydı ve mahiyeti neydi? Meclise bunun hakkında niye hiç bilgi vermemişlerdi? Bu önerenin hazırlanmasını onayladılar ve imzalayıp birlikte sunmak için düzenleme görevini bana verdiler. Önergeyi ben hazırladım. Özetle harbe girişimizi gerektiren sebepler, İtilaf Devletleri'nin ileri sürdükleri şartlar ve hükümetin red gerekçeleri ile Almanya ve Avusturya ile aramızdaki ittifak hakkında açıklama isteniyordu. Arkadaşların önergeyi imzalamalarını istedim, ancak bir tanesi bile imzalamadı ve sürekli birbirlerine havale ettiler. Bu yüzden ben de tek başıma imzalayıp verdim.

İki gün geçmesine rağmen başkan Halil [Menteşe] Bey önergeyi okumayınca, resmen ve alenen önergeyi okumasını istemek zorunda kaldım. Başkan "Onu yarınki görüşme gündemine koydum" dedi. Ertesi gün mübaşirlerden biri bana gelip Talat Paşa'nın beni başkanın odasında beklediğini söyledi. Hemen oraya gittim ve Talat Paşa ile başkan Halil Bey'i gördüm. Talat Paşa söz aldı ve: "Hükümetten harbin sebepleri hakkında açıklama istemek üzere bir önerge vermişsiniz. Böylesi bir önerge hükümette karışıklığa yol açacaktır. En iyisi siz bu önergeyi geri çekin" dedi. (Ancak rica veya benzeri hiçbir söz kullanmadı.) Dedim ki: "Benim derdim hükümette karışıklık çıkarmak değil. Malumunuz olduğu üzere bu savaşta bizim mallarımız ve çocuklarımız kullanılacak. Uzun zamandan beri ne vakit bir savaşa girsek sonu bizim için hep kötü oldu. Yarın ben seçim bölgeye gittiğimde doğal olarak bu harbe girmemizi gerektiren sebepleri soracaklar ve benim şimdi zat-ı alinize sorduğum şu soruyu soracaklar: Harp bizim mallarımız ve çocuklarımızla yapıldığına göre bizim bu harbin sebeplerini bilmemiz gerekmez mi? Bu durumda onlara ne cevap vermem gerekiyor?" Talat Paşa şöyle cevap verdi: "Eğer bu önergeyi vermekte ısrar ederseniz ben de kürsüye çıkar ve şunları söylerim:

Biz tam tarafsızlık ilan etmiştik. Ancak Rus donanması donanmamıza saldırdı ve Karadeniz'deki limanlarımızı vurdu. Rusya'nın özür dilemesini talep ettik ancak kabul etmedi. Biz de bunun üzerine şerefimizi korumak için bu harbe girmeye mecbur kaldık. Sen de biliyorsun ki arkadaşların bu sözlerimi onaylayacaklardır.”

Ben: “Arkadaşlarımın onaylayıp onaylamaması benim için önemli değil. Ben sadece seçmenlerime karşı vazifemi yerine getirmiş olacağım. Aynı zamanda sizin sözlerinize şöyle cevap vermek isterim: Evet tarafsızlık ilan ettiniz ama aynı zamanda seferberlik de ilan ettiniz. Aynı şekilde tarafsızlık ilan ettiniz ama bir yandan da boğazları (*el-Bevâğiz*) İtilaf Devletleri'ne kapatarak aralarındaki bağlantıyı kestiniz. Bu da doğal olarak sizin ilan ettiğiniz tarafsızlığa aykırıdır. Evet, tarafsızlık ilan ettiniz, ama Mısır'a saldırmaya hazırlanıyorsunuz ve bu İngiltere'ye meydan okumak anlamına gelir. Rus donanmasının saldırısına gelince; herkes biliyor ki asıl saldıran Osmanlı donanmasıdır ve bu da harbe girebilmeniz için hazırlık olarak yapılmıştır” deyince şaşırdı ve şunları söyledi: “Hakikati söylemem gerekirse, Avrupa devletleri devletimizin varlığını koruyacaklarına defalarca söz verdiler ama her fırsat bulduklarında topraklarından bir kısmını koparıp aldılar. İşte onlar İran'ın bağımsızlığını koruyacaklarına da söz vermişlerdi. Ama gerçekte onu ikiye böldüler: Rus İranı, İngiliz İranı. Rusya'nın uzun süredir hedefi payitahtı işgal etmektir. İngiltere'nin hedefi Irak, Fransa'nın hedefi de Suriye'dir. Onları bu düşüncelerinden vazgeçirecek hiçbir vasıta bulunmamaktadır. Bu durumda onların sözlerine nasıl güvenebiliriz ki? Harbin dışında kalsak, harbin sonunda bu söylediğim bölgeleri kendi aralarında paylaşacaklar. Bu yüzden kaderimizi Almanya'nın kaderiyle ortak etmeye mecbur kaldık. Evet, Almanya ile aramızda bir ittifak var ancak bu gizli bir ittifak. Bu ittifakı yapan da sizin başkanıdır.¹⁵⁴ O size durumu açıklayınca göreceksiniz ki çıkarlarımıza son derece uygundur. Bu sebeple rica ediyorum bu meseleyi kurcalamayınız ve önergenizi geri çekiniz.” Şöyle cevap verdim: “Arz

ettiğim gibi, önerge vermemin amacı bu hususları öğrenmekti. Şimdi siz bunları bana anlattığınıza göre ben de önergem geri çekiyorum.” Talat Paşa: “Memnun oldum ve teşekkür ediyorum” (*memnûn ve teşekkür*) dedi.

Hakikatte önergeyi geri çekmeyecektim, çünkü önergeyi vermek için benimle anlaşılan ancak imzalamaktan kaçınan arkadaşlara karşı izzet-i nefsim rencide olmuştu. Riski göze alıp tek başıma imzalayarak vermiştim. Böyle bir önerge vermem halinde İttihatçıların benim hakkımda neler yapacaklarını biliyordum. Açıklamalardan yeterince ikna olduğum için geri çekmeyi kabul ettim. Başkanın odasından çıkınca birçok arkadaşımın başkanın koridorunda beklediklerini gördüm. Talat Paşa ile neler konuştuğumu sordular. “Talat Paşa ile aramda geçenleri merak edenlerin tek yapması gereken, benim gibi bir önerge hazırlayıp sunmaktır” dedim ve hiçbir şey anlatmadım. Sonra başkanla [Halil Menteşe] yalnız görüştüm ve Almanya ile aramızdaki ittifakı sordum. “Anlaşmanın özeti şudur: Almanya harp boyunca bize maddi yardım yapacak ve bunu bize borç olarak verecek, bizim bilgimiz olmadan herhangi bir anlaşma yapmayacak, düşman, topraklarımızdan bir karış bile işgal etse hiçbir anlaşma yapmayacak” diye cevap verdi.

Meclisin toplanmasından bir buçuk ay geçmeden kapatılması emredildi. Kapatılma sebebi, [onların] İngilizlerin Çanakkale boğazını geçip İstanbul’a gireceğinden çok endişe etmeleriydi. Meclisin kapatılmasından bir gün sonra ben ve merhum Sadullah el-Molla Bey ve Vasfî el-Atasî Efendi yola çıktık. Haydarpaşa’dan bindiğimiz zaman, hükümetin mahkûmları İstanbul’dan Anadolu’ya sevk ettiğini gördük. Eskişehir’e vardığımızda hükümetin bazı yerleri Sultan Mehmet Reşad’ın taşınması için hazırladığına şahit olduk. Başkan Halil [Menteşe] Bey meclisin kapandığı gün bununla ilgili birşeyler söylemişti. Hükümetin her ihtimale karşı meclisi kapatmayı ve harbe devam etmek için gerekli tedbirleri almayı uygun gördüğünü söylemişti.

Beyrut'a Dönüş ve Cemal Paşa ile İlişkiler

Harb-i Umumi'nin ilanından sonra devlet Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa'yı¹⁵⁵ Zeki Paşa'nın yerine dördüncü ordu genel komutanlığına getirmişti. Mısır'ı işgal etmek üzere yapılacak bir saldırı için gerekli malzemenin hazırlık ve tedariki görevi ona verilmişti. Paşa geldikten sonra Vali Bekir Sami Bey benimle ve bazı ileri gelen kişilerle konuşarak, adı geçen Paşa'ya hoş geldin demek üzere Dımaşku'ş-Şam'a gitmemizi istemişti. Gidip bu vazifeyi yerine getirdik. Ancak bu sırada beni son derece tedirgin eden bir şey olmuştu: Paşa geldikten kısa bir süre sonra Nahle el-Mutrân Paşa ve Esad Haydar Bey'i tutuklamıştı. Onları, aralarında Balebek'in¹⁵⁶ de bulunduğu, bir merkeze bağlı bazı bölgelerin (*mülhakât*) Cebel-i Lübnan muhasarlığına katılmasını sağlamak üzere önceden plan hazırlamak ve Fransa ile işbirliği yapmakla suçluyordu.¹⁵⁷ Şam'a gelip Paşa'yı selamladıktan sonra bazı arkadaşlar geldiler ve Paşa ile bu iki şahıs hakkında konuşmamı rica ettiler. O şartlar altında böyle meseleleri açmanın devletin yararına olmadığını ve benim müdahalemin bir fayda vermeyeceğini düşündüğüm için kabul etmedim, fakat çok ısrar ettiler. Bu ısrarlar karşısında, daha önce söylediğim gibi böyle meseleleri açmamaya taraftar olmama rağmen, Paşa'nın yanına gittim. Yanında Ali Rıza er-Rikâbî Paşa¹⁵⁸ ve Şükrü el-Eyyûbî Paşa¹⁵⁹ vardı. Cemal Paşa beni onlarla tanıştırdı. Birinciye tanıımıyordum, ama ikinciye tanıyordum. Hoşça bir konuşma oldu, Paşa son derece nazikti. Kalkmaya hazırlandığım zaman Paşa bizi uğurlamak için kalktı. Kendisine gizlice şunları söyledim: “Duyduğum kadarıyla zat-ı âliniz falancaları tutuklamışsınız. Şu anda harb-i umumiye girmiş bulunuyoruz ve gördüğüm kadarıyla devletin bütün unsurları tüm samimiyetleriyle devletin zaferi için çalışıyorlar. Bu şahısların geçmişte kalmış bir mesele yüzünden tutuklanmaları bazı sıkıntılara yol açabilir. Bana sorarsanız onların şu anda kefaletle serbest bırakılıp meselenin şimdilik bu şekilde bırakılması siyasi açıdan uygun olacaktır.” Paşa'nın tek tepkisi er-Rikâbî ve el-Eyyûbî'nin de duyması için benimle yüksek

sesle konuşmak oldu: “Hatırın var diye seni mi aracı koydular? Böyle meseleler yüzünden bana gelme!”

Kendisine tekrar alçak sesle: “Ben size ne söyledim ki? Kendi görüşümü söyledim, ama her durumda takdir sizindir” dedim.

Bana yine aynı şeyi aynı ifadeyle söyledi. Hemen yanından çıktım ama gök başıma yıkılıyor zannettim. Bu olaydan sonra uzun süre kendisiyle karşılaşmadım ve Beyrut’a her gelişinde onu görmemek için köşe bucak kaçıyordum.

1915 yazında aynı gün, Paşa ile arası çok iyi olan Abdülkerim el-Halil bana geldi ve: “Devlete karşı çıkmak üzere İngilizlerle birlikte askerî bir ayaklanma planlıyoruz, şuradan bize şöyle yardımlar gelecek, şunlar da bize katılıyor...” gibi şeyler söylemeye başlayınca kendisine döndüm ve: “Ey Abdülkerim! Böyle işlere bulaşmamamı tavsiye ederim. Ben kendi adıma böyle işlere hiçbir zaman onay vermem” dedim. O beni ikna etmeye çalışıyor, ben de onu ikna etmeye uğraşıyordum. Bir anlaşmaya varamadan ayrıldık. Abdülkerim’i sürekli Beyhüm sülalesinden gençlerle birlikte dolaşırken gördüğüm için, derhal merhum Ahmed Muhtar’a gittim ve Abdülkerim’in maksadını anlatarak akrabalarını ona karşı uyarmasını istedim, o da dediğimi yaptı. Ancak Abdülkerim görüşlerinden vazgeçmemişti, bu sefer de Rıza es-Sulh Bey, oğlu Riyâz Bey¹⁶⁰ ve Selim et-Tayyâre ile biraraya gelerek bu işleri görüşmeye başladı.

Bir gece Beyrut’taki evimde uyurken Kamil el-Esad Bey¹⁶¹ yanına Fadl el-Fadl Bey’i da alarak geldi ve:

- Sayda’da olanlardan haberin yok mu dedi.
- Hayır, dedim.
- Rıza es-Sulh Bey ve Abdülkerim el-Halil Sayda’da bir toplantı yapıp devlete karşı ayaklanmaya karar verdiler. Bu mesele bu kadar şüyu bulduğu halde sizin duymamanıza şaşırdım. Şimdi Kudüs’e gidiyorum çünkü Cemal Paşa bu hususta bilgi almak üzere beni çağırdı. Sence nasıl davranmalıyım?

- Şimdi benim sana söylediğim şeyleri sen de ona söyle. Bu meseleden haberin olmadığını, evinin Sayda'ya çok uzak düşen et-Tibe'de¹⁶² olduğunu söyle.
- Olaydan herkesin haberi varken nasıl bu şekilde konuşabilirim?
- Herkesin bu işten haberdar olduğunu nasıl söyleyebiliyorsun? İşte benim ve şu insanların hiç haberimiz yok. Sen de Cemal Paşa'ya bu işten haberin olmadığını söylesen ne kaybedersin?

Bunun üzerine haddinden fazla çaba göstermeye ve bahaneler uydurmaya başladı. Bu çabası, Cemal Paşa'ya haberi gönderenin o olduğunu düşünmeme yol açtı. Bu tahminim doğru çıktı, çünkü Cemal Paşa hatıratında Kamil el-Esad Bey'in bu mesele hakkında bir rapor yazıp Şeyh Esad eş-Şukayri'ye¹⁶³ gönderdiğini ve Cemal Paşa'yı raporundan haberdar etmesini istediğini söylüyordu.¹⁶⁴ Ayrıca Kamil Bey'in Rıza es-Sulh Bey ve Abdülkerim'den hoşlanmaması da bu düşüncemi doğruluyordu. Sonuçta meseleyi mümkün olduğunca yatıştırmak şartıyla benim yanımdan ayrıldı. Ancak ben buna inanmıyordum. Ertesi sabah mecburen şehirden ayrılmam gerekiyordu. Çünkü valilik tarafından Rayâk'a¹⁶⁵ gidip Alman "Amdon" gemisinin subay ve mürettebatını karşılamakla görevlendirilmiştim. Kimseyi ziyaret edecek kadar vaktim olmadığı için kardeşim Kamil ve Selim et-Tayyâre Bey'i çağırarak, sabah erkenden eş-Şiyâh'ta¹⁶⁶ bulunan Abdülkerim'e gitmelerini ve kendisini uyarmalarını söyledim. Merhum Abdülkerim'in ihmalkârlığını bildiğim için bütün evraklarını bulmalarını ve bizzat yok etmelerini istedim. Hatta şunu da ilave ettim: "Ceplerini de aramanız gerekecek, çünkü sorguya çekilmesine sebep olacak şeyleri unutmuş olabilir."

Sabahleyin ben tabii olarak Rayâk'a gittim, onlar da Abdülkerim'in yanına gittiler ve gerekeni yaptılar. Kamil Bey Kudüs'e gidinceye kadar mesele bu şekilde kaldı. Kudüs'e varduktan sonra Cemal Paşa Kamil Bey'in ihbar ettiği kişilerin yaka-

lanmasını emretti. Aralarında Abdülkerim ve Rıza Bey de vardı. (Bunu Cemal Paşa da hatıratında zikreder). Cemal Paşa onların tutuklanması durumunda birşeyler olacağından korkuyordu, ancak Kamil Bey hiçbir şey olmayacağını kendisine garanti etti. “Âleyh Divan-ı Harbi” meselesi işte böyle başladı.¹⁶⁷ Yakalanması gerekenler yakalandıktan sonra Cemal Paşa ıslahatçıları cezalandırmak istedi ve takibata uğratılmaları için divan-ı harb-i örfî kurulmasını emretti. Ancak merhum vali Bekir Sami Bey bu emri durdurmak için elinden gelen herşeyi yaptı. Bu şahısların yakalanmaları için karar çıkarılmıştı, Bekir Sami Bey’in övgüye değer gayretleri sayesinde iyi hallerine şehadet edildi ve takibatlara son verildi. O sırada ben ez-Zebdânî’ye bağlı Bakkîn¹⁶⁸ köyündeydim. Validen gelen bir telgrafta Âleyh’e¹⁶⁹ gelmem ve divan-ı harbe çıkmam gerektiği söyleniyordu. Ulaşım son derece zor şartlar altında gerçekleşiyordu ve Rayâk’a giden bir lokomotiften başka birşey bulamamıştım. Makinistin yanına binmem gerekse de Rayâk’a gittim. Oradan birçok değişik vasıta kullanarak Âleyh’e ulaştım. Orada divan-ı harp savcısının huzuruna çıktım. Bana Rıza Bey ile Abdülkerim’in ilişkileri hakkında sorular sormaya başladı, ancak ağzımdan onlara zarar verecek tek bir kelime bile almadı. Hatta beni sıkıştırmaya ve gizli de olsa tehdit etmeye bile kalkıştı ama yine de bir şey öğrenemedi. Kendisi başsavcı ve divan-ı harp başkanı ile uzun süre görüştükten sonra serbest bırakılmam için emir verdi. Bana belirttiği kadarıyla sadece onun dairesinde tutuklu kalmıştım.

1915 yılının Ağustosuna denk gelen Ramazan ayında Cemal Paşa Beyrut’a geldi. Kendisi muzaffer krallar gibi karşılandı ve Bessûl Otelî’ne yerleşti. Bu otelde kaldığı süre boyunca yolun iki kenarında resmî elbiseleriyle sıraya girmiş polisler duruyordu. Kendisini selamlamak üzere yanına gittim. Vali Azmî Bey, jandarma kumandanı, Mişel İbrahim Sursuk, Nahle Musa Sursuk, Şeyh Esad eş-Şukayri ve diğerleri de oradaydı. Konuşma sırasında vali bana: “Hala Zebdânî’de mi kalıyorsun” diye sordu. “Evet” dedim. “Selim Cemal Paşa’nın ıslahatçıları cezalandırdı-

ğını görünce Zebdânî'ye kaçtı" dedi. Ben de: "Sayın Paşam! Zebdânî sizin yetki alanınızın dışında mı kalıyor? Eğer ıslahatçılara saldırmak istiyorsanız biliniz ki ıslahatçılar arasında prensip itibarıyla kendilerine aykırı düşünenler olduğu gibi, İttihatçılar içinde de birçok kişinin yönetimle arası bozuktur" diye cevap verdim. Bunun üzerine kendisi dâhil oradaki herkes sustu. Oradan ayrıldığım zaman arkadaşım Nahle Musa Sursuk hemen peşime takıldı ve bana olmadık sözler söyleyip kavga etmeye kalkıştı. "Bu ne biçim cevap? Onun gözlerini ıslahatçılara karşı kin бүrүdүгүнү ve zalim bir adam olduğunu bilmiyor musun? Böyle sert bir cevap verdin de eline ne geçti?" dedi.

Tutuklanma ve Tahkikat

Bu olaydan iki gün sonra Bakkîn'deki evime gittim. Ramazan'ın 27. günü gece yarısından sonra saat ikide yatmaya gitmiştim. Sahura kadar uyumaz ve sahur yaptıktan sonra yatarım. Tam o sırada kapı çalındı. Hizmetçi kalktı ve kapıya baktı. "Beyefendi evde mi?" diye bir ses duydum. Hizmetçi: "Evde ama uyuyor" dedi. Gelen şahıs: "Uyandır" dedi. Hizmetçi: "Daha yeni yattı, uyandıramam" deyince tekrar: "Hayır, uyandırmaman gerekiyor" dedi. Sesler üzerine yatağımdan kalktım ve kapıya çıktım. Kapıda polis müdürü Muhyiddin Bey ile Zebdânî kaymakamı vekili vardı. Yanlarında komiser (*el-Kûmiser*) Nuri el-Arab Efendi de dâhil olmak üzere birçok polis ve jandarma da vardı. Kendilerini içeri buyur edip misafir odasına aldım ve "hayırdır inşallah?" dedim. Polis müdürü: "Vali ve Cemal Paşa hatırınızı sormak ve benimle birlikte divan-ı harb-i örfiye teşriflerinizi rica etmek için beni hususen size gönderdiler. Bildiğiniz gibi orada bazı tutuklu şahıslar var. Mahkemelerinin sona erdirilebilmesi için şahitlik yapmanıza ihtiyaç var. Durum son derece basittir ve bundan ibarettir. Şahitliğinizi yaptıktan sonra emrinize tahsis edilecek otomobille istediğiniz yere gidebilirsiniz" dedi. "Giyinmeme müsade eder misiniz?" diye sordum. "Pek tabii ki" diye cevap verdi. Yanlarından ayrılıp odama gel-

dim ve giyinmeye başladım. Evdekilere elbiselerimi ve çantamı hazırlamalarını söyledim. Sonra yanlarına gittim ve derhal evden çıktık. Evin askerler tarafından kuşatıldığını gördüm. Biraz yürüdükten sonra polis müdürüne: “Rica ederim şimdi dönün ve evi arayın ki evdekiler için daha sonra tekrar sıkıntı olmasın” dedim. “Böyle endişe edecek bir şey yok. Söylediğim gibi mesele bir şahitlik yapmaktan ibaret” dedi. Ona şu cevabı verdim: “Ben Allah’tan başkasından korkmam ve kaderde ne varsa o gerçekleşir. Korktuğum için böyle bir şey istiyor değilim. Sadece ev halkı için yeniden sıkıntı olmasını istemiyorum. Mesele bir şahitlikten ibaret diyorsunuz. Ancak ben o kadar aptal değilim. Beyrut polis müdürünün gece vakti böyle köşe bucakta kalmış bir köye gelmesi ve yanınızdaki şu kadar kuvvet yardımıyla evimin kuşatılması bir şahitlik davası için olabilir mi? Tekrar ifade edeyim ki ben ne senin valinden ne de Cemal Paşa’dan korkarım. Ben ancak Allah’tan korkarım.”

Evde benim için bir at hazırlamışlardı. Ata bindim, diğerleri yaya olarak kaldılar ve Zebdânî’ye doğru yola çıktık. Yoldayken defalarca atı koşturup kaçmayı düşündüm. Ancak kendi kendime “niçin kaçayım ki? Sorgulanmamı gerektirecek hiçbir şey yapmadım” diyordum. Ancak niçin beni aradıklarını da çok merak ediyordum. Aklıma bir tek sebep geliyordu: Abdül-gani el-Ureysî bir süre önce Bakin’deki evimde beni ziyaret etmiş ve bir hafta kadar misafirim olmuştu. Emir Faysal’ın başkanlığında bir cemiyet kurulduğunu söylemişti. Cemiyet Kral Hüseyin’in¹⁷⁰ devlete karşı savaşa girmesini ve itilaf devletlerinin yardımıyla bir Arap hükümeti kurulmasını amaçlıyordu. Kral Hüseyin ile İngilizler arasında bu mesele hakkındaki görüşmeler sürüyordu. Faysal İstanbul’a gitmişti ve döndüğünde benimle Şam’da buluşmayı istiyordu. [Ali] Rıza er-Rikâbî Paşa ile Şeyh Bedreddin el-Hüseyini de bu cemiyetin üyelerindendi ve Şeyh Bedreddin Faysal Şam’a girerken Arap ordusunu bizzat karşılayacağına söz vermişti vs. Divan-ı harbe çağrılmama bunun sebep olduğundan şüphe duymuyordum. Bu mesele hakkında soru sorulduğunda nasıl cevap vermem gerektiğini

düşünüyordum. Sonunda her şeyi inkâr etmeye karar verdim. Beni el-Ureysi ile yüzleştirseler ve o söylediklerini itiraf etse bile ısrarla inkâr edecektim.

Gün doğmadan önce Zebdânî'ye ulaştık. Orada bir süre bekledik. En sonunda arpa taşıyan bir yük treni geldi. Arpaların üstüne bindik ve Şam'a doğru yola çıktık. Zebdânî'den ayrılmadan önce polis müdürü valiye bir telgraf çekerek beni tutklamayı başardığını haber verdi.

Şam'a varınca doğrudan polis merkezine gittik ve Şam polis müdürünün yanında {Beyrut polis müdüründen} ayrıldık. Kendisi şehre geri döndü. Şam polis müdürü ile güncel meseleler hakkında konuşmaya başladık. Ben kendisine bu civarda devlet aleyhinde çalışan kimse olmadığına dair garanti vermeye çalışıyordum. "Efendimiz yanlış düşünüyorlar" dedi ve devam etti: "Yabancıların okullarından mezun olanlar ile devlet tarafından baskı gören ve ehil olmadıkları için görevlerinden alınan bazı kişiler, devletten intikam almaya kalkışıyorlar. Bunlar Şerif Hüseyin ile anlaşıp Haleb'e kadar bütün bu bölgeyi kapsayan bir Arap devleti kurmaya karar vermişler." Şöyle cevap verdim: "Bütün bunlar vehimden ibarettir. Hakikatle hiç alakası yoktur. Bunlar sizin gözünüze girebilmek için çok iyi haber topladıklarını göstermek isteyen bazı casusların hayallerinden başka bir şey değildir." Polis müdürü de ben de görüşlerimizde ısrar ettik. Şu kadar var ki ben çağrılma sebebimin bu mesele olduğunu artık iyice anlamıştım. Herşeyi tamamen inkâr etmem gerekiyordu.

Öğleden sonra Beyrut polis müdürü Nur[i] Efendi'yle birlikte geldi. (Oldukça külüstür bir) otomobile bindik ve Âleyh'e doğru yola çıktık. Yolda birçok şeyden bahsediyorduk. Kendisi benim sadece şahitlik için çağrıldığımı tekrar tekrar söylüyordu. Ben de sürekli "Ne validen ne Cemal Paşa'dan ne de onların silahlarından korkarım. Yalnız Allah'tan korkarım. Kaderde ne yazılıysa başa o gelir" diyordum. Aslında Vali Azmî Bey'den bir şeyler ümit ediyordum. Çünkü kendisi 1913 yılından beri İstanbul'dan arkadaşımı ve 1914 yılında aynı meclisteydik.

Daha önce anlattığım gibi, bizi savunan ve hakkımızdaki bütün suçlamaları kendi şahitliğiyle geri çeviren Bekir Sami Bey gibi yapabiliirdi.

Tam olarak hatırlamıyorum ama Vâdi'l-Karn¹⁷¹ veya Vâdi'l-Harir'e¹⁷² vardığımızda otomobil arıza yaptı. İndik ve tamir edilmesini beklemeye başladık. Biz beklerken Cemal Paşa geldi ve arabasını yaklaşık beş metre kadar ötemizde durdurdu. Polis müdürü hemen kendisini karşılamak üzere yanına gitti. Ben ve Nur[i] otomobilin yanında olduğumuz yerde kaldık. Gelen şahsı hiç tanıımıyormuş gibi Paşa'ya ne selam verdik ne de kendisiyle konuştuk.

Otomobil tamir edildikten sonra yola devam ettik. Her birkaç kilometrede bir otomobil arızalanıyordu. Bir süre sonra Dr. "Graham" oradan geçti. Polis müdürü bizden ayrılıp onun arabasına bindi. Ben ve Nur[i] orada kaldık ve gün battıktan biraz sonra Âleyh'in girişine vardık. Polis müdürü orada bizi karşıladı ve akşam olduğu için divan-ı örfinin toplantısını bitirdiğini ve ertesi sabah huzurlarına çıkmamız için burada beklememiz gerektiğini söyledi. "Vazife esnasında misafirperverliğe aykırı davranıp bir kusur işlediysem özür dilerim ve bir isteğiniz olup olmadığını öğrenmek isterim" dedi. "Teşekkür ederim. Sizden tek ricam, size söylediklerimi Vali Cemal Paşa'ya iletmeyi unutmamanızdır" diye cevap verdim. Orada birbirimizden ayrıldık, o Beyrut'a ben ve Nur[i] Âleyh'e doğru yola çıktık. Âleyh'de tümen merkezinin aşağısındaki bir otele yerleştik. Sabahleyin beni tümene çağırıp orada bir oda verdiler ve dışarıyla her türlü bağlantımı kestiler. Sonra çok iyi bir adam olan divan-ı örfî reisi Fahreddin Bey geldi ve ihtiyacım olan herşeyi söylememi istedi, ben de kendisine teşekkür ettim. Hergün başkan tarafından gönderilen bir subay gelip başkanın selamını bana iletiyor ve bir isteğim olup olmadığını soruyordu, ben de teşekkürle cevap veriyordum. Birgün olaylardan haberdar olabilmek için bir gazete istedim ancak getirmedi ve bir daha uğramadı. Ramazan bayramının ikinci günü, yani tutuklanışımın beşinci günü divan-ı örfî reisi geldi ve: "Cemal Paşa

sizi görmek istiyor, lütfen giyinin” dedi. Giyindim ve hemen aynı binadaki tümen merkezinin farklı bir odasına gittik. Cermal Paşa’nın huzuruna çıktım. Kendisi adet olduğu üzere bana her türlü saygıyı gösterdi ve yanına oturttu. Ardından: “Nasıl-sınız, iyi misiniz? Bir şikâyetiniz var mı?” diye sordu. Kendisine teşekkür ettim ve hiçbir şikâyetimin olmadığını söyledim. Sonra: “Sizi belki de alelacele getirttik ve tevkif ettik, sonra da sorgulamanızı geç yaptık. Ancak size nispet edilen suçlamanın devletin bekasıyla ilgili olduğu göz önüne alınırsa bizi bağışla-rsınız. Mısır’daki Hizbu’l-Lâmerkeziyye (Adem-i Merkeziyetçi Parti) Abdülhamid ez-Zehrâvî Efendi’nin kendisinden ayrıl-masından ve bizim sizinle anlaşmamızdan sonra programını de-ğiştirdi ve bir Arap devleti kurmak için birtakım Hristiyan-larla ittifak kurup yeni bir program yaptı.”¹⁷³ Bu mesele hak-kında neler biliyorsunuz?” diye sordu. Ben: “Kesinlikle hiçbir bilgim yok. Bizim onlarla bir ilişkimiz yoktur. Islahat hareketi zamanında bizim kendilerine katılmamızı veya onların bize katılmalarını talep etmişlerdi ancak kabul etmedik. Eğer ıslahat konusunda konuşmak isterseniz ben konuşmaya tamamıyla hazırım” dedim. “Hayır, hayır, anlaşmamızdan önceki mesele-ler hakkında konuşmaya niyetim yok. Ben anlaşmadan sonra ortaya çıkanlar hakkında konuşmak istiyorum” dedi. Sonra ce-binden bir not çıkarıp bana verdi ve “bunun hakkında ne der-siniz?” diye sordu. Notu okuyunca merhum Hakkı el-Azın Bey’den¹⁷⁴ merhum Mahmud el-Mahmesânî Efendi’ye¹⁷⁵ gönderilmiş olduğunu anladım. Notta özetle şöyle deniyordu: “Kuruluşunuzun bu şekilde olması doğru değildir. Bir partinin başkanı, başkan vekili, veznedarı ve sekreteri olmalıdır. Baş-kanlık için biz size şu üç kişiden birini teklif ediyoruz: Abdül-kerim el-Halil, Sami es-Sulh ve Selim Selâm. Biz bunlar içinde en sonuncusunu tercih ederiz. Çünkü kendisi bunların en iyi-si, en cesuru ve en ...dir.” Paşa: “Buna ne dersiniz?” diye sordu. “Kesinlikle hiçbir bilgim yok ve bugüne kadar böyle bir teklif almadım” dedim. “O halde niye sizin adınızı anıp hakkınızda bu kadar övgüyle konuşuyorlar?” diye sordu. Cevabımda: “Bi-

zim adımızı vermelerine sebep, gençleri kandırmak ve liderleri ile memleketin önde gelenlerinin kendi partilerinden olduğuna inanmalarını sağlamak istemeleri olabilir. Beni niye bu şekilde övdükleri meselesine gelince; müsadenizle bu konuda konuşmayayım” dedim. Paşa: “Burada hangi ülkelerin konsololarıyla buluşuyorsunuz?” diye sordu. “Hayatım boyunca hiçbirini ziyaret etmedim, hiçbirisi de bana gelmedi” diye cevap verdim. Sadece harpten sonra İngiliz konsolosunu ziyaret etmiştim ve onların harbe giriş sebepleri hakkında konuşmuş-tuk. Kendisi bana İngiliz beyaz kitabını ve Asquith’in meclise mektubunu vermişti.

Paşa: Mısır’a gittiniz mi ve orada kimlerle buluştunuz?

Ben: 1912 yılında Mısır’a gittim.

Paşa: Lord Kitchner’i ziyaret ettiniz mi?

Ben: Hayır. Sadece Hidiv’i ziyaret ettim ve Trablusgarb’da-ki kardeşlerimize yardım etmek için ülkeden geçmek isteyenle-re kolaylık göstermesini istedim.

Paşa: Refik el-Azın Bey¹⁷⁶ ve Hakkı el-Azın Bey hakkında ne dersiniz?

Ben: Birincisi akıllı, dengeli ve ileriye düşünen biri, ikincisi aptal ve delidir.

Paşa: Refik Bey’in akıllı ve dengeli biri olduğunu mu söylü-yorsun?

Ben: Bu benim kendisi hakkındaki görüşümdür. Devlet-i âliniz onun hakkındaki görüşümü soruyorsunuz. Bu durumda benim de bildiğim gerçekleri söylemem gerekir.

Paşa: Şeyh Reşid Rıza¹⁷⁷ hakkında ne dersiniz?

Ben: Refik Bey hakkında söylediklerimin aynısını söylerim. Bu cevabımdan da hoşlanmadı ve itiraz etti.

Paşa: Ya İbrahim Selim Neccâr?

Ben: Hayalperesttir ve Hakkı Bey cinsinden bir adamdır.

Paşa: Abdülkerim ve Abdülgani el-Ureysî hakkında ne der-siniz?

Ben: Onlar hakkında ne söylesem devlet-i âliniz daha iyisini bilir. Çünkü siz onlarla birliktesiniz. Bildiğim kadarıyla onlar sizin maiyetinizdeler.

Paşa: Ya Rıza es-Sulh?

Ben: Rıza Bey’le aramızda bugün bir düşmanlık var. Ancak bu durum gerçekleri söylememe engel değildir. Rıza Bey İttihatçılara muhaliftir ve onların memleketi güzel yönetemediklerine inanır. Fakat kendisi hiçbir zaman devlet düşmanı olmamıştır.

Ayağa kalkıp biraz bekledi ve: “Evraklarınızı divan-ı örfiye teslim edeceğim. Kendileri vicdanlarının emrettiği şekilde hareket etme hürriyetine tamamen sahiptirler” dedi.

Ben: Eğer bu söylediğiniz doğruysa şimdiden suçsuz olduğumu size söyleyebilirim.

Paşa: Onları tamamen vicdanlarıyla başbaşa bırakacağıma söz veriyorum.

Ben: Teşekkür ediyorum. Şimdiden söyleyebilirim ki onlar beni suçsuz bulacaklardır.

Kendisine veda edip hücreme döndüm. Birkaç gün sonra beni divan-ı örfiye çağırdılar. Orada bana aşağı yukarı Cemal Paşa’nın sorduğu soruların aynısını sordular. Ben de aynı cevapları verdim. Ayrıca şunları da ilave ettim: “Şahit miyim yoksa sanık mıyım bilmiyorum. Şahitsem tutuklanmam doğru mu? Sanıksam nasıl şahitlik yapabilirim?” Başkan: “Hayır, siz bizim misafirimizsiniz. Sizden hakikatleri öğrenmek istiyoruz.” Sonra beni odama götürdüler. Odamın karşısında telefon odası vardı. Odama varır varmaz telefonla konuşan başkanın sesini duydum. Şöyle diyordu: “Sürekli aynı şeyi söylüyor ama mebus bey (veya araştırılan kişi)¹⁷⁸ hakkında tam bir kanaate sahip olamadım.” Cemal Paşa ile benim hakkımda görüştüğünü anlamıştım. Sabahleyin yanıma geldi ve: “Hayırlı haberlerim var, suçsuzluğunuza karar verildi.¹⁷⁹ Yarından sonra cumadır. Şehre¹⁸⁰ inip Cuma namazında bizim için de dua edersiniz” dedi. Ben: “Niye Cuma günü?” diye sordum. “Kalan işlemleri tamam-

layabilmemiz için. Aralarında Emir Fuad Arslan'ın da bulunduğu bazı kişiler sizinle görüşmek istemişlerdi de izin vermemiştik. Şimdi kendilerine haber gönderdim gelip sizinle görüşecekler. Siz de istediğiniz kişilerle görüşebilirsiniz” diye cevap verdi. Ertesi gün, yani Perşembe sabahı yanıma geldi ve: “Acilen Paşa'nın yanına Berummânâ'ya¹⁸¹ gidiyoruz, hazırlan” dedi. Derhal elbiselerimi giydim ve birlikte Berummânâ'ya doğru yola çıktık. Tümen¹⁸² kumandanı Rıza Paşa ve bazı subaylar bir otomobilde, ben ve başkan bir faytondaydık. Savcı ve üyelerden biriye ikinci bir faytondaydılar. Âleyh sınırını geçer geçmez başkana geri kalan kardeşlerimize ne olduğunu sordum. “Onlar senin kardeşlerin veya dostların değil” diye cevap verdi. Ben: “Olur mu, Rıza es-Sulh Bey ve Selim et-Tayyâre Bey benim kardeşlerimdir” dedim. Bunun üzerine: “Riyaz Bey adına kendisi yüzünden değil ama babasının başına gelecekler yüzünden üzülüyorum” deyince Rıza Bey'in mahkûm edildiğini anladım. Berummânâ'ya varışımız öğleden sonra saat ikiyi buldu. Orada Cemal Paşa ile karşılaştım. Kendisi: “Sıkıntın geçti. Adaletin varlığına inandın mı?” diye sordu. Ben de: “Devletiniz hain olmadığıma inandı mı?” diye cevap verdim. “Tabii ki, arkadaşlarım ikna olduktan sonra ben de inanırım” dedi. “Ben de adaletin varlığına inanıyorum” diye cevap verdim. Paşa: “Artık hürsünüz, istediğiniz yere gidebilirsiniz” dedi. Kendisine teşekkür ettim. Paşa, Kamil el-Esad Bey'e yemeğe davetliydi, benim de gelip gelmeyeceğimi sordu. İçimden en uygunu gitmek diye düşündüm ve “Olur, orada görüşürüz” diyerek “Zat-ı âliniz ne zaman orada olacaksınız?” diye sordum. “Pazartesi” dedi ve bizim için yemek hazırlanmasını emretti. “Siz geciktiğiniz için ben önceden yedim” dedi ve veda edip ayrıldı.

Yemekten sonra, beni çağırtmış olan Vali Azmî Bey¹⁸³ geldi ve beni öpüp mesele hakkında bilgi aldı ve hatırlarımı sormaya başladı. Ardından faytona binip Beyrut'a doğru yola çıktım. Ailem ve arkadaşlarım beni büyük bir sevinçle karşıladılar. Şehre geldikten sonra öğrendiğime göre beni tutuklayabilmek için divân-ı örfide Mahmud el-Mahmesânî'yi dövmüşler ve:

“Selim Selâm ve Muhammed Beyhüm Efendi sizinle birlikte mi?” diye sormuşlar. Kendisine çok eziyet etmelerine rağmen sadece gerçeği söylemiş ve “hayır” demiş. Cuma gününün ertesi, merhum Muhtar Beyhüm’ün ısrarı üzerine Vali Azmî Bey’i ziyaret ettim. Akşamleyin Muhtar yanında bir faytonla gelerek: “Bu fayton sizi Tîbe’ye götürmek için burada” dedi. Henüz birçok arkadaşım ile görüşmemiş olduğumdan kabul etmedim ve Pazar gününe ertelemesini istedim. Akşamleyin dokuz tane darağacı getirdiklerini duydum. Sabah olunca aşağıdaki şahısların idamları infaz edildi: Merhum Abdülkerim el-Halil, merhum Nur el-Kâdî, merhum Mahmud ve Muhammed el-Mahmesânî, merhum Abdülkadir el-Harsâ, merhum Mahmud el-Acem, merhum Ali en-Neşâşibî, merhum Selim Abdülhâdî ve merhum Tevfik el-Bisât.¹⁸⁴

Aynı günün sabahı, Beyrut’a tesadüfen iki Fransız kruvazörü gelmişti. İdamlar yüzünden, Cemal Paşa ile buluşmak üzere Tîbe’ye gitmekten vazgeçtim. Muhtar da aynı şekilde davranmıştı. Memleketimizin evlatlarının idamını emrederken kendisini ziyaret etmeyi uygun bulmamıştık. Pazartesi günü Muhtar geldi ve: “Vali Tîbe’ye niçin gitmediğimizi sordu. Kendisine çeşitli mazeretler beyan ettim. ‘Selim’i muhakkak bana gönder” dedi” diye söyledi. Hemen yanına gittim. Niye Tîbe’ye gitmediğimi sordu. “Gelen iki kruvazör yüzünden çocuklarım ve ailem korku ve endişeye kapıldılar. Bu yüzden kendilerini o halde bırakamadım” dedim. “Bu nasıl söz? Kruvazörler sana ne yapacakmış? Sen onların ne kadar babasıysan ben de babalarıyım ve senin kadar ben de onları korurum” dedi. “Bu doğru, ben de öyle inanıyorum. Ancak ailem sadece ben yanlarında olduğum zaman kendilerini güvende hissediyorlar. Ayrıca zaten vakit de geçti. Paşa yarın Tîbe’de olacak” dedim. “Hayır” dedi; “Paşa Çarşamba günü Tîbe’de olacak ve sen de mecburen gideceksin. Üstelik sadece kendi adına değil, aynı zamanda valiliği temsil etmek üzere gidiyorsun.” Ben: “Paşa bana Salı günü orada olacağını söylemişti. Artık yetişmek için yeterince vakit kalmadı. Üstelik daha önce de zat-ı âlinize söylediğim gibi, ço-

cuklarım ve ailem korku içinde, onları bu halde bırakıp gitme-
me imkân yok” dedim. “Açıkça söylüyorum ki böyle bir maze-
reti hiç kimse kabul etmeyecektir. Doğal olarak senin gitmeyi-
şini farklı yorumlayacaklardır” dedi. Ben: “Gerçekler size arz
ettiğim gibidir. Gitmeyişimi farklı yorumlamalarına gelince;
insanların yorum yapmalarını engelleyemem” cevabını verdim.
Benden ümidini kesince canı sıkıldı ve üzüldü. Her zaman yap-
tığı gibi beni uğurlamadı. Oysa önceleri masadan kalkıp kapı-
nın yanına kadar beni uğurlamayı adet edinmişti. Bu sefer sa-
dece masanın arkasında beklemekle yetindi.

Bir hafta sonra Zebdânî'ye doğru giderken Rayâk'ta Şeyh
Tacüddin el-Hüseynî Efendi¹⁸⁵ ve Şeyh Abdülkadir el-Hatib ile
buluştum. Tîbe'de [Cemal Paşa'yı?] karşılamaktan dönüyorlar-
dı. Beni Zebdânî'den Beyrut'a getirttiği zaman polis müdürü
Muhyiddin Bey'le aramda geçenleri sordular, ben de olan bite-
ni anlattım. “Hayır” dediler “bizim istediğimiz bu değil. Senden
asıl Şeyh Esad eş-Şukayrî hakkında söylediklerini dinlemek is-
tiyoruz.” “Ama ben ondan hiç bahsetmedim ki!” dedim. Şöyle
cevap verdiler: “Biz Paşa'nın huzurundaydık. Şeyh Esad'ı getir-
diler. Şeyh {yerlere kapandı} ve sizin için şefaât dilemeye başla-
dı. Bunun üzerine Paşa: ‘Sen onun için şefaât dileniyorsun ama
o senin hakkında neler söyledi biliyor musun?’ dedi. Sonra
Muhyiddin Bey'i çağırarak: ‘Selim'i Zebdânî'den getirirken
neler söyledi anlativer bakalım’ dedi. Muhyiddin Bey: ‘Selim
bana her şeyin Şeyh Esad'ın başının altından çıktığını söyledi’
dedi. Paşa Şeyh Esad'a dönüp: ‘Görüyor musun senin hakkın-
da neler söylüyor? Sen hala ona şefaât etmeye çalışıyorsun’ de-
di. Şeyh: ‘Evet öyle, bu sözleri gerçekten söylediyse bile ben
kendisini bağışlamanızı istirham ediyorum’ diye cevap verdi.”
Şeyh Tacüddin el-Hüseynî Efendi ve Şeyh Abdülkadir el-Ha-
tib'e: “Bu yakınlığından dolayı Şeyh Esad'a teşekkür ederim.
Ama şerefim üzerine yemin ederim ki Şeyh Esad hakkında iyi
ya da kötü tek bir kelime bile konuşmadım” dedim. Zebdânî'ye
varır varmaz Abdülkadir el-Cârûdî Efendi'yi Şam'a gönderip
[Ali] Rıza er-Rikâbî Paşa ile benim adıma buluşmasını ve me-

selenin hakikatini öğrenip gereken tedbiri alsın diye Şam polis müdürü ile aramda geçenleri anlatmasını istedim. Beyrut'a döndüğüm zaman Abidû el-İnkidâr geldi ve şunları söyledi: "Muhyiddin Bey seni Zebdânî'den getirttiği gün yolda sen gû-yâ 'bütün bu kötülükler Abidû, eş-Şarkâvî ve Abdülâl'in başının altından çıkıyor' demişsin. Bunu söylediği zaman ben kendisine 'yanlış biliyorsunuz, onun böyle bir şey söylemesine imkân yok' dedim. Muhyiddin Bey ısrarla aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine ben de: 'Gece uykusuz kaldığınız için yolda uyuya kalmış ve rüyanızda bunları görmüş olabilirsiniz' dedim."

Bütün bu yalanlar beni son derece üzmüştü. Çünkü hiçbir bilgim olmadığı halde bana iftira atıyordu. Bir müddet sonra birçok güvenilir kaynaktan, bu şahsın ekmek, arpa, gıda maddeleri vd. ile ilgili birçok suç işlediğini öğrendim. O günlerde Sayda ve Merc-i uyûn¹⁸⁶ taraflarına gitmiştim. Dönüşte Vali Bekir Azmi Bey'le görüştüm. Kendisi oralardaki durum hakkında sorular sordu. "Yolsuzluklar başını almış yürümüş. Sultan Abdülhamid devrinde bile bu kadar yolsuzluk yoktu" diye cevap verdim. "Nerede yolsuzluk var?" diye sordu. "Her yerde" dedim. "Böyle söylemek yetmez, rica ederim daha açık konuşun" dedi. "İsterseniz vilayet merkezinden başlayalım" dedim. Vali: "Vilayet merkezinde kendilerine güvendiğim kişiler; Mektupçu (o dönemde Abdülgani Senî [Yurtman] Bey'di. Vali sonradan bu şahıs hakkındaki görüşünü değiştirmişti), Belediye Başkanı Tahir Bey ve Polis müdürü Muhyiddin Bey'dir" dedi. "O halde Polis müdürüyle başlayalım, kendisi birçok utanç verici suçlar işliyor ve kötü şeyler yapıyor" dedim. "Bu mümkün değil, o şerefli bir adamdır ve ben kendisini çok iyi tanırım. Önüne yığınla altın koyulsa tenezzül edip elini uzatmaz" dedi. "Devlet-i âlileri yanlış biliyorlar ve ona aşırı hüsnü zan besliyorlar. Zannediyorum onun bu rahatlığının, keyfilığının ve hiçbir yaptığından hesap vermeyişinin sebebi de sizin bu hüsnü zannınızdır" dedim. "Buradaki insanlar kişilerin namusları hakkında hiç ölçüp biçmeden konuşuyorlar. Muhyiddin Bey'in bu tür işler yapmış olabileceğini hiçbir şekilde kabul edemem" diye söyledi. Ben:

“Polis müdürünün maaşı 30 liradır. İçinde bulunduğumuz günlerde bu para yeme içmeye bile yetmiyor. Ama kendisi nasıl oluyorsa bir çift at satın alabiliyor. Hem duyduğuma göre 30.000 lira tutarındaki bir evi satın almak üzere görüşmeler yapıyormuş” demem zerine: “Atların yemini evden ve çok ucuza tedarik ediyor. Evi Mustafa İzzeddin Bey adına satın almak için görüşüyor” dedi. “Siz kendisini ne kadar savunsanız da ben yolsuzluk yaptığına inanıyorum. Beni burada ilgilendiren onun kendisi değıldir. Ben asıl sizinle ilgileniyorum. Çünkü herkes onun sizinle ortak olduğuna inanıyor. Zaten böyle bir şey olmasaydı bu kadar açıktan yolsuzluk işlemeye cesaret edemezdi. Beni devlet-i âlilelerinize böyle şeyler arz etmeye sevk eden de budur” dedim. Vali: “Şu halde bana somut bir delil getirmenizi rica edeceğim” dedi. Ben de: “Baş üstüne” diye karşılık verdim.

Yanından ayrıldıktan hemen sonra polis müdürünün sularıyla ilgili bazı maddeleri bir dosya halinde hazırladım ve istemesi durumunda valiye vermek için cebime koydum, ancak vali hiçbir zaman sormadı. Kendisiyle konuşmamdan  gün sonra polis müdürünün izin alıp İstanbul’a gittiğini duydum. Gidişinden bir gün sonra vali kendisi hakkında tahkikat yaptırmak üzere bir komisyon kurdu. Komisyon raporuna göre kendisinin alenen yolsuzluk yaptığı ve rüşvet aldığı açıkça ispatlanmıştı. Vali derhal İstanbul’a bir telgraf gönderip kendisini istetti. Ancak bütün bunlar hakkında bana tek bir kelime bile söylemiyordu. Sadece arkadaşlarımla biraraya geldiğinde onlara şnları söyleyip duruyordu: “Polis müdürü şöyle şöyle işler yapmış. Kendisini İstanbul’dan ağırttım. Şu anda yolda filan yerde.” Yani onu gün be gün takip ediyordu. Rayâk’a varıncaya kadar böyle devam etti. Rayâk’a ulaştığında Vali evime geldi. Hoşbeş faslından sonra bana: “Bugün senin yanına alelade bir ziyaret için gelmedim. Burada resmî bir sıfatla bulunuyorum” dedi. Ben: “Resmî bir sıfatla da gelseniz hoşgeldiniz, buyurunuz” dedim. “Hayır” dedi, “buraya polis müdürü hakkındaki sözleriniz için size teşekkür etmeye geldim. Ayrıca bundan sonra beni ilgilendiren birşey duyduğunuz zaman rica ederim saklamayın,

hemen bana haber verin. Çünkü işin aslı şu ki, şu koca şehirde o melun hakkında benimle konuşan tek kişi sizsiniz.” “Kim size böyle bir şeyi anlatmaya cesaret edebilir ki?” dedim, “size olan bütün sevgime ve sizin bana olan itimatınıza rağmen bir türlü inanmak istemediniz ve sürekli onu savundunuz.”

Netice-i kalam, polis müdürü ertesi gün geldi. Geldikten bir gün sonra valinin huzuruna çıktı. Orada neler konuşuldu bilmiyorum ama öğleden sonra polis müdürünün intihar ettiğini öğrendim. Akşamleyin Vali evime teşrif etti. Kendisine neler olduğunu ve polis müdürü intihar etmiş diye duyduklarımın doğru olup olmadığını sordum. “Evet, doğru, suça göre ceza olur” dedi.

1916 Yılı Olayları ve Sürgünler

Cihan Harbi’nin çıkacağını bekliyordum. Görevim gereği, yılın büyük kısmını İstanbul’da geçirmeye mecburdum. 1916 yılında, Cemal Paşa’nın intikam için fırsat bulduğunu ve önde gelen Arapların birçoğunu vatana ihanet suçlamasıyla hapse atmaya başladığını öğrendim. Aslında kendisinin tek {derdi} düşünen kafaları koparmaktı. Çünkü ona göre böylece Arapların ayakta duracak hali kalmayacak ve haklarını savunan kimse bulamayacaklardı. Bunu okuyucuya daha sonra açıklayacağım bazı icraatları sayesinde ispat etti. Bunun üzerine ben de Arap milletin vekili sıfatıyla, kendisinin bu zulümlerini durdurmak için birşeyler yapmak gerektiğini düşündüm. Bazı arkadaşlarla görüşerek, bütün Arap kökenli milletvekillerini toplayıp bu meseleyi ele almayı ve ne yapmamız gerektiğini tartışmayı düşündük. Ancak çoğu tereddütlüydü. Kendilerine: “Benim niyetim Cemal Paşa’ya saldırmak yahut muhalefet etmek değil, toplantının amacı sadece bir durum değerlendirmesi yapmaktır. Eğer siz karar verirsiniz mecliste kendisiyle mücadele ederiz. Eğer isterseniz ben kendim onunla mücadele ederim. İsterseniz meclis başkanı Adil Bey’den bu komediye bir son vermesini isteyebiliriz. İttihat ve Terakki Partisi ile görüş-

mek isterseniz, ben ittihatçı olmadığım halde Parti'ye gidip sizin adınıza görüşme yapmaya hazırım. Maksadımız, üzerimize düşen görevi yerine getirmek için birşeyler yapmaktır" dedim. Tartışmalar sonunda toplanacaklarına söz verdiler. Emir Ali el-Cezairli Paşa'nın evinde toplanmayı kararlaştırdık. Belirlediğimiz vakitte oraya gittik, ancak pek az arkadaşımız gelmişti: Merhum Hacı Tevfik Hammâd Efendi ve Faris el-Hûrî Bey, Abdülkadir el-Kılânî Efendi, Bedî el-Müeyyed Bey. Benimle birlikte Sadullah Molla Bey de gelmişti ama sadece benden utandığı için oradaydı. Aynı zamanda bazı arkadaşların gelmemeleri uygun olmuştu. Arkadaşların çoğunun katılmaması üzerine toplantı bir sonuç alınamadan dağıldı.

Bu toplantıdan kısa bir süre sonra, Cemal Paşa önce Abdülvehhab el-İngilizi,¹⁸⁷ sonra merhum Abdülhamid ez-Zehrâvî Efendi'nin yakalanmaları için emir verdi. Ben İstanbul'dayken Cemal Paşa'nın beni ve merhum Muhtar Beyhüm'ü de ısrarla yakalamak istediğini öğrendim. Ancak Vali Azmî Bey bu isteğine onay vermemişti ve mesele aralarında önemli bir tartışma konusu haline gelmişti. En sonunda merhum Muhtar'ın Şam'a gidip Cemal Paşa ile görüşmesi konusunda anlaştılar, ancak Cemal Paşa'nın kendisini tutuklamaması şart koşulmuştu. Muhtar, Paşa ile görüşmesini yaptı ve valiye söz verdiği gibi Paşa kendisini tutuklamadı. Görüşmenin sonunda "Azmî Bey'e teşekkürlerimi ilet" bile demişti.

Böylece beni tutuklamaktan vazgeçti. Fakat Beyrut'a döndüğüm zaman Şeyh Esad eş-Şukayrî Efendi'den Cemal Paşa'yla görüşmek üzere Şam'a gitmem gerektiğine dair bir uyarı aldım. Vali Azmî Bey o sırada orada değildi ve yanında merhum Muhtar Beyhüm ile Abdülhamid el-Gandûr da vardı. Merhum Mustafa el-Kanevât Paşa'nın da aralarında bulunduğu bazı arkadaşlarla birlikte trene bindim. Âleyh'e vardığımızda oradaki tutukluları bindirmek üzere trende bir yer hazırladıklarını gördük. Tutuklular; Abdülhamid ez-Zehrâvî Efendi, Şükrü el-Aseîlî Bey, Rüştü eş-Şenî'a Bey,¹⁸⁸ Şefik el-Müeyyed Bey, Abdülvehhab el-İngilizi, Emir Ömer el-Cezairli ve diğerleri idi.

Tutukluları gördüğümde kendilerini öldürmek üzere Şam'a götürdüklerini anlamıştım. Allah'a sığındım ve kendi kendime; "memleketin ileri gelenlerini öldüren bu kan dökücü gaddar ile nasıl buluşur ve konuşurum?" diye düşündüm. Biraz düşününce treni kaçırdığımı söyleyerek Rayâk'tan geri dönme fikri aklıma geldi. Merhum Mustafa Paşa'ya dönerek düşündüklerimi anlattım. Bana acıdığı için bunu uygun bulmadı ve beni ikna etmeye çalıştı. Fikrimden dönmem için ikna etmek üzere çok uğraştı ancak ben vazgeçmedim ve Rayâk'ta trenden indiğim zaman çantama göz kulak olmasını rica ettim.

Rayâk yolunda giderken Abdülhamid Efendi ve Abdülvehhab Efendi ihtiyaç molası için trenden indiler. Beni görünce Selâm verip: "Ahirette buluşuruz inşallah" dedikleri zaman son derece büyük bir üzüntüye kapıldım. Rayâk'a varınca trenden inmeye çalışırken birden merhum Ahmed Muhtar Beyhüm ile merhum Abdülhamid el-Gandûr geldiler ve Vali Azmî Bey'in yanından geldiklerini ve bizzat vali tarafından özellikle bana gönderildiklerini söylediler. Vali, Cemal Paşa'nın bana karşı öfkesini yatıştırdığını söylüyor ve Paşa ile karşılaştığımda alttan almamı rica ediyordu. Kendilerine Rayâk'ta gecikme planımdan bahsettim ancak uygun bulmadılar ve bunun valiyi sıkıntıya sokacağını söylediler. Ben de söylediklerini kabul edip yola devam ettim. Şam'a vardığımda kendisiyle hemen o gece, olaylardan önce görüşmek istedim ancak başaramadım.

Ertesi gün sabah hüküm infaz edildi ve Âleyh'den getirilen ileri gelen şahıslar darağacına asıldılar. Ne yapacağımı şaşırmıştım. Memleketin önde gelenlerini idam ettiği şu saatte kanlı bir gaddar ile nasıl buluşacaktım ve konuşurken kimbilir aramızda neler geçecekti? Acaba kendisiyle görüşmeden Şam'dan dönse miydim? Paşa ve Azmî Bey bundan nasıl etkilenirdi? Bir süre böyle tereddütler yaşadktan sonra görüşmeye karar verdim. Kendisini görmek için Victoria Otel'i¹⁸⁹ gittim ancak orada bulamadım. El-Hıyâra'da, Abdurrahman el-Yusuf Paşa'ya "seyran"¹⁹⁰ davet edildiğini öğrendim. Otelde merhum Kral Faysal'ı gördüm. Çok üzgün olduğu yüzünden belliydi. Şeyh Esad

eş-Şukayrî ve diğerleri de aynı durumdaydılar. Otelden çıktım, akşam tekrar uğradım ama hala dönmemişti. Gelinceye kadar bekledim. Benimle karşılaşınca ilk olarak: “Hamdolsun herşey yolunda” dedi ve odasına çağırdı. Bana baktı ve: “İslahatların sonuçları hakkında ne dersin?” diye sordu. “Size daha önce eğer ıslahatlar hakkında bahis açmak istiyorsanız ben buna hazırım demiştim ancak konuşmak arzu etmemiştiniz. Aynı şeyi şimdi de söylüyorum. Ayrıca şunu da ilave edeyim ki; devlet-i âliniz konsoloslukların belgelerini ele geçirdiğinize göre Paris’te dışişleri bakanlığında yaşadıklarımızı da öğrenmiş olmalısınız” diye cevap verdim. Tek bir kelime bile karşılık vermediği gibi, suratı daha fazla asıldı. Bu sırada odaya ordu muhasebecisi (*muhasebecî*) Tevfik Bey¹⁹¹ girdi ve Anadolu’ya sürülmesi kararlaştırılanların isimlerini ihtiva eden bir listeyi, dağıtımlarını istediği gibi yapması için Paşa’ya verdi. Listede merhum Rıza es-Sulh Bey ile oğlu Riyaz Bey’in de adı vardı. Onların isimlerine sıra geldiğinde: “Baba şuraya, oğul başka bir yere” deyince, durum ne kadar nazik olursa olsun artık susamadım ve cesaretimi toplayıp şöyle dedim: “Devletlü Paşa! Pek tabiidir ki bilmediğimiz bir sebebe binaen bunların sürülmesini emrediyorsunuz. Ancak malumunuz Rıza Bey hasta ve yaşlı bir adamdır. Sizin emrettiğiniz gibi çocuğundan ayrı tutulması sadece bir sürgün değil aynı zamanda işkence olacaktır.” Yine tek bir kelime bile cevap vermedi. Ama Tevfik Bey’e dönerek her ikisini de aynı yere sürmelerini emretti. Tevfik Bey odadan çıktıktan sonra gitmek için izin istedim. Olur dedi ve Beyrut’a ne zaman döneceğimi sordu. “Yarın sabah” dedim. “Ben de yarın gidiyorum, orada buluşuruz” diye cevap verdi.

Selâm’ın 1918 Yılında İstanbul’daki Faaliyetleri

1918 yılında merkezî hükümet Ahmed Cemal Paşa’yı dördüncü ordu kumandanlığından alarak yerine Alman [Liman] von Sanders Paşa’yı atadı ve kendisini Yıldırım Orduları komutanı ilan etti. Cemal Paşa hükümete kızgınlığı yüzünden onu

düşürmek için çalışmalara başladı. Mustafa Kemal Paşa ve [Ali] Fethi [Okyar] Bey'le anlaşarak hükümeti düşürüp kendi başkanlığında yeni bir hükümet kurma planları yaptı. Aynı dönemde İstanbul mebusu İsmet Bey'in yeri de boşalmış ve Fethi Bey onun yerine seçilmişti. Fethi Bey ilk iş olarak meclise Reji anlaşması süresinin yenilenmesi için bir teklif sundu. Meclisin bu anlaşmayı reddedeceğini, böylece hükümetin de zorunlu olarak düşeceğini hesap ediyor, sonra da Cemal Paşa tarafından yeni bir hükümet kurulacağını düşünüyordu.

Anlaşma meselesi şuydu: 1912 yılında Osmanlı ordusunun yenilgisi ve müttefik Balkan devletlerinin bütün Rumeli topraklarını işgal etmesiyle sonuçlanan Balkan Harbi sonrasında, toprak paylaşımı yüzünden söz konusu devletlerarasında bazı anlaşmazlıklar çıkmıştı. Enver Paşa bunu fırsat bilip Edirne'yi geri almak istedi. Ancak bu saldırı için gerekli maddi destekten yoksundu. Hükümet Reji¹⁹² idaresiyle anlaşarak bir buçuk milyon lira borç aldı. Buna karşılık hükümet de kendisinin imtiyazını on beş yıllığına {tekrar} yenileyecekti.¹⁹³ Olaylar bu şekilde gelişti ve Enver Paşa Edirne'yi geri aldı. Hükümet de onaylanması için anlaşmayı meclise havale etti. Onaylanacağından emin olamadığı için anlaşmayı maliye encümenine havale ederek orada ebediyete kadar beklemeye bıraktı. Daha önce bahsettiğimiz gibi Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Bey'le anlaştığı zaman hükümeti düşürmek için en iyi yolun bu anlaşmayı meclise sunmak olduğuna karar verdiler. Meclisin anlaşmayı red edeceğinden şüpheleri yoktu. Bu sebeple Fethi Bey ısrarla anlaşmanın mecliste görüşmeye açılmasını istedi. (O günün Sadrazamı) Talat Paşa, anlaşmayı incelemek için meclisten bir ay süre istedi. Avrupa'da bulunan Maliye Nazırı Cavit Bey'in yokluğunu da mazeret olarak gösterdi. Çünkü mesele kendisini birinci dereceden ilgilendiriyordu. Meclis, günü belirlenmek şartıyla müzakerenin bir ay ertelenmesini onayladı.

Belirlenen gün geldiğinde Talat Paşa Rusya ile barış görüşmeleri için yurt dışında bulunuyordu. Cavid Bey de Avru-

pa'dan henüz dönmemişti. Meclise bir telgraf gönderen Talat Paşa görüşmenin bir ay daha ertelenmesini rica etti. Böylece Cavid Bey'in de döneceğini söylüyordu. Bu da kabul edildi. Yeni görüşme tarihinden üç gün önce Cavid Bey Avrupa'dan döndü. Aynı trende Meclis ikinci başkanı merhum Muhammed Fevzi el-Azım Paşa da bulunuyordu. Viyana Sefiri olan arkadaşı Hüseyin Hilmi Paşa'yı ziyaretten dönüyordu. Ben, merhum Sadullah Molla Bey ve Vasfi el-Atası Efendi kendisini karşılamaya gitmiştik. Dönüş yolunda şunları söyledi: "Cavid Bey Reji anlaşması hakkında sizin grubunuzun düşüncesini sordu. Ben orada bulunmadığım için bilmiyorum diye cevap verdim. Sizin grubunuzun düşüncesini öğrenmemi ve kendisine bildirmemi rica etti. Hüseyin Hilmi Paşa ısrarla hükümetle birlikte hareket etmenizi rica ediyor, ne dersiniz?" Kendisine merhum Vasfi Efendi¹⁹⁴ cevap verdi: "Biz bizimle birlikte yürüyen yalnız bırakmayız." Paşa: "Ne demek istiyorsunuz?" diye sorunca da: "Memleketimizden sürülenleri kim kurtarırsa biz onlarla birlikte hareket edeceğiz" dedi. "Cavid Bey'e bunlardan bahsedeyim mi?" diye sorunca biz de evet dedik.

Ertesi gün İttihatçıların grup toplantısı vardı. Toplantı, söz konusu anlaşma hakkında nasıl davranacaklarını belirlemek için yapılıyordu. Merhum Muhammed Paşa bana geldi ve şunları söyledi: "Cavid Bey beni size gönderdi ve sizinle bugün mecliste buluşmak istediğini söylememi emretti. Ben 'Selim bugün meclise gelmez, çünkü mecliste genel oturum yok. Kendisi İttihatçı olmadığı için grup toplantısına da katılmaz' dedim. 'Öyleyse ona git ve bugünkü oturumdan önce kendisiyle muhakkak görüşmek istediğimi söyle' dedi." Meclise gittim ve Cavid Bey'le buluştum. Bana: "Bizden ne istiyorsunuz?" diye sordu. "Cemal Paşa'nın bize Suriye'de neler yaptığını biliyorsunuz. İdamlar, hapis cezaları ve işkenceler yetmiyor muş gibi bir de erkek, kadın ve çocuklarımızın birçoğunu yerlerinden edip Anadolu'nun ücra yerlerine sürdü. Bu yüzden kendisini hiç sevmeyiz ve hakkında konuşmaktan da hoşlan-

mayız. Mümkün olan her yolla kendisinden intikam almak isteriz. Şu anda bize muhtaç olduğu için bizimle birlikte hareket etmeye ve her istediğimizi yapmaya mecburdur. İlk isteğimiz, bütün sürgünlerin kayıtsız şartsız iadesidir. Eğer bu isteğimizi yerine getirmeye razı iseniz onun yerine sizinle işbirliği yaparız” diye cevap verdim.¹⁹⁵ “Buna söz veriyorum, Talat Paşa döndüğünde gereken çalışmalara başlayacağım” dedi. Ben: “Suriye’de olanların sizin görüşünüze tamamen aykırı olduğunu biliyorum. O yüzden sizin bana böyle bir söz vermenizi kabul edebiliyorum. Ancak bu sözü yerine getirmeyi bana kim garanti edebilir? Şimdi sizin arkadaşlarınız da benzer sözler vereceklerdir” dedim. “Ben kendi adıma ve arkadaşlarım adına söz veriyorum” dedi ve arkadaşlarının isimlerini saydı. Dedim ki: “Cavid Bey, sizin özgür ve sözüne sadık bir kişi olduğunuza inanıyorum. Eğer bu meselenin çözümünün zor olduğuna inanıyorsanız arkadaşlarım önünde benim yüzümü kara çıkarmayınız, bırakınız meseleyi ben kendim halledeyim.” “Hayır” dedi, “şerefim üzerine söz verdim ve yerine getireceğim.” Başkanlık kapısı önünde toplanmış beni bekleyen Arap mebusu arkadaşların yanına dönerek: “Anlaştık, gidin ve hükümet lehine oy verin” dedim. Hükümet bu meselenin görüşülmesini bir yıl ertelemeyi talep ediyordu. Grubumuz oylamaya katıldı ve hükümet lehine oy kullandı. İttihatçılar ikiye bölünmüş olduğundan çoğunluğun sağlanması grubumuzun oyuna bağlıydı.

Ertesi günün sabahı grubumuz toplandı. Kendilerine Cavid Bey’le aramda geçenleri anlattım. Verdiği sözü yerine getirmesi için hükümeti takip etme görevini bana ve Şekip Arslan’a tevdi ettiler. Hükümet de sözünü tuttu. İlk olarak kadın ve çocukların iadesi ve sürgün bölgelerinin kapsamının bütün Anadolu şehirlerini içine alacak biçimde genişletilmesi hakkında karar çıkarttı. Ardından yaşlı erkeklerin iadesi için karar çıktı. Ancak bu son kararın uygulanmasında çok zorluklarla karşılaştık. Çünkü Cemal Paşa dâhiliye nazırına vekâlet ediyor ve bize zorluk çıkartıyordu. Öyle ki bir seferinde kendisiyle görüş-

mek zorunda kalmıştım. “Böyle bir şey mümkün değil” diyor-
du. “Burada biri çıkıp da erkekler işledikleri suçlardan dolayı
cezalandırılabilirler, ancak kadın ve çocukların suçu neydi ki
Cemal Paşa kendilerini sürgüne göndermişti diye sorabilir. Şu-
nu söyleyebilirim ki bu, bizim arkadaşlarla yaptığımız anlaş-
manın bir sonucuydu. Ancak kendilerinin anlaşmanın gerekle-
rini yerine getiremeyeceklerini anladığım zaman (burada hü-
kümetin meclise sunduğu bir kanun teklifine gönderme yap-
maktadır. Bu kanun, hükümete tehcir yetkisi bahşedecekti, an-
cak meclis tarafından kabul edilmedi) sadece kadın ve çocuk-
ların iadesini kabul ettim. Ancak erkeklerin iadesine {razı de-
ğildim.}” Buna rağmen, uzun süren gayretler sonucunda her-
kesin vatanlarına iadesi hakkında gereken emirleri çıkartmaya
muvaffak olduk. Çok kısa zamanda da herkes vatanına döndü.

Dipnotlar

- 1 Orijinal metinde “بالاحاح” şeklindedir.
- 2 1914-1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı’nı kastediyor.
- 3 Orijinal metinde “لم يعتى” şeklindedir.
- 4 Orijinal metinde “الامرار” şeklindedir. Avam diline ait bu kelime Bey-
rut’ta hala kullanılmaktadır.
- 5 Mabeyn: Türkçe bir kelimedir. Sultanın sarayını ve içindeki sultanı, maiy-
yeti ve görevlileri ifade eder [ما، ve بين kelimelerinden oluşan ve “arada-
ki şey” anlamına gelen bu terkip aslında Arapçadır].
- 6 [Mehmed Ali Bey Beyrut valiliğine 11 C. Âhire 1326/11 Temmuz 1908’de
tayin edilmiştir, bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi , YA.Hus. 523/65].
- 7 Cünye: Lübnan bölgesinde Beyrut’un kuzey doğusuna düşen bir yerdir. O
dönemde burada küçük bir liman vardı.
- 8 Ekrem Bey: Reşit Paşa’nın yerine 1906 yılında Kudüs mutasarrıflığına
atandı. Ekrem Bey Yahudilerin Filistin’e göçüne karşı olan Osmanlı yasa-
larını uygulamıştır. 1908 ayaklanmasından sonra Beyrut’a nakledilmiştir.
- 9 Abdülkadir ed-Denâ Efendi (?): Beyrut’ta doğup büyümüştür. Siyaset, ba-
sın ve toplumsal alanlarla ilgilenmiştir. Beyrut belediye başkanlığı ve
1907’de Cem’iyyetü’l-makâsîd başkanlığını yapmıştır. Kardeşi Muham-
med Reşid ed-Denâ ile birlikte *Beyrut* gazetesini çıkarmıştır. Muhammed

Reşid'in 1902'de ölmesi üzerine [gazetenin] yayınına son verilmiştir. Birkaç ay sonra küçük kardeşleri Muhyiddin ed-Denâ'nın imtiyaz sahibi olması üzerine yeniden yayına başlamıştır. Muhyiddin, gazetenin idaresi ve yazışları müdürlüğünü 1905'te Abdülkadir'e bırakmıştır. Abdülkadir bu dönemde belediye başkanıdır. Gazete yayınına bir süre daha ara verdikten sonra valinin tavsiyesi üzerine 1909'de yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Abdülkadir ed-Dena Ahmed Cevdet Paşa'nın *Osmanlı Devleti Tarihi*'ni Arapça'ya tercüme etmiştir [Söz konusu tercüme *Tarih-i Cevdet*'in ilk cildinin tercümesidir].

- 10 Muhammed Eyas Efendi (? — 1911): Şam asıllı olup Beyrut'ta doğmuştur. Beyrut'un ileri gelenlerinden. Beyrut belediye başkanı olmuştur. Eserleri arasında *et-Tenbihü'l-vâcib* ve *Sellü'l-hüsâm* bulunur. Elimizde iki kitabı olmasına rağmen, Selim Selâm hatıralarında Muhammed Eyas'ın okuma yazma bilmediğini söyler. O dönemde bazı şahısların yaptığı gibi, Muhammed Eyas da iki kitabını ve bazı gazetelere gönderdiği cevaplarını birilerine yazdırmış olabilir.
- 11 Bu seçimler 1908 yılı Kasım'ında yapılmıştır. Beyrut ve kazalarında Süleyman el-Bustâni ve Rıza es-Sulh, Trablusşam livasında Fuad Hulusi kazanmıştır. Bu seçimler hakkında daha fazla bilgi için bk. Hassan Hallâk, *Mevkıfû'd-Devleti'l-Usmâniyye mine'l-hareketi's-Sahyûniyye 1897-1909*, s. 300-301.
- 12 Rıza es-Sulh Bey (1860-1935): Sayda ve Beyrut'un ileri gelenlerinden Ahmed Paşa es-Sulh'un oğludur. Rıza Bey Sayda'da dünyaya gelmiş ve yönetimde görev almıştır. 1909 [1908] yılında Meclis-i Mebusân'a Sayda milletvekili olarak seçilmiştir. İstanbul'daki "Hür ve Mutedil Arap Partisi"nin (el-Hizbu'l-hurr el-arabi el-mu'tedil) [Kitapta geçtiği şekliyle bir kuruluşa rastlayamadığımızdan burada kastedilenin "Mutedil Hürriyetperverân Fırkası" olduğunu düşünüyoruz. Rıza es-Sulh bu partinin idare heyetinde yer almıştır, bk. Sabine Prâtor, *Der arabische Faktor in der jungtürkischen Politik*, Berlin 1993, s. 275 | ve İttihatçıların rakibi "Hürriyet ve İtilaf" partisinin kuruluşunda yer almıştır. Türkler tarafından 1916-1918 yıllarında Anadolu'ya sürülmüştür. Faysal döneminde, 1920'de içişleri bakanı olmuştur. Ardından Şura-yı devlet başkanı ve tekrar içişleri bakanı olmuştur. Fransızların 1920 yılında Suriye'yi işgal etmesi üzerine Beyrut'a yerleşmiş ve ölene kadar orada kalmıştır.
- 13 Süleyman el-Bustâni Efendi (1856-1925): Hattâr b. Selûm el-Bustâni'nin oğludur. Eğitimini Beyrut'ta almış, ardından sekiz yıllığına Basra ve Bağdat'a gitmiştir. Sonra Mısır'a, sonra da İstanbul'a gitmiştir. 1909 [1908] seçimlerinde Beyrut mebusu olarak Meclis-i Mebusân'a girmiştir. Meclis-i Ayân üyesi, ardından Ticaret ve Sanayi nazırı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İsviçre'ye gitmiş, oradan Mısır'a gelmiş,

- sonra da New York'a gitmiş ve orada ölmüştür. En meşhur eserleri: *İlyâ-zatü Humerus (İlyada)*, *Târihu'l-Arab, ed-Devletü'l-Usmâniyye kabl'e'd-düstûr ve badehü, el-Ihtizâlü'l-arabî, Selâset eczâ min dâireti'l-maârifitir*. Gazete ve dergilerde yayınlanmış birçok makale ve araştırması vardır.
- 14 Meclis-i Mebusân: Osmanlı meclisidir. Meclis-i Mebusân-ı Osmani adıyla bilinir. Meşrutiyet anayasası ile kurulmasına karar verilmiştir.
- 15 [İbrahim Edhem Bey Aralık 1908-Mayıs 1910 ve Ağustos 1912-Ocak 1913 olmak üzere iki kez Beyrut valiliği yapmıştır].
- 16 مستشفى البرسيا : Alman hastanesi. Bugün Starco binası adıyla bilinen bölgede bulunuyordu.
- 17 İkinci ismi yazıp üstünü çizmiş, ama yerine başka bir isim koymamıştır.
- 18 Abdülkadir el-Kabbâni (1848-1935): Beyrut'un ileri gelenlerindenidir. Orada doğmuş ve ölmüştür. 1875-1908 yılları arasında *Semerâtü'l-fünûn* gazetesini çıkarmıştır. Beyrut'taki "Cem'iyetü'l-makâsıd"ın kurucularındandır ve ilk başkanıdır. Beyrut belediye başkanlığı yapmıştır. Ayrıca önce maarif müdürü, ardından "el-Evkafü'l-İslâmiyye" müdürü olmuştur. Osmanlı-Arap işbirliği ile kurulan Beyrut'taki "el-Câmi'atü'l-Usmâniyye"nin (Osmanlı Üniversitesi) kurucusudur. Beyrut'ta Hacı Sa'd Hammâde tarafından kurulan "Cemiyetü'l-fünûn"un da üyesidir.
- 19 اوائل : Şam bölgesinde halk dilinde kullanılan bir kelimedir. Teçhizat anlamına gelir.
- 20 Tarihçi Yusuf İbrahim Yezbek'e göre, Selim Ali Selâm'ın bu tarihlendirmesi yanlıştır. Aynı hatayı Cemiyet'in kendisi de yapmaktadır. Ona göre Cemiyet 1296'da değil, hicri 1295 yılının başında kurulmuştur. Bunları başkan Abdülkadir el-Kabbâni'nin hatıralarına dayanarak söylemektedir. Bk. *Evrâku Lübnâniyye* Nisan 1955, c. 4, s. 154. Ayrıca bk. le Vicomte Philippe de Tarrazi, *Tarihu's-sihâfeti'l-arabiyye*, c. 1, s. 100. Ayrıca bk. Cemiyet'in kuruluşundan iki yıl sonra yayınladığı *el-Fecru's-sâdik* kitapçığı.
- 21 Allâme İmam Abdurrahman el-Hût (1846-1916): Beyrut'ta doğdu ve öldü. Beyrut meşyehası şeyhi Allame İmam Muhammed el-Hût'un oğludur. Çeşitli dinî ilimler hakkında 35 eseri vardır. İmam Abdurrahman eğitim ve irşadla ilgili toplumsal ve İslâmi faaliyetler gerçekleştirmiştir. El-Câmi'u'l-Umerî el-Kebir'in imamı, nakibü'l-eşraf ve "Cem'iyetü'l-makâsıd"ın başkanı idi. İlki 1908'de olmak üzere bu görevi iki defa yapmıştır. İslâm ümmetin âlimleri icazet almak için kendisini ziyaret etmişlerdir. Modern uyanış hareketinin önderlerinden birçoğu onun elinde yetişmiştir. Beyrut'taki birçok cami onun gayretleri ile inşa edilmiştir: Kantâri Mescidi, Balat Sokağı Mescidi, Harac Mescidi vd. Mecidiye Mescidi'nin tamir ve genişletilmesi de onun sayesinde olmuştur. Beyrut şehri eski surların dışına doğru genişletildikten sonra, o dönemde Bey-

rut'un dışından sayılan Başura mezarlığı için özel bir duvar yaptırmıştır. Dini irşad ve tebliğ hakkında çeşitli yazıları mevcuttur.

- 22 Mustafa Muhyiddin Necâ (1852-1932): Beyrut'ta doğup orada ölmüştür. Şazeli tarikatına mensup ilim ve din adamlarındandır. Beyrut'taki Cemiyet-i Islahiye'nin bazı okullarında ders vermiştir. Beyrut medreselerinde eğitim görmüş, ardından dini eğitimini ilerletmek için Beyrut müftüsü Şeyh Abdülbâsit el-Fâhûrî, Şeyh Abdullah b. İdris es-Senûsî el-Fâsî, fakih Şeyh Yusuf el-Esir ve Şeyh İbrahim el-Ahdeb'den ders almıştır. Fakir kızların eğitimi için kurulan "Semeretü'l-ihsân" okulunda birlik başkanı olmuştur. 1908 yılında Beyrut'taki "Cem'iyetü'l-makâsîd"ın başkanlığını da yapmıştır. 1909'dan vefat yılı olan 1932'ye kadar Beyrut müftülüğü yapmıştır. Alim, şair, fakih ve edebiyatçıdır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Beyânu meşrûiyyeti'l-hicâb*, *Keşfü'l-esrâr li-tenvirî'l-efkâr*, *Nasihatu'l-ihvân bi-lisâni'l-imân*, *Mevridûs-safâ fi mevlidi'l-Mustafa*, *Ferâidü'l-mevâhibi'd-diniyye fi mevlid-i hayri'l-beriyye*, *Mazharu's-suûd fi mevlid-i Seyyidi'l-vücûd*, *Ürcûze fi't-terbiye ve't-ta'lim*, *Tefsiru Cüz-i Amme*, *İrşâdü'l-mürîd*, *Divân mine'ş-şî'r*.
- 23 Ahmed Muhtar Beyhüm (1876-1920): Beyrut'un siyaset ve iktisat alanında önde gelen simalarındandır. Beyrut Cemiyet-i Islahiyesi üyesidir. 1913 Paris I. Arap Kongresi üyesidir. Osmanlı, Lübnan ve Araplar açısından önemli rol oynamıştır. Siyasi ve toplumsal alanda dehasıyla ön plana çıkmıştır. Kadın hareketine yardımcı olduğu da bilinmektedir. 1918 yılında bölgenin emniyet genel müdürü olmuştur.
- 24 Selim et-Tayyâre (?): Beyrut'taki Müslüman cemaatinin önde gelenlerindendir. 1909 yılında Beyrut'taki "Cem'iyetü'l-makâsîd"a üye seçilmiştir. Beyrut ticaret odası üyesidir. 1918 yılında Beyrut'ta Arap hükümeti ilan edilmesi olayına karışmıştır. Emniyet genel müdürü Ahmed Muhtar Beyhüm'ün yardımcılığını yapmıştır. Fransız manda yönetimi sırasında siyasi ve dinî çalışmalarına hız vermiş, 1936 yılında "el-Mü'temeru'l-kavmiyyü'l-İslâmî" üyesi olmuştur.
- 25 Ömer ed-Dâ'ûk (? - 1949): Beyrut'ta doğmuş, orada ölmüştür. Beyrut şehrinde önemli siyasi ve toplumsal rol oynamıştır. 1908 İttihatçı devriminden sonra Beyrut belediye başkanı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1918'de yıkılmasından sonra Beyrut Valisi İsmail Hakkı Bey, belediye başkanı olması hasebiyle Beyrut'un sorumluluğunu kendisine teslim etmiştir. Ed-Dâ'ûk, Emir Faysal ile görüşmeler yaptıktan sonra Arap hükümetinin kuruluşunu açıklamış, saraydaki askeriyenin kışlasına Arap bayrağı astırmıştır. Fransız mandası döneminde de önemli siyasi rol oynamıştır. 1902 yılından itibaren "Cemiyetü'l-makâsîd" üyeliği yapmıştır. 1934 yılında Cemiyet başkanı olmuş, bu görevi 1949'da vefat edene kadar sürdürmüştür. Başkanlığı Selim Selâm'dan bir müddet sonra devralmıştır.

- 26 Şeyh Abdülbâsit el-Ünsî (1867-1940): Beyrut'ta doğmuş, orada ölmüştür. İlim tahsilini Beyrut'ta yapmıştır. Kudüs-i Şerif'teki Sultaniye Üniversitesi'nden yüksek mezuniyet derecesi almıştır. Arapça, edebiyat, fıkıh ve Kuran-ı Kerim dersleri vermiştir. 1893'te şöhreti İstanbul'a kadar yayılan "el-Mektebetü'l-ünsiyye"yi kurmuştur. Kütüphanede çeşitli dillerden 40.000 cilt kitap bulunmaktaydı. 1902 yılından başlayarak 1934'e kadar *el-İkbâl* gazetesini çıkarmıştır. Gazetede Fransız mandasını şiddetle eleştirmiştir. 1918 yılında sultanın fermanıyla Beyrut nakibü'l-eşrafı olmuştur. Aynı zamanda sanayi enstitüsü başkanı, Hilal-i Ahmer derneği başkanı, evkaf-ı İslâmiyye daimi üyesi ve Suriye vakıfları delegesidir. Mısır, Türkiye, Yunanistan, Hindistan ve birçok Arap ülkesine geziler yapmıştır. Birçok edebi eserinden biri şudur: *Ebde'u'l-esâlib fi inşâ'r-resâil ve'l-mekâtib*.
- 27 Muhyiddin el-Hayyât (1875-1914): Sayda'da doğmuş, Beyrut'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Edebiyatçı, fakih ve şairdir. Hocaları Yusuf el-Esir ve İbrahim el-Ahdeb'dir. *Semerâtü'l-fünûn* ve *el-İkbâl* gazeteleri yazarıdır. Eğitim ve öğretim alanında, özellikle Beyrut'taki Cem'iyetü'l-makâsîd okullarında görev yapmıştır. Ardından cemiyetin okullarına genel müfettiş olarak atanmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Dürûsü't-târihi'l-İslâmî* (beş cilt), *Dürûsü'l-fıkıh*, *Medhalü dürûsü'l-kırâat*, *Sevânih ve bevârih*, *Şerhu divân-i Ebi Temmâm*, *Şerhu divan-i İbnî'l-Mu'tez*, *Talîk alâ şerh-i nehci'l-belâğa li Ş-Şeyh Muhammed Abduh*, *el-Vatan ev Silistre* (Türkçe'den tercüme).
- 28 Bedr Arslan Dımeşkiyye (1880-1954): Beyrut doğumludur. Beyrut'ta ve yabancı okullarda eğitim almıştır. Eğitim ve öğretim alanında, özellikle Beyrut'taki Cem'iyetü'l-makâsîd okullarında görev yapmıştır. Aynı zamanda cemiyet üyesidir. Beyrutlu bir edebiyatçı olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bazı iktisadi kurumların kurucusudur.
- 29 Cemil Beyhüm (1887-1978): Beyrutludur. İlk eğitimini Ezher İslâm Üniversitesi'nde almıştır. Sonra lise eğitimine geçmiştir. 1905 yılında "Cem'iyetü'l-makâsîd" üyesi olmuştur. 1919-1920 yılları arasında Suriye Genel Kongresinde Beyrut temsilcisi seçilmiştir. 1929 yılında Beyrut İlimler Akademisi başkanı, aynı zamanda Arap İlimler Akademisi başkanı olmuştur. 1929 yılında "İttihadü's-şebibeti'l-İslâmiyye" (Müslüman Gençler Birliği) başkanı olmuştur. 1942'de İslâm bloku başkanı, 1944'te Siyonizmle Mücadele İçin Lübnan Partileri birliği başkanı seçilmiştir. Siyasi, toplumsal ve fikri birçok cemiyet ve dernekte başkanlık yapmıştır. Gazetelerde yayınlanmış birçok makalesi vardır. Lübnan, Arap, Osmanlı ve devletler tarihi ile toplum, felsefe ve din hakkında yaklaşık 26 eseri vardır. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için şu kitabımıza bk. *el-Müerrih el-Allâme Muhammed Cemil Beyhüm 1887-1978*, Beyrut 1980.

- 30 Julia Tu'me (1880-1954): Lübnan'ın Şûf bölgesine bağlı el-Muhtâre'de doğmuştur. Yazar, edebiyatçı, eğitim ve öğretimcidir. Beyrut'taki kadın hareketinin önde gelenlerindendir. *el-Mer'etü'l-cedide* isimli kadın gazetesini çıkarmıştır. Cem'iyetü'l-makâsîd okullarında ders verdiği gibi, Filistin, Mısır ve Lübnan'daki bazı okullara da gitmiştir. Eserleri arasında Suriye ve Lübnan hakkında yazılmış bir kitap bulunmaktadır. Makâsîd okullarını seçme sebebi hakkında bilgi için Anbere Selâm el-Halîdî'nin kitabına bakılabilir: *a.g.e.*, s. 66-69.
- 31 Zükâk-ı Balât: Batı Beyrut'ta bir bölge.
- 32 Arif Neced: en-Nekedi olarak da bilinir. Hem Osmanlı döneminde hem de Fransız döneminde eğitsel ve sosyal alanlarda önemli rol oynamış Lübnanlı şahsiyetlerden biri olarak tanınır. Miladi 1120 yılında Akleyn'e yerleşen Şûf'taki önemli ailelerden birine mensuptur. Suriye'de adliye müdürlüğü, Dürzi vakıfları müdürlüğü ve Davudiyye okulları müdürlüğü yapmıştır.
- 33 Bu konu hakkında bk. Anbere Selâm el-Hâlîdî, *a.g.e.*, s. 70.
- 34 Bu dönemde seçilen beş kurulan üyelerinin isimleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Beyânu a'mâlî'l-cem'iyye fî Beyrût min Rabî'i'l-evvel 1337-1338 h./1918-1919. Ayrıca bk. Celesâtü'l-hey'eti'l-idâriyye fî Teşrin-i Evvel (October) ve 22, 29 Teşrin-i Sâni (November) 1918.
- 35 Kral Faysal b. el-Hüseyin (1885-1932): Arap ayaklanmasının önderlerinden biri. 8 Mart 1920'de Suriye'de krallığını ilan etti. 1921'de Irak kralı oldu. 8 Eylül 1932'de İsviçre'de öldü. Yerine oğlu Gazî'yi bıraktı.
- 36 Şeyh Ahmed Abbas (1853-1927): Süleyman el-Ezherî'nin oğludur. Mısır asıllı olmakla birlikte Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Hayatının başlarında "Cem'iyetü'l-makâsîd" okullarının idaresini üstlenmiştir. Sonra Beyrut'ta Osmaniye Üniversitesi'ni kurmuştur ki bunun Arap ve İslâm uyanışı ve eğitim ruhunda büyük tesiri vardır. Arap bağımsızlığı fikrini taşıyan birçok kişi oradan mezun olmuştur. Birinci Dünya Harbi sırasında kapatılmış, ardından İslâm Üniversitesi olarak yeniden açılmıştır. İstanbul'a sürgün gönderilmiş bir süre sonra dönmüştür. Ders kitapları ve birçok eseri vardır. Bazıları şunlardır: *Tarihu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye, Rivayetü's-sibâk, Rivâyât anî'l-arab fî'l-câhiliyye*.
- 37 Selim Selâm Filistin'deki Hûle arazilerinin ruhsatını geri almak için 1923 yılında Londra'ya gitmiş ve beş yıl orada kalmıştır.
- 38 Beyrut'taki Fransız konsolosluğu müdürü Coulondre Fransa dışişleri bakanı Poincaré'ye 1912'de yazdığı bir raporda, Selim Selâm'ın Suriye ile Mısır'ın birleşmesi için Mısır'da çalışmalar yaptığını teyit eder. Ona göre İngilizleri destekleyen ve birleşmek için Kahire'de faaliyet gösteren gizli bir heyetin kurulmuş olması mümkündür, çünkü bu heyet Selâm'ın Kahire'deki ikametî sırasında oluşturulmuştur. Yine onun belirt-

- tiğine göre, Hidiv Selâm ve diğer bazı önemli kişiler kendisi karşılamıştır. Bk. D. Vecih Kevserânî, *Bilâdü'ş-Şâm -Kırâet fi'l-vesâik-*, s. 256.
- 39 Abbas Hilmi Paşa (1874-1944): Mehmet Ali'nin torunudur. Kahire'de doğmuş ve Abidin medresesi ile Viyana'da eğitim görmüştür. 1892 yılında hidiv olmuştur. 1912'de İstanbul'da bulunduğu sırada İngilizler tarafından tahttan indirilmiştir. 1944'te İsviçre'de ölmüş ve Kahire'ye defnedilmiştir. Yazma halindeki hatıratı İngiltere'de Public Library'dedir. Bu hatıralar Mısır'da *Mecelletü'l-Mısır*'de "Hidiv Abbas Hilmi'nin Hatıraları" başlığıyla Mayıs ve Haziran 1951'de yayınlanmıştır.
- 40 [Ebubekir Hâzim (Tepeyran) Eylül 1911-Ağustos 1912 ve Ocak-Haziran 1913 tarihleri arasında olmak üzere iki kez Beyrut valiliği yapmıştır].
- 41 Coulondre'nin Poincaré'ye gönderdiği, biraz önce bahsedilen raporun metni için bk. Vecih Kevserânî, *Bilâdü'ş-Şâm*, özellikle s. 255-256. Orada şunlar söylenmektedir: "... Hristiyanların çoğu Fransa ile dostluk ararken, pek azı dışında Müslümanlar İngiltere ile ilişki kurma taraftarıdır... Arap Müslümanlar... muhakkak açıkça, kendi dinleri ve milliyetlerinden bir emirin idare ettiği İslâm memleketi olan Mısır'a yönelecekler."
- 42 Kamil es-Sulh (?- 1917): Saydalıdır. Osmanlı siyasi yönetiminin tezgâhından geçmiştir. Islahat hareketi ve Osmanlı siyasetinde önemli rol oynamıştır.
- 43 Petro Tarrâd (1876-1947): Beyrut ve Fransa'da eğitim gördü. Paris Üniversitesi hukuk fakültesinden 1900 yılında mezun oldu. 1901'de Beyrut'a döndü. Cemiyet-i Islahiye üyelerindendir. Osmanlı Devleti'ne muhalif olduğu için 1914'te Beyrut'tan İskenderiye'ye kaçtı. 1920'de İdare Kurulu üyeliğine seçildi. 1922'de Beyrut vekili oldu. 1929'da ve 1937'de aynı makama tekrar seçildi. Sonra vekiller meclisine başkan seçildi. 1943'te belirli bir süre için devlet başkanı oldu.
- 44 *El-İttihâdü'l-Usmâni* gazetesinin 22 Aralık 1912 tarihli sayısına bakılabilir. Selim Selâm'ın yazısı burada yer alır.
- 45 [Belediyelerin değirmen, dükkân gibi üzerinde çatısı olan binalardan aldığı vergiler kastedilmektedir]
- 46 *El-İttihâdü'l-Usmâni* gazetesinin 22 Aralık 1912 tarihli 1286. sayısından naklen.
- 47 Şeyh Hasan el-Müdevver (1862-1914): Babası Ramazan Şam'lı ilim adamlarındandır. Hasan Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Beyrut ve Şam'daki okullarda eğitim görmüştür. Daha sonra Mısır'daki Ezher üniversitesinde Şeyh Muhammed Abduh ve diğer hocalardan ders almıştır. Beyrut'a döndüğünde "el-Medresetü'l-ilmiyye"yi kurmuştur. Bu okulda ve diğer bazı okul ve camilerde fıkıh ve mantık dersleri vermekle uğraşmıştır. Fetva emini seçilmiş ve Mekteb-i Sultani'de din dersi hocası olmuştur. Yaklaşık 20 eseri vardır. Fıkıh ve kelamla alakalı üç tanesi basılmıştır. Diğer kitaplarını parasızlık yüzünden bastıramamıştır.

48 Şeyh Ahmed Hasan Tabbâre (1871-1916): Beyrutludur. Beyrut'ta özellikle Sultaniye Medresesi'nde eğitim görmüştür. Fakih, edebiyatçı ve Emir Münzir (en-Nevfere) Camii'nin ateşin bir hatibidir. Abdülkadir el-Kabbânî'nin sahibi olduğu *Semerâtü'l-fünûn* gazetesinde yazarlık yapmıştır. 1908'de Meşrutiyet ilan edilince *el-İttihâdü'l-Usmâni* gazetesini çıkarmış, ancak gazete hükümet tarafından hemen kapatılmıştır. Fakat kısa bir süre sonra da *el-l'tilâfü'l-Usmâni* gazetesini çıkarmıştır. 10 Mayıs 1914'te *el-İslâh* gazetesini çıkarmıştır. Islahatların ve adem-i merkezîyetçiliğin samimi bir savunucusudur. 1913'te Paris'te yapılan Birinci Arap Kongresi üyesidir. 1916 yılında Cemal Paşa tarafından tutuklanmış ve idam edilmiştir.

49 Şeyh Muhammed Mustafa el-Galâyini (1886-1944): Beyrut'ta doğmuş, orada ölmüştür. Beyrut ve Mısır'da eğitim görmüştür. Muhammed Abduduh'un talebesidir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra *en-Nibrâs* dergisini çıkarmıştır. Sultaniye Medresesi'nde Arapça hocalığı yapmıştır. Türklerin Dördüncü Ordu'sunda hatiplik yapmış, orduyla birlikte Sahara'ya ve Süveyş'e gitmiş, oradaki savaş [Kanal harekâtı] ve yenilgiye şahit olmuştur. Beyrut'a hoca olarak dönmüş, savaştan sonra bir süre Şam'da oturmuştur. Faysal'ın Arap ordusuna gönüllü olarak katılmıştır. Beyrut'a döndüğünde, Lübnan dâhiliye müdürü Esad Hurşid Bey suikastına karışmak suçlamasıyla Fransızlar tarafından 1922 yılında tutuklanmıştır. Sonra serbest bırakılmış ve Doğu Ürdün'e gitmiştir. Orada Kral Abdullah'ın çocuklarının eğitimini üstlenmiştir. Bir süre sonra Beyrut'a dönüp Arap İlimler Akademisi'ne üye olmuştur. Aynı zamanda "el-Meclisü'l-İslâmi" başkanı ve ölümüne kadar şeriiye kadısı olmuştur. *Nazarât fi'l-luga ve'l-edeb*, *'İzatü'n-nâşiin, Lübâbu'l-hıyâr fi sireti'n-Nebii'l-muhtâr, Hıyâru'l-makûl fi sireti'r-Rasûl, el-İslâm rûhu'l-medeniyye* (Cromer'e reddiye), *Nazarât fi kitâbi's-süfûr ve'l-hicâb, Dîvânu'l-Galâyini, Ericü'z-zehr*. Şunu da belirtelim ki Şeyh Galâyini'nin birçok kıymetli eseri hala yazma olarak durmaktadır. Bunların çoğu akrabaları ve Beyrutlu damadı Şefik Mekniyye'dedir.

50 Şeyh Abdülkerim Ebu'n-Nasr (1863-1933): Beyrut'ta doğmuş, orada ölmüştür. Şeyh Ebu'n-Nasr b. Şeyh el-Allâme eş-Şair Ömer el-Yafi'nin oğludur. Sultan Abdülmecid bu şahsa Beyrut'ta büyük bir arazi bağışlamış, bu araziye Ebu'n-Nasr Camii ve Çarşı'sı inşa edilmiştir. Şeyh Abdülkerim dini ve fikhî meselelerle ilgilenmiştir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasetle de ilgilenmiştir. *El-Câmiatü'l-Usmâniyye* gazetesini çıkararak, Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan birleşik Arap vilayetlerinin bağımsızlığı için çalışmıştır. Beyrut istinaf mahkemesi üyesi seçilmiştir. Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine meşihat payesi verilmiştir. Aynı zamanda Beyrut nakibü'l-eşrafıdır.

- 51 Şeyh İbrahim el-Meczûb (1863-1937): Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Babasından, Şeyh Yusuf el-Esir, Şeyh Abdülbâsit el-Fâhûri, Şeyh Abdurrahman el-Hût ve Şeyh Ahmed Bedrân'dan ders almıştır. Minâu'l-husun bölgesindeki Beyhüm Mescidi'nin imamıydı. El-Câmi'u'l-'Umeri el-kebir'in dersiâmiydı. İlmi heyet üyeliği ve Cemiyet'in okulunda hocalık yaptı. 1920'de Beyrut müftüsü Şeyh Mustafa en-Necâ'nın yardımcılığına getirildi. Edebi eserleri ve Hazreti Peygamber hakkında kaside ve methiyeleri vardır. *İle'l-hâlikil-'azim* bunlardan biridir.
- 52 Abdülbâsit Fethullah (1871-1929): Hasan Fethullah'ın oğludur. Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Abdülbâsit edebiyatçıydı. Şeyh Abbas'tan ders almıştır. Birçok ilim ve hayır kurumunun kuruluşunda yer almıştır. Arap İlimler Akademisi'ne üyedir. Gazete ve dergilerde çıkmış birçok yazısı vardır. Fransızca'dan birçok kitap çevirmiştir. Ernst Lokofi'nin *Meseletü'n-nisâ'sı* bunlardan biridir.
- 53 Abdülbâsit el-Ünsi (? - 1928): Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Edebiyat, gazetecilik ve siyasetle ilgilenmiştir. Aynı zamanda matematikçidir. *El-Ikbal* gazetesini çıkarmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ebda'u'l-esâlib fi inşâ'r-resâil ve'l-mekâtib, Hidâyetü's-sâil ilâ intişârî-resâil, el-Bastu'l-vâfir fi hisâbi't-tâcir* [26. dipnotta aynı kişinin doğum ve vefat tarihi 1867-1940 olarak verilmişti].
- 54 Muhammed Hasan el-Mahzûmi Paşa (1868-1931): Beyrut'un ileri gelenlerinden. Beyrut ve Mısır'daki okullarda eğitim görmüştür. 1888'de Mısır'da dayısı Şeyh Abdurrahman el-Hût ile birlikte *er-Riyâdü'l-Mısriyye* dergisini çıkarmıştır. Dergideki yazıların çoğunu el-Mahzûmi yazmıştır. Ardından Avrupa'ya gitmiş sonra İstanbul'da ikamet etmiştir. İstanbul'da Meclis-i Maarif üyesi ve Mekteb-i Şâhâne hocası olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra *el-Müsâvât* gazetesini üç sayı çıkarmıştır. İstanbul'dan sonra Halep'e yerleşmiş, orada vakıflar müfettişi olmuştur. Islahat hareketinin başlangıcı sırasında Beyrut'a dönmüştür. Cemiyet-i Islahiye üyeliği ve mülkiye müfettişliği yapmıştır. Beyrut'ta vefat etmiştir. Eserleri arasında *Hâtırâtü Cemaleddin el-Afgâni* yer alır [Söz konusu kitap tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır].
- 55 Dr. Beşir el-Kassâr (? - 1935): Beyrutlu meşhur bir doktor ve eğitim öğreticidir. Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tıp eğitimi almıştır. Ahmed Abbas el-Ezheri'nin sahibi olduğu dönemde İslâm Üniversitesi idaresini üstlenmiştir. Sonra ölümüne kadar Cem'iyetü'l-makâsîd okullarında hocalık ve müfettişlik yapmıştır.
- 56 Eyyüb Sâbit (1875-1945): Lübnan'daki Bhamdûn bölgesindendir. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. 1905'te tıp eğitimi için Amerika'ya gitmiştir. Doktorasını aldıktan sonra New York'ta kalmıştır. 1908'de Lübnan'a dönmüştür. 1913 Paris Arap Kongresi'nde

üyedir. 1914'de Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Birleşik Devletler'e dönmüştür. 1922'de Beyrut vekili seçilmiş, 1925'te senato üyeliğine atanmıştır. 1928'de içişleri bakanı olmuştur. 1936'da devlet başkanı danışmanı olmuştur. 1943'teki milletvekili seçimlerinde Lübnan Cumhurbaşkanı olmuştur.

57 Selim Ali Selâm 57 oy almıştır. En yüksek oyu 60 oyla Ahmed Muhtar Beyhüm, en düşük oyu da 31 oyla Jan Bustrus almıştır.

58 Islahat layihalarını kitabın sonuna koymayı tercih ederdim. Ancak yazmalardaki bilgi akışını asli şekliyle koruyabilmek için, layihaları burada vermeyi tercih ettim. Yabancı danışmanların yardımına başvurması yüzünden *el-Menâr* gazetesi islahat layihasını eleştirmiştir. *El-Menâr*'da söylenenlerin bir kısmı şöyledir: "Merkezi idarenin ve bilhassa ülkede başkentin istibdadından başka bir şeye razı olmayan İttihatçı hükümetin bu layihayı kabul etmeyeceğinden emin olduğumuz için Beyrutlu samimi islahat taliplerinin yapması gereken, Hizbu'l-Lâmerkeziyyeti'l-idâriyye'ye katılmalarıdır..." bk. *el-Menâr*, c. 16/4 (7 Nisan 1913), s. 312-314.

59 [Muhammed İzzet Derveze bununla ecnebi müsteşarların fes (*tarbûş*) giymelerinin kastedilmiş olabileceğini, çünkü Osmanlılığı ayırt edecek başka bir şiarın olmadığını söyler, bk. *Neş'etü'l-hareketi'l-arabiyyeti'l-hadîse*, 2. bsk., Sayda 1972, s. 404. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde Almanların Goeben ve Breslau gemilerinin Osmanlı hükümeti tarafından satın alındığı ilan edildikten sonra, her iki geminin personeli de şapkalarını çıkararak fes giymişlerdir, bk. Şekib Arslan, *Sîre zâtiyye*, Beyrut 1969, s. 124].

60 [Mirasçısı olmayan kimseden hükümete kalan (mülk)].

61 [Muhammed İzzet Derveze bununla gümrüklere ve merkezi vergilere vilayetin yararına olacak şekilde yüzdelik ilaveler yapmanın kastedildiğini söyler, bk. *a.g.e.*, s. 401].

62 Bu konu hakkında ayrıca bk. *el-Menâr* 1913, c. 16/2, s. 155.

63 [Metinde "ilga edildi" anlamına gelen "الغيت" kelimesi kullanılmış. Doğrusu herhalde "الفت" olmalıdır -çev.-]

64 Ayrıca bk. *el-Müfid*, 24 Şubat 1913.

65 Beyrutlu İttihatçılar ve İttihat ve Terakki Partisi üyeleri.

66 Muhammed el-Bâkır (1894-1970): İran asıllıdır. Genç yaşta *el-Cesûr* ve *el-Andelib* gazetelerini çıkarmıştır. 1908 yılında *el-Müntekid*, 1912'de *el-Belâğ* gazetelerini çıkarmıştır. İlim, fıkıh ve Kuran derslerini babası filozof Mirza Bâkır ve dayısı Allame Muhyiddin el-Hayyât'tan almıştır. Ayrıca Şeyh Abdülbâsit Fâhûrî, Yusuf el-Esir ve İbrahim el-Ahdeb'den ders almıştır. 1915 yılında Sultan V. Mehmet Reşad'la görüşmek üzere İstanbul'a giden Esad eş-Şukayrî başkanlığındaki heyette üye ve sekreterdir.

1918'de *el-Fetât* dergisini, 1921'de hiciv gazetesi *Keşküf*ü çıkarmıştır. 1922-23 yılları arasında İran Devleti'nin Beyrut fahri konsolosu olarak atanmıştır. 1934-1937 arasında Beyrut belediyesinde azalık yapmıştır. 1937'de dâhiliye bakanlığı umumî müfettişliğine atanmıştır. Birçok makale ve eserinden bazıları şunlardır: *Keşfü'l-esrâr li-tenvirî'l-efkâr fi ilmi't-tasavvuf*, *Selâsü mücelledât fi ilmi't-tasavvuf*. Yazma halindeki eserlerinden biri *Risale fi't-terbiye ve't-talim*'dir.

- 67 Bk. *el-Müfid*, 26 Şubat 1913. İttihatçıların telgrafında: "Cemiyet-i İslahiye adına gönderilen telgraf yalnızca bazı kişilerin görüşlerini ifade eder. Biz Beyrutlular Osmanlı Sultanlığı'yla bağıını koparmayan bir kuvvetiz" denilmektedir.
- 68 [Bu tür telgraflardan dönemin Türk gazeteleri daha farklı söz eder: "...Cemiyet-i İslahiye nâmı altında gayri kanunî bir surette toplanan eş-hâs-ı madûde ve mahdûdenin umûm ihvân-ı arabca redd u takbih olunduğu, makamât-ı âidesine keşide edilen telgraflarda sabit...", "Beyrutta Fermân-ı Âli İhtifâlât-ı Fâika ile Kıraat olunmuştur", *Tasvîr-i Efkar*, sy. 735 (10 Nisan 1329)].
- 69 Heyet başkanlığını Selim Selâm yapmış ve üyeleri valiyi tanıtmıştır.
- 70 Abdülgani Seni Bey: Beyrut vilayeti birinci katibi ya da genel sekreteri idi. Aynı zamanda Lazkiye mutasarrıflığı da yapmıştır. 1923 [1924] yılında İslâm hilafetini ilga eden Atatürk hükümetini aynı yıl çıkardığı kitaplarda eleştirmiştir. Abdülgani Seni Bey *el-Ehrâm* gazetesinin 14 Kasım 1922 tarihli sayısında bir makale yazmıştır. Sonra Türk hükümetinin kitabını Arapça'ya çevirmiştir. Kitabın adı: *el-Hilafe ve Sultatu'l-ümme*'dir. Kahire, Matbaatü'l-hilâl, 1924. Kitabı reddiyesiyle birlikte yayınlamıştır [Kitabı yayına hazırlayan tarafından konulan bu dipnot ne yazık ki ciddi yanlışlıklar ihtiva etmektedir. Şöyle ki: Abdülgani Seni (Yurtman) hilafetin ilgasını değil, bu ilganın ilk adımı olan hilafet ve saltanatın ayrılmasını eleştiren Mustafa Sabri gibilerini eleştirmiş ve onlara karşı Ankara'nın görüşlerini savunmuştur. Notta adı geçen *el-Hilafe ve Sultatu'l-ümme* kitabı aslında Seyyid Bey'e ait olup *Hilâfet ve Hakimiyet-i Milliye* adıyla yazar adı olmaksızın yayınlanan kitaptan Seni Bey'in Arapçaya yaptığı tercümedir].
- 71 Önce Kamil es-Sulh, ardından Petro Tarrâd ve Ahmed Muhtar Beyhüm konuşmuştur. Asıl dikkat çekici olan Petro Tarrad'ın valiyi söyledikleridir. Çünkü dış tehlikeyi izah etmiş ve Arap milletlerinin hilalin hâkimiyetini kabul ettiklerini şöyle açıklamıştır: "Beyrut'un Müslümanı da, Hristiyanı da, Yahudisi de yabancı işgalinden Allah'a sığınmaktadır..." bk. *el-Müfid*, 13 Mart 1913. Oysa Petro Tarrad aynı dönemde Fransa konsolosundan Fransa'nın Lübnan'ı ve Suriye'yi işgal etmesini talep eden gizli mektuba imza koyanlardan biridir.

- 72 Şükrü Bey el-Aseli (1868-1916): Şam'da doğdu. Şam ve İstanbul'da eğitim gördü. Ardından Konya'ya bağlı Kaş kazasına kaymakam oldu. Meclis-i Mebusân'da Şam mebusu seçilene kadar çeşitli görevlerde bulundu. *El-Kabes* gazetesini çıkardı. Halep vilayetine ve Deyr-i Zûr livasına mülkiye müfettişi olarak atandı. Hakkındaki idam kararı 1916'da Şam'da infaz edildi. Eserleri arasında *el-Kudât ve'n-nüvvâb*, *el-Harâc fi'l-İslâm*, *el-M'emun el-Abbâsî* yer alır.
- 73 Abdullah Beyhüm: Osmanlı, Fransız ve bağımsızlık dönemlerinde önemli rol oynamış Beyrutlu şahsiyetlerden biridir. 1934-36 arasında devlet baş danışmanı olmuştur. Aynı görevi 1943 yılında da üstlenmiştir.
- 74 O günün gazeteleri istifa metinlerini "Görev değil ıslahat isteyenler" başlığı altında yayınlamışlardır. Metinde şunlar da yer almaktadır: "Vatan için gerekli ve hayati olan ıslahatlar yapılmadan bu şekilde devam edilmesi, şehrimizin ticari ve iktisadi hayatına zarar vermektedir. Bu yüzden istifamızı sunuyoruz. Konu hakkında bk. *el-Müfid*, 19 Mart 1913. Ayrıca bk. Tevfik Berrû, *el-Arab ve't-Türk fi'l-ahdî'd-düstüriyyi'l-Usmâni* 1908-1914, s. 470.
- 75 Abdülkerim el-Halil (1892-1916): Beyrut varoşlarından Burcû'l-Berâcine'lidir. İstanbul'da hukuk eğitimi aldı ve *el-Müntedâ el-edebiyi'l-arabi'*ye (Arap Edebiyatı Kulübü) başkan seçildi. Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını ya da Şam bölgesinin Mısır gibi hidivlik olmasını savunuyordu. 1916 yılında Cemal Paşa tarafından tutuklanıp Beyrut'ta idam edildi.
- 76 Bk. *el-Müfid*, 9 Nisan 1913.
- 77 Cemiyet-i İslahiye Kulübü Beyrut'un merkezindeki Bâb-ı İdris bölgesinde el-Kebûşiyye kilisesi karşısında yer alıyordu.
- 78 Tebliğe örnek olarak *Lisânü'l-hâl* gazetesinin 9 Nisan 1913 tarihli sayısının ilk sayfasına bakılabilir.
- 79 Bu protesto metni, *el-Müfid* gazetesinin 12 Nisan 1913 tarihli 1250. sayısında yayınlanmıştır.
- 80 Bu telgraf, *el-Müfid* gazetesinin 12 Nisan 1913 tarihli 1250. sayısında yayınlanmıştır.
- 81 Dönemin gazetelerine göre Beyrut'un ileri gelenlerinden 1300 kişi telgrafa imza atmıştır. Örnek olarak bk. *el-Mukattam*, 12 Nisan 1913, 18 Nisan 1913.
- 82 [Metinde dükkânların kapatılmasından "اقتال" söz ediliyor. Oysa sözün gelişine göre tam tersine "dükkânların açılmasından" söz edilmesi gerekirdi. Hemen sonrasında yayınlanan resmî duyuruda halkın "hergünkü işlerini sükûnet içinde yerine getirmeye" davet edilmesi de bunu desteklemektedir]

- 83 İlan metni için ayrıca şu gazeteye bk. *el-Müeyyed*, 16 Nisan 1913.
- 84 [Beyrut'taki bu boykot esnasında dükkânlarını açmak isteyenleri tehdit edenler divân-ı harbe gönderilmiştir, bk. "Beyrutta Fermân-ı Âli İhtifâlât-ı Fâika ile Kıraat olunmuştur", *Tasvîr-i Efkâr*, sy. 735 (10 Nisan 1329)].
- 85 Cemm-i gafir: Büyük kalabalık demektir. "جم" kelimesi fasih Arapça'da yer alır ve bu dönemde çok kullanılırdı.
- 86 [Metinde geçen fiil "kâf" ile "نطوق" şeklinde yazılmış. Ancak "fe" ile "نطوف" şeklinde olması daha uygundur -çev.-].
- 87 Cemiyet-i İslahiye'nin Hristiyan üyeleri Mart 1913'te Fransa'nın Beyrut büyükelçisi Couget'ye bir rapor sunmuşlardı. Raporda, Beyrutlu Hristiyanlar adına Fransa'nın bütün Suriye bölgesini himaye altına almasını talep ediyorlardı. -Biraz sonra ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere- raporda Müslümanların taassubundan bahsediyorlar ve Müslümanlarla işbirliği yapmalarına tek gerekçe olarak, Türk hükümetinin oyunlarını boşa çıkarmak ve Avrupa'nın Osmanlı yönetimi üzerindeki murakabesini garanti altına almak istemelerini gösteriyorlardı.
- 88 [Cemal Paşa da aynı iddiayı dile getirmiştir: *Hatırat 1913-1922*, Dersaadet 1922, s. 45].
- 89 Fransa'nın Beyrut konsolosu Couget, dışişleri bakanı Pichon'a yazdığı 16 Mayıs 1913 tarihli raporda, Şeyh Ahmed Tabbâre'nin kardeşi Zekeriya Tabbâre'nin öldürülmesinin Beyrut'ta büyük tepki uyandırdığını ve neredeyse hükümet dairelerinde dolaşanların bile bu olaydan dolayı ıslahatçılar tarafından sorumlu tutulduklarını söyler. Couget ayrıca şunları ilave eder: "Yaptığım tahkikat sonucunda bu olayların münferit bir suç üzerine ortaya çıktığı kesin kanaatine vardım." Ancak öyle anlaşıyor ki Selim Selâm'ın aktarımı gerçekleri daha çok yansıtmaktadır. Çünkü konsolosun raporu 1913 yılında çok çabuk ve üstünkörü biçimde yazılmıştır. Oysa Selim Selâm otuzlu yıllarda bu cinayetin arkasında Osmanlı hükümeti ve yönetiminin olduğunu açıkça anlamıştır. [Reşid Rıza da bu cinayetin İttihad ve Terakki'nin fedaileri tarafından gerçekleştirildiğinden şüphe duymaz, bk. "Cem'îyyetü Beyrût el-İslâhiyye ve katlü Zekeriya Tabbâre", *Mecelletü'l-Menâr*, c. 16/6 (5 June 1913), s. 476. Buna karşılık dönemin Türk gazeteleri olayın adı bir cinayet olduğundan söz etmektedir. Mesela bu cinayetin İstanbul'dan gelen bir Yahudi rakkâse yüzünden işlendiği iddiası için bk. "İslahat Talebi Namına Hatalar", *Tasvîr-i Efkâr*, sy. 775 (20 Mayıs 1329)].
- 90 Bu ziyaret hakkında dönemin gazetelerine ve şu esere bakınız: Yusuf el-Hakim, *Beyrut ve Lübnân fî ahd-i Âl-i Usmân*, s. 40.
- 91 Zeytûne bölgesindeki Bessûl Oteli, Beyrut sahilinde Chateaubriand adıyla bilinen cadde üzerindedir.

- 92 [Bilindiği gibi Mehmed Kamil Paşa 23 Ocak 1923 tarihindeki Bâbıali baskını sonrasında Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır].
- 93 Fransa'nın Beyrut konsolosu Couget, dışişleri bakanı Pichon'a yazdığı 16 Mayıs 1913 tarihli raporunda Beyrut Islahat Heyeti'nin oluşturulması hakkında şunları söylemektedir: "... Selim Ali Selâm hala kararını vermiş değildir. Bizzat bugün onunla ilgili olarak yeni bir adım atılması gerekmektedir. Kabul etmesi durumunda, gelen ilk gemi ile Dr. Sabit ve Mr. Alber Sursuk'la birlikte Kahire'ye gideceğinde şüphe yoktur..." Bk. *Vesâiku'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel* 1913, s. 80-81.
- 94 Alber Sursuk, kardeşi hastalandığı için Paris'e geç gelmiştir. Bk. *Kitâbu'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel*, s. 14.
- 95 Fransa'nın Beyrut konsolosu Couget, yukarıdaki raporda Halil Zeyniyye hakkında özel ifadeler kullanmıştır. Şöyle demektedir: "... Muhtar Beyhüm ve Halil Zeyniyye çok ön plana çıkmış iki şahsiyettir. Bilhassa bu sonuncusunu güzel karşılamayı ve ona özel ihtimam göstermeni sana defalarca tavsiye etmekte bir sakınca görmüyorum. Kendisi büyükelçiliğin sadık bir uyarıcısı ve gayretli bir muhbiri olduğunu her zaman ispatlamıştır. Onu Fransa'nın sadık bir dostu olarak görebiliriz."
- Halil Bâsilâ Zeyniyye (1867-1944): Zûk Mikail doğumlu bir Lübnanlıdır. Amerikan okulu ve Yesûiyye Üniversitesi'nde eğitim gördü. Kardeşi Filip'in daveti üzerine 1884'te İskenderiye'ye gitti. Orada *el-Ehrâm* gazetesinde yazarlık yaptı. 1888 yılında *er-Râvi* dergisini çıkardı. Önce *el-Ehrâm* gazetesinin ardından *Sada'l-ehrâm*'ın genel yayın yönetmeni oldu. 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Beyrut'a döndü. İskender el-Hûri ile birlikte çalışıp onun için *es-Sebât* gazetesinde yazılar yazdı. 1912 yılında Adem-i Merkezîyetçiler hareketine katıldı. 1913 Paris Arap Kongresi'ne katıldı. 1914'te Beyrut'ta *el-Mer'e* gazetesini çıkardı. Fransa ile dostluğu yüzünden Türklerden korktuğu için Beyrut'tan kaçtı. Ervâd adasının Fransızlar tarafından ele geçirilmesinden sonra buraya hâkim tayin edildi. 1917'de Kahire'ye döndü. Daha sonra 1938 yılında Beyrut'a döndü ve 1944'te burada öldü. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-İlm ve't-terbiye*, *el-Kaza ve'l-kader* (Fransızca'dan tercüme), *Rivâyetü'n-nihâye* (Fransızca'dan tercüme), *Rivâyât müteferrika*, *Takvimü'l-mer'e*, *Tarfetü't-tarf fî mâ dâra beyne ba'd mükâtibi* "et-Tekaddüm" ve "el-Müktetaf".
- 96 Abdülhamid ez-Zehrâvî (1855-1916): Suriye'deki uyanışın siyasi önderlerinden biridir. Humus'ta doğmuştur. Sultan Abdülhamid aleyhtarı idi. *El-Münir* adıyla gizli bir gazete çıkardı. Türkçe *Malumat* gazetesinin İstanbul'da yayınlanmasında katkısı oldu. Mısır'daki *el-Mukattam* gazetesi için yazılar yazdı ve Osmanlı yönetimi tarafından tutuklandı. Meşrutiyet ilanı sırasında 1908 yılında Mısır'a kaçtı. Seçimlerde Hama mebu-

su seçildi. İstanbul'da Hürriyet ve İttidal ile İtilâf partilerinin [Mutedil Hürriyetperverân ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları kasdediliyor olmalıdır] kuruluşunda yer aldı ve *el-Hadâre* gazetesini çıkardı. Paris Kongresi'nden sonra Osmanlıların beğenisini kazandı ve Meclis-i Âyân'a üye seçildi. Dünya Harbi çıkınca divân-ı harb-i örfiye sevk edildi, ardından hakkında verilen idam hükmü Şam'da infaz edildi. Eserleri arasında *el-Fıkıh ve't-tasavvuf ile Hadice Ümmü'l-müminin* yer alır.

97 Abdülgani el-Ureysi (1891-1916): Beyrut'ta doğdu ve eğitim gördü. Fuat Hantes'le birlikte Arap milliyetçiliği propagandası yapan *el-Müfid* gazetesini çıkardı. Paris'e gidip gazetecilik okudu ve uluslararası siyaset alanında uzmanlaştı. Fuat Hantes'in ölümü üzerine *el-Müfid* gazetesini Şam'a taşıdı ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Arif eş-Şihâbi ile birlikte çıkardı. Hicaz'a kaçarken yakalandı ve Beyrut'a götürülüp orada idam edildi. Eserleri arasında *el-Benin* ve *el-Muhtâr min semerâti'l-hayât* vardır.

98 Charles Debbâs (? - 1935): Lübnan'da eğitim gördü. Hukuk ve gazetecilik alanında faaliyet gösterdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Beyrut'ta İskender el-Hûri tarafından çıkarılan *Liberté* ve *Réveil* gazetelerinde yazılar yazdı. 1926'da Lübnan'ın ilk cumhurbaşkanı oldu. Ardından meclis başkanı seçildi. 1935 yazında Paris'te akciğer rahatsızlığından öldü.

99 Bu konuşma, görüşme ve kararlar hakkında daha fazla bilgi için bk. *Kitâbu'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel* 1913, s. 25-123. Mısır'daki "el-Lecnetü'l-ulyâ li-Hizbi'l-Lâmerkeziyye" tarafından yayınlanmıştır. Kahire 1331/1913 [Deruze bu kitabın el-Lâmerkeziyye'nin genel sekreteri Hakkı el-Azm'ın yardımcılığını yürüten Muhibbüddin el-Hatib tarafından hazırlandığını söylemektedir, bk. *a.g.e.*, s. 375].

100 Karar metinleri ve ekleri için bk. *Kitâbu'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel* 1913, s. 113-121; *el-Menâr*, 1913, c. 16/ 9, s. 717-719.

101 Anlaşıldığı kadarıyla Cemiyet-i İslahiye tarafından yayınlanan İslahat Layihası'nda yenilenmesi mümkün olmakla birlikte 15 yılına yabancı danışmanlar tutma prensibi desteklenmiştir. Bu konu Arap Kongresi tarafından da yeniden gündeme alınmış ve teyit edilmiştir. Bu talep, Cemiyet-i İslahiye'nin Hristiyan üyeleri tarafından Fransa'nın Beyrut konsolosu Couget'ye verilen 16 Mayıs 1913 tarihli raporla birlikte değerlendirilince, söz konusu talebin bu üyelerin talebi ve zorlaması üzerine yapıldığı anlaşılır. Söz konusu rapor da bunu teyit etmektedir. Çünkü oradan anlaşıldığına göre, Beyrutlu Hristiyanların ıslahat projelerinin hayata geçirilmesi için Müslümanlarla işbirliği yapmalarına sebep; Türk hükümetinin manevralarını boşa çıkarma ve "bu proje ile yönetimin her alanında Avrupa'nın gözetimi prensibini sağlama alma" istekleridir.

102 İskender Ammûn (1857-1920): Lübnan'daki Deyru'l-Kamer'de doğmuştur. Edebiyat ve hukuk alanında faaliyet göstermiştir. Mısır'daki ye-

rel mahkemelerde görevler almıştır. Faysal yönetimi sırasında Suriye hükümeti adliye bakanı olmuştur. Kahire’de vefat etmiştir. Fransa’dan Arapça’ya birçok çeviri yapmıştır: *er-Rihletü’l-ilmiyye, Fi kalbi’l-küretî’l-arziyye, Tarihu’l-Ceberti* (Arapça’dan Fransızca’ya tercüme).

- 103 Bk. A. İsmail, *Document Diplomatique*, vol, 20. p. 280. Burada şu husus belirtilmelidir: Selim Selâm ve diğer heyet üyeleri, Kongre’de Osmanlı Devleti’nden hiçbir şekilde ayrılmayı hedeflemediklerini veya bir yabancı devletin himayesini talep etmediklerini Pichon’a açıkça ifade etmişlerdir. Onların bütün gayretleri, devletin önemli bir unsuru olarak haklarını talep etmekten ibarettir. Bk. Anbere Selâm el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 83.
- 104 Rıfat Paşa ile yapılan görüşme, Osmanlı elçiliğinden iki memurun huzurunda gerçekleşmiştir. Bunlardan biri Türk, diğeri Lübnanlı Alfred Bey Sursuk’tur. Şükrü Gânim bu toplantıya katılmamıştır. Bk. *Kitâbu’l-mü’temeri’l-arabiyyi’l-evvel 1913*, s. 149.
- 105 Karar metinleri için ayrıca bk. *Kitâbu’l-mü’temeri’l-arabiyyi’l-evvel 1913*, s. 111-121; *Kitâbu mü’temeri’ş-şühedâ*, s. 112-113.
- 106 Muhtar Beyhüm Paris Arap Kongresi’nde Suriye bölgesinin Fransa tarafından işgaline karşı olduğunu gösteren şu sözleriyle meseleye vurgu yapmaktadır: “Biz Fransızlara hürmet ederiz. Fakat bize yönetici olmalarını istemeyiz. Osmanlı kalmak şartıyla ahvalimizin ıslahı için Fransızların müşadesini istiyoruz. Size dedikleri gibi Suriyeliler Fransa’ya kucaklarını açmıyorlar” Bk. *Îzâhât ani’l-mesâili’s-siyâsiyye elleti cerâ tedkikuhâ bi divâni’l-harbi’l-urfi el-müteşekkil bi-Âleyh*, s. 60. Ayrıca bk. *el-Müfid*, 7 Eylül 1913.
- 107 Belge için yine bk. *Îzâhât ani’l-mesâili’s-siyâsiyye elleti cerâ tedkikuhâ bi divâni’l-harbi’l-urfi el-müteşekkil bi-Âleyh*, s. 39-41. Ayrıca Cemal Paşa’nın şu kitabına bk. *Memories of a Turkish Stateman 1913-1919*, s. 229-231. Ayrıca bk. Vecih Kevserânî, *Bilâdü’ş-Şâm, Kirâe fi’l-vesâik*, s. 270-273. Şunu belirtelim ki Vecih Kevserânî’nin verdiği belge ile yukarıda tercümesi verilen ve *Îzâhât ani’l-mesâili’s-siyâsiyye* adlı kitapta yer alıp, Selim Selâm’ın iktibas ettiği belge arasında bazı farklılıklar vardır. Ancak bunlar anlam farklılığından çok tercüme, cümlelerin dizilişi ve ifade farklılıklarıdır. Ayrıca, sıkıyönetim mahkemesi kayıtlarının Fransızca’dan Arapça’ya çevirisinin yetersiz bir çeviri olduğunu da belirtelim.
- 108 [Âleyh’deki mahkeme kararları ile ilgili olarak yayınlanan kitabın Arapça’sından iktibas edilen bu belgeyi biz Türkçe aslı ile mukabele ederek verdik: *Âleyh Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzâhât*, İstanbul 1332, s. 34-37].
- 109 Abdülaziz Halil Çavuş (1876-1929): Edebiyatçı, yazar. Mısır vatansever hareketi mensuplarından. Tunus asıllıdır. İskenderiye’de doğmuş, Ezher ve Daru’l-ulûm’da eğitim görmüştür. Cambridge’de Arap edebiya-

tı hocalığına seçilmiştir. Mısır'a döndüğünde hükümet okullarında hoca ve müfettiş olarak görev yapmıştır. Lider Mustafa Kâmil ile yakın ilişki içindeydi. Bu yüzden 1908'de *el-Liva* gazetesinin yayımını üstlendi. Burada İngiliz işgali ve uygulamalarını eleştirdi. Birçok defa mahkemeye verildi. Danşvey olayları ardından yazdığı bir makale yüzünden altı ay hapse mahkûm edildi. İstanbul'a gittiği zaman *el-Hilal* gazetesini ve önce *es-Sadâka* ardından *el-Âlemü'l-İslâmî* dergilerini çıkardı. Osmanlı hükümeti tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında siyasi maslahatgüzarlık için Berlin'e gönderildi. Savaştan sonra Mısır'a gitti ve eğitimden sorumlu genel müfettiş oldu. Ardından "eş-Şübbân el-müslimîn" Cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı ve Kahire'de vefat etti. Birçok eseri vardır. Bazıları şunlardır: *Eserü'l-Kurani'l-Kerim fî tah-riri'l-fikri'l-beşerî, Havâtır fî't-terbiye ve's-siyâse ve ebhâs anî'l-mer'etî'l-mısıriyye ve's-şuûnî'l-âmme, Gunyetü'l-müeddibîn fî't-turukî'l-hadise li't-terbiye ve't-ta'lim*.

- 110 [Söz konusu anlaşma metni Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmıştır: "İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi ile eş-Şebibetü'l-Arabiyye Heyeti Arasında Münakid İttifaknâmenim Suretidir", *Mecelletü'l-Menâr*, c. 16/8 (2 August 1913), s. 638-640].
- 111 Selim Selâm, aşağıdaki hükümlere yer veren anlaşmayı zikretmemiştir: a. Yerel idarelere bazı idarî yetkilerin verilmesi, b. İlk ve ortaokul müfredatına Arapça'nın sokulması, c. Davaların ve mahkeme kararlarının Arapça ve Türkçe olarak yazılması, d. Resmî makamlardan yapılacak taleplerin Arapça olarak yazılabilmesi, e. Âyân meclisine ve üst mahkemelere Arap önde gelenlerinin atanabilmesi.
- 112 Bu ibarenin üstü hafifçe çizilmiştir.
- 113 Esad Dâgir *Müzekkirâtî alâ hâmişî'l-kadıyyetî'l-arabiyye* adlı kitabının 63. sayfasında, heyetin 16 Ağustos 1913 günü öğleden sonra vardığını yazar.
- 114 İstanbul'a ıslahatçıları destekleyen birçok telgraf gelmiştir. Bk. A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 302.
- 115 [Aslında o dönemde çeşitli Arap vilayetlerinden çekilen bazı telgraflarda Paris'teki kongrenin Arapları temsil etmediği görüşleri de dile getirilmiştir. Paris'teki Arap Kongresi'ni eleştiren ve katılımcıların "takip eyledikleri âmâl-i şahsiyeye adem-i nâiliyetten dolayı hükümet-i hâzıradan münfail olan iki şahıs ile üç dört ahlaksız gençten ibaret" olduğunu iddia eden Şam müftüsü Ebu'l-Hayr Âbidin ve aralarında Hristiyanların da bulunduğu 59 imzalı bir telgraf için bk. "Vatana Sadakat ve Merbutiyet", *Tasvîr-i Efkâr*, sy. 768 (13 Mayıs 1329). Halep'ten çekilen benzer bir telgraf da aynı gazetenin 24 Mayıs 1329 tarihli 779. sayısında yayınlanmıştır].

- 116 Beyrut başkonsolos vekili Coulondre, dışişleri bakanı Pichon'a gönderdiği 28 Ağustos 1913 tarihli raporda "Beyrut ve Şam'daki yöneticilerin teşvikiyle, ileri gelen kişilerden ve halihazırdaki hükümetin dostu sabık milletvekillerinden oluşturulan ve ıslahat heyeti tarafından savunulan ıslahat projesiyle mücadele etmeyi hedefleyen bir heyetin İstanbul'a gidişinden" bahseder. Aynı raporda, bir Maruni Hristiyan olan Nasri eş-Şentiri Efendi ile birlikte "Fransız karşıtlığı ve taassubuyla" tanınan Şeyh Hüseyin el-Habbâl'in de Beyrut valisi tarafından ısrarla bu ıslahatçı karşıtı heyete katıldığı bildirilir. Coulondre, 19 Ağustos 1913'te Pichon'a yeni bir rapor göndermiştir: Bu raporda, rakip heyetin kalan üyelerinin de Türk başkentine ulaştığı bildirilmektedir. Ancak raporda aşağıdaki üyelerin adı geçmemektedir: Abdülmuhsin el-Üstuvâni, Beşir el-Bennâ, Kemal Kuzah, Abidü el-İnkidâr, Muhammed Ebu Said Beydûn.
- 117 Abdurrahman el-Yusuf Paşa (?): Beyrut'un önde gelen şahsiyetlerinden. Osmanlı hükümeti tarafından hac emirliğine tayin edilmiştir. Aynı zamanda 1914'te Meclis-i Mebusân'da Şam mebusu seçilmiştir.
- 118 Muhammed Fevzi el-Azm Paşa (? - 1919): Şam'da doğmuş ve 14 Kasım 1919'da orada vefat etmiştir. Suriye'nin önde gelenlerinden biridir. 1912'de evkaf nazırlığına atanmıştır. 1914'te Meclis-i Mebusân'da Şam mebusu seçilmiş ve meclis başkan vekili olmuştur. 1919'da Suriye genel kongresi başkanı olmuştur.
- 119 Emir Şekib Arslan (1869-1946): Hire kralları olan Tenûhilerin soyundandır. Edebiyat, siyaset ve tarih âlimidir. Lübnan'da Şüveyfât'ta doğmuş, Beyrut Dâru'l-hikme'sinde eğitim görmüş ve Şûf kaymakamlığına atanmıştır. Bir süre Mısır'da oturmuş, Osmanlı Meclis-i Mebusân'ında Havran mebusu seçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'de oturmuştur. Ardından Cenevre'ye yerleşmiş ve 25 yıl burada kalmıştır. Cenevre'de *La Nation Arabe* dergisini çıkarmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hulelü's-sündüsiyye f'r-rihleti'l-endülüsiyye, Gazevâtü'l-arab fi Fransa ve şimâli İtalya ve fi Svisre, Limâzâ teahhara'l-müslimün, el-İrtisâmâtü'l-litâf, Rihle ile'l-hicâz, Şevki, es-Seyyid Reşid Rıza, Anatole France, Hâdıru'l-âlemi'l-İslâmî* (yayına hazırlık ve notlandırma), *Tarihu Lübnan, Rihle ilâ Almanya, Müzekkirâti, Mülhak-ı Tarih-i Ibn Haldûn, Divânü'l-Emîr Şekip*. Başka çalışmaları ve Arapça'ya tercümeleri de vardır. Lübnan ve İslâm dünyasında önemli bir siyasi rol oynamıştır. Beyrut'ta vefat etmiş ve eş-Şüveyfât'a defnedilmiştir.
- 120 Abdülmuhsin el-Üstuvâni (1859-1966): Şam'da doğdu ve orada öldü. Bir ulema ailesinde yetişti. İlmini babası ve Şam âlimlerinden aldı. Daha gençliğinde Şam fetva emini seçildi. 1914 seçimlerinde Şam mebusu olarak Meclis-i Mebusân'a girdi. 1919 yılında Kral Faysal tarafından şura meclisine üye seçildi. Ardından aynı meclisin başkanı oldu. Bu göre-

vi Fransızlar tarafından görevden alındığı 1924'e kadar sürdürdü. 1926 yılından itibaren bir süre Beyrut'ta oturdu. 1927'de Şam'a taşındı ve ömür boyu şer'î mahkemeleri temyiz reisi seçildi. 1923'teki kuruluşundan itibaren Şam hukuk enstitüsünde profesörlük kürsüsü elde etti. Suriyelileri Fransızlara karşı cihad etmeye çağırmasıyla ünlü olmuştur. Bu yüzden sürekli olarak otoritelerin gözetim ve baskısı altında kalmıştır. Din, fıkıh ve hukuk alanındaki üstün ilmiyle meşhur olmuştur.

121 Şeyh Hüseyin Muhyiddin el-Habbâl (1870-1954): Beyrut'ta doğmuş ve ölmüştür. Şeyh Receb Cemaleddin Medresesi'nde eğitim görmüştür. Arkadaşları Şeyh Muhyiddin el-Hayyât ve Şeyh Muhammed Yasin'le birlikte Şeyh Abdurrahman Selâm'dan ders almıştır. Ortağı olduğu Zeydân Medresesi'nde hocalık vazifesini yerine getirmiştir. Şeyh Muhammed Tevfik Halid'in okulu olan Tevfik Medresesi'nde 1890 yılında hocalık yapmıştır. Siyasi bir hiciv gazetesi olan *Ebabi'î* çıkarmıştır. İttilaf Devletleri'nin Lübnan'a girişi sırasında gazete kapatılmış ve kendisi hapse atılmıştır. Salıverildikten sonra 1919 yılında başka bir gazete olan *el-Kâria*'yı çıkarmıştır. Kral Abdülaziz Âl-i Suûd tarafından çağırısı yapılan İslâm Kongresi'nde Şeyh Abdurrahman Selâm'la birlikte Lübnan'ı temsil etmiştir. Yayınlanmış ve yazma halinde birçok kaside ve şiiri vardır.

122 Heyetteki üyelerin çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıydı. Ancak aralarında Emir Şekip Arslan gibi İslâm birliği fikrinin hayata geçirilmesine inananlar da vardı. Bu son şahıs Paris'te bir Arap kongresi yapılması fikrine karşı çıkanlardandı. Muhtar Beyhüm, Selim Selâm ve Ahmed Tabbâre'nin "en yakın arkadaşları olduğunu" vurgulamasına rağmen "bu kongrenin düzenlenmesinden dolayı öfkeliydim" demektedir. Şu kitaba bk. *Emir Şekip Arslan: Sîre zâtiyye*, s. 108. Ayrıca bk. *a.g.e.*, s. 110 [Şekip Arslan'ın söz konusu kitabı tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır].

123 Bu buluşmalar hakkında bk. *el-Müfid*, 7 Eylül 1913.

124 Bu buluşma hakkında bk. *el-Müfid*, 8 Eylül 1913.

125 Hüseyin el-Habbâl, buna benzer bir hediye almakta başarısız olunca Sultan'ın huzurunda şöyle bir beyit okudu:

"Nasri'ye verdin bir saat seçkin Mesih adına"

"Ver Hüseyin'e de bir tane Nebi Muhammed aşkına!"

Emir Şekib de *Sîre zâtiyye* kitabının 111-112. sayfalarında bu gerçeği şu ifadeleriyle teyid eder: "Bu heyetteki bir veya birkaç kişinin de bütün gayretleri umumun faydasına olmaktan çok kendi dertleri adınaydı."

126 [Burada bir zuhûl olduğu anlaşılıyor. Zira Mustafa Azmi Bey'in Beyrut valiliği Haziran 1915-Haziran 1918 arasındadır].

127 Coulondre, Pichon'a yazdığı 6 Eylül 1913 tarihli mektubunda bu gör-

kemli karşılamayı anlatır. Mektupta anlatıldığına göre heyeti karşılayanlar “Yaşasın ıslahat!”, “Ya ıslahat ya ölüm!”, “Islahatçılara selam olsun!” gibi sloganlar atmaktadır. Bk. A. İsmail, *a.g.e.*, c. 20, s. 303.

128 Orijinal metinde bu şekildedir.

129 Orijinal metinde bu şekildedir.

130 Orijinal metinde bu şekildedir.

131 **بوضة** Türkçe bir kelimedir, aptal veya deli anlamına gelir. Osmanlılar zamanından beri Beyrutlular tarafından kullanılan bir kelimedir.

132 [Bekir Sami Bey’in Beyrut valiliği Eylül 1913-Haziran 1915, Halep valiliği ise Haziran-Ekim 1915 tarihleri arasındadır].

133 Hristiyanlara verilen bu kontenjan, Rum Ortodoks topluluğuna aitti.

134 Surre emini: Hac dönemindeki hazine muhafızlığı görevi anlamına gelir.

135 Anbere Selâm’ın söylediğine göre babasına hac emirliğinin teklif edilmesi, Osmanlılara desteğini sağlamak içindir. Ancak kendisi, birçok devlet büyüğünün gözünü diktiği bu makama gelmeyi kabul etmemiştir. Benzer şekilde, Rıza es-Sulh’a da Bağdat valiliği teklif edilmiş, ancak o da reddetmiştir. (Anbere’nin) *a.g.e.*, bk. s. 78-79.

136 Sami es-Sulh (1890-1960): Sayda asıllı olup Beyrut’ta yaşamış ve yetişmiştir. Akka’da doğmuş, Beyrut, İstanbul ve Avrupa’da eğitim görmüştür. Hukuk diplomasını aldıktan sonra 1920-1942 arasında avukatlık ve hakimlik yapmıştır. 1942-43 yılında ilk defalığına başbakan seçilmiştir. 1943 yılındaki seçimlerde Beyrut milletvekili seçilmiş, 1960’a kadar vekilliği sürmüştür. 1958 yılında hükümeti ve devlet başkanı Kemil Şem’un aleyhine bir ayaklanma çıkmıştır. 1960-1964 arasında milletvekili seçilememiş, sonra yeniden Beyrut milletvekili olmuş ve 1968 yılındaki ölümüne kadar bu görevini sürdürmüştür. 1952’deki üçüncü hükümeti sırasında cumhurbaşkanı Bişâre el-Hûrî’nin düşürülmesinde önemli rol oynamıştır. Hizmetleri ve iyilikleri sebebiyle “Ebu’l-fakir” (fukara babası) lakabıyla anılmıştır.

137 Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Başkan Sâib Selâm’ın el yazması çalışması: *Kaziyyetü’l-Hûle*.

138 Bu şirket sonradan “Osmanlı-Suriye Sınırlı Zirai Şirketi” adını almıştır.

139 Türk valinin baş danışmanı Yusuf el-Hakim, *Beyrut ve Lübnân fi ahd-i Âl-i Usman* adlı eserinin 119-120. sayfalarında şunları söyler: “Hûle topraklarının Beyhüm, Selâm ve Sursuk’a ait şirket tarafından kullanılması teklifi başkentte iktisadi ve siyasi sebeplerle birçok itiraz ve direnişle karşılaştı. Beyrut valisi bu arada geçen süreyi ıslahat grubunun idaresine kesin biçimde son vermek için fırsat bildi. İstedğini aldı ve hükümetle işbirliği halinde kurduğu bu planı gerçekleştirdi. Islahat ha-

reketi, Paris'te güç kazandığı ve basın ve siyaset dairelerinden gereken her türlü ilgiyi gördüğü halde akamete uğradı. Vali, yukarıdaki şirket sahiplerine adı geçen kullanım projesinin hayata geçirilmesinde yardımcı olacak önemli hükümet dairelerinde işlerinin görüleceği garantisini verdi. Sami es-Sulh'un, *Müzekkîrâtı Sami es-Sulh* c. I, s. 23'te söylediğine göre, Hûle arazilerinin ruhsatının verilmesi karşılığında, halkın talep ettiği ıslahatlardan vazgeçilmesi, yönetimin desteğinin bedeli olarak istenmişti.

140 Beyrut'un önde gelen siması Muhtar el-Kabbânî'nin söylediğine göre Selâm'ın yeniden aday olmasını validen aldığı bir işaret üzerine teklif eden Mişel İbrahim Sursuk'tır. Mişel Sursuk'ın evinde ileri gelenleri toplamasını ve toplantı sonunda huzur ve sükûnun yeniden sağlanması ve vali ile ıslahat grubu arasındaki iyi ilişkilerin devam ettirilmesi için Selim Selâm'ın aday gösterilmesi gerektiğini teklif etmesini söyleyen ise Bekir Sami Bey'dir. Bk. *Evrâk Lübnâniyye*, Temmuz 1957, c. 7, s. 295.

141 Beyrut vilayetindeki seçimler 9 Nisan 1914'te yapıldı. İkinci turda, belediye meclisi üyeleri, idare meclisi üyeleri ve ikinci tura seçilenler oy kullandı. Şu sonuçlar alındı: Selim Ali Selâm (35 oy), Mişel İbrahim Sursuk (32 oy), Kamil Esad (26 oy). Rakipleri şu sonuçları aldı: Jan Nakkâş (8 oy), Sami es-Sulh (3 oy), Tâha el-Müdevver (1 oy). Sami es-Sulh hatıratında c. I, s. 23'te aşağı yukarı bütün bölgelerde, Sur, Sayda ve Merc-i uyûn'da çoğunluğu kazandığını, ancak seçimlere hile karıştırdığını söyler. "Kaybeden her aday gibi yaptım ve itirazdan uzak durdum. Ama uğradığım haksızlığı Bekir Sami Bey'e bildirmeyi de ihmal etmedim." Yusuf el-Hakim ise daha önce adı geçen kitabının 120. sayfasında, Sami es-Sulh'un valinin seçimleri kaybetmesine yol açan uygulamalarını şiddetle eleştirdiğini ve bunları açık bir mektupta ikna edici delilleriyle birlikte yazdığını söylemektedir. Nisan 1914'te Arapça, Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan mektupta, seçimler sırasında işlenen suçlar anlatılmaktadır. Yusuf el-Hakim şunları da ilave eder: "İtirazları ortadan kaldıran ve hükümetinin siyasetine hizmet eden vali seçimleri başarıyla tamamlamaya muvaffak oldu. Adaylar Selâm ve Sursuk mebus seçildiler ve Beyrut bölgesini en güzel şekilde temsil ettiler." Ayrıca bk. Yeni konsolos Picot'nun Fransa dışişleri bakanı Doumerque'ya yazdığı 25 Nisan 1914 tarihli yeni mebus seçimleri ve buna itirazlar hakkındaki raporu. A. Ismail, *a.g.e.*, c. 20, s. 360-361.

142 [Alman araştırmacı Sabine Prâtor II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Meclisi'ndeki Araplar hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır. Selim Ali Selâm ve diğer Arap mebusların bu dönemdeki faaliyetleri için oraya bakılabilir: *Der arabische Faktor in der jungtürkischen Politik Eine Studie zum osmanischen Parlament der II. Konstitution (1908-1918)*, Berlin 1993].

- 143 Muhammed Beyhüm Efendi (? - 1334 h.): Beyrut'ta doğdu ve öldü. Hicri 1303'te vefat eden Hacı Abdullah Beyhüm el 'İtânî'nin oğludur. Muhammed Beyhüm yerel okullarda, özellikle "Havzu'l-vilâyeti'l-Usmâniyye" okulunda eğitim gördü. İlme ve âlimlere duyduğu sevgi meşhurdur. Her öğretim yılı sonunda başarılı öğrencilere, özellikle Cem'iyetü'l-makâsîd okullarının öğrencilerine kol saati dağıtmayı adet edinmişti. "Oku evladım, cahillik utançtır" meşhur sözünün sahibi de odur. Bazı gençlerden bu sözü Beyrut şehrinin duvarlarına yazmalarını istemiştir. Beyrut'un ileri gelenlerinden olduğu gibi, Osmanlı Meclis-i Âyân'ına üye seçilmiştir.
- 144 Fransa'nın Beyrut başkonsolosu Couget'nin, 13 Ocak 1913'te Fransız dışişleri bakanı Doumerque'a, Türk makamlarının Muhammed Beyhüm ile Joseph [Yusuf] Sursuk'u Meclis-i Âyân üyesi seçtiklerini, ancak bunların meclise katılmadıklarını bildirdiği daha önce anlatılmıştı. Beyhüm hakkında şunları söylemekteydi: "Seyyid Beyhüm'e gelince, -adaylığı kesinleşirse- ilerlemiş yaşından dolayı şehirden ayrılabileceğinden emin değilim." Bk. Vecih Kevserânî, *Vesâiku'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel* 1913, s. 99.
- 145 Anbere Selâm el-Hâlidî'ye göre babası bu konuları tartışacak bir uzman değildir. Ancak Arapların aldatılması üzerine bu tartışmalara girmiş ve Arap haklarını savunmuştur. Bk. *a.g.e.*, s. 88.
- 146 Selim Selâm'ın konuşması için ayrıca bk. *el-Ehrâm*, 25 Temmuz 1914.
- 147 Ahmed Abbas el-Ezherî'nin sahibi olduğu "el-Külliyetü'l-Usmâniyye el-Ezheriyye".
- 148 Kerek: Cibâl-i Muâb adıyla da bilinir. Ürdün'de Ölüdeniz'in güneyine bakar ve el-Mevcib ile el-Hasâ vadileri arasında uzanır.
- 149 **هز قاروق** Türkçe bir deyim olup "dalkavukluk" anlamına gelir [Burada sadece "kavuk" kelimesi Türkçe'dir. Baştaki **هز** kelimesi ise Arapça'da "sallamak" anlamına gelir].
- 150 *El-Mukattam*, 11 Temmuz 1914; *el-Ehrâm*, 25 Temmuz 1914 [Bu konuşmanın meclis tarafından kaydedilen şekli biraz farklıdır. Bu konuşma için bk. *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi* (İctimâ-ı Fevkalâde), 2. cilt, (1330), TBMM Basımevi, 1991, 234-236] .
- 151 Arşidük François Ferdinand ve karısı başkent Saraybosna'da 28 Haziran 1914'te öldürülmüştür. Sırbistan bugün Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı bir cumhuriyettir.
- 152 Ez-Zebdâni bölgesindeki Madâyâ köyü, Suriye'nin sayfiye bölgesi olarak bilinen yerlerinden biridir.
- 153 Fâris el-Hûrî (1873-1962): Lübnan'ın Hâsbayyâ bölgesindeki el-Küfeyr köyünde doğmuştur. İlköğrenimini Küfeyr ve Sayda'daki Amerikan okullarında gördü. Amerikan okullarında öğretmenlik yaptı. "El-Kül-

liyyetü'l-inciliyye es-sûriyye" (Amerikan Üniversitesi)'nde eğitimine devam etti. 1902 yılında Şam'daki İngiliz konsolosluğuna tercüman atandı. 1908 yılında İttihat ve Terakki'ye katıldı. 1914'te Şam mebusu olarak Meclis-i Mebusân'a girdi. 1920'de üç defa üst üste maliye nazırı oldu. Fransız yönetimi tarafından baskı gördü. Haşim el-Atası ve Sadullah el-Câbiri ile birlikte Vatan Bloku'nu kurdu. 1936, 1943 ve 1945 yıllarında Suriye meclis başkanı oldu. 1944-1945 yıllarında ve sonra defalarca Suriye başbakanı oldu. 1947 yılında yeniden milletvekili ve meclis başkanı seçildi. 1950'de Suriye'nin Birleşmiş Milletler heyetine başkan oldu. 1955'ten sonra siyaset sahnesinden çekildi. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Vekâyiü'l-harbi'r-rûsiyye-el-yâbâniyye, el-Mûcez fi ilmi'l-mâliye*.

154 Meclis-i Mebusân Başkanı Halil [Menteşe] Bey'i kastediyor.

155 Ahmed Cemal Paşa (1872-1922): Osmanlı ordu komutanlarından biridir. İttihatçıların 1908'deki inkılâbı ve Sultan Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinde önemli rol oynamıştır. Selanik cephesi komutan yardımcısıdır ve ordu adına sarayla görüşmeleri o yapmıştır. Daha sonra Osmanlı Bahriye nazırı ve Şam bölgesindeki Türk dördüncü ordusunun başkumandanı olmuştur. 1922'de Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bir Ermeni genci tarafından öldürülmüştür. Hayatı ve yaşadığı olaylar hakkında bir hatırat yazmıştır. Hatırat Türkçe'den Arapça, [Almanca] ve İngilizce'ye çevrilmiştir. Aynı zamanda, yayınıyla kendisinin ilgilendiği *İzâhât ani'l-mesâil's-siyâsiyye* adlı bir kitabı Lübnan'da çıkmıştır [Son olarak zikredilen kitap Âleyh mahkemesinin Arap milliyetçileri hakkında verdiği kararların gerekçelerini izah etmek üzere Dördüncü ordu tarafından yayınlanan eserdir: *Âleyh Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzâhât*, İstanbul 1332. Kitap çeşitli okuma hatalarıyla beraber Latin harfleriyle de neşredilmiştir: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri Aliye Divan-ı Harb-i Örfisi*, Haz. Ayşe H. Aydın, İst. 1993. Aynı eser Arapçaya (*İzâhât ani'l-mesâil's-siyâsiyye elleti cerâ tedkikuhâ bi divâni'l-harbi'l-urfî el-müteşekkil bi-Âleyh*) ve Fransızcaya (*La Livre vert. La Vérité sur la Question syrienne*) çevrilmiştir. Cemal Paşa'nın kurmay başkanı Ali Fuad (Erden) hatıralarında, kırmızı kitap olarak bilinen bu eseri Cemal Paşa'nın Falih Rıfkı (Atay)'a dikte ettiğini, Falih Rıfkı'nın kitabın üslubunu ve yazımını düzelttiğini, daha sonra bastırmak için İstanbul'a götürdüğünü söyler, bk. *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, haz. Alpay Kabacalı, İst. 2003, s. 250. Bu itibarla olsa gerektir, bazı Arap kaynaklarında söz konusu kitabın müellifi olarak Cemal Paşa gösterilir. Falih Rıfkı'nın bu kitapla münasebeti Arif Cemil (Denker)'in İttihatçı Paşa'larla ilgili *Tevhid-i Efkar*'daki yazısından sonra tekrar gündeme gelmiş, söz konusu gazetenin kendisi-

ne Cemal Paşa'nın Suriye'de cinayetlerini mazur göstermek için bir kitap yazıp yazmadığı sorusuna cevap verirken, Falih Rıfki bu "mecmua-i vesâik"ın Meclis-i Vükela tarafından da tasvip edildiğini ve Talat Paşa tarafından Fransızcaya tercüme ettirildiğini, kitabın Tanin Matbaası'nda bastırılmasına kendisinin tavassut edişinin tesadüf eseri olduğunu söyleyerek, kitapla bunun ötesinde bir alakasının bulunmadığını ima etmiştir, bk. Arif Cemil (Denker), *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Haz. Yücel Demirel, İst. 1992, s. 168-169].

156 Balebek: Lübnan'ın önemli tarihi kentlerinden biridir. Antik ve modern dönemlerde özellikle Tanrıça Jüpiter'i ile meşhur olmuştur. El-Bikâ bölgesinde yer alır.

157 Belge için, yayınlandığı kitap olan *İzâhât anî'l-mesâil's-siyâsiyye*, s. 23-34'e bakınız. Cemal Paşa'nın hatıratına da bakınız: Djemal Pasha; *Memories of a Turkish Stateman 1913-1919*, s. 228.

158 Ali Rıza er-Rikâbi Paşa (? - 1942): Şam'da doğdu ve öldü. Orada eğitim gördü ve İstanbul'daki Harbiye'den mezun oldu. 1912'de Kudüs, Medine-i Münevvere, Bağdat ve Basra'da askeri görevler yaptı. Gizli "el-Arabiyyetü'l-fetât" ve "el-Ahd" cemiyetlerine üyeydi. Birinci Dünya Savaşı boyunca memleketine zarar gelmemesi için Türklerle işbirliği yaptı. Savaşın sonra Şam'a askeri hâkim olarak atandı. Ardından Faysal döneminin ilk başbakanı oldu. Fransız güçleri Suriye'yi işgal edince siyaseti bıraktı. Ancak 1922 yılında Doğu Ürdün'e gitti ve orada iki defa başbakanlık yaptı. Ardından Şam'a döndü ve ölünceye kadar insanlarla ilişkisini kesti.

159 Şükrü el-Eyyûbi Paşa (?): Suriye'de doğdu ve yetişti. Orada ve İstanbul'da eğitim gördü. Osmanlılar zamanında askeri görevler aldı. Osmanlı Devleti'ne muhalif cemiyetlerle ilişki kurdu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kral Faysal tarafından Beyrut ve Cebel-i Lübnan genel hâkimi olarak atandı. 6 Ekim 1916'da, Beyrut'ta Lübnan'ın Kral Faysal yönetimine girdiğini açıkladı. B'Abdâ sarayına Arap bayrağı astırdı ve Habib es-Sa'd Paşa'yı Kral Faysal adına Cebel bölgesi hükümetini kurmakla görevlendirdi.

160 Riyâz es-Sulh (1893-1951): Sayda'da doğmuştur. Rıza es-Sulh'un oğludur. Ayntûra medresesinde eğitim gördü. İstanbul'da hukuk diploması aldı. "El-Müntedâ el-edebi" üyesiydi. Türk hükümetine muhalif oldukları için babasıyla birlikte sürgüne mahkûm edildi. "el-Arabiyyetü'l-fetât" cemiyeti üyesiydi. Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgal etmesi üzerine Mısır'a gitti. Ardından Avrupa'ya gitti ve Lübnan ve Filistin adına mücadele etti. 1935 yılında Fransız mandasına karşı mücadelesini sürdürmek için Lübnan'a döndü. 1943 yılında Lübnan başbakanı oldu. Cumhurbaşkanı Bişâre el-Hürî döneminde aynı göreve peşpeşe ve defalarca geldi. Temmuz 1951'de Amman'da öldürüldü.

- 161 Kamil el-Esad (? - 1924): Osmanlılar döneminde ön plana çıkıp Cemal Paşa ile yakınlık kuran Lübnanlı siyasetçilerden biridir. Güney Lübnan taraflarındaki et-Tîbe bölgesinde bir halk lideri olarak tanınırdı. 1914 yılında Beyrut vilayeti mebusu olarak Meclis-i Mebusân'a girdi.
- 162 Et-Tîbe: Lübnan'ın güney taraflarında bir şehir. Osmanlı Devleti zamanında Güney Lübnan'a bağlıydı.
- 163 Esad eş-Şukayri (?): Osmanlılar döneminde aktif rol oynamış Filistinli siyaset adamlarından biridir. 1908 yılında Akka livası mebusu olarak Osmanlı Meclis-i Mebusân'ına seçilmiştir. Aynı zamanda ilim adamıdır ve 1915 yılında Osmanlıların dördüncü ordusuna müftü olmuştur.
- 164 Cemal Paşa'nın bu itirafları için hatıratına bakınız: Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Stateman 1913-1919*, s. 206-207 [Türkçe baskı: *Hatırat 1913-1922*, Dersaadet 1922, s. 183].
- Kamil el-Esad Osmanlı Devleti ile dost olduğu izlenimini uyandırır da bir Fransız belgesi kendisinin Fransızlarla işbirliği içinde faaliyetler yaptığını göstermektedir. Beyrut'taki Fransız konsolosluğu müdürü Colondre, 14 Ekim 1913'te Poincaré'ye bir mektup göndermiştir. Mektupta şunlar söylenmektedir: "Yaklaşık üç hafta kadar önce, Dr. Alfred Hüri sayesinde Kamil el-Esad Bey'in büyükelçilik ile ilişki kurmak istediğini öğrendim. Kendisi önümüzdeki parlamento seçimlerinde aday olması itibarıyla, ona vereceğimiz destek sayesinde bölgede kendisini destekleyecek çoğunluğun sayısını artırmak yolunda Maruni kilisesinin ve Melkilerin desteğini garantiye alacağından şüphe duymamaktadır... Kısmen konsolosluğun nüfuzu altındaki bazı piskoposlardan onun adaylığını desteklemelerini istedim..." Bk. Vecih Kevserânî, *Kırâe fi'l-vesâik*, s. 197-199. Fransız dışişleri bakanlığı arşivinde aşağıdaki numara da tasnifli kayıttan naklen: Turqui, c. 117, s. 30-32, 1912.
- 165 Rayâk: Doğu Beyrut'ta el-Bikâ' bölgesinde yer alan bir Lübnan şehri.
- 166 Eş-Şiyâh: Beyrut'un güney varoşlarında yer alır.
- 167 Bu mahkemeler hakkında yeterli ayrıntı için bk. Âleyh Sıkıyönetim Mahkemeleri hakkında çıkan şu kitap: *İzâhât anî'l-mesâil's-siyâsiyye elletî cerat tedkikuhâ bi divânî'l-harbi'l-urfi el-müteşekkil bi-Âleyh*. - Aliyye'deki Dördüncü ordu başkomutanlığı tarafından yayınlanmıştır. Matbaatu't-Tanin, 1334 h.
- 168 Bakkin: Suriye'nin Zebdâni tarafındaki sayfiye bölgesi.
- 169 Âleyh: Beyrut'un doğusunda Cebel-i Lübnan tarafına düşen Lübnan'a ait yazlık bölge.
- 170 Kral Hüseyin b. Ali (1854-1921 [1852-1931]): Türklere karşı Arap ayaklanmasının önderi. Babasının sürgünde olduğu dönemde İstanbul'da

- doğdu. 1916'da İngilizlerin de yardımıyla Hicaz bölgesinde Türkler'e karşı ayaklandı. Ancak İngilizler Arapların bağımsızlığı konusundaki sözlerini tutmadılar. Kendisiyle Suud ailesi arasında birçok çatışma çıktı. Suudlular Kral Hüseyin'i Suud bölgesinde vurmaya başardılar ve sonuçta 1925 yılında Kıbrıs'a gitmeye mecbur kaldı. Orada altı yıl kalıp hastalanınca Amman'a döndü ve ölünceye kadar altı ay boyunca Amman'da kaldı. Cesedi Kudüs'e götürüldü ve Mescid-i Aksâ'ya defnedildi.
- 171 Vâdi'l-Karn: Bu vadi bugün Suriye sınırları içindedir. Haydutların varlığı ile meşhurdur.
- 172 Vâdi'l-Harir: Bir önceki vadi gibi Suriye sınırları içinde ve bir anayol kenarındadır.
- 173 Fransa'nın Beyrut başkonsolosluğu müdürü Coulondre Fransa başbakanı Poincaré'ye yazdığı bir mektupta, "Beyrut'taki İslâm cemaatinin önderlerinden Selim Ali Selâm" ve -İngiliz dostu- Selim Sabit Bey "tarafından yönetilen" ve Suriye'nin Mısır'a katılmasını savunan bir Müslüman-Hristiyan hareketinin varlığını teyid eder. Bu hareketin Suriye'deki önderleri Muhammed ve Ahmed Kürd Ali, Dr. İzzet el-Cündi, Abdülgani el-Ureysi ve Şeyh Reşit Rıza'dır.
- 174 Hakkı el-Azm (?-1955): Şam doğumludur. Siyaset ve yönetimle ilgilenmiştir. Bir süreliğine Mısır'a gitmiş, sonra ülkesine dönüp önce Şam devleti hâkimi, ardından şura meclisi başkanı, daha sonra da Suriye başbakanı seçilmiştir. Yaklaşık 90 yaşındayken Kahire'de vefat etmiştir. Eserleri arasında: *Tarihu harbi'd-Devleti'l-aliyye ve'l-Yunân, Difâ'u bilâ-dinâ* ve *ed-Devletü'l-aliyye ve maliyetuhâ* vardır.
- 175 Mahmud el-Mahmesâni (? - 1915): Beyrut'ta doğmuş, orada idam edilmiştir. Kardeşi ve Paris Kongresi üyesi Muhammed'le birlikte Osmanlılar zamanında önemli bir siyasi rol oynamıştır. Siyasi ıslahatların yapılması için çalışmıştır. Tutuklanıp divan-ı harb-i örfide tahkikata uğramış ve 20 Ağustos 1915'te idam cezasına çarptırılmıştır.
- 176 Refik el-Azm Bey (1867-1925): Suriye uyanışının önde gelenlerinden. İslahat ve siyasetle ilgili birçok cemiyetin kuruluşunda yer almıştır. Birçok araştırma ve eserinden bazıları şunlardır: *Eşheru meşâhiri'l-İslâm fi'l-harb ve's-siyâse, el-Beyân fi keyfiyeti intişâri'l-edyân, ed-Dürûsü'l-hikemiyye li'n-nâşietü'l-İslâmiyye, el-Beyân fi esbâbi't-temeddün ve'l-umrân, Tenbihü'l-efhâm ilâ metâlibi'l-hayâti'l-ictimâiyye fi'l-İslâm, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye ve Ürubbâ*. Vefatından sonra bazı makaleleri *Mecmûatü âsârı Refik Bek el-'Azm* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu eserde, fikir, siyaset ve İslâm tarihi ile diğer bazı konulara dair yazılar bulunmaktadır.
- 177 Muhammed Reşid Rıza (1865-1935): Bağdat asıllıdır, Lübnan'da doğmuştur (Kuzey Lübnan'daki el-Kalamûn'da). Kahire'de vefat etmiştir.

Trablusşam'da eğitim görmüştür. Hicri 1315 yılında Mısır'a giderek Şeyh Muhammed Abduh ile görüşmüş ve ona talebe olmuştur. Siyasi, toplumsal ve dini alandaki fikirlerini yaymak için Mısır'da *el-Menâr* dergisini çıkarmıştır. İslâm ıslahatıyla ilgilenen kişilerden biriydi. Aynı zamanda hadis, edebiyat, tarih ve tefsir alimidir. Çağdaş meselelerde fetva mercii olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra Şam bölgesini ziyaret etmiştir. Mısır'a döndükten sonra ed-Dave ve'l-irşâd okulunu kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Şam'a dönmüş ve Suriye Genel Kongresi'ne başkan seçilmiştir. Suriye'nin Fransızlar tarafından işgalinden sonra burayı terketmiş ve Mısır'a yerleşmiştir. Hindistan, Hicaz ve Avrupa'yı dolaşarak Arap meselesini savunmuş, Suriye-Filistin heyetlerinin toplantılarına katılmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Mecelle-tü'l-Menâr* (34 cilt), *Tefsiru'l-Kurâni'l-Kerim* (12 cilt), *Tarihu'l-Üstâz el-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh* (3 cilt), *Nidâ li'l-cinsi'l-latîf*, *el-Veh-hâbiyyûn ve'l-Hicâz*, *Şübühâtü'n-nasârâ ve hücecü'l-İslâm*, *el-Vahyü'l-Muhammedi*, *Yüsrü'l-İslâm ve usûlü't-teşri'i'l-âm*, *el-Hilâfe*, *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid*, *Zikrâ el-mevlidi'n-nebevî*. Emir Şekib Arslan'ın Seyyid Reşit Rıza hakkında bir kitabı vardır [Bu kitabın başlığı *es-Seyyid Reşid Rîdâ ev ihâ erbe'ine sene*, Dimaşk 1937, şeklindedir].

- 178 [Buradaki tereddüdün sebebinin mahkeme başkanının **مبعوث** mu yoksa **مبحوث** kelimesini mi kullandığının ayırdedilememiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır].
- 179 Anbere Selim Selâm babasının divân-ı harb-i örfide yargılanmak üzere iki defa tutuklandığını söyler. Selim Selâm'ın hatıralarında anlattığı olay da budur. Bk. Anbere Selâm, *a.g.e.*, s. 11, 101-103.
- 180 Şehir kelimesiyle burada Beyrut'u kastetmektedir.
- 181 Berummânâ: Cebel-i Lübnan taraflarında Lübnan'a ait bir sayfiye.
- 182 [Burada "oda" manasına gelen **“عُرْفَة”** kelimesi geçiyor. Doğrusu tümen anlamına gelen **“قُرْفَة”** olmalıdır -çev.-]
- 183 Bu bağlamda, Selim Selâm'ın, hakkındaki suçlamaların ispat edilemesine ilave olarak, Azmi Bey'in Cemal Paşa katında şefaataçı olması sayesinde serbest bırakıldığı söylenir. Bk. Anbere Selim Selâm, *a.g.e.*, s. 103. Muhammed Cemil Beyhüm, *Suriye ve Lübnan 1918-1922*, s. 123. Ancak başka kaynaklarca teyid edildiğine göre Paris tarafından İstanbul, Kahire, Beyrut, Şam ve Bağdat'taki Fransız konsolosluk ve elçiliklerine gönderilen Fransızca bir telgrafta Selim Selâm'ın Fransız düşmanlığı siyaseti hakkında malumat bulunmaktadır. Bu telgrafta "Mefiez-vous de lui", yani "ona karşı dikkatli olunuz" denilmektedir. Cemal Paşa bu telgraftan haberdar olduğu zaman Selim Selâm'ın gerçek konumunu öğrenmiş ve serbest bırakılmasını emretmiştir. Bk. Velid Avad, *Rüesâü Lübnân*, s. 20; Anbere Selâm, *a.g.e.*, s. 103; Muhammed Cemil Beyhüm, *Suriye ve Lübnan 1918-1922*, s. 123, 192, 193.

- 184 İdam kararı 20 Ağustos 1915'te infaz edilmiştir. Bunlarla birlikte, Salih Haydar, Ali el-Ermenâzi, Müslim Abidin ve Nayif Tellû da idam edilmişlerdir.
- 185 Tâcüddin el-Hüseyîni (1890-1943): Merakeş asıllı olup Şam'da doğmuş ve ölmüştür. Babası Şeyh Bedrüddin Şam'ın önde gelen âlimlerinden-dir. Tacüddin 1912'de Sultaniye medresesinde dini ilimler okutmak için hoca olarak tayin edilmiştir. Osmanlı döneminde ıslah-ı medâris meclisi ve Suriye vilayeti meclis-i umumî üyesidir. Türk ordusu tarafından 1916 yılında çıkarılan *eş-Şark* gazetesinin iki sahibinden biridir. 1920 yılında Suriye Genel Kongresi üyesi olmuştur. Daha sonra da önce müsteşarlığa, ardından kadılığa tayin edilmiştir. Fransızlar döneminde (1928-1931), (1934-1936) yıllarında Suriye başbakanı olmuştur. 1941 yılında Fransızlar tarafından Suriye cumhurbaşkanlığına getirilmiş, ölene kadar bu görevde kalmıştır.
- 186 Merc-i uyûn: Güney Lübnan'da bir şehir.
- 187 Abdülvehhâb el-İngilizî (? - 1916): Şam'da "İngilizî" adıyla bilinen bir Arap ailesine mensuptur. Hukukçu ve yöneticidir. Şam'da eğitim görmüş, İstanbul'dan mezun olmuştur. Halep vilayetinin Suruç şehrinde kaymakamlık yapmıştır. Avukatlık yapmış, ardından Beyrut vilayeti mülki idare müfettişliğine tayin edilmiştir. Oradan da Bursa vilayetine gitmiştir. İttihatçıların siyasetine karşı çıkmıştır. Hakkındaki idam kararı Şam'daki bir darağacında infaz edilmiştir. Siyaset, toplum ve tarih hakkında Arapça ve Türkçe makale ve tebliğleri vardır. Bir cildi basılan *et-Târihu'l-âm* adlı bir kitabı vardır.
- 188 Rüşdü Ahmed eş-Şem'a Bey (1865-1916): Hicaz asıllı olup ataları miladi 825 yılında Hicaz'dan Şam'a taşınmıştır. Şam'da doğmuş ve eğitim görmüş, Meclis-i Mebusân'a Şam mebusu seçilmiştir. İttihatçıların siyasetine muhalifti. Dünya Savaşı çıktığında tutuklandı ve diğerleriyle birlikte 1916 yılında Şam'da [sonraki adıyla] Sâhatü's-şüheda'da idam edildi. Edebiyatçı ve hatib idi. Milliyetçi ruhu uyandırmak maksadıyla yazdığı birçok siyasi hikâyesi vardır.
- 189 Victoria Otelî Osmanlı ve Fransız dönemlerinde Şam'daki meşhur otellerden biridir.
- 190 Öğle yemeğine davetli olduğunu söylemek istiyor. *Seyran* kelimesi yakın zamanlara kadar kullanılıyor ve genellikle bir grup insanla birlikte karada yenilen öğle yemeği anlamına geliyordu.
- 191 [Tevfik Bey IV. Ordu'nun maliye müşaviridir, bk. Cemal Paşa, *Hatırat 1913-1922*, Dersaadet 1922, s. 215].
- 192 [Orijinal metinde "Rotary" kelimesi bulunmakla beraber, söz konusu anlaşma Reji idaresiyle yapıldığından "Rotary" biçimi, yanlış okuma sonucu olmalıdır].

- 193 [Reji müdür-i umumisi ile yapılan görüşmede bulunan Cemal Paşa hükümet adına teklifi Maliye Nazırı Rıfat Bey’le Dâhiliye Nâzırı Talat Bey’in kabul ettiğini söyler, *Hatırat 1913-1922*, Dersaadet 1922, s. 35].
- 194 Humus vekili Vasfi el-Atası’yi kastediyor.
- 195Ayrıntılı bilgi için bk. el-Emir Şekib Arslan, *Sîre zâtiyye*, s. 154-163 [Metinde dipnot numarası bulunmamaktadır. Numara Şekib Arslan’ın kitabıyla karşılaştırılarak tarafımızdan konulmuştur -çev.-]

1er Juin

124
D. 1/16

Nous, soussignés, Libanais résidant à Paris, réunis en comité,
après avoir entendu la lecture d'une motion tendant à la libération
du Liban et les réformes à y introduire, adoptant en tous ses
points ledit mouvement et donnant mandat explicite à Monsieur
Philippe Gassman, président du Comité Libanais, et à Monsieur R. S.
Khalilallah, secrétaire, de nous représenter près de qui de droit,
l'agré au noble Cime et place, et d'entreprendre toutes les démarches
qu'ils jugeront utiles afin de faire aboutir les réformes
dont il s'agit.

Fait à Paris, Boulevard de Strasbourg n° 10 le 1er Juin 1912.

M. J. Gassman

M. Khalilallah

M. K. K. K.

M. Gassman

M. Khalilallah

M. K. K. K.

M. Gassman

M. Khalilallah

M. K. K. K.

M. Gassman

M. Khalilallah

M. K. K. K.

M. Gassman

M. Khalilallah

M. Gassman

M. Khalilallah

M. Gassman

M. Khalilallah

M. Gassman

M. Khalilallah

وهرة الى أبناء الوطن العربي

مشهد من أبناء الوطن الجديد وبعض من كبار الاوويين وممثل الصحف الاووية والابريكة. وهذه هي المسائل التي ستكون أساس المذكرات:

- ١ - الحياة الوطنية ، وناهضة الاحتلال
 - ٢ - حقوق العرب في المملكة الشامية
 - ٣ - ضرورة الاصلاح على قاعدة اللامركزية
 - ٤ - المهاجرة من سوريا والى سوريا
- ونرى تحت المناقشات حل المؤتمر قراراته الى حيث ينضم عليها التصديق وبحق التنفيذ

وبعد فانا ندعو كل من يتحقق فيه لامة العرب صبراً وكبراً أن يلي داعي الوطن ، لاسيما أرباب الاعانات في مقاعد الجلييات ضلهم نتمند وابهم تنج ، فاما أن يضاموا الى وفود المؤتمر ولما أن يحنوا اليه بالرسائل الرفيعة لو الكتيابة يظهرون فيها ارتباطهم لتيل القابة واشترآكم في شريف المقصد حتى يدلي المؤتمر لدى الام بحجة ونستونق غوته بفرأته . وهناك ينشئ اليقين قيطل على هذه الامة بفر الحياة من بين انسان الفسق وركام الظلمات

وسلام على من تلقى هذا التور فأعتناه . ومن عرفوا به فأدله

(لجنة المؤتمر العربي)

عوني عبدالحادي نعمة مطران عبدالتلي العربي شكري غاتم
جيل ملوف محمد عسائي شارل دبلس جبل مردم بك
الرسائل تكون باسم كاتب اللجنة ، وهذا عنوانه :

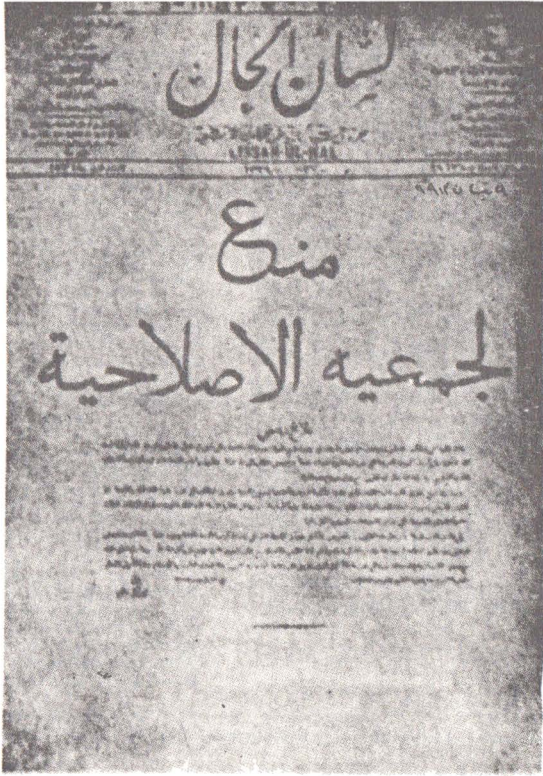
Abdul-Carri Amisi, 17 Rue Claude Bernard,
Paris

نحن الجالية العربية في باريس فداؤقتنا نظرات لبر الدة الاووية ومناظر الساسة في الاندية الصوبية على استقراء مايجري من الحارات الدولية بشأن البلاد العربية ، وأتصبا زهرة الوطن سورية ، ولم يبق بين جهور القاطنين بالصاد من لا يعلم أن ذلك نتيجة سوء الادارة المركزية لهذا بنا الامر الى الاجتماع - وعدنا بنيف على الثمانية في هذه المدينة - جرى البحث عن التدابير الواجب اتخاذها لرعاية الارض (الترعة بدم الآباء العظام ورفات الابداد الاباء) من عادية الاجانب واتخاذها من صينة للسيطر والاستبداد واصلاح أسورنا الداخلية على ماينطلبه أهل البلاد من قواعد اللامركزية حتى يشدها ساعدنا ونستقيم قناتنا فينقطع بذلك خطر الاحتلال أوالاضمحلال وننق مذلة الفرق ونحقت ثامة الاستبداد ويطهر للاجئين بحياة الشرب أننا أمة جيوف الضم لا نسقم للذ ولا نشكين لمكنة

وبعد الدليقة تقرر عقد مؤتمر العرب بقمم فيسوريون فقد فيه وفود أسكار من البلاد العربية وخلافاً لخطل من السورين للمهاجرين لمصر واسبركا الجنوية وليوكا الشامية والبلاد الأوربية تقتل فيه الامة العربية المنتشرة في أعظم الارض ونحن كلمة التضامن الاجتماعي والسياسي لهذه الامة في هذا المؤتمر حيث ينسط للام الأوربية ثامة مستسكة ذات وجود حي لاينحل ومقام عزيز لاينال وخصائص فومية لاينزع ومنزلة سياسية لاينزع . ونصارع الدولة الشامية بأن اللامركزية قاعدة حياتنا وأن حياتنا أقدس حق من حقوقنا وأن العرب شركاء في هذه المملكة ، شركاء في الحرية ، شركاء في الادارة ، شركاء في السياسة ، وأما في داخلية بلادهم فهم شركاء أنفسهم

ومن ثم انتخبت الجالية لجنة ادارية (وهي الفرقة على هذا) لتقوم بالعمل فوضت خطة المؤتمر وما يسير في من المباحث على

Ek 2: 1913'te Paris'te toplanan Arap Kongresi heyeti tarafından Arap milletlerine gönderilen ve kongrenin toplanma gerekçelerini ihtiva eden çağrı

Ek 3: Beyrut valisi Ebu Bekir Hâzım [Tepeyran] Bey'in Beyrut Cemiyet-i Islahiye'sinin toplantılarını yasaklayan 8 Nisan 1913 tarihli kararı

وفود المؤتمر

- ١- من اللجنة العليا لحزب الاتحادية:
- ١- السيد عبد الحليم الخليلي
- ٢- اسكندر بك مخون
- ٣- من اللجنة الإسلامية السورية التي تزل بيروت:
- ١- سليم أفندي علي سلام
- ٢- أحمد أفندي مختار بهيم
- ٣- خليل أفندي زنبلي
- ٤- الشيخ أحمد حسن طياره
- ٥- الدكتور أيوب أفندي ثابت
- ٦- أثير أفندي سريسق
- ٧- من العراق:
- ١- توفيق أفندي السويدي
- ٢- من دجلة العراق - تاجر في فرنسا
- ٣- من بعلبك:
- ١- محمد بك حيدر
- ٢- إبراهيم أفندي حيدر
- ٣- من المهاجرين للولايات المتحدة:
- ١- نجيب أفندي دياب
- ٢- نعيم أفندي مكرزل
- ٣- إلياس أفندي مقصود
- ٤- من المهاجرين فنكسيك:
- ١- عباس أفندي بجاتي
- ٢- من حلب السورية وعلمه في باريس:
- ١- عن جالية باريس:
- ١- شكري أفندي غانم
- ٢- عبد النبي أفندي المريني
- ٣- نوره بك حبيب مطران
- ٤- من أحياء بعلبك وأهله
- ٥- من أحياء بيروت - مع مجلس ادارتها سابقاً -
- ٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٢٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٣٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٤٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٥٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٦٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٧٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٨٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩١- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٢- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٣- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٤- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٥- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٦- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٧- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٨- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ٩٩- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية
- ١٠٠- من أحياء بيروت - عضو اللجنة الإسلامية

Ek 4: Paris'te yapılan Birinci Arap Kongresi'ne katılanların isimleri. Selim Selâm'ın ismi daire içinde görülmektedir.

LE CONGRÈS DES SYRIENS

La protestation des Damasquins et Beyrouthins

Damas, 25. — La propagande faite ici à l'occasion de la convocation à Paris d'un congrès syrien provoque une profonde indignation dans la population et particulièrement dans les militaires arabes les plus influents qui ont tenu à faire connaître leur sentiment sur cette question et à protester contre ce mouvement.

A cet effet les notables de Damas et de Beyrouth ont rédigé un télégramme qu'ils adressent à l'Agence Ottomane de rendre public et qui a été adressé au gouvernement ainsi qu'à différents organes de la presse.

Voici la teneur de cette protestation :

Par des circulaires imprimées, envoyées en secret, sous pli cacheté, à différentes personnes, nous avons appris qu'une réunion aura lieu à Paris, dans le but de réclamer l'application des réformes, à la Syrie.

Cette circulaire est revêtue des signatures de six personnes dont les deux sont notoirement connues comme ayant adopté une politique d'opposition à l'égard du gouvernement actuel qui n'a pas favorisé leurs ambitions personnelles et les quatre autres sont des jeunes gens dépourvus de toute autorité en Syrie et n'ayant aucune qualité pour s'attribuer le rôle qu'ils essayent de jouer.

Ces personnes n'ont aucune situation dans la société syrienne et ne sont évidemment investies d'aucun mandat pour agir au nom des populations syriennes.

Les populations musulmanes et chrétiennes de la Syrie protestent avec énergie contre cette manifestation louche qui se prépare à Paris et qui groupera quelques originaux de Syrie en fuite en Europe, poursuivant des buts personnels, déclarent par le présent document qu'elles sont très satisfaites de l'administration ottomane actuelle et qu'elles attendent avec une entière confiance, du gouvernement ottoman seul, leur protecteur, l'application des lois en vigueur, et des réformes qu'il jugera opportun de décréter dans l'intérêt et pour les progrès de la Syrie.

Expriment au gouvernement leur loyalisme et leur plus entier dévouement à la patrie ottomane :

Signé :

Le maffi de Damas	Le Nahid el-Echref
Abeddine	Edib
Le Mufti-Zadé	Azim-Zadé
Tewfik	Mehmed Fezal
Emir-Abdel-Kader-Zadé	Djemal-Zadé
Ali	Nessib
Nakchi-Bendi	Le maderiss de la
Sedjaded-Néchin	mosquée Emine
Essad Sahib	Atar Zadé Abdou-Hamid
Kadmani-Zadé	Corani Arzian
Mehmed-Ali	al-Hadad
Kadmani-Zadé	Youssef Zadé
Ahmed	Abdul-Rahman
Ohlani-Zadé	Agribdas-Zadé
Hali	Yahya
Kouvetli-Zadé	Ahmed Chéikh

plus 50 signatures de notables syriens

Ek 5: Şamlı ileri gelen bir grup tarafından 25 Mayıs 1913'te Sadrazam'a çekilen ve Osmanlı Devleti'ni destekleyip Paris Arap Kongresi'ni protesto eden telgraf

الفرس الشريف

حضرة صاحب السعادة سيّد علي سلّم مؤلّم

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته وبعد فقد تلقيت كتابكم
الكريم شاكرًا جزيل الشكر ما جاء فيه من استكثار لتلك العوامة
الفاشلة وخذلان للعامة من العزوين وانني لارجو ان يعلم الاخ
الكريم وجميع اخواننا بان هذه العوامة التي لمحت الاولى في
عدد ها وان تكن الاولى في هذا النوع السافل المرذول لم تكن
لتوهن او تفت في الصدق وان الامة قد تلقتها بازدراء وامتهان
لعدمها الذين كان دخلهم في هذه المرة اعظم واندحار
دافعهم من لعداء البلاد الفروا اشد وذلك بقوة الله وبالفقة
المجاهدة بين الاخوان والحمد لله

هذا وانني اكرر الشكر لحضرتكم على تلك الفقة الفالسة واسأل
الله ان يحفظكم ويحيط بمقامكم
والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

محمد حسين

٩ صفر ١٣٥٤

١٢ ايار ١٩٣٥

Ek 7: Kudüs'teki Şer'i İslâmi Yüksek Meclis başkanı Hacı Muhammed Emin el-Hüseynî tarafından 12 Mayıs 1935'te Selim Ali Selâm'a gönderilen mektup. Mektupta İslâmi meclis aleyhine çevrilen dolapları ve Hacı Emin adına yapılan karalama girişimlerini kabul etmediği için teşekkür edilmektedir.

لحفة العالم المقدم الزعيم ابيك صاحب السيادة سلیم علی سلام سلمه آتھای
 تحنون ضمنا از احسن المجلس الاسلامي او غيره من الهيئات
 على مراجعة ملكي ايران والافغان في شأنه فليطه المنكوب
 براسطة المعتدیه للحکومة المتارکھا فی سوریه ولا باس من
 مطالبه ملک الحجاز بالتمس والنهوض فانه جوبه ضعیف ومهم
 والمجارج عبادہ فلی المنسوب لجلالته يدافع عنه لهور في جرائده لونه
 وانا اسأل الله ان يأخذ بيدكم ويوفقكم لعل انجز ويحكم لنا
 بسلامة ونجارتها في شؤونها العامة والخاصة وسلام الله عليكم
 ورحمة وبركاته سيدی ع ع نور علی ع السلام
 السبقی

اجبت لشكره على الشكر
 والتنبه الى الحق الصبي
 ٢٠ / ٤ / ١٣٧٦
 سلم

Ek 9: Filistinli liderlerden Esad eş-Şukayrî'nin 22 Temmuz 1937'de
 Selim Ali Selâm'a gönderdiği mektup. El-Meclisu'l-İslâmi adına
 [Selim Selâm'ın] İran, Afgan ve Hicaz krallarından Filistin sorunu için
 destek sağlamasını istemektedir.

Fotoğraflar

Resim 1: Selim Ali Selâm 1912 yılında

Resim 2: Selim Ali Selâm ve aile fertleri 1906 yılında

Resim 3: Selim Ali Selâm ve aile fertleri 1936 yılında

Resim 4: Selim Ali Selâm'ın 1915'te Meclis-i Mebusan'da Beyrut mebusu olduğunu gösterir tezkere

Resim 5: Şam'da toplanan (1919-1920) ve Suriye'nin birliğini talep eden Suriye Genel Kongresi'ne katılan Kral Faysal ve diğer katılımcılar. Selim Ali Selâm ok işaretiyle gösterilmektedir. Diğer bazı katılımcılar: Rıza es-Sulh, Riyad es-Sulh, Hâşim el-Atâsi, Reşid Rıza, Muhammed Cemil Beyhüm, Âdil Züaytir, Murad Galmiye, İzzet Derveze ve diğerleri

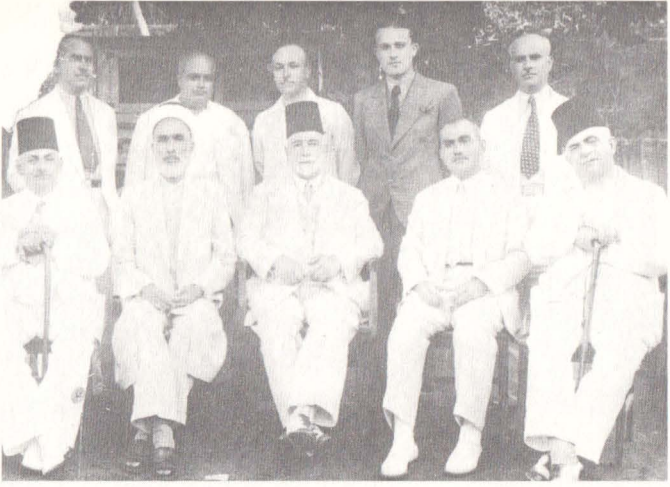
Resim 6: Trablus'ta Sadullah Molla'nın evi, 1920 yılı. Sağdan sola:
Ömer ed-Dâ'ûk, Abdullah Beyhüm, Abdülhamid Kerâmi, Selim Ali Selâm,
Sadullah Molla

Resim 7: Selim Ali Selâm 1935'te el-Bârûk'ta. Sağındakiler:
Abdülhamid Kerâmi, Sadullah el-Câbirî, Ömer Beyhüm. Solundakiler:
Abdülvahid Harun, Abdülkadir Şüreyh, Ahmet Sâmihi el-Halidi

Resim 8: Selim Ali Selâm 1925'te Londrada'ki Ritchmond parkında Kral Fay-sal'la beraber. Yanlarında Sâib, Anbere ve Reşâ Selâm

Resim 9: Selim Ali Selâm'ın başkanlığını yaptığı "Millî İslâm Meclisi" üyeleri, 1935 yılı: Oturanlar, sağdan: Hüseyin el-Kâdî, Ömer Beyhüm, Seim Ali Selâm, eş-Şeyh Tevfik el-Hibrî, Cemil el-Hüsâmî. Ayaktakiler: Ahmed ed-Dâ'ûk, Refik Berrâc, Dr. Melih Senû, Dr. Yusuf Bûcî, Muhyiddin en-Nasûlî

Resim 10: Kifon, 1936 yazı. Resimdekiler: Müftü eş-Şeyh Tevfik Halid, Selim Ali Selâm, Ömer ed-Dâ'ûk

Resim 11: Selim Ali Selâm'ın Sûfer'deki evi, 8 Eylül 1935.
Sağdan itisaren: eş-Şeyh Ebussuûd, Selim Ali Selâm,
el-Hâc Emin el-Hüseynî, Abdülhamid Kerâmi, İshak Derviş

Resim 12: Beyrut valiliği ve Sâhatü'l-burc'ta bir kutlama, 19. asrın sonları

Resim 13: Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye'de Osmanlı erkânı:

1. Cemal Paşa; 2. Azmi Bey (Beyrut valisi); 3. Tahsin Bey (Şam valisi);
4. Mithat Şükrü Bey (Bleda); 5. Nusret Bey (Cemal Paşa'nın yaveri);
6. Tevfik Bey (Vilayet mali müşaviri).

Resim 14: Beyrut'ta devri teslim merasimi:

Soldan sağa: İsmail Hakkı Bey (Beyrut valisi), Abdülhalik (Renda) Bey, Azmi Bey (Beyrut valisi), Ali Münif Bey, Kazım (Dirik) Paşa, Mithat Bey (Kudüs mutasarrıfı)

Resim 15: Beyrut vilayeti mektupçusu Abdülğani Seni (Yurtman)

Kaynaklar

I-El Yazmaları ve Yayınlanmamış Belgeler

1. Başkan Sâib Selâm'ın arşivi (Babası ile bazı Arap ve yabancı ileri gelenlerin yazışmaları hakkında belge ve mektupları ihtiva eder.)
2. Selim Ali Selâm'ın el yazmaları 1908-1918, Beyrut 1933. Beyrut Amerikan Üniversitesi. Tasnif No: Mic. A., 389. Aynı nüsha Başkan Sâib Selâm'ın Beyrut-Musaytaba'daki kütüphanesinde de vardır.
3. Yusuf Yezbek (yayınlayan): *Siretu hayâti Selim Ali Selâm el-ictimâiyye ve's-siyâsiyye*, (Selim Selâm'ın 1908-1920 arasını kapsayan yayınlanmamış hatıralarını ihtiva eder), ts., Başkan Sâib Selâm kütüphanesi.
4. Başkan Sâib Selâm'a ait el yazması: *Kaziyyetü'l-Hüle ev insâfen li-racül*, Cenevre, Ağustos 1979.
5. İngiliz Dışişleri Bakanlığı (F.O.) belgeleri. Tasnif No: FO 371-Syria 89, Turkey 44

II-Yayınlanmış Belge ve Kitaplar

1. *Evrâku Ekrem Zuaytir: Vesâiku'l-hareketi'l-vataniyye el-Filistiniyye 1918-1939*, Müessesetü'd-dirâsâti'l-Filistiniyye, Beyrut 1979
2. *Îzâhât ani'l-mesâili's-siyâsiyye elletî cerâ tedkikuhâ bi divâni'l-harbi'l-urfi el-müteşekkil bi-Âleyh*, Aliyye'deki Dördüncü ordu başkomutanı Cemal Paşa tarafından yayınlanmıştır, Matbaatu Tanin 1334.
3. Tefvîk Berrû, *el-Arab ve't-Türk fi'l-ahdi'd-düstûriyyi'l-Usmâni 1908-1914*, Ma'hedü'd-dirâsâti'l-Arabiyye, Câmiatü'd-düveli'l-arabiyye, Kahire 1960.
4. Hassân Hallâk, *Mevkîfü'd-devleti'l-Usmâniyye mine'l-hareketi's-Sahyûniyye 1897-1909*, Câmiatü Beyrut el-Arabiyye, Beyrut 1978.
5. Hassân Hallâk: *el-Müerrihu'l-allâme Muhammed Cemil Beyhüm 1887-1978*, Beyrut 1980.
6. Darwin Ingramer, *Evrâku Filistin 1917-1922*, tercüme ve neşir: Dâru'n-nehâr li'n-neşr, Beyrut 1972.

7. Zeyn Nureddin Zeyn, *Nüşû'l-kavmiyyeti'l-Arabiyye, maa dirâse târihiyye fi'l-alâkâtî'l-Arabiyye-Türkiyye*, Dâru'n-nehâr li'n-neşr, Beyrut 1979.
8. Le Vicomte Philippe de Tarrazî, *Târihu's-sihâfeti'l-Lübnâniyye*, c. 1, el-Matbaatu'l-edebîyye, Beyrut 1913.
9. Muhammed Cemil Beyhüm, *en-Neze'âtü's-siyâsiyye bi-Lübnan ahde'l-intidâb ve'l-ihtilâl 1918-1945*, Câmîatu Beyrut el-arabiyye 1977.
10. Mü'temeru's-sâhil ve'l-akdiyeti'l-erbaa ellezi 'ukide fi dâri's-Seyyid Selim Ali Selâm fi Beyrut fi 10 Âzâr (Mâris) 1936.
11. *El-Mü'temeru'l-arabiyyü'l-evvel 1913 el-mün'akid fi'l-kâ'ati'l-kübrâ li'l-Cem'iyyeti'l-cuğrâfiyye şâri'u Sen Cermân fi Bâris min 13 Receb 1331-18 Haziran 1913 ilâ 18 Receb 1331-23 Haziran 1913*. Mısır'daki Hizbu'l-Lâmerkeziyye yüksek kurulu tarafından yayınlanmıştır. Kahire, 1331-1913, Matbaatu'l-Busfûr, Mısır
12. Vecih Kevserânî, *Bilâdü'ş-Şâm, Kırâe fi'l-vesâik*, Ma'hedü'l-inmâ el-arabî, Beyrut 1980.
13. Vecih Kevserânî, *Vesâiku'l-mü'temeri'l-arabiyyi'l-evvel 1913*, Dâru'l-hadâse, Beyrut 1980.
14. Yusuf Yezbek (sunuş), Mü'temeru's-şühedâ, *Ceridetü'l-Yevm*, Beyrut 1955.
15. Adel Ismail, *Documents Diplomatiques et Consulaires-Consulat de Beyrouth*, Vols. 18, 19, 20, (1913-1914). Editions des Oeuvres Politiques et Historiques-Beyrouth 1979.
16. Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919*, G.H. Do-ran company-New York 1922 (New edition- New York Times Com-pany 1973).
17. Kamal Salibi, "Beirut Under the Young Turks: As Depicted in the Political Memoirs of Salim Ali Salam (1868-1938)". *Les Arabes par leur Archives (XVe - XXe siècles)*, Paris 9-11 Avril 1974 içinde. Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1976.

III. Yayınlanmış Hatıratlar

1. Esad Dâğir, *Müzekkiriâtî alâ hâmişi'l-kaziyyeti'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kâhi-re li't-tibâa 1959.
2. Refik et-Temîni ve Muhammed Behcet, *Vilâyetu Beyrut, el-Kısmü'l-ce-nûbî*, c. 1, Matbaatu'l-İkbâl, Beyrut 1335 h. (-1979 tarihli ofset nüsha-Dâru Lahdin hâtır)

3. Sâmi es-Sulh, *Müzekkîrâtü Sami es-Sulh*, Menşûrât-ı Mektebeti'l-îlîk-ri'l-arabi, Beyrut, 1960.
4. El-Emir Şekib Arslan, *Sire zâtiyye*, Dâru't-Talî'a, Beyrut 1969.
5. Anbere Selâm, *Cevle fi'z-zikrayât beyne Lübnân ve Filistin*, Dâru'n-nehâr li'n-neşr, Beyrut 1978.
6. Muhammed Cemil Beyhüm, *Sûriyye ve Lübnân 1918-1922*, Dâru't-talî'a, Beyrut 1968.
7. Velid Avad, *Rüesâü Lübnân*, el-Ehliyye li'n-neşr ve't-tevzî', Beyrut 1977.
8. Yusuf el-Hakîm, *Beyrût ve Lübnân fî ahd-i Âl-i Usmân*, el-Matbaatu'l-kâtûlikiyye, Beyrut 1964.

IV. Süreli Yayınlar

1. *El-İttihâdu'l-Usmânî* (Beyrut), 1912
2. *El-Ehrâm* (Mısır), 1914
3. *Evrâk Lübnâniyye* (Beyrut), 1955, 1957
4. *El-Bayrak* (Beyrut), 1933
5. *Beyrût* (Beyrut), 1936
6. *El-Cumhûr* (Beyrut), 1938
7. *El-Kabes* (Şam), 1933
8. *El-Kermel* (Hayfa), 1914
9. *Lisânü'l-hâl* (Beyrut), 1913
10. *El-Müfid* (Beyrut), 1913
11. *El-Mukattam* (Mısır), 1913, 1914, 1936
12. *El-Menâr* (Mısır), 1913
13. *El-Müeyyed* (Mısır), 1913
14. *En-Nehâr* (Beyrut), 1936, 1937, 1938

Dizin

- Abbas Hilmi (Mısır Hidivi) 6, 7, 93, 179
- Abduh, Muhammed 177, 179, 180, 199
- Abdûlbâsit Fethullah 15, 98, 100, 119, 181
- Abdûlgani Seni (Yurtman) 114, 164, 183
- Abdülhamid II 181
- adem-i merkezîyet 8, 9, 13, 16, 20-22, 31, 97, 116, 127, 128, 158, 180, 186
- Ahmed Cemal Paşa 30, 150, 169, 195
- Ahmed Cevdet Paşa 174
- Akka 10, 83, 192, 197
- Âleyh (Âliye) 16, 43, 47, 75, 153, 156, 157, 161, 167, 168, 188, 189, 195, 196, 198
- Âleyh Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzâhât 189, 195
- Ali Münif (Yeğena) (Beyrut valisi) 25, 136
- Almanlar 19
- Almanya 7, 93, 147-149, 181
- Amerika 108, 126, 131, 142, 182
- Ammûn, İskender 127, 128, 188
- Anadolu 149, 169, 171, 172, 175
- Arap Kongresi (Paris Kongresi) 18-20, 24, 25, 125, 126, 129, 175, 180, 182, 186, 188, 190, 191, 206, 208, 209
- Arapça 7, 9, 26, 103, 104, 106, 108, 127, 143, 173, 174, 177, 180, 183-185, 188, 189, 191, 193, 194-196, 200
- Arkaş, Rızkullah 14, 15, 74, 99, 100, 119, 122, 132
- Arslan, Emin 69
- Arslan, Şekib 49, 59, 71, 182, 190, 199, 201
- el-Aseli, Şükrü 11, 13, 20, 115, 167
- el-Atasî, Haşim 65, 196
- el-Atasî, Vasfî 149, 171, 201
- Avde, Yusuf 35, 36
- Âzâr, İskender 15, 119, 121
- el-Azm Paşa, Muhammed Fevzi 41, 42, 134, 171, 191
- el-Azm, Hakkı 158, 159, 187, 198
- el-Azm, Refik 16, 159, 199
- Azmi Bey (Beyrut valisi) 51, 112, 135, 153, 156, 162, 167, 168, 192, 201

Bekir Sami (Kunduh) (Beyrut valisi) 27, 29, 136, 141, 146, 150, 153, 157, 192, 193
Bentwish 52, 55, 62
Bessûl Otelî 124, 153, 185
Beydûn Paşa, Abdurrahman 83
Beyhüm, Abdullah 7, 44, 72, 93, 116, 184, 194, 219
Beyhüm, Ahmed Muhtar 8-11, 17, 18, 20, 27, 31, 33-37, 40, 46, 50, 89, 96, 98, 100, 116, 119, 126, 128, 129, 137, 168, 176, 182, 184
Beyhüm, Emin 34
Beyhüm, Muhammed 116, 122, 124, 126, 141, 162, 194
Beyhüm, Muhammed Cemil 31, 37, 46, 65, 66, 72, 76, 77, 91, 200, 218
Beyhüm, Salah Osman 66
el-Bustânî, Süleyman 5, 6, 86, 134, 145, 175
Bustrus, Jan 15, 39, 100, 182

el-Cârûdî, Abdülkadir 56, 163
Cavid Bey (Maliye Nazırı) 145, 170, 171, 172
Cem'iyetü'l-makâsîd 5, 6, 15, 40, 88, 89, 92, 174-178, 182, 194
Cemiyet-i İslahiye 8, 9, 11-14, 17, 18, 21, 22, 74, 96, 99, 105, 113, 114, 117, 119-121, 123, 126, 130, 176, 179, 182-185, 187, 188, 207
el-Cezâîrî, Said 33, 209
Clémenceau 41, 46
Comte de Martel 69
Couget (Fransa'nın Beyrut konsolosu) 6, 10, 11, 15-18, 25, 26, 130, 185, 186, 188, 194

Coulondre (Fransa'nın Beyrut maslahatgüzarı) 6, 7, 15, 178, 190, 192, 197, 198
el-Cündî, İzzet 198

Çaviş, Abdülaziz 133, 135

Dâğir, Butrus 91
Dâğir, Esad 22, 26, 189
ed-Dâ'ûk, Ömer 33, 34, 36, 39, 40, 44, 46, 72, 90-92, 141, 177, 209, 219, 221
Debbâs, Charles 45, 127, 187
Defrance 12, 16
ed-Denâ, Abdülkadir 84, 89, 174
Diyâb, Arif 35, 90
Doumerque (Fransa Başbakanı) 194
Dimeşkiyye 44, 90, 91, 177

Ebubekir Hâzim (Tepeyran) (Beyrut valisi) 179
Edhem (Dirvana) Bey (Beyrut valisi) 9, 16, 86, 89, 94, 95, 113
Enver Paşa 141, 145, 170
el-Esad, Kamil 6, 28, 30, 140, 151, 152, 161, 197
el-Esir, Hasan 114, 134, 138
Estefan, Yusuf 36, 46
el-Eyyûbi Paşa, Şükrü 32, 36, 150, 196
el-Ezherî, Ahmed Abbas 46, 98, 99, 194

el-Fâhûrî, Abdülbâsit 176, 181
el-Fâhûrî, Muhammed 11, 46, 58, 98, 100, 116, 138
Faysal b. Şerif Hüseyin 42, 76
Ferîc, Jan 34, 46

- Fethi [Okyar] 134, 170
 Feyzi, Süleyman 29
 Filistin 4, 10, 15, 28, 33, 43, 44, 47, 49-62, 68, 174, 178, 179, 197, 199, 213
 Firavn, Habib 15, 99, 100, 119
 Fransa 6, 9-12, 18, 19, 21-23, 30, 31, 37, 39, 41, 43-46, 51, 66, 67, 69, 71, 74, 76, 128-130, 132, 144, 148, 150, 179, 184-186, 188, 191, 194, 197, 198
 Fransızlar 23, 31, 40, 45, 52, 53, 74, 75, 81, 179, 186, 191, 197, 199, 200
 el-Galâyinî, Mustafa 36, 46, 98, 180
 Gandûr, Abdülhamid 15, 119
 Gânim, Şükrü 19, 127, 128, 188
 Gouraud (Fransız generali) 43, 63
 el-Habbâl, Hüseyin 134, 135, 190, 192
 Hacı Adil [Arda] 133
 Hakim, İbrahim 15, 100, 119
 Halep 10, 38, 136, 181, 184, 190, 192, 200
 Halid, Muhammed Tevfik (Lübnan müftüsü) 71, 191
 el-Hâlidî, Mustafa (Polis Müdürü) 136
 el-Halil, Abdülkerim 24, 30, 31, 33, 75, 133, 134, 135, 138, 139, 151, 158, 162, 184
 Halil Paşa (Beyrut valisi) 5, 83, 89
 Halil [Menteşe] 146, 147, 149, 195
 el-Hânî, Yusuf (Josef) 74, 99, 100, 119, 132, 141
 Hantes, Fuad 98, 100, 119
 Harb Paşa, Talat 54
 el-İlatib, Muhibbüddin 187
 Hicaz 135, 140, 187, 198-200, 213
 Hizbu'l-Lâmerkeziyye 13, 16, 116, 158, 182
 Humus 92, 140, 187, 201
 el-Hûrî, Alfred 197
 el-Hûrî, Faris 29, 167
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası 14, 117
 el-Hüsâmî, Cemil 15, 98, 100, 119, 221
 Hüseyin Hilmi Paşa 171
 Hüseyin Kazım Kadri 38
 el-Hüseynî, Bedreddin 32
 el-Hüseynî, Emin 222
 el-Hüseynî, Said 29
 el-Hüseynî, Tacüddin 163
 el-Hût, Abdurrahman 89, 176, 181
 İslahat 3, 8, 9, 11, 13, 15, 17, 23, 74, 75, 92, 97, 100, 113, 115, 118, 119, 123, 124, 127, 131, 158, 169, 179, 180, 182, 186, 187, 192, 193, 199
 İzâhât 188, 189, 195, 196, 198
 İbn Suûd 32
 İdamlar 162, 171
 el-İdrisi 32
 el-İkbal 35, 38, 181
 İmam Yahya 32
 el-İngilizî, Abdülvehhâb 200
 İngilizler 7, 19, 30-32, 54, 75, 151, 155, 179, 198
 İngiltere 30, 39, 41, 44, 51-54, 56, 62, 68, 74, 148, 179
 el-İnkidâr, Abidû 164, 190
 İskenderiye 126, 179, 186, 189

- İsmail Hakkı (Beyrut valisi) 34, 38, 177, 210, 224
- İstanbul 9, 10, 13, 14, 19, 20, 22-24, 27-29, 32, 75, 76, 83, 84, 106, 109, 112, 113, 115-118, 133, 134, 136, 141, 146, 149, 155, 156, 165-167, 169, 170, 174, 175, 177, 179, 181, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 192, 195-197, 201
- İttihat ve Terakki Cemiyeti 82, 191
- İttihatçılar 7, 13, 30, 93, 112, 113, 154, 172, 183
- Jan Nakkâş 15, 28, 99, 100, 117, 191
- Jonnart (Fransa dışişleri bakanı) 11, 15, 16
- el-Kabbânî, Abdülkadir 88, 98, 175, 180
- Kaddûre, Halim 98
- Kahire 7, 12, 22, 26, 126, 179, 183, 186, 187-189, 198-200
- Kamil Paşa (Sadrazam) 74, 87, 94, 95, 112, 119, 124, 186
- Kessâb Efendi 20
- Kudûs 10, 29, 82, 83, 151, 152, 174, 177, 196, 198, 211, 224
- Kürd Ali, Ahmed 198
- Lazkiye 11, 13, 41, 83, 115, 183
- Lûbnan 4, 6, 9, 14, 15, 19, 21, 22, 30, 33, 36, 37, 40-45, 50, 53, 54, 61, 65-72, 74-76, 127, 132, 150, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186-188, 190, 191, 195-200, 205
- el-Mahmesânî, Ahmed 46
- el-Mahmesânî, Mahmud 36, 158, 161, 198
- Mahmud Şevket Paşa 113
- el-Mahzûmî Paşa, Muhammed Hasan 181
- Matar, Nesim 35
- McMahon, Henry 31, 32
- el-Mecâlî, Tevfik (Kerek mebusu) 145
- Mehmed Reşad 24, 134
- el-Menâr 13, 16, 182, 183, 187, 199
- el-Mesrî, Muhammed Eyâs 5, 84
- Millî İslâm Meclisi 68, 70, 221
- Muhyiddin Bey (Beyrut polis müdürü) 154, 163, 164
- Mustafa Kemal Paşa 170
- Mısır 4, 6, 7, 8, 13, 32, 40, 54, 60, 92-95, 116, 126, 146, 148, 150, 158, 159, 175, 177-181, 184, 186-190, 197-199
- el-Molla, Sadullah 29, 149
- el-Müdevver, Taha 28, 98, 193
- el-Müeyyed, Şefik 167
- El-Müfid 15, 16, 26, 183-185, 187, 188, 192
- El-Müntedâ el-edebi 24, 133, 197
- el-Mutrân Paşa, Nahle 30, 150
- el-Mutrân, Nadra 127
- Nâsır, Muhtar 35
- en-Nâtûr, Hasan 15, 98, 100, 119
- Nazım Paşa (Beyrut valisi) 5, 83-86, 89, 125
- en-Necâ, Mustafa 181
- Neked, Arif 90, 178
- Osman Saib Bey 4
- Osmaniye Üniversitesi 178

Pichon (Paris'teki Osmanlı sefiri)
12, 16-19, 21, 22, 25, 26, 128,
185, 186, 188, 190, 192

Rıza, Reşid 16, 186, 191, 199, 218

Rızkullah, George 15

er-Rikâbî Paşa, Ali Rıza 150, 196

Sabih Neşet (Jandarma kumanda-
nı) 27, 137

Sabit, Eyyüb 17, 18, 21, 23, 45, 74,
100, 126, 129, 132

Sabit, Selim 7, 198

es-Sa'd Paşa, Habib 37, 71, 72, 197

es-Sagîr, Ebu İbrahim 59

Sahil Kongresi 66, 67, 72

Said Halim Paşa 135

Sayda 36, 39, 65, 88, 151, 152, 164,
174, 177, 179, 182, 192, 193,
195, 197

es-Sebât 10, 11, 15, 186

Selâm, Anbere 15, 26, 37, 46, 53,
55, 63, 178, 188, 192, 194, 199,
200

Selâm, Misbah 34, 36

Selâm, Muhammed 34, 35, 44

siyonistler 52, 53, 59

siyonizm 59, 178

es-Sulh, Kamil 10, 15, 96, 98, 100,
119, 179, 184

es-Sulh, Riyâz 197

es-Sulh, Rıza 5, 27, 28, 30, 43, 46,
50, 86, 87, 137, 151, 152, 160,
161, 169, 174, 192, 197, 218

es-Sulh, Sami 27, 28, 72, 158, 192,
193

Suriye 6, 7, 10-12, 16, 18, 19, 21,
23, 30, 31, 33, 40, 42-44, 49-
53, 56, 60, 63, 65-69, 71, 76,
84, 86, 88, 126, 129-132, 134,

144, 146, 148, 171, 173, 175,
177-179, 184, 185, 187, 188,
190, 191, 193, 195-200, 218,
223

Suriye Genel Kongresi 42-44, 52,
190, 199, 200, 218

Sursuk, Alber Yusuf (Albert Jo-
seph) 100

Sursuk, Alfred 21, 33, 46

Sursuk, Mişel İbrahim 50, 61,
138-140, 153, 193

Sursuk, Nahle Musa 140, 153, 154

Sursuk, İlyas İbrahim 40

Sykes-Picot anlaşması 41

Şam 10, 23, 29-33, 40, 42, 43, 66,
115, 134, 140, 150, 155, 156,
163, 164, 167, 168, 174, 175,
180, 184, 187, 190, 191, 195,
196, 198-200, 201, 218, 223

eş-Şa'lân, Nuri 32

eş-Şark (Gazetesi) 200

eş-Şem'a Paşa, Ahmed 140

eş-Şentiri, Nasri 134, 135, 190

Şerif (Kral) Hüseyin 31, 32, 38,
42, 44, 76, 156

eş-Şiyâh 30, 35, 152, 198

eş-Şukayri, Esad 134, 152, 153,
163, 167, 168, 183, 197, 213

Tabbâre, Ahmed Hasan 17, 18, 98,
100, 119, 126, 180

Tabbâre, Muhammed 15

Tabbâre, Zekerîya 14, 122, 124,
185, 186

Talat Paşa 24, 133, 134, 146, 147,
149, 170-172, 196

Tarrâd, Mihail 35

Tarrâd, Petro 13, 15, 46, 71, 74, 96,
99, 100, 117, 119, 132, 179, 182

et-Tayyâre, Selim 14, 34, 35, 45,
72, 90, 116, 122, 138, 151, 152,
161, 176

et-’İerzi, Emin 134

et-Tîbe (Güney Lübnan) 152, 197

Trablusşam 29, 174, 199

Trablusgarb 7, 92, 93, 159

Tu’mè, Julia 5, 178

Türkiye 19, 177

Tüveynî, Jan 72

el-Ureysi, Abdülgani 27, 32, 33,
127, 137, 138, 155, 159

el-Ünsî, Abdülbâsit 38, 90, 98,
177, 181

el-Üstuvânî, Abdülmuhsin 134,
190, 191

Vatan Bloku 66-68, 195

el-Yakaza (La Reveil) 9

Yezbek, Yusuf 23, 37, 65, 66

el-Yusuf Paşa, Abdurrahman 134,
135, 168, 190

ez-Zebdânî 32, 153, 195

ez-Zehâvi, Cemil 29

ez-Zehrâvi, Abdülhamid 23, 127,
128, 133, 158, 167, 187

Zeyniyye, Halil 10, 11, 15, 17, 18,
21, 23, 74, 99, 100, 126, 128,
129, 132, 133, 186

OSMANLI İMPARATORLUĞU'nun son dönemlerinde Batılı devletlerin siyasi ve iktisadi etkilerinin en yoğun hissedildiği yerlerin başında hiç kuşkusuz Lübnan gelir. Lübnan bu dönemlerde fikri ve siyasi açıdan son derece canlı bir merkez konumundadır.

1868-1938 yılları arasında yaşamış olan Selim Ali Selam, Beyrut şehreminiliği ve Osmanlı Meclis-i Mebusan azalığı yapmış bir siyasetçi, iş adamı ve entelektüeldir. Bir Arap aydını olarak Selim Ali Selam'ın mücadelesi ve düşünceleri, yaşadığı dönemde, özelde Lübnan, genelde Arap coğrafyasındaki yönelişler hakkında muhatabının ufkunu açmaktadır.

Selim Ali Selam'ın bir Fransız yetkiliye söyledikleri şu sözler dönemin Lübnanlı Arap önderlerinin tavrını ve psikolojisini özetler mahiyettedir:

“Ülkemizin gidişatı hakkındaki hakiki his ve düşüncelerimizi anlatmanız bizim için önemlidir. Bizler âdem-i merkeziyetçiliği ve elimizden alınmış olan haklarımızı talep ediyor olsak da, yüce halifemiz emiru'l-müminin hazretlerinin saltanatına sıkı sıkıya bağlıyızdır. Onun hâkimiyetinden ayrılmak ve sizin korumanızı talep ederek ülkemize gelmenizi istemek aklımızın ucundan bile geçmez...”

Beyrut, Sur Meydanı'nda Arap hükümetinin kuruluş kutlamaları (1918).

